

กลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวง
กัณฑ์ที่ 1 - 7

นางสาวสุธิญา พูนเอียด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2556

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR) are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

NARRATIVE AND LITERARY TECHNIQUES IN REPRESENTING THE BODHISATTVA IN
MAHA CHAT KHAM LUANG CHAPTERS 1 - 7

Miss Suthiya Pun-lad

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts Program in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2013

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

กลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อนำเสนอ
ภาพพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ที่ 1 - 7

โดย

นางสาวสุธิญา พูนเอียด

สาขาวิชา

ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(อาจารย์ ดร.อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต)

.....กรรมการ

(อาจารย์ ดร.อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์)

สุธิญา พูนเอียด : กลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ที่ 1 - 7. (NARRATIVE AND LITERARY TECHNIQUES IN REPRESENTING THE BODHISATTVA IN MAHA CHAT KHAM LUANG CHAPTERS 1 - 7) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ศ. ดร.ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 273 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษากลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอภาพพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ที่ 1 - 7 และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาพพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์กับภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะธรรมิกราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ

ผลการวิจัยพบว่ากวีสร้างภาพพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2 ลักษณะ ลักษณะแรก คือ ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงที่ปรากฏตรงกับเวสสันดรชาดก ได้แก่ พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทศบารมี พระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภิหาร พระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณะคล้ายพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระโพธิสัตว์ ลักษณะที่สอง คือ ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ปรากฏเฉพาะในมหาชาติคำหลวง ได้แก่ พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณะงามเหมือนพรหม พระโพธิสัตว์ผู้มียุคุณลักษณะเหมือนพระศรีอาริย์และพระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งกวีเน้นคุณลักษณะพระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระพุทธเจ้าเป็นพิเศษในมหาชาติคำหลวง

ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรเกิดจากกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์อันแยบคาย ผู้เล่าเรื่องเป็นผู้นำเสนอผ่านมุมมองของการเล่าเรื่องและวิธีการเล่าเรื่อง โดยใช้คำเรียกพระเวสสันดรซึ่งหมายถึงพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้า การเลือกใช้คำเพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์อันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร การใช้ภาพพจน์เพื่อแสดงบุญญาบารมีและการใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงการเข้าสู่พุทธภาวะของพระเวสสันดร

แม้ในมหาชาติคำหลวงมุ่งนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร แต่ผู้วิจัยพบว่าภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทับซ้อนผ่านการใช้คำเรียกว่าเป็นที่พึ่งและยิ่งใหญ่ในสามโลก ซึ่งเป็นคำเรียกที่หมายถึงพระพุทธเจ้าได้อีกด้วยเพื่อเชิดชูสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นสำคัญ ลักษณะเช่นนี้ทำให้มหาชาติคำหลวงแตกต่างจากวรรณกรรมมหาชาติสำนวนอื่น ๆ

ภาควิชา ภาษาไทย

ลายมือชื่อนิสิต

สาขาวิชา ภาษาไทย

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ปีการศึกษา 2556

5380178922 : MAJOR THAI

KEYWORDS: MAHA CHAT KHAM LUANG / NARRATIVE AND LITERARY TECHNIQUES / THE BODHISATTVA IMAGE

SUTHIYA PUN-IAD: NARRATIVE AND LITERARY TECHNIQUES IN REPRESENTING THE BODHISATTVA IN MAHA CHAT KHAM LUANG CHAPTERS 1 - 7. ADVISOR: PROF. CHOLADA RUENGRUGLIKIT, Ph.D., 273 pp.

This thesis is an attempt to study the narrative and literary techniques presented in the Bodhisattva in “MAHA CHAT KHAM LUANG” chapter 1-7, which mainly studied the relation between the image of “Vessantara” as the Bodhisattva and the image of King “Borommatrailokkanath” as “Dharmikaraja” who accumulating merit to attain enlightenment.

The study found that the poet skillfully presented the distinctively various images of “Vessantara” based on the beliefs of Bodhisattva in Theravada Buddhism which can be divided into 2 aspect. First, the Bodhisattva image of “Vessantara” in “MAHA CHAT KHAM LUANG” which correspond with the Bodhisattva image of “Vessantara” in “Vessantara Jataka story” who persistently aspired Bodhi or enlightenment, who continually kept practicing the Dasaparami or ten Perfections, who had got supernatural powers of his merit, who had been dependable of sentient beings, who possessed characteristics of the Buddha and the Bodhisattva who possessed the terms to show the meaning of Bodhisattva. Second, the Bodhisattva images of “Vessantara” who appeared only in “MAHA CHAT KHAM LUANG”, which is the Bodhisattva who possessed the appearance of the Brahma, who possessed characteristics of “Maitreya” and the Bodhisattva who possessed the terms to show the meaning of Buddha which the poet specially emphasized the characteristics of this Bodhisattva who possessed the terms to show the meaning of Buddha in “MAHA CHAT KHAM LUANG”.

In addition, all of the images have been meticulously created from the sophisticated techniques of the narrative and literary. The narrator presented the story through the narration point of view and narrated by applying the terms of “Vessantara” to show the meaning of Bodhisattva and the Buddha. Word Selection to describe the great image of Bodhisattva in “Vessantara” himself. Metaphor, to show the Vessantara’s intensive merit and Symbology, to show the entering stage before attain enlightenment of “Vessantara”.

Even if “MAHA CHAT KHAM LUANG” aimed to present the Bodhisattva of “Vessantara”, this study found that there were some images of King “Borommatrailokkanath” overlapped with image of Bodhisattva and the Buddha through the term of “dependable of sentient beings” and “the greatest in three worlds” (Trailokanatha) which used to describe the Buddha too in order to glorify the king. This thing led “MAHA CHAT KHAM LUANG” precious and distinctive comparing with other literatures in that era.

Department: Thai

Student's Signature

Field of Study: Thai

Advisor's Signature

Academic Year: 2013

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้ประสิทธิ์ความรู้ให้ผู้วิจัยรักความงามแห่งโลกวรรณศิลป์และเป็นแรงบันดาลใจในการเรียนวรรณคดีไทยอย่างจริงจัง โดยให้ความเมตตาและความปรารถนาดีมาตลอดจนทำให้การทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอาจารย์อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ ดร.อาทิตย์ ชีรวณิชกุล กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ได้กรุณาตรวจแก้และให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์จนวิทยานิพนธ์ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุนันท์ อัญชลินกุล อาจารย์ ดร.ธานีรัตน์ จัตุหะศรี รองศาสตราจารย์อิงอร สุพันธ์วิวัฒน์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรมิษฐ์ จารุวรรณ อาจารย์ ดร.ดิเรก บัญชรธรรมที่กรุณาให้คำแนะนำและห่วงใยในการทำวิทยานิพนธ์เสมอมา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ อาจารย์ผู้สอนภาษาบาลีแก่ผู้วิจัย

วิทยานิพนธ์นี้ยังสำเร็จได้จากความช่วยเหลือและกำลังใจของบรรดากัลยาณมิตรทั้งหลาย ขอขอบพระคุณอาจารย์ภาวณี สุกนธชาติ ครูผู้ปลูกปั้นให้ผู้วิจัยรักภาษาไทยตั้งแต่วัยเยาว์ อาจารย์ปัทมา พิษประเสริฐกุล อาจารย์นันท์วัลย์ สุนทรภาระสถิตย์ อาจารย์ธีรวัฒน์ กล่าวกเลี้ยง อาจารย์พิมพ์นภัส จินดาวงศ์ อาจารย์เอียรदनัย เสริมบุญไพศาล อาจารย์ณัชพล ศิริสวัสดิ์ นางสาวคณิตา หอมทรัพย์ นายธวัชชัย จันทา นางสาวอรชума วงศ์ศรีกุล นายจุฑาทาภัสต์ รัตนพันธ์ นางสาวแกมกาญจน์ พิทักษ์ วงศ์และนายเจษฎา ศรีวัฒน์เมธากุล ขอขอบคุณนางสาวอรุณวรรณ คงมีผล นางสาวสุกัญญา เจริญวิรุฬห์ที่คอยแลกเปลี่ยนความรู้ให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับทุนสนับสนุนจากทุนโครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ทุนเรียนดีมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย) ปีพุทธศักราช 2553 และทุนการศึกษาของมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ปีพุทธศักราช 2554 ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

ท้ายสุดนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อบุญธรรม คุณแม่สมรและพี่รังสิวุฒิ พูนเอียดที่คอยให้ความเมตตาและการดูแลเอาใจใส่ผู้วิจัยทุกด้าน ขอกราบขอบพระคุณบรรดาญาติของผู้วิจัยทั้งครอบครัวพูนเอียดและล้วนศิริที่ช่วยผลักดันให้ผู้วิจัยทำวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จ

คุณความดีที่ทั้งปวงอันได้จากวิทยานิพนธ์นี้ ขออุทิศแด่พระบรมพุทธศาสนา ขอบูชาแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ นำพาความสุขสงบและเติมเต็มพลังแห่งจิตใจให้แก่ผู้วิจัยและเป็นที่มาของวิทยานิพนธ์นี้

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	4
1.3 สมมติฐานของการวิจัย.....	4
1.4 ขอบเขตของการวิจัย.....	4
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	5
1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	6
1.7 วิธีดำเนินการวิจัย.....	6
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
บทที่ 2 ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกในสังคมโบราณของไทยและ ภูมิหลังของเรื่องมหาชาติคำหลวง.....	23
2.1 ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกในสังคมโบราณของไทย.....	23
2.1.1 ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.....	23
2.1.2 ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.....	25
2.2 ภูมิหลังของเรื่องมหาชาติคำหลวง.....	26
2.2.1 ผู้แต่ง สมัยที่แต่งและปีที่แต่ง.....	26
2.2.2 การแปลแต่งมหาชาติคำหลวง.....	30
2.2.2.1 ความเห็นของนักวิชาการเรื่องการแปลแต่งมหาชาติคำหลวง.....	31
2.2.2.2 กลวิธีการแปลแต่งมหาชาติคำหลวง.....	33
2.2.3 เนื้อเรื่องย่อ.....	41
2.2.3.1 กัณฑ์ทศพร.....	41
2.2.3.2 กัณฑ์หิมพานต์.....	42

2.2.3.3 ทานกัณฑ์.....	42
2.2.3.4 กัณฑ์วนประเวศน์	42
2.2.3.5 กัณฑ์ชูชก.....	43
2.2.3.6 กัณฑ์จุลพน.....	43
2.2.3.7 กัณฑ์มหาพน.....	43
2.2.4 ฉันทลักษณ์	44
2.2.5 การใช้ภาษา	47
บทที่ 3 แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้า และแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้า	49
3.1 ความหมายของพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา.....	49
3.2 แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท	50
3.2.1 ปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณ	51
3.2.2 บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า	52
3.2.3 มีบุญญาบารมี	55
3.2.3.1 มีคุณสมบัติเบื้องต้น.....	55
3.2.3.2 มีรูปลักษณะพิเศษ.....	56
3.2.3.3 มีอุปนิสัยอันเหมาะสม.....	57
3.3 แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้า.....	58
3.3.1 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชาของสัตว์หรือกษัตริย์ปกครองคน	58
3.3.1.1 ราชาของสัตว์	59
3.3.1.2 กษัตริย์ปกครองคน.....	60
3.3.2 พระโพธิสัตว์เป็นพระมหากษัตริย์ในพระชาติที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า	63
3.3.3 พระมหากษัตริย์และพระพุทธเจ้าทรงเป็นมหาบุรุษและเป็นธรรมราชา	64
บทที่ 4 ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวง.....	71
4.1 ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงที่ปรากฏตรงกับเวสสันดรชาดก	71
4.1.1 พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ.....	71
4.1.1.1 กำหนดมาเพื่อสั่งสมพระโพธิญาณ	71
4.1.1.2 ตั้งปณิธานเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ	73

4.1.2	พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทศบารมี.....	74
4.1.2.1	การบำเพ็ญทานบารมี.....	75
4.1.2.2	การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี.....	79
4.1.2.3	การบำเพ็ญปัญญาบารมี.....	83
4.1.3	พระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภิหาร.....	86
4.1.4	พระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์.....	87
4.1.5	พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณ์คล้ายพระพุทธเจ้า.....	88
4.1.6	พระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระโพธิสัตว์.....	89
4.2	ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ปรากฏเฉพาะในมหาชาติคำหลวง.....	90
4.2.1	พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณ์งามเหมือนพรหม.....	91
4.2.2	พระโพธิสัตว์ผู้มีคุณลักษณะเหมือนพระศรีอาริย์.....	92
4.2.3	พระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระพุทธเจ้า.....	93
บทที่ 5	กลวิธีการเล่าเรื่องในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรใน.....	95
	มหาชาติคำหลวง.....	95
5.1	ผู้เล่าเรื่อง.....	95
5.1.1	พระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่อง.....	96
5.1.1.1	มีเนื้อความและคำสรรพนามที่ระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่อง.....	96
5.1.1.2	ยกพระพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสกับสาวกเป็นหลักฐานประกอบการเล่าเรื่อง.....	100
5.1.2	กวีเป็นผู้เล่าเรื่อง.....	101
5.2	มุมมองของการเล่าเรื่อง.....	102
5.2.1	มุมมองที่มีต่อพระเวสสันดรในการเล่าเรื่อง.....	103
5.2.1.1	มุมมองของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพระเวสสันดรในการเล่าเรื่อง.....	103
5.2.1.2	มุมมองของกวีที่มีต่อพระเวสสันดรในการเล่าเรื่อง.....	104
5.2.1.3	มุมมองของพระเวสสันดรที่มีต่อตนเองในการเล่าเรื่อง.....	106
5.2.1.4	มุมมองของตัวละครอื่นที่มีต่อพระเวสสันดรในการเล่าเรื่อง.....	107
5.2.2	มุมมองที่มีต่อตัวละครอื่นในการเล่าเรื่อง.....	114
5.2.2.1	มุมมองที่มีต่อพระนางมัทรีในการเล่าเรื่อง.....	115

5.2.2.2 มุมมองที่มีต่อพระนางมุสตีในการเล่าเรื่อง	117
5.2.2.3 มุมมองที่มีต่อชุกในการเล่าเรื่อง	120
5.2.2.4 มุมมองที่มีต่อชาวเมืองสีพีในการเล่าเรื่อง	124
5.3 วิธีการเล่าเรื่องของกวี	126
5.3.1 เล่าตามลำดับขององค์ประกอบในชาดก	126
5.3.1.1 ปัจจุบันวัตถุ	126
5.3.1.2 อดีตวัตถุ	128
5.3.1.3 ประชุมชาดกหรือสโมธาน	131
5.3.2 เล่าโดยการคงความตามเวสสันดรชาดก	131
5.3.3 เล่าโดยการขยายความ	132
5.3.3.1 ขยายความจากบทบาลี	132
5.3.3.2 ขยายความด้วยการเล่าซ้ำ	139
5.3.4 เล่าโดยการเพิ่มความ	144
5.3.4.1 เพิ่มความจากบทบาลี	144
5.3.4.2 เพิ่มบทบาลี	156
5.3.5 เล่าโดยการเปลี่ยนความ	158
5.3.5.1 เปลี่ยนความจากบทบาลี	158
5.3.5.2 ตีความคำศัพท์	162
5.3.6 เล่าโดยการตัดความ	164
บทที่ 6 กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร	167
ในมหาชาติคำหลวง	167
6.1 การใช้คำเรียกพระเวสสันดร	167
6.1.1 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระโพธิสัตว์	168
6.1.2 คำเรียกพระเวสสันดรที่แสดงว่าปรารถนาพระโพธิญาณ	170
6.1.3 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงหน่อพระพุทธรเจ้า	171
6.1.4 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระพุทธรเจ้า	173
6.2 การเลือกใช้คำเพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์อันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร	176

6.2.1	การเลือกใช้คำเพื่อแสดงการตั้งปณิธานปรารถนาพระโพธิญาณของพระเวสสันดร..	176
6.2.2	การเลือกใช้คำเพื่อพรรณาวัตถุทานอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร	178
6.2.3	การเลือกใช้คำเพื่อสวดุติการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร	180
6.2.4	การเลือกใช้คำเพื่อแสดงเหตุการณ์อัศจรรย์ในการทำทานอันยิ่งใหญ่ของ พระเวสสันดร	182
6.2.5	การเลือกใช้คำเพื่อแสดงลักษณะพระเวสสันดรในฐานะที่พึงของผู้ยากไร้เชื้อใจ	183
6.3	การใช้ภาพพจน์เพื่อแสดงบุญญาบารมีของพระเวสสันดร	185
6.3.1	อุปมา	186
6.3.2	อุปลักษณ์	192
6.3.3	บุคลาธิษฐาน	193
6.3.4	อติพจน์	196
6.4	การใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงการเข้าสู่พุทธภาวะของพระเวสสันดร	197
บทที่ 7	ภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหาชาติคำหลวง...	200
7.1	พระมหากษัตริย์กับพระพุทธรูปเจ้าในสังคมไทย	200
7.1.1	สมัยสุโขทัย	201
7.1.2	สมัยอยุธยา	203
7.1.3	สมัยธนบุรี	205
7.1.4	สมัยรัตนโกสินทร์	206
7.2	ภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหาชาติคำหลวง	213
7.2.1	ในคำเรียกพระเวสสันดรที่กวีเปลี่ยนคำจากในตัวบทบาลี	218
7.2.2	ในคำเรียกพระเวสสันดรที่กวีขยายความจากคำในตัวบทบาลี	219
7.3	ภาพพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหาชาติคำหลวง	230
7.3.1	ในคำเรียกพระพุทธรูปเจ้าที่กวีเปลี่ยนคำจากในตัวบทบาลี	231
7.3.2	ในคำเรียกพระพุทธรูปเจ้าที่กวีขยายความจากคำในตัวบทบาลี	232
บทที่ 8	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	242
8.1	สรุปผลการวิจัย	242
8.2	อภิปรายผล	249

8.2.1	ปัจจัยทางวัฒนธรรมและสังคมที่ทำให้สร้างภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าในมหาชาติคำหลวง	249
8.2.1.1	คติความเชื่อในพระพุทธศาสนา	249
8.2.1.2	วัฒนธรรมการใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์	252
8.2.2	ปัจจัยทางการเมืองที่ทำให้สร้างภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าในมหาชาติคำหลวง	254
8.2.2.1	การแข่งขันบารมีระหว่างอาณาจักรอยุธยาและล้านนา	254
8.2.2.2	นโยบายรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรอยุธยา	256
8.3	ข้อเสนอแนะ	260
	รายการอ้างอิง	261
	ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	273

สารบัญตาราง

ตาราง 1 สมัยที่แต่งมหาชาติคำหลวงที่ศึกษาในปัจจุบันแต่ละกัณฑ์ตามความเห็นนักวิชาการ	29
ตาราง 2 การศึกษาฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวงของนักวิชาการ.....	44
ตาราง 3 ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ที่ 1-7.....	45
ตาราง 4 การบำเพ็ญศบารมีของพระเวสสันดร.....	74
ตาราง 5 คำเรียกพระเวสสันดรอันหมายถึงพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวงและเวสสันดรชาดก ...	90
ตาราง 6 คำเรียกพระเวสสันดรอันหมายถึงพระพุทธเจ้าที่ปรากฏเฉพาะในมหาชาติคำหลวง	94
ตาราง 7 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมุตติยกย่อง คุณธรรมของพระเวสสันดร.....	108
ตาราง 8 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนชูชกยกย่องคุณธรรมของ พระเวสสันดรเพื่อโน้มน้าวใจพระอจตุทัสสีให้บอกทางไปยังอาศรมของพระเวสสันดร	111
ตาราง 9 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรประสูติแล้ว บำเพ็ญทานทันที	131
ตาราง 10 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพรานเจตบุตรบอกทางไป ยังพระอาศรมของพระเวสสันดรแก่ชูชก	133
ตาราง 11 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรกราบทูลลา และขอพระนางมุตติออกผนวช	134
ตาราง 12 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรตรัสสอน พระนางมัทรีเรื่องการเก็บทรัพย์	136
ตาราง 13 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระอินทร์มีเทวบัญชาให้ พระวิษณุกรรมเนรมิตพระอาศรมและนำเครื่องอัฐบริขารถวายแด่พระเวสสันดร	137
ตาราง 14 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนเทวดาบันดาลให้ ระยะเวลาในการเดินทางไปเมืองเจตราชของกษัตริย์ทั้งสี่สั้นลง	140

ตาราง 15 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีทรงพรรณนา ความงามของป่าหิมพานต์	142
ตาราง 16 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรตรัสตอบ นายนักการหลังจากทราบข่าวถูกขับออกจากเมืองสีพี.....	144
ตาราง 17 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนกษัตริย์ต่างเมืองเสด็จมา รับนางกษัตริย์ตามอาณานิคมของเทวดา.....	147
ตาราง 18 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนความรู้สึกนึกคิดของ พระเวสสันดรเมื่อทรงพระผนวช.....	148
ตาราง 19 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนกษัตริย์เจตราชยกย่อง พระเวสสันดรว่าพระเวสสันดรมีฐานะเทียบเท่าพระพุทธเจ้า	150
ตาราง 20 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพรานเจตบุตรบรรยาย ความงามของพันธุ์ไม้ในป่าหิมพานต์ให้ชูกกฟัง.....	151
ตาราง 21 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนฝูงนกสีห์มูถวายพระพรแต่ พระเวสสันดร	152
ตาราง 22 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนชูกกอำลาพรานเจตบุตร และมุ่งหน้าไปหาพระอจุตฤๅษี.....	154
ตาราง 23 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางผุสดีขอพร เกี่ยวกับพระโอรสจากพระอินทร์	156
ตาราง 24 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีทรงรำพึงถึง การให้ชาวเมืองเจตราชทราบข่าวพระเวสสันดรเสด็จถึงเมืองเจตราช.....	158
ตาราง 25 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนต้นไม้โน้มกิ่งลงมาถวายผล แต่พระเวสสันดรและพระกุมารทั้งสอง	160
ตาราง 26 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพรานเจตบุตรบรรยาย ความงามของป่าหิมพานต์อันเกิดจากพระบารมีของพระเวสสันดรให้ชูกกฟัง.....	161
ตาราง 27 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนชาวเมืองสีพีโศกเศร้า เสียใจเมื่อพระเวสสันดรจะเสด็จออกจากเมืองสีพี.....	162

ตาราง 28	เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดร พระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์	164
ตาราง 29	คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	218
ตาราง 30	กลวิธีใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่วิขยายความ จากบทบาลี	219
ตาราง 31	คำเรียกพระเวสสันดรในมหาชาติสำนวนอื่น	221
ตาราง 32	คำเรียกพระพุทธรูปเจ้าที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	231
ตาราง 33	กลวิธีใช้คำเรียกพระพุทธรูปเจ้าที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่วิขยายความ จากบทบาลี	232
ตาราง 34	กลวิธีใช้คำเรียกพระพุทธรูปเจ้าที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยการตีความ จากบทบาลี	233
ตาราง 35	คำเรียกพระพุทธรูปเจ้าในมหาชาติสำนวนอื่น	234
ตาราง 36	คำเรียกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่หมายถึงพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสาม โลกในเอกสารทางประวัติศาสตร์	237
ตาราง 37	คำเรียกเพื่อสร้างภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอัน หมายถึงผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลก	240

สารบัญภาพ

รูป 1 เศียรพระโพธิสัตว์จากวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา..... 226

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มหาชาติหรือเวสสันดรชาดกเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญและผูกพันกับสังคมไทยที่มีความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน ตามหลักฐานเรื่องเวสสันดรที่เก่าที่สุดมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้วดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 3 จารึกนครชุม จารึกในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย พุทธศักราช 1900 ว่ามีการเทศน์เรื่องมหาชาติตั้งแต่ในสมัยนั้นแล้วและวันเกรงว่าการสวดและการเทศน์มหาชาติจะสูญหายไป ดังปรากฏในข้อความว่า “อันว่าพระปิฎกไตรนี้จักหายและหากคนรู้จักแท้มิได้เลย ยังมีคนรู้คั่นสเล็กสน้อยไซ้ ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติหากคนสวดแลมิได้เลย”¹ ข้อความดังกล่าวเป็นประจักษ์พยานแสดงให้เห็นวัฒนธรรมการสวดและเทศน์มหาชาติว่ามีอยู่ในสังคมไทยมาช้านานแล้ว

นอกจากนี้ มีความเชื่อหลายเรื่องเกี่ยวกับการฟังสวดและฟังเทศน์มหาชาติในสังคมไทย ดังนี้ ความเชื่อเรื่องอานิสงส์ของการฟังเทศน์มหาชาติว่าจะได้พบพระศรีอาริย์หากฟังเทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์จบในวันเดียว ความเชื่อเรื่องปัญญาอันตรธาน* ซึ่งหมายรวมถึงการอันตรธานของเรื่องมหาชาติด้วยและความเลื่อมใสข้อความในมาลัยสูตร² กล่าวถึงพระมาลัยเถระผู้นำคำของพระศรีอาริย์เมตไตรยมาบอกชาวมนุษย์ว่าถ้าผู้ใดปรารถนาจะไปเกิดในศาสนาของพระองค์ให้เร่งบำเพ็ญกุศลและให้ตั้งใจฟังเรื่องเวสสันดรชาดกในวันและคืนเดียว ผลานิสงส์จะชักนำให้ผู้บำเพ็ญกุศลได้พบพระศรีอาริย์เมตไตรย

เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้มหาชาติได้รับความนิยมจากพุทธศาสนิกชน คือ การมุ่งอธิบายทศบารมีหรือบารมีทั้ง 10 ประการของพระเวสสันดรผู้เป็นพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

¹“จารึกนครชุม,” ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521), หน้า 63.

* ความเชื่อเรื่องปัญญาอันตรธาน มี 5 ประการ ได้แก่ ปริยัติอันตรธาน ความสูญเสียการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติ 1 ปฏิบัติอันตรธาน ความสูญเสียการปฏิบัติธรรม 1 ปฏิเวธอันตรธาน ความสูญเสียการตรัสรู้หรือมรรคอรุณผล 1 สังฆอันตรธาน ความสูญเสียพระภิกษุสงฆ์ 1 ชาติอันตรธาน ความสูญเสียพระสารีริกธาตุ 1 ปฏิบัติอันตรธานถือว่าสำคัญที่สุด หากปราศจากผู้เรียนพระไตรปิฎก พระพุทธศาสนาก็มีอาจดำรงอยู่ได้ เมื่อพระไตรปิฎกจะสูญสิ้นไป พระอภิธรรมจะสูญสิ้นก่อน แล้วถึงพระสุตตันตปิฎก ต่อมาชาดกก็จะสูญสิ้น โดยเฉพาะมหาเวสสันดรชาดก

ธนิต อยู่โพธิ์, *ตำนานเทศน์มหาชาติ* (พระนคร: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2524), หน้า 22.

วชิราภรณ์ พลฤกษ์กาญจน์, “ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 11.

อันตรธานปริวรรต ปริจเฉทที่ 29 ปริมาณชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, *ปฐมสมโพธิกถา* (กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2551), หน้า 312-313

²ธนิต อยู่โพธิ์, *ตำนานเทศน์มหาชาติ*, หน้า 11-15.

ทานบารมี ดังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเรื่องหนังสือ มหาชาติในตอนต้นของ*กาพย์มหาชาติ* ความว่า

ด้วยเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องที่นับถือกันมาแต่โบราณทั้งในประเทศ นี้และประเทศอื่นบรรดาที่นับถือพระพุทธศาสนา ถือกันว่าวิเศษยิ่งกว่าชาดกอื่น ๆ ด้วยรวมบารมี 10 ของพระโพธิสัตว์มีอยู่ในเรื่องนี้ทุกอย่าง³

จากหลักฐานที่มีอยู่ในปัจจุบัน *มหาชาติคำหลวง* ซึ่งแต่งขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อพุทธศักราช 2025⁴ เป็นเครื่องบ่งชี้ความเก่าแก่ของเวสสันดรชาดกได้อย่างชัดเจน *มหาชาติคำหลวง* มีเนื้อหาครบถ้วนบริบูรณ์ทั้ง 13 กัณฑ์ แม้ว่าหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ต้นฉบับ*มหาชาติคำหลวง* บางกัณฑ์สูญหายไป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า*มหาชาติคำหลวง* สูญไป 6 กัณฑ์ ได้แก่ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกรบรรพและฉกษัตริย์ *มหาชาติคำหลวง* ทั้ง 6 กัณฑ์ได้รับการแต่งซ่อมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจนครบบริบูรณ์⁵

ต่อมาภายหลังพบต้นฉบับ*มหาชาติคำหลวง* เพิ่มขึ้น⁶ และมีปรากฏในปัจจุบันครบบริบูรณ์ทั้ง 13 กัณฑ์ ลัลลนา ศิริเจริญกล่าวว่าด้วยหลักเกณฑ์การประพันธ์ทำให้*มหาชาติคำหลวง* ไม่ว่าจะเป็นสำนวนเดิมหรือสำนวนที่แต่งซ่อมใหม่มีสำนวนภาษาและลีลาของการประพันธ์ไพเราะทัดเทียมกัน และสอดคล้องดุจทองหรือผ้าเนื้อเดียวกัน⁷

ด้วยความสมบูรณ์ของเนื้อหา ความงามทางวรรณศิลป์ใน*มหาชาติคำหลวง* และการรับรู้ของคนทั่วไปว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่เด่นในเรื่องทรงทานบารมี ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่าเรื่องราวของพระเวสสันดรอันเป็นอดีตชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา มีคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์และทรงได้บำเพ็ญบารมีอื่น ๆ นอกจากทานบารมีหรือไม่ ภาพของพระเวสสันดรที่ปรากฏเป็นภาพพระโพธิสัตว์หรือไม่ เห็นได้จากกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์อย่างไร

³ *กาพย์มหาชาติ* (พระนคร : คลังวิทยา, 2507), หน้า 4.

⁴ *พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ* (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2547), หน้า 23.

⁵ *กาพย์มหาชาติ*, หน้า 1-2.

⁶ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงสมัยที่แต่ง*มหาชาติคำหลวง* ที่ศึกษาในปัจจุบันแต่ละกัณฑ์ตามความเห็นนักวิชาการ ในบทที่ 2

⁷ ลัลลนา ศิริเจริญ, “อสังการในมหาชาติคำหลวง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 3.

นิยะดา เหล่าสุนทร⁸ และสมบัติ จันทรวงศ์⁹ กล่าวว่าภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง*มีนัยสื่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นบุคคลเดียวกันกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังหลักฐานคำเรียกพระเวสสันดรในตอนท้ายของนครกัมภ์ ความว่า

ส่วนพระแพศยันดรราช อนุธัญอินทชชาติว่าทานบารมีศิลป์สุทธิ
น อญ โฌ บุคคโล ไซบุคคลผู้อื่นผู้ไกล อหิ เอว คือพระบรมไตรโลกยนาถ
ตถาคต¹⁰

ข้อความข้างต้น หมายถึง พระเวสสันดรไม่ใช่บุคคลอื่นไกล แต่เป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในปัจจุบันชาติ ทำให้ผู้วิจัยตั้งใจจะพิสูจน์ว่าเป็นจริงหรือไม่และมีภาพนี้อยู่ใน*มหาชาติคำหลวง*หรือไม่ อย่างไร

แม้ภาพพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง*สัมพันธ์กับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถดังกล่าวข้างต้น แต่ยังไม่มีการวิจัยที่ศึกษาภาพลักษณ์ของพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง* โดยเชื่อมโยงกับภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้ประจักษ์ชัด ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าประเด็นนำเสนอพระเวสสันดรในภาพพระโพธิสัตว์ใน*มหาชาติคำหลวง*ที่มีลักษณะธรรมราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณอันสื่อความหมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอย่างแยกแยะเป็นประเด็นที่ควรศึกษา

ผู้วิจัยเห็นว่าการพิจารณามิติความซ้อนทับและลักษณะร่วมของภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้เห็นแจ่มชัด ควรศึกษาภาพลักษณ์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจากเรื่องเล่าอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับพระองค์ ทั้งเอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีในยุคสมัยเดียวกันด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง*ยวนพ่ายโคลงตั้ง*เพื่อยืนยันภาพของพระเวสสันดรและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ปรากฏในทางวรรณคดีว่าแท้จริงแล้ว*มหาชาติคำหลวง*และ*ยวนพ่ายโคลงตั้ง*มีภาพบางภาพที่เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับบุคคลคนเดียวกัน แต่มี 2 สถานภาพ คือ ตัวละครพระเวสสันดรในชาดกและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่งเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ ดังจะศึกษาและวิเคราะห์ให้เห็นจริงต่อไป

ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง* กัมภ์ที่ 1-7 ว่าดีเด่นอย่างไรและภาพของสมเด็จพระบรมไตร

⁸นิยะดา เหล่าสุนทร, “มหาชาติคำหลวง : การศึกษาเชิงประวัติ,” ใน *พินิจวรรณการ : รวมบทความวิจัยด้านวรรณคดีและภาษา* (กรุงเทพมหานคร: แมคคาผาง, 2542), หน้า 42.

⁹Sombat Chantornvong, “Religious Literature in Thai Political Perspective: The Case of the Maha Chat Kamluang,” *Essays on literature and society in Southeast Asia : political and sociological perspectives* (Kent Ridge: Singapore University Press, 1981), p. 196.

¹⁰ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), หน้า 324.

โลกนาถซ้อนอยู่อย่างไรบ้างเพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระมหากษัตริย์ไทยผู้ทรงเป็นธรรมราชาที่ปรารถนาพระโพธิญาณ ตลอดจนแสดงความสำคัญของ *มหาชาติคำหลวง* ที่มีคุณค่าทางวรรณคดี คุณค่าทางพระพุทธศาสนาและคุณค่าทางสังคมในฐานะวรรณคดีเอกของชาติไทย

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์การนำเสนอภาพพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ใน *มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ที่ 1-7
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาพพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์กับภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะธรรมิกราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ

1.3 สมมติฐานของการวิจัย

มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ที่ 1-7 เสนอภาพพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์อย่างชัดเจนด้วยการใช้กลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์อย่างแยบคาย กล่าวถึงการมุ่งบำเพ็ญบารมีทั้งการบริจาคทานเป็นระยะและการออกบวชเพื่อให้ได้พุทธภูมิ การพรรณนาฉากธรรมชาติเพื่อสวดดีการบำเพ็ญเพียรของพระเวสสันดรซึ่งออกจากราชวังมาสู่ป่า ด้านการใช้ความเปรียบ กวีเปรียบเทียบลักษณะของพระเวสสันดรหลังออกบวชเหมือนพระพุทเจ้า ภาพดังกล่าวสอดคล้องกับการนำเสนอภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะธรรมิกราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1. การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรใน *มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ที่ 1-7 โดยใช้ต้นฉบับจากวรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1 กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร เป็นผู้จัดพิมพ์ พุทธศักราช 2540 ดังนี้

กัณฑ์ที่ 1	ทศพร
กัณฑ์ที่ 2	หิมพานต์
กัณฑ์ที่ 3	ทานกัณฑ์
กัณฑ์ที่ 4	วนประเวศน์
กัณฑ์ที่ 5	ชูชก
กัณฑ์ที่ 6	จุลพน
กัณฑ์ที่ 7	มหาพน

2. เมื่อมีการเปรียบเทียบ ผู้วิจัยใช้ต้นฉบับ *มหาชาติคำหลวง* เปรียบเทียบกับ *เวสสันดรชาดกฉบับชินวร* กัณฑ์ที่ 1-7 พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสฉลองอายุครบ 84 ปี ของพระราชภัทรถาวร

(เปล่ง กุวโม) พ.ศ. 2528 เนื่องจาก*เวสสันดรชาดกฉบับชินวร*เป็นมหาชาติภาษาไทยที่แปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยได้ตรงที่สุด¹¹ และเปรียบเทียบกับ*อรรถกถาเวสสันดรชาดกภาษาบาลีจากสยามรัฐ สุต เตปิฎกภูทกถา : ชาตกภูทกถา (ทสโม ภาโค) มหานิปาตวณณนา* มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นผู้จัดพิมพ์ และ*อรรถกถาเวสสันดรชาดกภาษาไทยในนิบาตชาดก* เล่ม 9 พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี พุทธศักราช 2539 กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรเป็นผู้จัดพิมพ์

3. ภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศึกษาจากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นเรื่อง*มหาชาติคำหลวงกับยวนพ่ายโคลงดั้น* โดยใช้ต้นฉบับจากวรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1 กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรเป็นผู้จัดพิมพ์ พุทธศักราช 2540 และเอกสารทางประวัติศาสตร์

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

1.5.1 ภาพ ในที่นี้ใช้ตรงกับ “ภาพลักษณ์” เป็นศัพท์บัญญัติของคำภาษาอังกฤษ คือ “Image” *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทยของราชบัณฑิตยสถาน* ให้ความหมายคำว่า “Image” ดังนี้ “ภาพลักษณ์ ในความหมายทั่วไป หมายถึง ลักษณะหรือท่าทีของบุคคลหรือขององค์กรที่ปรากฏแก่ตาหรือความรู้สึกนึกคิดของสาธารณชน เช่น ภาพลักษณ์ของนักการเมือง ภาพลักษณ์ขององค์การสหประชาชาติ”¹²

1.5.2 พระโพธิสัตว์ หมายถึง บุคคลผู้กำลังจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า บุคคลที่มุ่งหมายที่จะบรรลุอนุตรสัมโพธิญาณและบุคคลผู้มีแก่น คือ โพธิ¹³

1.5.3 กลวิธีการเล่าเรื่อง (Narrative techniques) หมายถึง กลวิธีการถ่ายทอดเรื่องราวที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ของผู้เขียน เช่น การสร้างโครงเรื่อง การสร้างตัวละคร การใช้บทสนทนา การบรรยายความคิดของตัวละคร การใช้สัญลักษณ์สื่อความหมายที่ซับซ้อนในเรื่อง เป็นต้น¹⁴

¹¹บรรจบ บรรณรุจิ, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2557.

¹²ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545), หน้า 218.

¹³ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, *โพธิสัตว์จรรยา: มรรคาเพื่อมหาชน* (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 51.

¹⁴สายรุณ น้อยนิมิตร, *นวัตศิลป์แห่งวรรณกรรมไทย* (กรุงเทพมหานคร: ชย อิมเปค อินเทอร์เน็ตเซ็นแนล, 2541), หน้า 127.

1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การคัดลอกตัวอย่างจากหนังสือและวรรณคดี ผู้วิจัยจะรักษาอักขรวิธีตามต้นฉบับ
2. ตัวอักษรเอน หมายถึง ชื่อวรรณคดี ส่วนขีดเส้นใต้เป็นของผู้วิจัยซึ่งต้องการเน้นความสำคัญของคำหรือข้อความบางตอน การเน้นดังกล่าวไม่ปรากฏในต้นฉบับ
3. การกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ใน*มหาชาติคำหลวง* ผู้วิจัยใช้แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเนื่องจากมหาเวสสันดรชาดกที่แพร่หลายอยู่ในไทยได้เรื่องมาจากชาดกในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีเนื้อความโดยละเอียดปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก¹⁵

1.7 วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาต้นฉบับ*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ที่ 1-7
2. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องมหาชาติ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์และแนวคิดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
3. ศึกษาและวิเคราะห์กลวิธีการเล่าเรื่องเพื่อนำเสนอพระเวสสันดรในภาพพระโพธิสัตว์ใน*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ที่ 1-7
4. ศึกษาและวิเคราะห์กลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อนำเสนอพระเวสสันดรในภาพพระโพธิสัตว์ใน*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ที่ 1-7
5. ศึกษาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาพพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์กับภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะธรรมิกราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณจาก*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ที่ 1-7 *ยวนพ่ายโคลงตั้ง*และเอกสารทางประวัติศาสตร์
6. อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อนำเสนอภาพพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์
2. เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างภาพพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์กับภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะธรรมิกราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ
3. เป็นแนวทางศึกษากลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อนำเสนอภาพตัวละครที่สอดคล้องกับบริบทสังคมวัฒนธรรมในวรรณคดีเรื่องอื่นต่อไป

¹⁵ศิริพร เศรษฐพฤกษ์, “ลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 2.

1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ในมหานาคาคำหลวง แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมหานาคาคำหลวง งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์และงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในวรรณคดีไทย ดังนี้

1.9.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมหานาคาคำหลวง

งานวิจัยที่ศึกษามหานาคาคำหลวงแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ การศึกษาเชิงประวัติ ฉันทลักษณ์และความงามทางวรรณศิลป์ การใช้คำและการแปลเพื่อการรับรู้สาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.9.1.1 การศึกษาเชิงประวัติ

1) นิยะดา เหล่าสุนทร เขียนบทความเรื่อง “มหานาคาคำหลวง: การศึกษาเชิงประวัติ”¹⁶ ศึกษาประวัติความเป็นมาของการแต่งมหานาคาคำหลวง สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นไม่นานจากปีพุทธศักราช 2000 เท่าใดนักและแต่งช่อมมหานาคาคำหลวงขึ้นใหม่แทนของเก่าที่สูญหายจำนวน 6 กัณฑ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ช่วงปีพุทธศักราช 2357 ได้แก่ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักรบรรพและฉกษัตริย์ แต่ยังเป็นข้อสงสัยว่าทั้ง 6 กัณฑ์ที่แต่งช่อมเป็นกัณฑ์ที่แต่งขึ้นใหม่หรือแต่งช่อมโดยอาศัยเค้าจากของเดิม ทราบชื่อผู้ได้รับมอบหมายให้แต่งช่อม ได้แก่ พระรัตนมุนีแห่งวัดสิทธิารามนิพนธ์ทานกัณฑ์และขุนมหาสิทธิโวหารแต่งช่อมกัณฑ์จุลพน กัณฑ์อื่น ๆ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

2) กังวล คัชชิตา เขียนบทความเรื่อง “มหานาคาคำหลวง: ความเกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดกในกัมพูชา”¹⁷ ศึกษาหลักฐานเรื่องเวสสันดรที่เก่าที่สุด เวสสันดรชาดกเขมรสมัยหลังพระนร เวสสันดรชาดกเขมรสมัยฝรั่งเศสปกครองและสมัยสังคมาธิราชวรมัน ผลการศึกษาพบว่าอาณาจักรเขมรโบราณช่วงที่สร้างปราสาทหิน ภาพสลักเล่าเรื่องเวสสันดรที่ปราสาทมมานนท์ ปราสาทพระขรรค์ ปราสาทตาพรหมบาติและปราสาทตาโนทำให้ทราบว่าอย่างน้อยเมื่อ 900 ปีที่ผ่านมา คนกัมพูชารู้จักเรื่องเวสสันดรชาดกแล้วและภาษาที่ใช้ในวรรณคดีศาสนาส่วนใหญ่ นอกจากใช้ภาษาเขมรโบราณแล้วยังใช้ภาษาสันสกฤตด้วย ปัจจุบันในกัมพูชามีการเทศน์มหาชาติบ้างตามคติ

¹⁶ นิยะดา เหล่าสุนทร, “มหานาคาคำหลวง : การศึกษาเชิงประวัติ,” ใน พินิจวรรณการ: รวมบทความวิจัยด้านวรรณคดีและภาษา, หน้า 41-49.

¹⁷ กังวล คัชชิตา, “มหานาคาคำหลวง: ความเกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดกในกัมพูชา,” เอกสารประกอบการบรรยายโครงการอบรมภาษาเขมรในภาษาไทย, จัดโดยคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 6-8 กรกฎาคม 2555.

ความเชื่อเรื่องการฟังเวสสันดรชาดกครบทั้ง 13 กัณฑ์ในวันเดียวเพื่อให้เกิดในศาสนาพระศรีอารียเมตไตรย แต่การเทศน์มหาชาติในกัมพูชายังไม่ค่อยแพร่หลายเท่าที่ควร

1.9.1.2 ฉันทลักษณ์และความงามทางวรรณศิลป์

1) ชลธิรา กัดอยู่ เขียนบทความเรื่อง “ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง”¹⁸ ศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวงจำนวน 11 กัณฑ์ ยกเว้นกัณฑ์หิมพานต์และสักกรบรรพ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กัณฑ์ที่แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดร่ายล้วน ๆ มี 5 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร วนประเวศน์ ชูชก กุมารและนครกัณฑ์ อีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ กัณฑ์ที่แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดร่ายยืนพื้นและคำประพันธ์ชนิดอื่น ๆ ได้แก่ กัณฑ์มหาพน มหาราช มัทรี ฉกษัตริย์ ทานกัณฑ์และจุลพน กวีใช้กลบทบางชนิด เช่น กลบทคุณบทและอักษรล้วนเป็นที่นิยมแพร่หลาย โคลงสี่โบราณ โคลงสี่สุภาพและโคลงสี่ที่มีสร้อยท้ายบทก็มีปรากฏใช้ในลิลิตพระลอ บทความนี้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวงและทำให้การศึกษามหาชาติคำหลวง สมัยอยุธยาตอนต้น เพิ่มขึ้นเป็น 11 กัณฑ์ตามความเห็นของชลธิรา กัดอยู่

2) ลัลลนา ศิริเจริญ เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “อสังการในมหาชาติคำหลวง”¹⁹ ศึกษาวิเคราะห์ความงามในมหาชาติคำหลวงตามหลักทฤษฎีอสังการศาสตร์ของสันสกฤต โดยมุ่งวิเคราะห์อสังการด้านเสียงและความหมายในมหาชาติคำหลวงทั้งสำนวนเก่าในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสำนวนแต่งซ่อมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผลการศึกษาพบว่ามหาชาติคำหลวงมีความงามตรงตามทฤษฎีอสังการของสันสกฤตเป็นส่วนใหญ่ การตกแต่งด้านเสียงใช้ศัพทาลังการ ได้แก่ อนุปราศ ยมกและปนรุกตวาทาภาส การตกแต่งด้านความหมายใช้อรรถาลังการทำให้เกิดรสของวรรณคดี อรรถกาลังการ ได้แก่ อุปมา รูปกะ ชาติ สังคยะ อดีคยะ ประติวิสต์อุปมา สังกร อุตเปรกษา อากเชป เหตุ ทิปกัม อวสระ ปรีวฤตติ ปรีศโนตตรัม ในมหาชาติคำหลวงพบรสวรรณคดีทั้ง 9 รส ได้แก่ ศฤงคารรส หาสยรส กรุณารส เราทรรส วีรรส ฅยานกรส พีภิตสรส อัฏฐตรสและศานตรส นอกจากนี้ มหาชาติคำหลวงยังมีความงามและลักษณะเฉพาะของวรรณคดีไทยอันประกอบด้วยการเล่นเสียงสัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะ การใช้คำแผลง การเล่นคำ และการใช้กลบท ซึ่งมีส่วนสร้างความงดงามไพเราะและทำให้มหาชาติคำหลวงเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญและยิ่งใหญ่ของไทย

¹⁸ชลธิรา กัดอยู่, “ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง,” วารสารเมืองโบราณ 1, 3 (เมษายน - มิถุนายน 2518): 25-34.

¹⁹ลัลลนา ศิริเจริญ, “อสังการในมหาชาติคำหลวง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

3) น้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล เขียนบทความเรื่อง “ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง: กัณฑ์มหาพน”²⁰ ศึกษาเฉพาะฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์มหาพน พบว่ากวีใช้ฉันทลักษณ์ 10 ชนิด ประกอบด้วยคำประพันธ์ที่มีลักษณะตรงตามฉันทลักษณ์แบบแผนและมีลักษณะผสมผสานของคำประพันธ์หลายชนิด มี 7 ชนิด ได้แก่ ร่ายโบราณ ร่ายยาว วสันตดิถีกัณฑ์ สัททวิภิกขิตฉันท กาศยานี กาศยบังและกาศยสุรางคนางค์ ส่วนลักษณะคำประพันธ์ที่มีลักษณะแตกต่างไปจากฉันทลักษณ์ที่เป็นแบบแผนตามตำราฉันทลักษณ์ มี 3 ประเภท ได้แก่ คำประพันธ์ที่มีลักษณะคล้ายร่าย คำประพันธ์ที่มีลักษณะคล้ายฉันท 8 และคำประพันธ์ประเภทโคลง ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างโคลงสี่สุภาพและโคลงสี่ดั้น จากการศึกษาสันนิษฐานได้ว่ามหาชาติคำหลวงกัณฑ์มหาพนน่าจะเป็นผลงานที่แต่งขึ้นในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้นที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านลักษณะคำประพันธ์จากโคลงสี่ดั้นมาเป็นโคลงสี่สุภาพ นอกจากนี้ ความยืดหยุ่นของข้อบังคับในฉันทลักษณ์บางชนิด เช่น การไม่เคร่งครัดเรื่องคำครุหลุในคำประพันธ์ประเภทฉันท การไม่เคร่งครัดเรื่องจำนวนคำและสัมผัส แสดงให้เห็นลักษณะของคำประพันธ์ระยะแรกที่ไม่เคร่งครัดทางด้านฉันทลักษณ์ที่เป็นแบบแผนตายตัว ฉันทลักษณ์เหล่านี้จึงเป็นเครื่องยืนยันความเก่าแก่ของมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน

4) เอกพงศ์ ประสงค์เงิน เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์ลักษณะสัมผัสในมหาชาติคำหลวงตามแนวสัทวิทยาสัมผัส”²¹ มีจุดประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นว่าภาษาศาสตร์มีลักษณะเป็นสหศาสตร์ที่นำมาวิเคราะห์ร่วมกับวรรณคดีได้ เอกพงศ์ ประสงค์เงิน ใช้แนวสัทวิทยาสัมผัสในการศึกษาลักษณะสัมผัสในมหาชาติคำหลวงจำนวน 4 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพรวนประเวศน์ กุมารและนครกัณฑ์ โดยศึกษาเฉพาะร่ายเท่านั้น ผลการศึกษาพบว่าจำแนกรูปแบบโครงสร้างทางสัทวิทยาของสัมผัสในร่ายของมหาชาติคำหลวงได้ 2 ประเภท คือ สัมผัสนอกมี 8 โครงสร้าง สัมผัสในแบ่งเป็นสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ ลักษณะสัมผัสนอกและสัมผัสในร่ายที่ปรากฏจึงมีโครงสร้างหลายโครงสร้างที่อธิบายได้ด้วยทฤษฎีสัทวิทยาสัมผัสอื่นอีกวิธีหนึ่ง

5) ธเนศ เวศร์ภาดา เขียนบทความเรื่อง “การใช้คำเขมรในมหาชาติคำหลวง”²² แสดงให้เห็นรสนิยมทางวรรณศิลป์ของกวีในสมัยอยุธยาตอนต้นว่าคำเขมรมีส่วนสำคัญในการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ โดยเฉพาะเรื่องของเสียงไม่ว่าจะเป็นเสียงสัมผัส เสียงเสนาะและจังหวะของคำที่เชื่อมโยง บทความดังกล่าวชี้ให้เห็นความสำคัญของการเลือกคำเขมรมาใช้เพื่อยืนยันความหมาย

²⁰ น้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล, “ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง: กัณฑ์มหาพน,” วารสารภาษาและวรรณคดีไทย 7,3 (ธันวาคม 2533): 52-63.

²¹ เอกพงศ์ ประสงค์เงิน, “การวิเคราะห์ลักษณะสัมผัสในมหาชาติคำหลวงตามแนวสัทวิทยาสัมผัส,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537).

²² ธเนศ เวศร์ภาดา, “การใช้คำเขมรในมหาชาติคำหลวง,” วารสารภาษาและวรรณคดีไทย 14 (ธันวาคม 2540): 45-78.

ให้เกิดความเข้าใจเนื้อความและใช้เพื่อสร้างเสียงเสนาะ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการสร้างและเสพวรรณคดีในเชิงมุขปาฐะ

6) นิยะดา เหล่าสุนทร เขียนบทความเรื่อง “ลักษณะคำประพันธ์ในมหາชาติคำหลวง”²³ คำประพันธ์ของมหาชาติคำหลวงทั้ง 13 กัณฑ์ ประกอบด้วย ร่าย โคลง กาพย์และฉันท์ แยกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ประเภทที่ดำเนินเรื่องด้วยร้อยล้วน ๆ มีจำนวน 7 กัณฑ์ คือ ทศพร หิมพานต์ วนประเวศน์ ชูชก กุมาร สักรบรรพและนครกัณฑ์ ประกอบด้วย ร่ายโบราณ ร่ายยาวและร่ายสุภาพ อีกประเภทหนึ่ง คือ ประเภทที่ใช้คำประพันธ์อื่นนอกจากร่ายในการดำเนินเรื่องมี 6 กัณฑ์ คือ ทานกัณฑ์ จุลพน มหาพน มัทรี มหาราชและฉกษัตริย์ คำประพันธ์ที่นิยมใช้มากที่สุดคือ ร่ายโบราณและร่ายยาว

7) นิตยา แก้วคัลณา เขียนบทความเรื่อง “ภาพพจน์ในมหาชาติคำหลวง”²⁴ นำเสนอว่ามหาชาติคำหลวงประกอบด้วยภาพพจน์ชนิดใดบ้าง ผลการศึกษาพบว่าภาพพจน์ที่กวีใช้ในมหาชาติคำหลวง ประกอบด้วยอุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ บุคลาธิษฐาน ปฏิปุจฉาและการกล่าวอ้างอิงหรือเท้าความ

8) ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต เขียนตำราเรื่อง “วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล”²⁵ มีเนื้อความส่วนหนึ่งศึกษามหาชาติคำหลวงที่เป็นกัณฑ์เก่าจำนวน 10 กัณฑ์ ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งในสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชูชก จุลพน มหาพน กุมาร มัทรี มหาราช ฉกษัตริย์และนครกัณฑ์ รวมทั้งทานกัณฑ์ที่มีสำนวนเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา ผสมกับสำนวนใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รวมเป็น 11 กัณฑ์ เว้นกัณฑ์หิมพานต์* และสักรบรรพ พิจารณาจากผู้แต่ง สมัยที่แต่ง เนื้อหา ฉันทลักษณ์ ประกอบด้วย ร่าย โคลง ฉันท์และกาพย์ โดยมีร่ายเป็นคำประพันธ์หลัก กวีนำโคลงมาแต่งในเนื้อความที่เป็นบทสนทนา บทคร่ำครวญ การบรรยายสภาพของตัวละครและเหตุการณ์ในเรื่อง ใช้ฉันท์ในการพรรณนาธรรมชาติ และใช้กาพย์ในเนื้อความที่เป็นบทรำพันในใจ บทสนทนาตัดพ้อและบทพรรณนาธรรมชาติ ภาษาและสำนวนโวหาร กวีใช้คำไทยโบราณ ใช้รูปคำสันสกฤตมากกว่าบาลี ใช้คำเขมรมาก นิยมใช้คำซ้ำ ความหมาย มีความเปรียบจำนวนมาก ใช้ภาษาจินตภาพพรรณนาภาพที่น่ากลัว มหาชาติคำหลวง แสดงความคิดความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีผสมผสานกับความเชื่อในพระพุทธศาสนาและศาสนา

²³นิยะดา เหล่าสุนทร, “ลักษณะคำประพันธ์ในมหาชาติคำหลวง,” ใน พินิจวรรณการ: รวมบทความวิจัยด้านวรรณคดีและภาษา, หน้า 51-81.

²⁴นิตยา แก้วคัลณา, “ภาพพจน์ในมหาชาติคำหลวง,” วารสารวิชาการ 4, 5(พฤษภาคม 2544): 56-72.

²⁵ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547).

* ขณะนั้นชลดา เรื่องรักษ์ลิขิตยังไม่ได้เขียนบทความเรื่อง “มหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพรและหิมพานต์: รำลึกคำอาจารย์สอน,” ในร้อยปีสี่ศาสตราจารย์, หน้า 131-157.

อินดู ความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และอำนาจของเทวดา ความเชื่อเรื่องอำนาจบารมี ความเชื่อเรื่องโชคกลางและความฝัน และความเชื่อเรื่องกรรม ตำราเล่มนี้แสดงให้เห็นคุณค่าและความงามของ *มหาชาติคำหลวง* ที่แต่งได้อย่างเอกว่ามีความอลังการจากการใช้ฉันทลักษณ์หลากหลาย การใช้ภาษา และสำนวนโวหารอย่างประณีต

9) ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต เขียนบทความเรื่อง “**มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร และหิมพานต์: รำลึกคำอาจารย์สอน**”²⁶ ศึกษาภูมิหลังของเรื่อง *มหาชาติคำหลวง* ประกอบด้วย สมัยที่แต่งและผู้แต่ง กลวิธีการแต่งและเนื้อหาในกัณฑ์ทศพรและหิมพานต์ ผลการศึกษาพบว่า *มหาชาติคำหลวง* ทั้ง 2 กัณฑ์น่าจะเป็นกัณฑ์เก่าที่แต่งมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา การแต่งซ่อมกัณฑ์หิมพานต์ก็น่าจะไม่ได้แต่งซ่อมทั้งหมดเพราะมีร่องรอยของสำนวนเดิมอยู่มาก กวีใช้กลวิธีการแปล แต่งแบบแต่งเติมเนื้อความเพื่อความไพเราะโดยใช้คำภาษาต่างๆ อย่างเหมาะสมในแต่ละตำแหน่งทั้ง การรับส่งสัมผัสและการใช้คำให้เกิดเสียงไพเราะ กวีผูกศัพท์อย่างอลังการ ในด้านการประพันธ์ กัณฑ์ทศพรใช้เฉพาะร้อยอย่างเดียว ส่วนกัณฑ์หิมพานต์นั้น กวีใช้ทั้งร้อย กาพย์และฉันทแบบเดียวกับที่พบในกัณฑ์มหานของ *มหาชาติคำหลวง* ซึ่งเชื่อว่าแต่งสมัยอยุธยาตอนต้น *มหาชาติคำหลวง* จึงมีคุณค่าด้านการแปล แต่ง การใช้คำ การผูกศัพท์ คำประพันธ์และภาษาของกวี

1.9.1.3 การใช้คำและการแปลเพื่อการรับรู้สาร

1) สุนันท์ อัญชลิษฐ์กุล ศึกษาเรื่อง “**การสร้างคำและการใช้คำไทยในมหาชาติคำหลวง**”²⁷ ศึกษาข้อมูลจาก *มหาชาติคำหลวง* ที่เป็นสำนวนเก่า โดยศึกษาเปรียบเทียบการสร้างและการใช้คำไทยใน *มหาชาติคำหลวง* กับภาษาไทยปัจจุบัน พบว่าการสร้างคำใน *มหาชาติคำหลวง* มีการสร้างคำแบบภาษาไทยและตามแบบภาษาเขมรจึงมีคำใช้เพิ่มขึ้นทั้งการสร้างคำแผลง การสร้างคำซ้ำ การสร้างคำซ้อนและการสร้างคำราชาศัพท์ งานวิจัยนี้ช่วยให้เข้าใจการสร้างคำและการใช้คำใน *มหาชาติคำหลวง* อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สร้างความโดดเด่นและสุนทรีย์ภาพ แตกต่างจากการแปลแต่งมหาชาติเวสสันดรชาดกฉบับอื่น ทั้งยังทำให้เห็นว่าคำบางคำใน *มหาชาติคำหลวง* ที่ปรากฏใช้อยู่ในปัจจุบันมีความหมายกว้างขึ้น แคบลงหรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

²⁶ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, “มหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพรและหิมพานต์:รำลึกคำอาจารย์สอน,” ในร้อยปีสี่ ศาสตราจารย์ (กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555), หน้า 131-157.

²⁷สุนันท์ อัญชลิษฐ์กุล, “การสร้างคำและการใช้คำไทยในมหาชาติคำหลวง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).

2) พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงพระนิพนธ์บทความเรื่อง “คำในมหາชาติคำหลวง”²⁸ ศึกษาความหมายของคำที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์เก่าและกัณฑ์ใหม่ จากการหาตัวอย่างที่ใช้ในมหาชาติคำหลวง หนังสืออื่นและพจนานุกรม ผลการศึกษาพบว่ามหาชาติคำหลวงกัณฑ์ใหม่มีปัญหาเรื่องการค้นความหมายน้อยลง โดยยกตัวอย่างคำในกัณฑ์ทศพรว่าในสมัยอยุธยาตอนต้น กวีใช้บาลีแผลง คือแผลงเข้าหาสันสกฤต เช่น โภษชรรพรชชารา โภษชรร แปลว่า ดอกบัว บาลีใช้ โปกขร สันสกฤตใช้ ปุษกร ไทยใช้ โภษชรร เป็นบาลีแผลง แต่คำในกัณฑ์หิมพานต์จะอ่านง่ายกว่าและเข้าใจความโดยตลอด มีคำศัพท์ที่ต้องอธิบายบางคำเท่านั้น นอกจากนี้ ได้ให้ความหมายของคำที่สันนิษฐานว่าถูกต้อง เช่น อปุช หมายถึง เกิดในน้ำ คือ ดอกบัว เป็นต้น

3) อุทัยวรรณ นิยมมี เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร”²⁹ ศึกษาเกี่ยวกับลักษณะคำยืมภาษาบาลีสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร โดยเปรียบเทียบระบบเสียงภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาไทยสมัยอยุธยา ผลการศึกษาพบว่ามหาชาติคำหลวงมีคำยืมภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี ความหมายของคำยืมมีความหมายคงเดิมและเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะความหมายแคบเข้า ความหมายคงเดิม ความหมายกว้างออกและความหมายย้ายที่ งานวิจัยนี้มีประโยชน์เรื่องความหมายของคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพรทำให้เข้าใจเนื้อหาของกัณฑ์ทศพรได้ดียิ่งขึ้น

4) อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชุชกและกุมาร”³⁰ ศึกษาคำยืมและการเปลี่ยนแปลงคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตทั้ง 3 กัณฑ์ข้างต้น ลักษณะคำยืมในบาลีสันสกฤตเปลี่ยนแปลงทั้งทางเสียง ไวยากรณ์และความหมาย กวีใช้คำยืมภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี คำยืมที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นศัพท์ทางพระพุทธศาสนา ร่ายเป็นฉันทลักษณ์ที่ทำให้กวีใช้คำสมาสยาว ๆ ได้

5) บัญญัติ สาลี เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “คำยืมภาษาเขมรในภาษาไทย : กรณีศึกษา มหาชาติคำหลวง”³¹ ศึกษาคำยืมภาษาเขมรในภาษาไทย ด้านรูปแบบและวิธีการยืมคำภาษาเขมรในภาษาไทย การเปลี่ยนแปลงคำและความหมายคำเขมรในภาษาไทยและอิทธิพลที่เกิดจากการยืมคำเขมรมาใช้ในภาษาไทย โดยเลือกศึกษาจากมหาชาติคำหลวง ผลการศึกษาพบว่าคำยืม

²⁸ นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, “คำในมหาชาติคำหลวง,” *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* 7,3(ธันวาคม 2533): 1-11.

²⁹ อุทัยวรรณ นิยมมี, “คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534).

³⁰ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชุชก และกุมาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

³¹ บัญญัติ สาลี, “คำยืมภาษาเขมรในภาษาไทย: กรณีศึกษามหาชาติคำหลวง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2553).

ภาษาเขมรที่พบใน*มหาชาติคำหลวง*มีทั้งการใช้คำเขมรที่ปรากฏเฉพาะในสมัยอยุธยาแต่ในปัจจุบันไม่มีใช้ในภาษาไทยแล้วและคำเขมรที่มีตั้งแต่สมัยอยุธยาและยังมีใช้มาตลอดจนถึงปัจจุบัน สิ่งที่พบในการใช้คำเขมร คือ มีการเปลี่ยนแปลงคำศัพท์ (Morphological Change) และการเปลี่ยนแปลงทางด้านความหมาย (Semantic Change) นอกจากนี้ ยังมีการใช้คำยืมภาษาเขมรที่เป็นประโยชน์ในการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ เช่น การใช้วิธีการแปลงคำไทยตามแบบเขมรเพื่อรองรับเสียงเสนาะในวรรณศิลป์และผสมคำระหว่างคำไทยและคำเขมรเพื่อเพิ่มให้เกิดความงดงามทางวรรณศิลป์ *มหาชาติคำหลวง* จึงสะท้อนให้เห็นการใช้ภาษาและลักษณะการสร้างและเสพวรรณคดีมุขปาฐะในสมัยโบราณอีกด้วย

6) จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์ เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “**มหาชาติคำหลวง: การแปลเพื่อการรับรู้สาร**”³² ศึกษาวิธีการแปลแต่งเรื่อง*มหาชาติคำหลวง* วิเคราะห์สารและวิธีการที่ทำให้เกิดการรับรู้สารในการแปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง* จำนวน 7 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชูชก มหาพน กุมาร มหาราชและนครกัณฑ์ โดยศึกษาเปรียบเทียบกับ*เวสสันดรชาดก* ในอรรถกถาหรือนิบาตชาดก ผลการศึกษาพบว่ากวีแปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง* ด้วยการปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางประการให้เข้ากับบริบททางสังคมของยุคสมัยเพื่อรับรู้สารได้ง่ายด้วยวิธีการแปลที่มีผลต่อการโน้มน้าวใจ ใช้กลวิธีการขยายความมากที่สุดและใช้การตัดความน้อยที่สุด ส่งผลให้*มหาชาติคำหลวง* มีเนื้อความชัดเจน เข้าใจง่ายและสมเหตุสมผล สารที่ปรากฏจากวิธีการแปลกับการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ ได้แก่ พระเวสสันดรคือผู้ประเสริฐเปี่ยมด้วยบารมี บุคคลควรยึดถือคุณธรรมตามฐานะแห่งตน รวมทั้งความเชื่อเรื่องกรรม งานวิจัยนี้ทำให้เห็นว่าการแปลแต่งเพื่อโน้มน้าวใจใน*มหาชาติคำหลวง*มีส่วนสร้างความเชื่อศรัทธาของผู้รับสาร

7) วิชชุดา เกตุพิจิตร เขียนปริญญาานิพนธ์เรื่อง “**อวัจนสารที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง**”³³ ศึกษาอวัจนสารที่ปรากฏใน*มหาชาติคำหลวง* ทั้ง 13 กัณฑ์ ผลการศึกษาพบว่า*มหาชาติคำหลวง* ใช้อวัจนสารครบทั้ง 7 ประเภท ได้แก่ เทศภาษา กาลภาษา เนตรภาษา สัมผัสภาษา อากาษา วัตถุภาษาและปริภาษา กวีใช้อวัจนสารควบคู่กับวัจนสารเพื่อเสริมวัจนสารและอวัจนสารอื่นให้เด่นชัดยิ่งขึ้น อวัจนสารแต่ละประเภทที่กวีใช้ใน*มหาชาติคำหลวง* สัมพันธ์เกี่ยวโยงกัน บางครั้งกวีใช้พร้อมกันเพื่อเสริมความหมาย อวัจนสารจะปรากฏในรูปแบบของบทบรรยาย บทสนทนาและบทพรรณนาต่าง ๆ ของตัวละคร งานวิจัยชิ้นนี้ช่วยให้เห็นว่าอวัจนสารเป็น

³² จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์, “มหาชาติคำหลวง: การแปลเพื่อการรับรู้สาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553).

³³ วิชชุดา เกตุพิจิตร, “อวัจนสารที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง,” (ปริญญาานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2554).

องค์ประกอบสำคัญของ*มหาชาติคำหลวง*ทั้ง 13 กัณฑ์ ซึ่งช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการและเข้าใจเนื้อเรื่องมากยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่างานกลุ่มที่ศึกษาเกี่ยวกับ*มหาชาติคำหลวง*ข้างต้นศึกษาการใช้ภาษาในลักษณะต่าง ๆ สำนวนโวหารที่ร่วมสมัยกับวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในสมัยอยุธยาตอนต้น ฉันทลักษณ์ ลักษณะการใช้คำและการแปลเพื่อการรับรู้สาร ส่วนกลวิธีทางวรรณศิลป์มีการศึกษาวิเคราะห์ความงามใน*มหาชาติคำหลวง* โดยใช้ทฤษฎีสันสกฤตในการวิเคราะห์และแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของกลวิธีทางวรรณศิลป์ของไทย รวมทั้งจำแนกลักษณะการใช้ภาพพจน์ใน*มหาชาติคำหลวง*ว่าประกอบด้วยภาพพจน์ชนิดใดบ้าง

จากการสำรวจข้างต้นพบว่า ยังไม่มีงานวิจัยขึ้นใดที่ศึกษาองค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสร้างภาพพระโพธิสัตว์ใน*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ที่ 1-7 ซึ่งเป็นกัณฑ์นำเรื่องที่น่าเสนอชาติกำเนิด พระคุณลักษณะของพระเวสสันดร เหตุการณ์และความขัดแย้งก่อนพระเวสสันดรออกผนวช รวมทั้งมีตัวละครที่ช่วยเสริมภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการศึกษาวิเคราะห์ภาพของพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์จากกลวิธีการเล่าเรื่องมิติต่าง ๆ อย่างครอบคลุมและกลวิธีทางวรรณศิลป์จะเป็นประโยชน์ในการตีความสาร พุทธกรรมของตัวละครและแสดงความยิ่งใหญ่ของ*มหาชาติคำหลวง*อันเป็นวรรณคดีสำคัญของไทยได้เป็นอย่างดี

1.9.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มีจำนวนมาก ส่วนใหญ่ศึกษาพุทธกรรมของตัวละครพระโพธิสัตว์และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ แบ่งออกเป็นการศึกษาเรื่อง*เวสสันดรชาดก*และแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา ดังนี้

1.9.2.1 การศึกษาเรื่องเวสสันดรชาดก

1) ปรีชา ช่างขวัญยืน ศึกษาเรื่อง “**พระปัญญาบารมีของพระเวสสันดร**”³⁴ ศึกษาจาก*พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก* เล่มที่ 28 โดยมุ่งตอบคำถามประเด็นข้อวิพากษ์วิจารณ์ของนักวิชาการสมัยใหม่ที่ตั้งคำถามเรื่องความชอบธรรมในการทำทานของพระเวสสันดร เช่น เหตุใดพระเวสสันดรยินดีพระราชทานบุตรแก่ชุกและสิทธิความเป็นมารดาของพระนางมัทรี ผลการศึกษาพบว่าพระเวสสันดรทรงตัดสินใจพระทัยและกระทำอย่างมีวิจรรย์ญาณ

³⁴ปรีชา ช่างขวัญยืน, “พระปัญญาบารมีของพระเวสสันดร,” *วารสารอักษรศาสตร์* 27,2(กรกฎาคม-ธันวาคม 2541): 12-21.

เวสสันดรชาดกจึงแสดงทั้งทานบารมีและปัญญาบารมี บทความนี้ชี้ให้เห็นว่าก่อนพระเวสสันดรกระทำการต่าง ๆ พระองค์ทรงพิจารณาอย่างถี่ถ้วนและมีได้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน

2) สุวรรณ สถาอานันท์ ศึกษาเรื่อง “**ความขัดแย้งทางศีลธรรมในอุคตการณโพลีสัตว์ : ศึกษากรณีพระเวสสันดรชาดก**”³⁵ โดยแสดงมิติความขัดแย้งทางศีลธรรมของพระเวสสันดรในฐานะราชกุมาร ลูก สามีและพ่อกับการบำเพ็ญทานบารมีว่าการบำเพ็ญทานอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรเป็นพุทธประเพณีที่พระโพลีสัตว์ต้องบำเพ็ญให้สำเร็จจึงจะก้าวสู่การบรรลุพระโพธิญาณได้ การอนุโมทนาทานทั้งบุตรทานและภรรยาทานของพระนางมัทรีแสดงให้ว่าพระนางมัทรียอมรับและเข้าใจการให้ทานของพระเวสสันดร การบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรจึงถูกต้องชอบธรรมในกรอบเวลาของตัวบท ส่วนการประนีประนอมความขัดแย้งทางศีลธรรมของพระเวสสันดรพบว่าภายหลังเจ้าชายสีหัตถะซึ่งเป็นพระชาติในอนาคตของพระเวสสันดรได้บรรลุพระโพธิญาณสมกับความปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณของพระโพลีสัตว์ ทำให้เข้าใจได้ว่าภาวะความโกรธแค้นของชาวเมืองสีพี ความทุกข์ของพระเจ้ากรุงสยชัย พระนางมัทรี พระนางผุสดี กัณหาและชาลีเป็นความจำเป็นที่จะต้องเสียสละให้พระโพลีสัตว์บำเพ็ญทานบารมีอย่างสมบูรณ์

3) พระมหาบุญทัน อานนโท (พาหา) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “**การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี**”³⁶ โดยศึกษาการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรใน*เวสสันดรชาดก* ผลการศึกษาพบว่าพระเวสสันดรทรงยินดีสละทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา อวัยวะและชีวิต หากมีผู้มาขอเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ การบำเพ็ญบารมีด้านอื่นๆ ยังช่วยส่งเสริมทานบารมีให้ยิ่งใหญ่

4) บุญทัน คนใจบุญ เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “**การศึกษาพุทธปรัชญาในพฤติกรรมของตัวละครหลักและตัวละครเสริมในมหาเวสสันดรชาดก**”³⁷ พฤติกรรมของตัวละครหลัก คือพระเวสสันดรและตัวละครอื่น ๆ ใน*เวสสันดรชาดก*สะท้อนให้เห็นปรัชญาและพุทธปรัชญาอันเป็นพื้นฐานของสังคมอินเดียโบราณ พบว่าการให้ทานไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สมบัติ พระโอรส พระธิดาและพระมเหสีของพระเวสสันดรแสดงให้เห็นการไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด สะท้อนให้เห็นคำสอนของพระพุทธศาสนาเรื่องไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา ส่วนตัวละครเสริมซึ่งมีชุกเป็น

³⁵ สุวรรณ สถาอานันท์, “ความขัดแย้งทางศีลธรรมในอุคตการณโพลีสัตว์: ศึกษากรณีพระเวสสันดรชาดก,” ใน *ความเรียงใหม่หรือสร้างปรัชญาตะวันออก* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 137-180.

³⁶ พระมหาบุญทัน อานนโท(พาหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2540).

³⁷ บุญทัน คนใจบุญ, “การศึกษาพุทธปรัชญาในพฤติกรรมของตัวละครหลักและตัวละครเสริมในมหาเวสสันดรชาดก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2544).

ตัวแทนแสดงพฤติกรรมขอและการรับสั่งของที่พระเวสสันดรพระราชทาน แสดงให้เห็นถึงความยึดมั่นถือมั่นและถือความสุขของตนเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต

5) บรรจบ บรรณรุจิ ศึกษาเรื่อง “เวสสันดรมหาบุรุษแห่งหิมพานต์”³⁸ นำเสนอประเด็นที่มีการวิจารณ์เกี่ยวกับการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรและการโต้แย้งสิทธิในการบริจาคบุตรทาน ตลอดจนชุกผู้รับกระทำทานว่าผลที่ได้รับจากการบริจาคทานบริสุทธิ์หรือไม่ แม้จะมีการวิพากษ์ในลักษณะต่าง ๆ แต่การแสดงเหตุผลว่าทานของพระเวสสันดรมีความบริสุทธิ์และทรงมีبارมีทั้ง 10 ประการเป็นเครื่องยืนยันว่าพระเวสสันดรทรงทำทานอย่างชอบธรรม

6) กัญยรัตน์ รินศรี เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวคิดเรื่องเมตตาในเวสสันดรชาดก”³⁹ วิเคราะห์แนวคิดเรื่องเมตตาในบริบทของสังคมร่วมสมัยและหลักเมตตาธรรมของทานบารมีในเวสสันดรชาดก และหาแนวทางนำหลักเมตตาแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย ผลการศึกษาพบว่าพระเวสสันดรมีความเมตตาที่ไม่เจาะจงและไม่มีขีดจำกัด ความเมตตาของพระเวสสันดรมี 3 ด้าน ได้แก่ กายกรรม วาจกรรมและมโนกรรม เมตตาธรรมเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของทานบารมี แสดงผ่านจิตใจเมตตาปรารถนาให้สรรพสัตว์พ้นจากความทุกข์ของพระเวสสันดรเป็นพื้นฐานแล้วจึงบำเพ็ญทานบารมีตามขั้นตอน ประกอบด้วยขั้นบริจาคทรัพย์สมบัติขั้นทรงบริจาคพระโอรส พระธิดาและพระชายา และขั้นเสียสละตัวตนจนสามารถบรรลุโพธิญาณ

1.9.2.2 แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา

1) ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”⁴⁰ ศึกษาความเป็นมาของคติพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นพัฒนาการความคิดความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์และการเป็นพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระโพธิสัตว์ปรากฏครั้งแรกหมายถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้ ต่อมาพระโพธิสัตว์เป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนาแทนการมุ่งเป็นพระอรหันต์ พระโพธิสัตว์กลายเป็นผู้มีอิทธิพลเหนือโลกและได้รับการเคารพบูชาในฐานะเทพเจ้า ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทุกคนเป็นพระโพธิสัตว์ได้และเป็นพระโพธิสัตว์ผู้อุทิศตนเพื่อความรู้อันสูงสุดและช่วยเหลือผู้อื่นให้หลุดพ้น การเป็นพระโพธิสัตว์แบ่งเป็น 3 ช่วง ได้แก่ การเตรียมตัวเพื่อบำเพ็ญธรรม การบำเพ็ญธรรมและผลจากการบำเพ็ญธรรม งานวิจัยนี้ช่วยให้เข้าใจความคิด

³⁸ บรรจบ บรรณรุจิ, พระเวสสันดร : มหาบุรุษแห่งหิมพานต์ (กรุงเทพมหานคร: ดีเอ็มจี, 2549).

³⁹ กัญยรัตน์ รินศรี, “แนวคิดเรื่องเมตตาในเวสสันดรชาดก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549).

⁴⁰ ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท และคัมภีร์มหายาน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

เรื่องพระโพธิสัตว์และขั้นตอนการได้มาซึ่งการเป็นพระโพธิสัตว์อย่างชัดเจน ผู้วิจัยจะนำไปวิเคราะห์ลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรต่อไป

2) บรรจบ บรรณรุจิ ศึกษาเรื่อง “**พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท**”⁴¹ แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาทหลายด้าน เช่น มหาปุริสลักษณะ กุศลกรรม การเกิดครั้งสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ องค์ประกอบเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์และธรรมของพระโพธิสัตว์ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท ผู้วิจัยจะนำแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาทดังกล่าวไปวิเคราะห์ลักษณะของเวสสันดรทั้งชาติกำเนิด พฤติกรรมของตัวละครและการประกอบสร้างพระเวสสันดรให้เป็นพระโพธิสัตว์

3) โครงการเงินศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศึกษาเรื่อง “**โพธิสัตว์บารมีกับสังคมไทยในสหสวรรคใหม่**”⁴² โดยอภิปรายแนวคิดพระโพธิสัตว์ในประเด็นต่าง ๆ เช่น กำเนิดและพัฒนาการแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม ทั้งนี้ยังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางประวัติศาสตร์สังคมกับวรรณคดีพระพุทธศาสนา ในสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์มีแนวพระราชดำริเปรียบพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ได้แก่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีแนวคิดบารมีของพระมหากษัตริย์ตั้งอยู่บนพื้นฐานของโพธิสัตว์บารมี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปฏิบัติพระองค์ตามหลักราชธรรมอย่างเคร่งครัดหลายข้อ เช่น ปัญญาบารมี ขันติบารมี อุบายบารมี พลบารมีและชฎานบารมี หนึ่งในบารมีธรรมที่พระมหากษัตริย์ทรงสั่งสม คือ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขและชี้ให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอันจะเป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน

นอกจากนี้ยังมีวิทยานิพนธ์หลายเรื่องที่วิเคราะห์แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัย เช่น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระราชนิพนธ์วิทยานิพนธ์เรื่อง “**ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**”⁴³ พระมหาจุฬาลงกูณ ชูเลื้อน เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “**ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของ พระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก**”⁴⁴ พระมหาภูมิจุฑกษ บัญญาตา เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “**อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ในการพัฒนาชีวิตและ**

⁴¹บรรจบ บรรณรุจิ, **พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท** (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, 2529).

⁴²โครงการเงินศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, **โพธิสัตว์บารมีกับสังคมไทยในสหสวรรคใหม่** (กรุงเทพมหานคร: โครงการเงินศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546).

⁴³เทพรัตนราชสุดาฯ สมเด็จพระ, สยามบรมราชกุมารี, “**ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

⁴⁴พระมหาจุฬาลงกูณ ชูเลื้อน, “**ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก**,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2546).

สังคม”⁴⁵ พระกาญจนพงศ์ สุวณฺณวโส (สุวรรณ) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ลักษณะชั้นดีของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก”⁴⁶ พระนรงค์ฤทธิ ธมมรกชิต (สุขอัน) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนamahayan”⁴⁷ และอาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ทานและทานบารมี: ความสำคัญต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา”⁴⁸ เป็นต้น

งานวิจัยข้างต้นชี้ให้เห็นการตีความแนวคิด พฤติกรรมของตัวละครในฐานะพระโพธิสัตว์ โดยพิจารณาจากบริบทรอบข้างว่ามีความสำคัญมากในการทำความเข้าใจเรื่อง *เวสสันดรชาดก* ส่วนการศึกษาประเด็นที่เกี่ยวกับความถูกต้อง ความชอบธรรมในการบริจาคทานของพระเวสสันดร โดยเฉพาะปิยบุตรทานและทาทาน รวมทั้งแสดงคุณธรรมต่างๆ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพฤติกรรมและคุณธรรมของพระเวสสันดร แต่ยังไม่มีการวิจัยขึ้นใดแสดงให้เห็นภาพของพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ที่เกิดจากกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์อันเป็นองค์ประกอบสำคัญในการนำเสนอพระเวสสันดรในภาพลักษณ์พระโพธิสัตว์อย่างเด่นชัด

1.9.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในวรรณคดีไทย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในวรรณคดีไทย นักวิชาการส่วนใหญ่จะศึกษาใน *ยวนพ่ายโคลงดั้น* โดยมากมักศึกษาภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถร่วมกับพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ดังนี้

1) นิตยา แก้วคัลณา เขียนบทความเรื่อง “การใช้ภาพพจน์แสดงพระอัจฉริยภาพด้านการปกครองและการรบของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในวรรณคดีเรื่อง *ลิลิตยวนพ่าย*”⁴⁹ มุ่งศึกษาการใช้ภาพพจน์ใน *ลิลิตยวนพ่าย* ผลการศึกษาพบว่ากวีมุ่งสรรเสริญพระเกียรติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยเปรียบเทียบกับพระองค์เป็นเทวราชาและนักรบที่เก่งกล้า มีพระปรีชาสามารถ พระปรีชาญาณและพระบรมเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่ วรรณคดีเรื่องนี้แสดง

⁴⁵ พระมหาภูมิกุญช์ บุญตา, “อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ในการพัฒนาชีวิตและสังคม,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547).

⁴⁶ พระกาญจนพงศ์ สุวณฺณวโส (สุวรรณ), “ลักษณะชั้นดีของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2552).

⁴⁷ พระนรงค์ฤทธิ ธมมรกชิต (สุขอัน), “ศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนamahayan,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552).

⁴⁸ อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล, “ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552).

⁴⁹ นิตยา แก้วคัลณา, “การใช้ภาพพจน์แสดงพระอัจฉริยภาพด้านการปกครอง และการรบของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในวรรณคดีเรื่อง *ลิลิตยวนพ่าย*,” *วารสารธรรมศาสตร์* 24,1 (มกราคม- เมษายน 2541): 129-144.

ความสามารถของกวีด้านสำนวนภาษา ความรู้ทางศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ หลักธรรมและ
วรรณคดีมหากาพย์ทำให้เห็นภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะนักรบนักปกครอง

2) นิตยา แก้วคัลณา เขียนบทความเรื่อง “ภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของ
กษัตริย์ในวรรณกรรมไทย”⁵⁰ มุ่งศึกษาสถานภาพของกษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น ในที่นี้ขอสรุปเฉพาะภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์สมัยอยุธยา
ตอนต้น นิตยา แก้วคัลณา พบว่าฐานะของกษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปจากกษัตริย์คือผู้สั่งสอน เป็น
กษัตริย์มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์เสมอพระเจ้า ในระยะแรกเริ่ม กษัตริย์สมัยอยุธยาต้องทำศึกสงคราม
การอ้างคติความเชื่อของพราหมณ์จึงช่วยสร้างภาพของผู้ปกครองให้เข้มแข็ง ศักดิ์สิทธิ์และปกครอง
เมืองได้ ภาพกษัตริย์นี้สะท้อนผ่านวรรณกรรมพิธีการและเฉลิมพระเกียรติ ภาพของสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงดั้นสะท้อน* ให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีบุญบารมีเหมือนเทพเจ้าในศาสนา
พราหมณ์ นอกจากทรงอยู่ในฐานะสมมติเทพแล้ว การจำลองบุคลิกลักษณะของพระพุทธเจ้าและการ
รอบรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนายังทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเป็นธรรมราชาที่ยึดหลัก
ธรรมะและเป็นที่พึ่งของปวงชน ส่วนวรรณคดีศาสนานั้น ภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์
ไม่ปรากฏเด่นชัดเนื่องจากวัตถุประสงค์ในการแต่งแตกต่างออกไป ใน *มหาชาติคำหลวง* แสดงคติธรรม
ในการปกครองของพระเวสสันดรว่าทรงเป็นธรรมราชาและทรงประกอบกุศลกรรมทานบารมีอัน
ยิ่งใหญ่ บทความนี้ทำให้เห็นภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระเวสสันดร แต่ยังไม่ได้
เชื่อมโยงสถานภาพของพระมหากษัตริย์ทั้งสอง เนื่องจากเป็นวรรณคดีต่างประเภทกัน

3) ประคอง นิมมานเหมินท์ เขียนบทความเรื่อง “ภาพพระมหากษัตริย์ไทยจาก
วรรณคดียอพระเกียรติ”⁵¹ มุ่งศึกษาภาพของพระมหากษัตริย์ไทยในวรรณคดียอพระเกียรติ
พระมหากษัตริย์ 5 พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระ
เจ้าตากสินมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ภูมิพลอดุลยเดช ลักษณะที่คล้ายคลึงกันของพระมหากษัตริย์ทั้ง 5 พระองค์ ได้แก่ ทรงเป็นผู้มี
บุญญาธิการ ทรงศรัทธาค้ำจุนพระพุทธศาสนาและทรงพระเมตตาต่อคนทั้งปวง ส่วนลักษณะที่
แตกต่างกันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมแต่ละยุคสมัย ภาพของพระมหากษัตริย์จึงเปลี่ยนจาก
สถานะเทพเจ้าและพระโพธิสัตว์มาเป็นมนุษย์ที่มีพระปรีชาสามารถ มีพระเมตตาและเอาพระราช
หฤทัยใส่ประชาชน

⁵⁰ นิตยา แก้วคัลณา, “ภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ในวรรณกรรมไทย,” *วารสารธรรมศาสตร์*
25,1(มกราคม -เมษายน 2542): 127-135.

⁵¹ ประคอง นิมมานเหมินท์, “ภาพพระมหากษัตริย์ไทยจากวรรณคดียอพระเกียรติ,” *วารสารภาษาและวรรณคดี*
ไทย 16 (ธันวาคม 2542): 1-25.

4) อัครวิทย์ เรื่องรอง เขียนบทความเรื่อง “การใช้คำเรียกและความเปรียบเกี่ยวกับกษัตริย์ในยวนพ่ายโคลงต้น”⁵² พบว่าด้านการใช้คำเรียก กวีใช้คำเรียกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเพื่อสื่อถึงพระคุณสมบัติและหน้าที่ของกษัตริย์ ได้แก่ คำเรียกเพื่อบอกหน้าที่ในการรับคำเรียกเพื่อบอกหน้าที่ที่เป็นประมุขของกลุ่มชน คำเรียกเพื่อบอกหน้าที่ที่เป็นผู้คุ้มครองแผ่นดิน คำเรียกเพื่อบอกหน้าที่ที่เป็นผู้คุ้มครองคน คำเรียกเพื่อบอกหน้าที่ที่เป็นผู้รักษาและปฏิบัติธรรม คำเรียกเพื่อแสดงพระคุณสมบัติว่าเป็นผู้มีบุญบารมี คำเรียกเพื่อแสดงว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า เช่น สรรเพชญ์ สรรเพ็ชญ์ ศรีสรรเพชญ์และสรรเพ็ชญ์ภิโภธิเกล้า การยกย่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าสรรเพชญ์อันเป็นฉายาของพระพุทธเจ้าเป็นการยกย่องว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีฐานะเทียบเท่าพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ กวีใช้คำเรียกเพื่อแสดงว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเป็นตัวแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาพราหมณ์ คำเรียกเพื่อแสดงพระคุณสมบัติว่าเป็นต้นกำเนิดของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ คำเรียกเพื่อแสดงพระคุณสมบัติว่าเป็นผู้ที่สง่างามและคำเรียกเพื่อแสดงถึงพระราชทรัพย์ ส่วนความเปรียบเกี่ยวกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงต้น* กวีนิยมใช้ความเปรียบ 3 ประเภท ได้แก่ ความเปรียบอุปมา อุปลักษณ์และอุปพจน์ การใช้คำเรียกและความเปรียบใน *ยวนพ่ายโคลงต้น* แสดงให้เห็นว่ากวีต้องการเชิดชูสดุดีบุญบารมีและพระคุณสมบัติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะเทวราชาหรือสมมติเทพ ผสมผสานกับความเป็นพุทธราชา อันหมายรวมถึงธรรมราชา แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันศาสนา พระมหากษัตริย์ทรงนำคติความเชื่อทางศาสนามาสร้างความชอบธรรมและความเชื่อมั่นศรัทธาจากประชาชนเพื่อผลทางด้านปกครอง

5) ปัทมา ทัชประเสริฐกุล เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ไทยในวรรณคดีสมัยอยุธยา”⁵³ ศึกษาวิเคราะห์ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ไทยในวรรณคดีสมัยอยุธยาจำนวน 13 เรื่อง แบ่งเป็น 4 ประเภท ได้แก่ วรรณคดียอพระเกียรติ วรรณคดีพิธีกรรมและประเพณี วรรณคดีคำสอนและวรรณคดีนิทาน ผลการศึกษาพบว่าพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีสมัยอยุธยามีคุณสมบัติ 7 ประการ ได้แก่ การมีชาติกำเนิดและชาติตระกูลสูง การมีบุญ การมีรูปร่างและบุคลิกลักษณะที่ดี การมีความรอบรู้ การมีพระราชทรัพย์ การมีพระราชอำนาจและฤทธานุภาพและการมีเกียรติยศ พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ คือ การเป็นนักปกครองและนักรบ ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ในวรรณคดีอยุธยามีลักษณะพื้นฐานสำคัญเหมือนกับพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดในศาสนาพราหมณ์และพุทธ มีลักษณะของผู้ทรงพลังอำนาจและน่าเกรงขามเหมือนพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดในศาสนาพราหมณ์และเป็นผู้ปฏิบัติธรรมหรือธรรมราชา

⁵² อัครวิทย์ เรื่องรอง, “การใช้คำเรียกและความเปรียบเกี่ยวกับกษัตริย์ใน “ยวนพ่ายโคลงต้น,” *วารสารอักษรศาสตร์* 29, 1(มกราคม-มิถุนายน 2543): 42-60.

⁵³ ปัทมา ทัชประเสริฐกุล, “ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ไทยในวรรณคดีสมัยอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547).

เหมือนพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดในศาสนาพุทธ ภาพลักษณ์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ เช่น ทรงมีกำเนิดจากเทพเจ้า ทรงมีบุคลิกลักษณะที่สง่างาม ทรงรอบรู้ ทรงมีพระราชอำนาจและมีฤทธานุภาพและทรงมีเกียรติยศ

6) ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิตและปัทมา ทัฬหประเสริฐกุล เขียนบทความเรื่อง “การสร้างภาพลักษณ์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* ด้วยการใช้อรรถาธิบายวรรณคดี”⁵⁴ ศึกษาวิธีการในการใช้อรรถาธิบายวรรณคดีในการสร้างภาพลักษณ์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและศึกษาภาพลักษณ์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* จากการใช้อรรถาธิบายวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ผลการศึกษาพบว่ากวีผู้แต่ง *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* นำวรรณคดี 3 เรื่อง ได้แก่ มหาภารตะ รามายณะ และมโหสถมาใช้ การเลือกใช้อรรถาธิบายวรรณคดีดังกล่าวเป็นกลวิธีเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในการเป็นกษัตริย์นักรบที่ยิ่งใหญ่ ความเป็นเทวราชาและความเป็นพุทธราชา ในความเป็นพุทธราชานั้น กวีเปรียบสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระมโหสถ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ผู้สั่งสมบารมีเพื่อจะเป็นพระพุทธรูป การเปรียบดังกล่าวทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีความเป็นพุทธราชาที่มีปัญญาหลักแหลมเหมือนพระมโหสถ นอกจากนี้ ภาพลักษณ์การเป็นพุทธราชายังเกิดจากกวีใช้คำเรียกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าเป็นพระพุทธรูป การแสดงว่าทรงรู้หลักธรรมจำนวนมากและการทรงพระผนวช บทความชิ้นนี้ทำให้เห็นความสัมพันธ์เรื่องพระมหากษัตริย์คือพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปในสังคมไทย

7) ปราโมทย์ สุกุลรักความสุข เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเปรียบเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีของพระเกียรติสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น”⁵⁵ ในที่นี้ขอสรุปเฉพาะความเปรียบเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีของพระเกียรติเรื่อง *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* พบว่าความเปรียบเกี่ยวกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* มีลักษณะหลากหลาย เช่น เปรียบสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงสร้างและสงวนโลกไว้เหมือนพระพรหม ทรงรักษาแผ่นดินตั้งพระนารายณ์ ทรงปราบปรามกษัตริย์อริศวรรและทรงพระกรุณาโปรดหมู่ประชาราษฎร์ พระพุทธรูป ในด้านโหราศาสตร์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพยากรณ์ได้แม่นยำเหมือนพระพุทธรูป ในด้านพระสติปัญญาอันล้ำเลิศของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงรู้แจ้งทั้งโลกียะและโลกุตระตั้งพระพุทธรูป ความเปรียบเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพและความเชื่อในเทพเจ้าที่ผสมกลมกลืนกับสังคมพระพุทธศาสนา กวีผู้ประพันธ์วรรณคดี

⁵⁴ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิตและปัทมา ทัฬหประเสริฐกุล, “การสร้างภาพลักษณ์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* ด้วยการใช้อรรถาธิบายวรรณคดี,” *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* 36,2 (เมษายน – มิถุนายน 2554): 310-323.

⁵⁵ ปราโมทย์ สุกุลรักความสุข, “ความเปรียบเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีของพระเกียรติสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2554).

ยอพระเกียรติหลังจากเรื่อง *ยวนพ่ายโคลงดั้น* ได้สืบทอดขนบการใช้ความเปรียบและแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีบุญญาธิการ มีพระบรมเดชานุภาพและมีพระปรีชาสามารถ ซึ่งยังคงปรากฏแนวคิดนี้อย่างชัดเจนในวรรณคดียอพระเกียรติตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

งานวิจัยเกี่ยวกับภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ผ่านมาศึกษาเฉพาะเรื่อง *ยวนพ่ายโคลงดั้น* และศึกษาเปรียบเทียบภาพของพระมหากษัตริย์กับวรรณคดีประเภทต่าง ๆ ยกเว้นวรรณคดีพระพุทธรศาสนา ทำให้เห็นว่าภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ปรากฏในวรรณคดีไทยมีลักษณะใด ส่วนใหญ่มุ่งนำเสนอภาพนักรบนักปกครอง ผู้วิจัยเห็นว่ายังไม่มีผู้ใดศึกษาภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระเวสสันดรว่าซ้อนทับและสอดคล้องกันอย่างไรผ่านกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์ ตลอดจนประเด็นความสัมพันธ์ของบริบททางการเมืองและวัฒนธรรมในการสร้างวรรณคดี ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาอย่างละเอียดและลึกซึ้งต่อไป

บทที่ 2

ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกในสังคมโบราณของไทยและ ภูมิหลังของเรื่องมหาชาติคำหลวง

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงหัวข้อสำคัญ 2 หัวข้อ ได้แก่ ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกในสังคมโบราณของไทยและภูมิหลังของเรื่องมหาชาติคำหลวงตามลำดับ ดังนี้

2.1 ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกในสังคมโบราณของไทย

ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกในสังคมไทยโบราณ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถดังต่อไปนี้

2.1.1 ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-15 ก่อนสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานีได้ปรากฏหลักฐานว่าคนไทยรู้จักและนิยมเรื่องชาดกแล้ว ดังตัวอย่างหลักฐานด้านศิลปวัตถุ เช่น ภาพจำหลักบนเสมาที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ น่าจะแสดงเรื่องมาตุโปสกชาดกและสีลวนาคในจรียาปิฎก ใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง ตอนบนเป็นภาพแสดงมโหสถชาดก ตอนล่างแสดงรูปแพะและสุนัขในมหานิบาตชาดกและใบเสมาที่บ้านกุดโง้งแสดงเรื่องพรหมนารทะในมหานิบาตชาดก เตมียชาดก วิธูรบัตต มโหสถชาดกและกฐิตชาดก แม้ไม่ปรากฏว่าศิลปวัตถุเหล่านั้นมีเรื่องเวสสันดรชาดก แต่ภาพสลักเรื่องมโหสถชาดก เตมียชาดก วิธูรบัตตและกฐิตชาดกที่พบข้างต้นอยู่ในทศชาติชาดก น่าจะเป็นหลักฐานแสดงว่าเรื่องเวสสันดรชาดกเป็นที่รู้จักแพร่หลายในครั้งนั้นแล้ว¹

แนวคิดสำคัญของชาดกอันแสดงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่พระพุทธเจ้าทรงยกมาเล่าเพื่ออธิบายและวิจารณ์เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพระองค์ ทำนองเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าเองหรือที่ทรงพบเห็นในพระชาติก่อน คือ การแสดงหลักธรรม² โดยเฉพาะเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องราวชาดกในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นการแสวงหาความหลุดพ้นจากความทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิด ดังปรากฏว่า

¹ ลลนา สิริเจริญ, “อสังการในมหาชาติคำหลวง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 418-419.

² G.P. Malalasekera, 1958: 188 อ้างถึงใน กุสุมา รักษมนี, นิทานอุทาหรณ์ในวรรณคดีสันสกฤต (นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), หน้า 53.

พระโพธิสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดมุ่งสั่งสมความดี บำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุธรรมและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

แนวคิดนี้ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนสร้างบุญกุศลและมีค่านิยมเรื่องการสั่งสมบุญบารมี ดังปรากฏแพร่หลายในดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่สมัยทวารวดีและมีผลต่อมาถึงสมัยหลัง³ โดยเฉพาะการทำทานด้วยความคาดหวังและปรารถนาอันสูงส่งจากการบำเพ็ญทานและบุญทั้งชาตินี้ และชาติหน้า เห็นได้จากคำอธิษฐานเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันชาติในจารึกหลักต่าง ๆ สมัยสุโขทัย ได้แก่ ขอให้มิรूप ยศ อายุและสมบัติ ขอมิปัญญา ขอมิศรัทธาในพระพุทธศาสนา ขอเป็นผู้ทรงศีล ฟังธรรมและให้ทาน ขอบวช ขอบรรลุธรรม ขอเป็นพระอรหันต์และเข้าถึงพระนิพพาน คำอธิษฐานเพื่อประโยชน์ในชาติหน้า ได้แก่ ขอพบพระศรีอาริยมตไตรย ขอเป็นพระพุทเจ้าในอนาคต ขอเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตและขอเกิดเป็นผู้ชาย⁴ ในบรรดาคำอธิษฐานทั้งหมด การขอเป็นพระพุทเจ้าเป็นสิ่งสูงสุดทางพระพุทธศาสนาและกระทำไต่ยากกว่าคำอธิษฐานอื่น ๆ⁵

เรื่องมหาชาตินี้เดิมแต่งเป็นภาษามคธน่าจะแปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่ต้นฉบับสูญหายไป การแปลมหาชาติเป็นภาษาไทยไม่น่าจะแต่งเป็นกลอนและไม่ยาวนาน จึงไม่มีคำแปลครั้งนั้นเหลืออยู่⁶

อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานจารึกสุโขทัยหลายหลักแสดงให้เห็นความแพร่หลายเรื่องเวสสันดรชาดกและการเทศน์มหาชาติในสมัยสุโขทัย เช่น *ศิลาจารึกนครชุมหลักที่ 3* กล่าวถึงการหาคนสวดธรรมเทศนาเป็นต้นว่าเทศน์มหาชาติไม่ได้⁷ *ศิลาจารึกฐานพระพุทธรูปนั่งหลักที่ 90* จารึกเป็นอักษรไทย ภาษาบาลีและภาษาไทยรุ่น พุทธศักราช 1900 มีรูปพระเวสสันดรและกล่าวถึงชีผ้าขาวเพสสันดร⁸ *ศิลาจารึกวัดหินตั้งหลักที่ 95* จารึกด้วยอักษรไทย มีข้อความกล่าวถึงการฟังเรื่องมหาชาติ⁹ *ศิลาจารึกภูเขาไกรลาส หลักที่ 102* สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (พะงั่ว) กล่าวถึง

³ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, *วรรณคดีอุบายตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล* (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 6.

⁴ อังอร สุพันธ์วิวัฒน์, *รัก ทุกข์ สุข โศก ในงานวรรณกรรมไทย: ภาพสะท้อนสังคม จากอดีตสู่ปัจจุบัน* (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2551), หน้า 1-28.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

⁶ ธนิต อยู่โพธิ์, *ตำนานเทศน์มหาชาติ* (พระนคร: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2524), หน้า 7.

⁷ “ศิลาจารึกนครชุมหลักที่ 3,” ใน *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 เป็นจารึกสุโขทัยที่ได้พบก่อน พ.ศ. 2467* (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521), หน้า 63.

⁸ “ศิลาจารึกฐานพระพุทธรูปนั่งหลักที่ 90,” ใน *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต* (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 29-30.

⁹ “ศิลาจารึกวัดหินตั้งหลักที่ 95,” ใน *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต*, หน้า 62.

การฟังธรรมทั้งทศชาติ¹⁰ และศิลาจารึกวัดเขมาหลักที่ 14 พุทธศักราช 2070 กล่าวถึงความนิยมสละทรัพย์สร้างหนังสือพระธรรมไบลานเรื่องเวสสันดร ใช้ผ้าห่อเป็นผูก ๆ หรือสำหรับ¹¹

นอกจากความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ความเชื่อเรื่องกรรมในชาตินี้และชาติหน้าอันปรากฏในอุดมคติแห่งความสุขสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นมูลเหตุของความนิยมฟังเทศน์มหาชาติแล้ว ความเลื่อมใสข้อความในมาลัยสูตร ความเชื่อเรื่องปัญญาอันตรธานและความเชื่อเรื่องชาตภังคะสูญสิ้นไป โดยเฉพาะเรื่องเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติจะหาคนสวดไม่ได้¹² เป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยนิยมเรื่องมหาชาติและพยายามหาทางแก้ไขเพื่อมิให้เป็นดังคำพยากรณ์เรื่องปัญญาอันตรธานดังกล่าวมาแล้ว เห็นได้ว่าในทางอาณาจักรล้านนา รัชสมัยของพระเมืองแก้วครองนครเชียงใหม่ พระสิริมังคลาจารย์ได้พยายามแต่ง*เวสสันดรที่ปณี* ภาษามคธเพื่ออธิบายความใน*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น¹³

2.1.2 ความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ในอาณาจักรสุโขทัย มีความนิยมฟังเทศน์มหาชาติซึ่งเรียกว่าเทศน์คาถาพัน¹⁴ ต่อมาสมัยอาณาจักรอยุธยาเป็นราชธานี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงศรัทธาและทรงเล็งเห็นความสำคัญเรื่องมหาชาติ จึงมีพระราชดำริว่าการฟังเทศน์คาถาพันแม้ไม่เข้าใจว่ามีข้อความอย่างไรถือว่าเป็นบุญ แต่ถ้าหากเข้าใจเนื้อความในชาดกด้วยจะเป็นเหตุให้เพิ่มบุญอีกเป็นอันมาก¹⁵ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่ง*มหาชาติคำหลวง* ขึ้นขณะเสด็จประทับ ณ เมืองพิษณุโลกหลังจากเชียงใหม่ขอเป็นเมืองขึ้นแล้ว¹⁶ *มหาชาติคำหลวง* ใช้เป็นมหาชาติสำหรับสวดใช้สวดถวายพระมหากษัตริย์เวลาเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศลและแต่งขึ้นเพื่อเป็นหนังสือสำหรับสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง¹⁷ เวลาไปบำเพ็ญกุศลในวัดหรือในเวลานักขัตฤกษ์ เช่น

¹⁰“ศิลาจารึกภูเขาไกรลาส หลักที่ 102,” ใน *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต*, หน้า 100.

¹¹“ศิลาจารึกวัดเขมาหลักที่ 14,” ใน *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต*, หน้า 214.

¹²ฉนิต อยู่โพธิ์, *ตำนานเทศน์มหาชาติ*, หน้า 11-15.

¹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

¹⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

¹⁵วรเวทย์พิสิฐ, พระ*วรรณคดีไทย* (กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือหายาก ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 107.

¹⁶สุคนธ์ ศิริโกศทรัพย์, “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับนโยบายการรวบรวมอาณาจักรสุโขทัย,” (ปริญาณานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519), หน้า 64.

¹⁷วรเวทย์พิสิฐ, พระ*วรรณคดีไทย*, หน้า 109.

ช่วงเวลาเข้าพรรษา* ซึ่งรับธรรมเนียมการอ่านเวสสันดรชาดกมาจากทางเชียงใหม่ที่พระเจ้าติโลกราชจัดให้มีขึ้น¹⁸

2.2 ภูมิหลังของเรื่องมหาชาติคำหลวง

ผู้วิจัยแบ่งหัวข้อนี้ออกเป็นหัวข้อย่อย ได้แก่ ผู้แต่ง สมัยที่แต่งและปีที่แต่ง การแปลแต่ง เนื้อเรื่องย่อ ฉันทลักษณ์และการใช้ภาษา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 ผู้แต่ง สมัยที่แต่งและปีที่แต่ง

ผู้แต่ง*มหาชาติคำหลวง* คือ กลุ่มนักปราชญ์ราชบัณฑิตในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระบริหารเทพธานีกล่าวว่ามีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ประชุมสงฆ์ นักปราชญ์ ราชบัณฑิตและทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ทศพรด้วยพระองค์เอง ดังนี้

กรุงศรีอยุธยาก็ได้รับมาปฏิบัติด้วย เพราะสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระราชศรัทธารับธรรมเนียมการอ่านเวสสันดรชาดก โปรดให้ประชุมสงฆ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิต แต่ง*มหาชาติคำหลวง*พิศดารรวม 13 กัณฑ์ ส่วนพระองค์เองได้ทรงพระราชนิพนธ์กัณฑ์ทศพรขึ้น พ.ศ. 2025¹⁹

ชลดา เรื่องรักษัลลิต แสดงทรรศนะเกี่ยวกับข้อสันนิษฐานดังกล่าวที่ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง*มหาชาติคำหลวง*กัณฑ์ทศพรว่าถึงแม้ไม่มีหลักฐานชัดเจน แต่เป็นไปได้เนื่องจากมีบทเฉลิมพระเกียรติใน*ยวนพ่ายโคลงตั้ง*เกี่ยวกับพระคุณสมบัติเฉพาะของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงรอบรู้ศาสตร์ต่าง ๆ ทรงพระราชนิพนธ์ทำนองกลอนเป็นเลิศ ทรงรอบรู้เรื่องพระพุทธานุภาพและสนพระราชหฤทัยในการแก้กระตุ้ธรรมกับพระเจ้าธรรมเจดีย์ กษัตริย์มอญแห่งกรุงหงสาวดี²⁰

* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการสวด*มหาชาติคำหลวง*เป็นสื่อแสดงถึงช่วงเวลาและเทศกาลเข้าพรรษา ทรงอธิบายว่าหากมีการสวด*มหาชาติคำหลวง*ในช่วงเวลาอื่น ก็ยังคงมีกลิ่นอายของเข้าพรรษา ดังความในพระราชพิธีสิบสองเดือน ว่า “ถ้าจะมีสวดเช่นนี้ในเดือนหกเดือนเจ็ดแล้วทำสัปดาห์เดือนหกเดือนเจ็ดเสียให้หายขาด เข้าไปในวัดหน้าตากลิ่นอายคงเป็นเข้าพรรษาเหมือนกัน”

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: กรมศิลปากร, 2496), หน้า 529.

¹⁸ บริหารเทพธานี (เฉลิม กาญจนคม), *พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก* (พระนคร: โรงพิมพ์พิพิธจำกัด, 2514), หน้า 102.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²⁰ ชลดา เรื่องรักษัลลิต, *วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล*, หน้า 83.

ผู้วิจัยเห็นว่าแม้ไม่มีหลักฐานชัดเจนและคำอธิบายเพิ่มเติมของพระบริหารเทพธานี แต่จากการใช้คำว่า “พระราชนิพนธ์” และข้อความในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ความเป็นมาว่า “ศักราช 844 ขาลศก (พ.ศ. 2025) ท่านให้เล่นการมหรสพ 15 วัน ฉลองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์”²¹ สะท้อนให้เห็นว่าคำกล่าวที่ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวง ก็น่าจะเป็นความจริงและทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเป็นผู้อุปถัมภ์การแต่งมหาชาติคำหลวงน่าจะทรงมีส่วนร่วมในการแปลแต่ง นอกจากนี้ หลังจากพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงแล้วเสร็จ คงได้นำมาอ่านถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต่อหน้าพระที่นั่ง เมื่อทรงต่อเติมแก้ไขเป็นที่ยุติ คณะนักสวดหรือเหล่าราชบัณฑิตร่วมกันประดิษฐ์ทำนองสวดขึ้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแก้ไขทำนองสวดบ้างหรือทรงประดิษฐ์ทำนองสวดพระราชทานบ้างเพราะพระองค์ทรงมีพระสุรเสียงในทำนองสวดไพเราะ²²

ส่วนปีที่ทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงแล้วเสร็จ คือ พุทธศักราช 2025 ปีที่ทรงเริ่มพระราชนิพนธ์คงไม่ห่างไกลจากพุทธศักราช 2000 เท่าใดนัก เพราะเป็นปีที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จเรื่องปัญจอันตรายที่ฝังรากลึกกว่าพระพุทธศาสนาจะอันตรายไปตามลำดับในปี 100, 150 และ 1000²³ หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ต้นฉบับมหาชาติคำหลวงก็กระจัดกระจายและสูญหายไปจำนวนหนึ่ง ที่ยังเหลืออยู่มีจำนวน 7 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชุขก มหาพน กุมารมหาราชและนครกัณฑ์ ซึ่งเป็นกัณฑ์เก่าตามพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กัณฑ์ที่สูญหายไปจำนวน 6 กัณฑ์ ได้แก่ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักรบรรพ และฉกษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตสมัยของพระองค์แต่งซ่อมมหาชาติคำหลวงขึ้นใหม่ในพุทธศักราช 2357²⁴ ภายหลังจากที่พระองค์ได้ต้นฉบับกัณฑ์มัทรีสมัยอยุธยา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่ามี 3 สำนวนและเป็นของเก่า ดังความนำในมหาชาติคำหลวงว่า

แต่ที่หอพระสมุดสำหรับพระนครหาฉบับมาได้ มีบางกัณฑ์ที่ได้มาหลาย
ความ เข้าใจว่าฉบับความครึ่งกรุงเก่าที่ว่าสูญเมื่อในรัชกาลที่ 2 ดูเหมือนจะมา

²¹ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2547), หน้า 23.

²² ธนิต อยู่โพธิ์, ตำนานเทศน์มหาชาติ, หน้า 8.

²³ นิยะดา เหล่าสุนทร, “มหาชาติคำหลวง : การศึกษาเชิงประวัติ,” ใน พินิจวรรณการ : รวมบทความวิจัยด้านวรรณคดีและภาษา (กรุงเทพมหานคร: แม่น้ำ, 2542), หน้า 42-43.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

ปรากฏอยู่อีกบ้าง ยกตัวอย่างดังกัณฑ์มัทรีที่ในหอพระสมุดฯ มีอยู่ถึง 3 ความ
เลือกเอาความซึ่งเห็นว่าเก่าที่สุดพิมพ์ในสมุดเล่มนี้²⁵

ความข้างต้นเป็นพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรง
รับรองว่า*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์มัทรีเป็นกัณฑ์เก่า ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงวินิจฉัยว่า*มหาชาติคำหลวง*ของเดิมเหลืออยู่ 8 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร หิมพานต์ วนประเวศน์
ชูชก มหาพน กุมาร มหาราชและนครกัณฑ์²⁶

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่าสำนวนภาษาใน*มหาชาติคำหลวง*กัณฑ์ที่
แต่งซ่อมหลายกัณฑ์เป็นสำนวนที่น่าจะมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล แสดงทรรศนะ
ว่ากัณฑ์ฉกษัตริย์มีคำโคลงเก่า ๆ ปนอยู่จึงน่าจะจัดให้เป็น*มหาชาติฉบับครั้งกรุงเก่า* ทำให้สำนวนกรุง
เก่ามี 9 กัณฑ์²⁷

ชลธิรา กัลล้อยู่ ศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ในกัณฑ์จุลพนและทานกัณฑ์ พบว่ากัณฑ์จุลพน
กวีจึงใจเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และทานกัณฑ์ประกอบด้วยคำประพันธ์
โบราณหลายชนิดเทียบเคียงได้กับกัณฑ์มหาพน จึงมีความเห็นเพิ่มเติมว่าทั้ง 2 กัณฑ์น่าจะสืบทอดมา
ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าเช่นเดียวกัน เหลือ 2 กัณฑ์ คือ กัณฑ์หิมพานต์และสักกรบรรพเป็นกัณฑ์แต่งใหม่²⁸

นิยะดา เหล่าสุนทร เห็นว่าสมมติฐานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ยังน่าเคลือบแคลงอยู่ คือ ทานกัณฑ์ เพราะมีกลบทเก่าแทรกอยู่และเห็นว่าพระรัตนมุนีแห่งวัด
ราชสิทธาราม ผู้นิพนธ์ทานกัณฑ์คงพบบางส่วน และกัณฑ์มัทรีอาจเป็นไปได้ว่าเป็นของเก่า²⁹

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต เห็นว่า*มหาชาติคำหลวง* ทานกัณฑ์มีฉันทลักษณ์บางส่วนใหม่กว่า
ฉันทลักษณ์ที่อยู่ในเรื่องเดียวกันและตอนท้ายกัณฑ์ระบุว่าพระรัตนมุนีแห่งวัดราชสิทธารามแต่งถวาย
จึงสรุปว่าเป็นผลงานของกวี 2 สมัย คือ ผลงานของกวีในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมัย

²⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540, หน้า (5).

²⁶ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, *พระราชพิธีสิบสองเดือน*, หน้า 521.

²⁷ สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, “เรื่องสอบสวนการแต่งลิลิตพระลอ,” *วารสารสมาคม คັນวิชาแห่งประเทศไทย* 3
(สิงหาคม 2488): 77. อ้างถึงใน ชลธิรา กัลล้อยู่, “ฉันทลักษณ์ใน*มหาชาติคำหลวง*,” *วารสารเมืองโบราณ* 1, 3 (เมษายน-
มิถุนายน 2518): 25.

²⁸ ชลธิรา กัลล้อยู่, “ฉันทลักษณ์ใน*มหาชาติคำหลวง*,” *วารสารเมืองโบราณ* 1, 3 (เมษายน - มิถุนายน 2518):
26-34.

²⁹ นิยะดา เหล่าสุนทร, “*มหาชาติคำหลวง* : การศึกษาเชิงประวัติ,” ใน *พินิจวรรณกรรม: รวมบทความวิจัยด้าน
วรรณคดีและภาษา*, หน้า 46.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย³⁰ และเห็นว่ากัณฑ์หิมพานต์ที่แต่งซ่อมในสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยน่าจะไม่ได้แต่งซ่อมขึ้นใหม่ทั้งหมดเนื่องจากคำประพันธ์ที่กวีใช้มีจำนวนคำยืดยาวอย่างคำประพันธ์ของกวีโบราณ³¹ อย่างไรก็ตาม ศิริพร เศรษฐพุทธิ เห็นว่ามหาชาติคำหลวงทุกกัณฑ์ถือเป็นวรรณกรรมในสมัยอยุธยาตอนต้น³²

ผู้วิจัยขอจำแนกสมัยที่แต่งมหาชาติคำหลวงตามความเห็นนักวิชาการ ดังต่อไปนี้

ตาราง 1 สมัยที่แต่งมหาชาติคำหลวงที่ศึกษาในปัจจุบันแต่ละกัณฑ์ตามความเห็นนักวิชาการ

ผู้ศึกษามหาชาติคำหลวง	กัณฑ์เก่าแต่งขึ้นเมื่อครั้งสมัยอยุธยาตอนต้น	กัณฑ์ที่ได้รับการแต่งซ่อมขึ้นใหม่	กัณฑ์ที่มีกัณฑ์เก่าและกัณฑ์ใหม่ปนกัน
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ*	8 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชูชก มหาพน กุมาร มัทรี มหาราช นครกัณฑ์	5 กัณฑ์ ได้แก่ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน สักกรบรรพ ฉกษัตริย์	-
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	8 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร หิมพานต์ วนประเวศน์ ชูชก มหาพน กุมาร มหาราช นครกัณฑ์	5 กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกรบรรพ ฉกษัตริย์	-
ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล	9 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชูชก มหาพน กุมาร มัทรี มหาราช นครกัณฑ์ ฉกษัตริย์	4 กัณฑ์ ได้แก่ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน สักกรบรรพ	-
ชลธิรา กลัดอยู่	11 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร ทานกัณฑ์ วนประเวศน์ ชูชก จุลพน มหาพน กุมาร มัทรี มหาราช ฉกษัตริย์ นครกัณฑ์	2 กัณฑ์ ได้แก่ หิมพานต์ สักกรบรรพ	-
นิยาดา เหล่าสุนทร	8 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชูชก มหาพน กุมาร มัทรี มหาราช นครกัณฑ์	4 กัณฑ์ ได้แก่ หิมพานต์ จุลพน สักกรบรรพ ฉกษัตริย์	1 กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์

³⁰ ขลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล, หน้า 84.

³¹ ขลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, “มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพรและหิมพานต์: รำลึกคำอาจารย์สอน,” ใน ร้อยปีสี่ ศาสตราจารย์ (กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555), หน้า 133.

³² ศิริพร เศรษฐพุทธิ, “ลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 22.

* ดังที่กล่าวแล้วว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับรองว่ามหาชาติคำหลวง กัณฑ์มัทรีเป็นกัณฑ์เก่า ผู้วิจัยจึงจัดกัณฑ์มัทรีเป็นกัณฑ์เก่าที่แต่งเมื่อครั้งสมัยอยุธยาตอนต้น

ผู้ศึกษามหาชาติ คำหลวง	กัณฑ์เก่าแต่งขึ้นเมื่อครั้ง สมัยอยุธยาตอนต้น	กัณฑ์ที่ได้รับการแต่งซ่อม ขึ้นใหม่	กัณฑ์ที่มีกัณฑ์เก่าและ กัณฑ์ใหม่ปนกัน
ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต	10 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชูชก จุลพน มหาพน กุมาร มัทรี มหाराช ฉกษัตริย์ นครกัณฑ์	1 กัณฑ์ ได้แก่ สักรบรรพ	2 กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ หิมพานต์
ศิริพร เศรษฐพฤทธิ	13 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์ วนประเวศน์ ชูชก จุลพน มหาพน กุมาร มัทรี สักรบรรพ มหाराช ฉกษัตริย์ นครกัณฑ์	-	-

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับคำกล่าวของศิริพร เศรษฐพฤทธิว่ามหาชาติคำหลวงทุกกัณฑ์จัดเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เนื่องจากภาษาและสำนวนโวหารในมหาชาติคำหลวงที่เคยเชื่อว่าเป็นกัณฑ์ใหม่ตามพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีลักษณะภาษาและสำนวนเก่าอย่างสมัยอยุธยาตอนต้น เห็นได้จากบางวรรคในกัณฑ์จุลพนแปลข้อความในภาษาบาลีคล้ายคลึงกับข้อความภาษาไทยในกัณฑ์มหานพ ทำให้เชื่อได้ว่ากัณฑ์จุลพนเป็นสำนวนครั้งกรุงเก่าหรือเป็นไปได้ว่ากวีผู้แต่งซ่อมอาศัยเค้าจากของเดิมที่เหลืออยู่ เช่น บทบาที “ชาติเวท นมสุสติ” (นมัสการเพลิง) กัณฑ์จุลพน กวีแปลแต่งเป็นภาษาไทยโดยใช้ความเปรียบเพิ่มเติมว่า “ไหว้ไฟใจวิเวกเงื่อนปรเตยกศรียารีนัน”³³ กัณฑ์มหานพ กวีก็แปลแต่งเป็นภาษาไทยในลักษณะเดียวกันว่า “ไหว้ไฟใจวิเวกเงื่อนปรเตยกศรียารีนัน”³⁴ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงศึกษากลวิธีการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรจากมหาชาติคำหลวงทุกกัณฑ์

2.2.2 การแปลแต่งมหาชาติคำหลวง

การแปลเป็นศาสตร์และศิลป์ที่ผู้แปลจำเป็นต้องมีความรู้ ทักษะ ความชัดเจน ความชำนาญในการเลือกใช้คำให้เหมาะสมถูกต้องตามหลักภาษา วัฒนธรรม กาลเทศะ คือ รู้ภาษาที่เป็นบทต้นฉบับและภาษาของฉบับแปลเป็นอย่างดี³⁵ กวีแปลมหาชาติคำหลวงโดยแปลคาถาพันออกเป็นภาษาไทยยกคาถาภาษาบาลีขึ้นมาวรรคหนึ่งแล้วประพันธ์เป็นคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ เมื่อจบความคาถาวรรค

³³ ศิลปการ, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 156.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

³⁵ เขวง จันทรเขตต์, การแปลเพื่อการสื่อสาร (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2528), หน้า 1.

หนึ่งก็ขึ้นต้นคาถาวรรคต่อไปและแปลสลับกันไปตลอด³⁶ กวีแปลและเรียบเรียงเพิ่มเติมให้ไพเราะโดยเพิ่มคำหรือข้อความบางประการ ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

2.2.2.1 ความเห็นของนักวิชาการเรื่องการแปลแต่งมหาชาติคำหลวง ผู้วิจัยขอสรุปความเห็นของนักวิชาการเกี่ยวกับการแปลแต่งมหาชาติคำหลวง ดังนี้

อุมาวรรณ รุยาพร กล่าวถึงลักษณะการแปลแต่งมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของมหาชาติคำหลวง สรุปได้ดังนี้³⁷

1) เมื่อความในคาถาและอรรถกถาซ้ำกันในมหาชาติคำหลวง กวีจะแปลทั้งคาถาและอรรถกถา การยกภาษาบาลีกำกับไว้ทั้งหมดในมหาชาติคำหลวงทำให้ตรวจสอบได้ไม่ยากกว่า ข้อความที่ซ้ำกันตอนใดแปลจากอรรถกถาและตอนใดแปลจากชาดก ลักษณะการแปลข้อความในภาษาบาลีตามคัมภีร์อรรถกถา แม้เนื้อความซ้ำกันบ้าง แต่ก็ไม่พบในมหาชาติสำนวนหลัง

2) มหาชาติคำหลวงอธิบายและตีความคาถาไว้หลายแห่ง แต่ในอรรถกถาไม่ปรากฏคำอธิบายไว้ เมื่อมหาชาติคำหลวงแปลภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย ก็ได้แปลตามคำที่ตีความไว้แล้วมากกว่าที่จะแปลจากคำในคาถา ทำให้มหาชาติคำหลวงเป็นคำแปลอรรถกถาและทำหน้าที่เป็นอรรถกถาไปพร้อมกัน เช่น “อันโจษจรรยสรรพสมากลมุนมอง แลเนืองนองด้วยมนุษย์ชาติ ดยรดาษด้าวชคดี นรนาโรคชนก อักคิถยลประเทศสปรเวศบมิม้วย” เป็นคำแปลของ “พหูชนสมากล” มากกว่าจะเป็นคำแปลของ “ชนบท” ซึ่งเป็นคำที่ปรากฏในคาถา

3) มหาชาติคำหลวงอธิบายเฉพาะคำศัพท์ในคาถาเท่านั้น ไม่ได้อธิบายคำศัพท์ในอรรถกถา

4) กวีผู้แปลแต่งมหาชาติคำหลวงตกแต่งศัพท์หลายคำขึ้นมาใช้เฉพาะ เช่น จินदानุญาณ สั่นสั่นก้น ตัณห์กษย เบญจพิธมาร อัตโนมตีและสุรัสลีปี

ศิริพร เศรษฐพฤกษ์ กล่าวถึงลักษณะการแปลแต่งมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นและแตกต่างจากมหาชาติสำนวนหลัง สรุปได้ดังนี้³⁸

1) มหาชาติคำหลวงมีภาษาและลักษณะคำประพันธ์แตกต่างจากมหาชาติสำนวนอื่นในสมัยหลัง คือ มหาชาติคำหลวงแต่งโดยใช้คำประพันธ์หลายชนิด มหาชาติสำนวนอื่น ๆ โดยมากแต่งเป็นร้อยยาวสำหรับเทศน์ เรียกว่ากลอนเทศน์

³⁶ วรเวทย์พิสิฐ, พระ, *วรรณคดีไทย*, หน้า 107.

³⁷ อุมาวรรณ รุยาพร, “ลักษณะเด่นของมหาชาติพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 96-99.

³⁸ ศิริพร เศรษฐพฤกษ์, “ลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน),” หน้า 21-26.

2) กวีแปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง*จะยกภาษาบาลีในอรรถกถามากำกับไว้ที่
 ละวรรค คาถาบาลีในพระไตรปิฎกที่อรรถกถาคัดมาใช้ กวีก็ยกมากำกับไว้ที่ละบาทด้วยแล้วจึงใส่คำ
 แปลภาษาไทย โดยใช้ฉันทลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อความไพเราะและได้อรรถใกล้เคียงกับความเดิมในอรรถ
 กถา แต่บางตอนกวีมุ่งแสดงฝีมือทางการประพันธ์มากกว่ายึดตามอรรถกถา ดังการแปลคำว่า
 “เวสสันดรราชา” หมายถึง พระเวสสันดรผู้เป็นพระราชา ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีแปลแต่งว่า
 “พระผู้ฟุ้งฟ้าเพื่องดิน” “ท่านไทธনীกรรมพระแพศยนนดรเจษฎา” “พญาแพศยนนดรสาธุสาร
 ศรัทธาทาย” “สมเด็จพระยารัชมหาราช” และ “ออกขุนชีเกล้านามพระเจ้าแพศยนนดร”
 เป็นต้น

3) แม้กวีแปลแต่งคำอธิบายภาษาไทยขยายออกไปมาก แต่เนื้อความที่
 แปลดำเนินตามอรรถกถาเป็นส่วนใหญ่ หากเนื้อความตอนใดที่ความในคาถาและอรรถกถาซ้ำกัน
 กวีจะแปลซ้ำทั้งความในคาถาและในอรรถกถาทำให้เนื้อความใน*มหาชาติคำหลวง*ยาวมาก ซึ่งไม่
 ปรากฏใน*มหาชาติ*สำนวนอื่นที่มักแต่งโดยแยกคาถาบาลีไว้ต่างหาก ส่วนข้อความในคาถาและอรรถ
 กถาที่กล่าวซ้ำ กวีจะแปลรวมไว้เพียงครั้งเดียว

4) *มหาชาติคำหลวง*ไม่ได้แยกส่วนไวยากรณ์ไว้ต่างหากอย่างอรรถกถา
 แต่กวีได้นำรายละเอียดของไวยากรณ์ที่พระอรรถกถาจารย์เขียนอธิบายหรือขยายความไว้รวมๆ กันไป
 กับความตามคาถาและอรรถกถา จนดูเหมือนว่า*มหาชาติคำหลวง*แปลแต่งโดยมีเนื้อความขยายไปจาก
 ความเดิมมาก แต่ที่จริงแล้วเนื้อความเหล่านี้ปรากฏอยู่แล้วในส่วนไวยากรณ์ของอรรถกถาขาดก

5) เนื้อความของ*มหาชาติคำหลวง*ที่แตกต่างจากอรรถกถา ส่วนใหญ่เกิด
 จากความตั้งใจของกวีที่จะพรรณนาความให้ไพเราะงดงามและแสดงฝีมือการประพันธ์เป็นสำคัญ เช่น
 การพรรณนารายละเอียดชื่อผลไม้ กวีเลือกใช้คำที่มีเสียงสัมผัสคล้องจองหรือซ้ำเสียงกัน

จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์ กล่าวถึงการแปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง*ว่า “กวีในฐานะผู้แปลได้ใช้ภาษา
 เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความรู้ ความคิดและทัศนคติของกวีด้วยการแปลและเรียงร้อยถ้อยคำให้
 เกิดเป็นเนื้อความที่มีความหมาย อาจเป็นการแปลอย่างตรงไปตรงมาโดยรักษาความเดิมไว้ รวมไปถึง
 การเสริมแต่งหรือสร้างสรรค์ความหมายใหม่ ๆ ขึ้นเพื่อเน้นย้ำกับความหมายเดิมก็ได้”³⁹

จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์ กล่าวว่าเมื่อเปรียบเทียบ*มหาชาติคำหลวง*กับ*เวสสันดรชาดก*ในอรรถกถา
 มหานิบาตชาดก กวีใช้วิธีการแปลแต่ง 6 แบบตามความเหมาะสมของเนื้อเรื่อง ได้แก่ การคง
 การเพิ่ม การเปลี่ยน การตัด การรวบและการสลับลำดับ จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์เห็นว่าจากลักษณะ
 ทั้ง 6 ประการข้างต้น วิธีที่มีผลต่อการโน้มน้าวใจให้เกิดการรับรู้ตามความมุ่งหมายของกวี ได้แก่

³⁹ จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์, “มหาชาติคำหลวง: การแปลเพื่อการรับรู้สาร,” หน้า 44-148.

1) การเพิ่ม หมายถึง การเพิ่มข้อความที่ใช้ถ่ายทอดความหมายตั้งแต่ระดับคำที่ใหญ่ขึ้น เช่น วลีหรือประโยคเพื่อความชัดเจนของเนื้อเรื่อง แบ่งเป็นการเพิ่มความใหม่ คือ การเพิ่มเนื้อความที่ไม่ปรากฏในต้นฉบับเพื่อสื่อความหมายใหม่ที่ส่งผลต่อการเน้นย้ำความหมายเดิมให้ชัดเจนขึ้น ได้แก่ การเพิ่มความเกี่ยวกับบุคคล การเพิ่มความเกี่ยวกับเหตุอัศจรรย์ การเพิ่มความเกี่ยวกับประชุมชาดกและพุทธโอวาท และการขยายความ คือ การเพิ่มรายละเอียดเพื่อขยายหรืออธิบายเนื้อความที่มีอยู่เดิม ได้แก่ การขยายความเกี่ยวกับบุคคล การขยายความเกี่ยวกับเหตุอัศจรรย์ การขยายความเกี่ยวกับการออกบวช การขยายความเกี่ยวกับสถานที่ การขยายความเกี่ยวกับปริมาณหรือระยะทาง การขยายความเกี่ยวกับสิ่งของและการขยายความเกี่ยวกับกองทัพ

2) การเปลี่ยน หมายถึง การใช้คำหรือข้อความใหม่เพื่อสื่อความหมายให้ต่างจากความหมายเดิม แบ่งเป็นการเปลี่ยนความและการเปลี่ยนรายละเอียดเพื่อเน้นย้ำความสำคัญของพระเวสสันดรให้เข้มข้นขึ้น

3) การตัด หมายถึง การที่กวีเลือกไม่กล่าวถึงบางสิ่งบางอย่างที่ปรากฏในต้นฉบับ ได้แก่ การตัดความ

วิธีที่กวีเลือกใช้ใน*มหาชาติคำหลวง*มีผลทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องง่ายขึ้น เนื้อเรื่องสมบูรณ์ สมเหตุสมผลและเน้นย้ำความหมายเดิมที่กวีต้องการสื่อสารได้มาก การเพิ่ม โดยเฉพาะการขยายความเกี่ยวกับลักษณะหรือคุณสมบัติของพระเวสสันดร เป็นวิธีที่พบมากที่สุด*ในมหาชาติคำหลวง* ส่วนการเปลี่ยนความทำให้เกิดการเน้นย้ำความหมายเดิมให้ชัดเจน และการตัดความช่วยสร้างความสมเหตุสมผลแก่เรื่องและทำให้เนื้อความส่วนที่คงไว้มีความสำคัญเด่นชัดขึ้น วิธีการเหล่านี้ทำให้พบสารสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ พระเวสสันดรคือผู้ประเสริฐเปี่ยมด้วยบุญบารมี คุณธรรมที่บุคคลพึงยึดถือปฏิบัติตามฐานะของตนและความเชื่อเรื่องกรรม

ข้อวินิจฉัยลักษณะการแปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง*ของอุมาวรรณ รุยาพร ศิริพร เศรษฐพฤทธิ และจุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์ที่กล่าวว่ากวีแปลแต่งโดยการตีความในลักษณะเพิ่มความ เปลี่ยนความและการตัดความจึงมีผลต่อการนำเสนอเนื้อเรื่องและนำเสนอสารอย่างมีประสิทธิภาพ

2.2.2.2 กลวิธีการแปลแต่งมหาชาติคำหลวง *มหาชาติคำหลวง* กวีผู้แปลแต่งแปลทั้งร้อยแก้วและคาถา ผู้วิจัยจำแนกกลวิธีการแปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง*ออกเป็น 6 ลักษณะ ได้แก่ การคงความตามเดิม การเพิ่มความ การตัดความ การขยายความ การเปลี่ยนความและการแปลซ้ำ

1) **การคงความตามเดิม** หมายถึง กวีแปลแต่งและเรียบเรียงเนื้อความให้ตรงกับบทบาลีเพื่อรักษาเนื้อความเดิมของเรื่อง ดังตัวอย่างการคงคำพูดของพระเวสสันดรที่ตรัสกับพระนางมัทรี ในกัณฑ์วันประเวศน์ ดังนี้

อติถิ จ นาม พรหมจริยสส มลฺ ชื่อว่าวรรณิตา ย่อมให้เปนศิลาวิบัติ แก่ผู้จะ
 ครอบบรมรรณมิติตาภาวนาแห่งบรรพชากรรมนั้นน ตวิ อิตฺ ปฏฺจาย อกาเล มม
 สนติกํ มา อากจฺฉาหิติ จับเดิมแต่นี้ไป จงเจ้าอย่าไคลคลามาสู่ตูใช้การ สถานสำนึง
 ฟื้นฟู⁴⁰

เนื้อความข้างต้นปรากฏพบทาลีตรงกับ *เวสสันดรชาดก มหาณีปาตวณณนา*⁴¹ แปลความได้ว่า
 “ขึ้นชื่อว่าสตรีเป็นมลทินของพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้นตั้งแต่บัดนี้ไปเราอย่าได้มาสู่สำนักของฉันใน
 กาลเวลาอันไม่ควร”⁴²

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีแปลตรงโดยคงเนื้อความตามเดิมไว้ กล่าวคือ พระเวสสันดรตรัสสั่ง
 พระนางมัทรีไม่ให้เสด็จมายังพระอาศรมในเวลาอันมิควร ทรงให้เหตุผลว่าสตรียอมทำให้ศีลของ
 บรรพชิตวิบัติ* แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรมีพระราชศรัทธาในการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ต้องการ
 บำเพ็ญเพียรภาวนาและตัดขาดจากโลกภายนอกหรือโลกียสุขอย่างแท้จริง

2) การเพิ่มความ หมายถึง การเพิ่มเนื้อความที่ไม่ปรากฏในบททาลี
 เพื่อเน้นความสำคัญของเหตุการณ์หรือเพิ่มเนื้อความเพื่อสอดแทรกทัศนคติของกวีผู้แปลแต่ง
 ดังตัวอย่างตอนชูชกเดินทางออกจากบ้านไปเข้าเฝ้าพระเวสสันดร ชูชกร้องไห้สะอื้นด้วยความเสียใจ
 มีกามราคะเป็นปัจจัยในการเดินทางไปยังเขาวงกต ในกัณฑ์ชูชก ดังนี้

อสสุปฺถณฺเหติ เนตเตหิ ปุกฺกามิ พรหมณฺชชุก นํ้าตาดกชฺชืดฺ เตอรตฺยวเดจฺจ
 ตนไปปล่ยวแล ฯ ... พรหมโณ สหิตพฺพโต แปรเพศเปนบาวบว เจ้าจิ้งกวดกาม

⁴⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
 หน้า 126.

⁴¹ *สยามรัฐสส เตปิฎกฏกถา : ชาตกฏกถา (ทลโม ภาโค) มหาณีปาตวณณนา* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 465.

⁴² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “เวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก* (กรุงเทพมหานคร: กอง
 วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), หน้า 286.

* ในชาดกหลายพระชาติ พระโพธิสัตว์ทรงต้องเผชิญการทดสอบโดยสตรีเพศ ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญในการบรรลุ
 พระโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ ดังตัวอย่างการไม่สนับสนุนการสร้างบารมี แต่กลับขัดขวางการสร้างบารมีของพระนางพิมพา
 ใน *อภักขันธชาดก* พระนางพิมพาเสวยพระชาติเป็นนมเหสีของพระอานนท์ พระนางเป็นต้นเหตุให้พระโพธิสัตว์ซึ่งอยู่ในดาบส
 เพศ และกำลังบำเพ็ญเนกขัมมบารมีต้องเดือดร้อน และไม่มีสมาธิในการเนกขัมมบารมี เพราะใส่ร้ายพระโพธิสัตว์ว่าฉันท
 มะม่วงในอุทยานจนหมด ใน *ปาวนียชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพรหมทัต ทรงเปื้อน่ายในราชสมบัติ มิได้
 ยินดีในสตรีทั้งหลาย แต่พระนางพิมพาซึ่งเป็นพระเมเหสีกลับพรณนถึงความสุขในกามว่าไม่มีความสุขใดเทียบเท่าความสุข
 ในกาม

ไพลิน องค์กรุพรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก,” (วิทยานิพนธ์
 ปริญญาโทบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 33.

กวนบออยู่ลอย ลีวินี นครี ผีต๋ กี่ไปจวบจวนเมืองมหาราช พระบาทท้าวสญชัย
 บพิตรนั้นน ทาสปริเยสนนจรนติ เพื่อจะแสวงหาข้าใช้ช่วง มาพู่พวงเรือนตน โสด
 แล⁴³

เนื้อความข้างต้นปรากฏบทบาทโดยตรงกับ *เวสสันดรชาดก มหาณีปาตวณณนา*⁴⁴ แปลความได้ว่า
 “แก่ได้สมทานวัตรคือแต่งตัวเป็นดาบส มีหนานองด้วยน้ำตา ออกจากบ้านไปยังพระนครอันมั่งคั่ง
 ของชาวสีพีเพื่อแสวงหาทาสทาสีด้วยประการฉะนี้แล ฯ”⁴⁵

ใน *มหาชาติคำหลวง* บทบาท “พราหมโณ สหิตพพโต” หมายถึง พราหมณ์ผู้มีวัตรอัน
 สมทานแล้ว (คือถือเพศดาบศ)⁴⁶ กวีเพิ่มเติมคุณลักษณะของชูชกว่า “เจ้าจังกวดกามกวนบออยู่ลอย”
 คำว่า “จังกวด” หมายถึง บ้า⁴⁷ และคำว่า “กามกวน” หมายถึง กามเป็นตัวกระตุ้น ทำให้เห็นว่าชูชก
 เดินทางมาเมืองสีพีเพราะมีกามตัณหาเป็นปัจจัยผลักดันให้ยอมเสี่ยงชีวิตเพื่อขอพระกุมารทั้งสองจาก
 พระเวสสันดร ชูชกจึงเป็นตัวแทนของมนุษย์ปุถุชนที่ยังคงเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏยอมตกอยู่ในวังวน
 แห่งกิเลส ในขณะที่พระเวสสันดรผู้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์พยายามบรรลुพระโพธิญาณและแสวงหาทาง
 หลุดพ้นด้วยการกำจัดกิเลสอันห่อหุ้มจิตใจให้หมดสิ้นไป

3) **การตัดความ** หมายถึง การตัดเนื้อความที่อยู่ในบทบาท โดยมิ
 วัตถุประสงค์เพื่อลดความสำคัญของเนื้อความนั้น แต่กลับช่วยเน้นความสำคัญของอีกเนื้อความหนึ่ง
 ดังตัวอย่างใน *มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ชูชก นางอมิตตดาณีถึงชื่อเสียงของพระเวสสันดรในเรื่องทาน
 เองและรู้ว่าทรงพระผนวชเป็นฤๅษีที่เขาวงกต ความว่า

ยถา เม วจัน สุต โดยด่งจจริง เขาว่า ฤๅษ่าบ้านเมืองเรา นั้นเวอย เอส
 เวสสันดรโร ราชา อันว่าท้าวผู้เอารสราช พระบาทท้าวสญชัยบพิตรนั้นน วงเก วสติ
 ปพพเต ๕ไปเปนฤๅษี แสวงพรต ในเขาวงกฏคีรีครรภ⁴⁸

⁴³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
 หน้า 139.

⁴⁴ สยามรณจสส เตปิฎกจกถา : ชาตกจกถา (ทลโม ภาโค) มหาณีปาตวณณนา, หน้า 473.

⁴⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 292.

⁴⁶ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศเธอ กรมหลวง, *เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร* (พระนคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฎราช
 วิทยาลัย, 2528), หน้า 106.

⁴⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*
 (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2549), หน้า 301.

⁴⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
 หน้า 137.

ใน *เวสสันดรชาดก มหาณีปาวณณนา* บทบาลีในความตอนนี้ คือ “สา เทวตยา วิคคหิตา หุตวา พราหมณฺ อาท เอส เวสสันตโร ราชวา วงเก วสติ ปพพเต ตํ ตวํ คนตวาน ยาจสสุ ทาสํ ทาสํ ทาสิญจ พราหมณฺ โส เต ทสสติ ยาจิตฺ ทาสํ ทาสิญจ ขตติโยติ”⁴⁹ แปลความได้ว่า “นางอมิตตดาปนาอันเทวดาดลใจ พุดแนะนำตาชุกชกต่อไปโดยกาลว่าดังนี้...มานี้เกิดท่าน ข้าจักบอกให้ตามที่ข้าได้ทราบ พระเจ้าเวสสันดรเวลานี้พระองค์ประทับอยู่ ณ วังกบรพต ท่านจงไป ไปทูลขอทาสและทาสีต่อพระองค์ เมื่อท่านทูลขอ พระหน่ออัศจรรย์จักประทานทาสและทาสีแก่ท่านแล ฯ”⁵⁰

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีตัดเนื้อความตอนเทวดาดลใจนางอมิตตดาให้ระลึกถึงพระเวสสันดร ออก ผู้วิจัยเห็นว่าเหตุการณ์บริจาคนางอมิตตดาถูกคิดที่ควรแก้ปัญหารื้อเรื่องข้าทาสบริวารอย่างไร ได้เอง สันเกตจากการรู้ว่าพระเวสสันดรทรงกำลังบำเพ็ญพรตเป็นฤๅษีอยู่ในเขาวงกต นางอมิตตดา น่าจะทราบเรื่องการบริจาคนางอมิตตดาจนพระเวสสันดรถูกขับออกจากเมือง การเอ่ยพระนามของพระเวสสันดรทันทีแสดงให้เห็นว่านางอมิตตดาเชื่อมั่นว่าพระเวสสันดรจะพระราชทานพระกุมารให้แก่ชุกชกอย่างแน่นอน เพราะนางรู้ดีจากชื่อเสียงในทางทานและบุญญาบารมีของพระเวสสันดร เช่น บริจาคนางอมิตตดาแก่ต่างเมือง บริจาคสัตว์ตสมกมหาทานแก่คนทุภะและสละทางโลกด้วยการออกผนวช คุณลักษณะและสถานภาพนักบวชของพระเวสสันดรย่อมทำให้นางอมิตตดาเล็งเห็นว่าพระเวสสันดรพระราชทานบุตรทานได้ การนึกถึงพระเวสสันดรของนางอมิตตดาไม่เพียงต้องการกู้ศักดิ์ศรีคืนมาจากการถูกเหยียดหยามว่า นางจะได้ “ค่าครอก”⁵¹ มารับใช้เท่านั้น แต่ชี้ให้เห็นว่าบุคคลภายนอกรู้ว่าพระเวสสันดรทรงมีลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่ทำการที่มนุษย์ธรรมดาทำได้ยาก

4) การขยายความ หมายถึง การขยายรายละเอียดของเนื้อความที่ปรากฏอยู่แล้วในบทบาลีเพื่อนำเสนอรายละเอียดให้ชัดเจนขึ้น ในกัณฑ์ทิมพานต์ กวีแปลแต่งบทบาลี “น รชชสส สริสสสิ” หมายถึง จักทรงล้อมราชสมบัติ จำนวน 16 ครั้งและแปลขยายความเพื่อเน้นเรื่องความไม่หวนหาอาลัยในราชสมบัติทำให้เห็นว่าป่าทิมพานต์เป็นสถานที่ในอุดมคติแทนพระราชวังและพระราชสมบัติอย่างชัดเจน ดังนี้

อิเม กุมारे ปสสนโต สมเด็จพระจอมกษัตริย์อุดม สองทราชมชชุทธราชา มาลธารี
อลงกเต สองเจ้าทั้งสององค์ จักตัดทรงดวงพฤกษ์ ดูพิภก มาลัยฯ อสฺสเม

⁴⁹ สยามรฎกสส เตปิฎกฏกถา : ชาตกฏกถา (ทสม โภาโค) มหาณีปาวณณนา, หน้า 470.

⁵⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 290.

⁵¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 127.

รมณียมहि จักรื่นขึ้นพระไทย วนาโลยประเทศในรมเมศหิมวา น รชชสส สริสสสิ
 ท้าวรจักทรงไพรต่างไอสวรรรย์ พระจอมขวัญอวาลัย ฯ อิเม กุมารเ ปสสนโต
จักปราไสสองทรมรัก เล็งพระภักตร์แล้วชมเชย มาลธารี อลงกเต สององค์จักทรง
พวงบุษปมาศในพนาวาศดงดร อสสม รมณียมहि ในวนาศรมอภิมย์ร่วมรัก ชม
 ขวนซักขึ้นขุใจ น รชชสส สริสสสิ พระองค์ผู้เปนใหญ่ในกรุงศรี บยินดีดูคิน เล่าแล ฯ
 ยทา ทุกขลิ นจจนเต ในกาลใด สองหน่อไททั้งคู่ ะรรินรศเรณุกลิ่น เอาใจขับร่าร้อง
 กุมารเ มาลธาริเน สองเจ้าจักตัดทรงขนอง ทอดกลับกลายลบองรำ ก็พนเต อสสม
 รมเม พอนเล่นในอาศรม ร่วมภิมย์ภักดี น รชชสส สริสสสิ พระองค์พิศเพ่งเล็งลี้ม
 จักปลอบปลื้มละบุรี⁵²

เนื้อความข้างต้นปรากฏบทบาทสิทธิ์ตรงกับ *เวสสันดรชาดก มหาณีปาทวณณนา*⁵³ แปลความได้ว่า
 “เมื่อพระองค์ทรงเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ผู้มีเสียงไพเราะ พุดจาถ้อยคำเป็นที่รัก จักไม่ทรงระลึกถึง
 ราชสมบัติ...เมื่อทรงเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ทรงมาลาประดับองค์ ณ อาศรมเป็นที่รื่นรมย์ จักไม่ทรง
 ระลึกถึงราชสมบัติฯ”⁵⁴

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีให้ภาพความรื่นรมย์ในป่าหิมพานต์และภาพการประทับ ณ ป่า
 หิมพานต์แทนพระราชวังของพระเวสสันดรอย่างละเอียดยิ่งกว่า การให้ภาพพระเวสสันดรทรงชมเชย
 พระพักตร์ของพระกุมารทั้งสองที่นำดอกไม้มาตัด พระวรกายติดกลิ่นหอมของเกสรดอกไม้และให้
 ภาพพระกุมารทรงพระขนอง (ชี้หลัง) พระเวสสันดร แล้วพอนรำเล่นในอาศรมทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็น
 ภาพความสุขของการอยู่ป่า การนำวัตถุสิ่งของจากธรรมชาติมาประดับร่างกายเหมือนมาลัยอันเรียง
 ร้อยไว้แล้ว การให้ภาพการทำกิจกรรมร่วมกันของพ่อลูกและบรรยากาศรอบ ๆ ป่าทำให้เกิด
 ความรู้สึกอิมใจและชื่นใจจนพระเวสสันดรไม่ทรงอาลัยในราชสมบัติ การบรรยายของพระนางมัทรีว่า
 พระกุมารทั้งสองจะ “อภิมย์ร่วมรัก” และ “ร่วมภิมย์ภักดี” เป็นการโน้มน้าวพระทัยให้
 พระเวสสันดรพระราชทานอนุญาตพระนางมัทรีและพระกุมารเสด็จตามไปและให้ความเชื่อมั่นแก่
 พระเวสสันดรว่าพระกุมารจะสุขสำราญเมื่อได้อาศัยร่วมกับพระบิดา

5) **การเปลี่ยนความ** หมายถึง การเปลี่ยนเนื้อความไปจากบทบาทสิทธิ์เป็น
 อีกเนื้อความหนึ่ง ดังตัวอย่างในตอนท้ายของ *มหาชาติคำหลวง* ทานกัณฑ์ ก่อนพระเวสสันดรเสด็จ
 ออกจากเมืองสีพี พระเวสสันดรทรงแสดงธรรมเรื่องทาน ดังนี้

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

⁵³ สยามรัฐสส เตปิฎกภูจกถา : ชาตกภูจกถา (ทสโม ภาโค) มหาณีปาทวณณนา, หน้า 419-420.

⁵⁴ ศิลปากร,กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 255.

ฌาตโย อ้าฝูงญาติภูเออย อโรคา โหนตุ สูงเสบอยเบาไข อามนต โข ตํ
สองตุ ให้คำรา คจฉาม ลาสูเหล่าลีลาศ ปุณณานิ กโรธ สุธยาติอยู่เยียบุญ
ทานาทินิ เป็นต้นทุนคือ ทาน เทอญ ๕⁵⁵

ใน*เวสสันดรชาดกั มหานิပါတวณณนา* บทบาลีในความตอนนี้ คือ “เอว มหาสโตโต มหาชนิ
อามนเตตวา อปมตตา โทถ ทานาทินิ ปุณณานิ กโรธาติ เตสั โอวาทํ ทตวา คจฉนเต”⁵⁶ แปลความ
ได้ว่า “เมื่อพระมหาสัตว์รามหาชน ได้ประทานโอวาทแก่คนทั้งหลายเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายจงเป็น
ผู้ไม่ประมาท ทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้นเถิดดังนี้แล้วจึงเสด็จไป”⁵⁷

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีเปลี่ยนความจากพระเวสสันดรทรงแสดงธรรมแก่มหาชนเป็นแสดง
ธรรมแก่พระญาติแทน โดยยกบทบาลี “ตโต เวสสันตโร ราชา เยนาสี พหุโก ชโน อามนต โข ตํ คจ
ฉาม อโรคา โทถ ฌาตโยติฯ”⁵⁸ ซึ่งอยู่ก่อนหน้ายกมาอธิบายความคำสอนก่อนพระเวสสันดรเสด็จออก
จากเมืองสีพี แปลความได้ว่า “ลำดับนั้นพระเวสสันดรจึงเสด็จเข้าไปที่หมู่ชนเป็นอันมากบอกกล่าว
เราขอลาไปละนะญาติทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีโรคเถิด ดังนี้”⁵⁹

บทบาลี “ปุณณานิ กโรธ ทานาทินิ” “กโรธ” หมายถึง ท่านทั้งหลายจงทำ “ปุณณานิ”
หมายถึง ซึ่งบุญทั้งหลาย “ทานาทินิ” หมายถึง มีทานเป็นต้น รวมความแล้วหมายถึง ท่านทั้งหลายจง
ทำบุญมีทานเป็นต้น แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงสอนให้พระญาติสั่งสมกุศลกรรมและทำความดี

ใน*มหาชาติคำหลวง* คำว่า “เป็นต้นทุนคือทาน” ช่วยเน้นย้ำความสำคัญของทานในฐานะ
ต้นทุนของชีวิตที่เอื้อประโยชน์สุขแก่ผู้ปฏิบัติทั้งในปัจจุบันกาลและอนาคตกาลเพราะทานเป็นการทำ
ความดีที่เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณที่พระเวสสันดร
ทรงมีต่อพสกนิกร เมื่อพระเวสสันดรเสด็จออกจากเมือง อาจไม่มีผู้ทำทานแก่ราษฎร พระเวสสันดร
จึงทรงปรารภนาให้พระญาติปฏิบัติตามพระจริยาวัตรเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

ในกัณฑ์มหาพน กวีผู้แปลแต่งเปลี่ยนเนื้อความจากบทบาลีเพื่อนำเสนอแนวคิดเรื่องความ
อุดมสมบูรณ์และความมั่งคั่งของแผ่นดินเกิดจากบุญญาบารมีของพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดร
เสด็จมายังป่าหิมพานต์ ทรงบันดาลความอุดมสมบูรณ์แก่แผ่นดิน ดังเหตุการณ์ตอนพระอจุตฤษี
พรรณนาัญชาติรอบสระมัจฉลินท์ ดังนี้

⁵⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
หน้า 103.

⁵⁶ สยามรัฐสส เตปิฎกภูจกถา : ชาตกภูจกถา (ทสโม ภาค) มหานิပါတวณณนา, หน้า 448.

⁵⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 273.

⁵⁸ สยามรัฐสส เตปิฎกภูจกถา : ชาตกภูจกถา (ทสโม ภาค) มหานิပါတวณณนา, หน้า 448.

⁵⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 273.

อเถตถ สามา พหุกา มีเข้าฝ้างแลลมานบพักทำกัมาภูล เองด้วยอดุลยเดชพระ
 นีวาโร วรโก พหุ สุรเสมามีบมिन้อยคในสระ เข้านก็ฉกะกองสรหลอน
 สาลี อกภูจปาโก จ สาลีชาติสุคนธโกชนกำจร สุทัญญบวรณญุมทิน
 อจจุ ตตถ อนปโปโก มีอ้อยเอมโอชอันอ่อนอัน มีมฤตสุรลิล กลิ่นกินบพักย้า
 กียวน⁶⁰

เนื้อความข้างต้นปรากฏบทบาลีตรงกับ *เวสสันดรชาดก มหาณีปาวดวณณนา*⁶¹ แปลความได้ว่า “มีต้นว่าหญ้ากับแก้วและลูกเต๋อยอีกข้าวฟ่าง ทั้งข้าวสาลีแลสล้างเกิดสุกเองในที่มิได้หว่านไถ ทั้งเหล่าอ้อยก็ขึ้นไสวมือเนกนับมีถ้วน ๆ”⁶²

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีเปลี่ยนความจากเหล่าธัญชาติเกิดขึ้นเองเป็นเหล่าธัญชาติเกิดขึ้นจากพระบุญญาบารมีของพระเวสสันดร ความว่า “ก็มาภูล เองด้วยอดุลย์ เดชพระ” แสดงอำนาจบารมีอันมากมายจนไม่มีที่เปรียบ ผู้วิจัยเห็นว่าความมั่งคั่งสมบูรณ์ของธัญชาติและพืชพันธุ์ในป่าหิมพานต์สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องความอุดมสมบูรณ์ความมั่งคั่งของบ้านเมืองเป็นเพราะพระบารมีและผลบุญกุศลของพระมหากษัตริย์ ความอุดมสมบูรณ์ในป่าหิมพานต์น่าจะเป็นการชดเชยการลักษณะของเมืองสีพีที่รุ่งเรืองและเต็มไปด้วยทรัพย์ ซึ่งจ่ายเป็นทานได้ ความอุดมสมบูรณ์และความมั่งคั่งของแผ่นดินจึงขึ้นอยู่กับสถานะแวดล้อมที่พระมหากษัตริย์ประทับอยู่

6) **การแปลซ้ำ** หมายถึง การแปลข้อความที่ปรากฏซ้ำกันทั้งในคาถาและอรรถกถาทำให้นเนื้อความใน *มหาชาติคำหลวง* ยาวขึ้น ข้อสังเกตประการหนึ่งของการแปลซ้ำใน *มหาชาติคำหลวง* คือ กวีผู้แปลแต่งแปลซ้ำข้อความเพื่อนำความสำคัญของเนื้อความนั้น ๆ ว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องอย่างยิ่ง การแปลซ้ำจากบทบาลีเดียวกัน กวีจะแปลแต่งรายละเอียดแตกต่างกัน ดังตัวอย่างเนื้อความตอนพระนางผุสดีพรรณนาทวารของพระเวสสันดร ในทานกัณฑ์

ยสส ปุพเพ ฐคคานี พระเฮอย เคยแต่ก่อนกาล ทวยทหารแห่หน้า ถือ
ธงฟ้าพรรณราย กณิการาว ปุปีตทา ทองพระพรายพระแพรง คือเครื่องแต่งแล
 พัสตรา กลกรรณิการะแบ่งบาน ยายนตมนุยา ยนติ แอนเอางานโดยผงฝ้าย ย้าย
 ยงสวณเปนอาที แห่งลูกรักราชตนใด สวาชเชโกว คมิสสติ อนนว่าลูกสายใจนั้นนฤ
 คือพระแพศยนนตรติลก จะจากอกแม่ไปเอ ณ วินนี้

⁶⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 176.

⁶¹ สยามรัฐสส เติปฏิภูกฤกถา : ชาตภูกฤกถา (ทสโม ภาโค) มหาณีปาวดวณณนา, หน้า 502.

⁶² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 320.

ยสส ปุพเพ ธชคคานี พระเฮอยเคอยแต่ก่อนนั้น หมุ่ทแก้วหมั้นมือทาย
ธงสามชายแพรเพรอส กณิการา วณานิ ว ธรงลงกรณเลศนิมาเลื่อง แสงศรบง
เรื่อเรื่อมาศ ด่งกรรณิกการดาชงามเงื่อน ยายนตมณุยายนติ กล่นกล่นเกลื่อน
เกลื่อนแห่ แก้วแม่ไปเล่นป่าเปนอาที่ อ้าลุกรักราชตนใด สุวาชเชโกว คมิสสติ
อนนว่าลुकสายใจน้นนฤ คือพระแพศยนนตรติลก จะจากอกแม่ไปเอ ณ วันนี

ยสส ปุพเพ อนีกานี พระเฮอยเคอยแต่ก่อนปาง สู้เสนาจเสนาอีก
หัตตานีกักรรยบ กณิการาว ปุพิตธา รี้รบยบบาทยาตรา พิศโสภานานาเนก
เนกกรรณิกการบานคคี่ ยายนตมณุยายนติ เหมื่อยเหมื่อยมีเมื่อไซโยโดยเล่นสวนเปน
อาที่ แห่งลุกรักราชตนใด สุวาชเชโกว คมิสสติ อนนว่าลुकสายใจน้นนฤ คือ
พระแพศยนนตรติลก จะจากอกแม่ไปเอ ณ วันนี

ยสส ปุพเพ อนีกานี พระเฮอยเคอยแต่ปางบรรพ์ ข้างนับพนนมันับหมั้น
รณับแสนคณนายครอง กณิการา วณานิว ธารณิมทองถ่องเถือก ล้วนแล้ว
เลือกสรรเล่า งามเท่าป่ากรรณิกา ยายนตมณุยายนติ สำสารและระทะเต้น ตามไป
เหล่านป่าเปนอาที่ แห่งลุกรักราชตนใด สุวาชเชโกว คมิสสติ อนนว่าลुकสายใจน้นนฤ
คือพระแพศยนนตรติลก จะจากอกแม่ไปเอ ณ วันนี⁶³

เนื้อความข้างต้นปรากฏบทบาลีตรงกับ *เวสสันดรชาดก มหาณีปาทวณณนา*⁶⁴ แปลความได้ว่า
“ยอดตรงเคยแห่ตามเสด็จเจ้าเวสสันดรตั้งดอกกรรณิกการบาน วันนีเธอจักต้องเสด็จแต่ผู้เดียว ยอดตรง
เคยแห่ตามเสด็จเจ้าเวสสันดรตั้งดอกกรรณิกการบาน วันนีเธอจักต้องเสด็จแต่ผู้เดียว เหล่าเสนาในเคย
ตามเสด็จตั้งดอกกรรณิกการบาน วันนีเธอจักต้องเสด็จแต่ผู้เดียว”⁶⁵

สังเกตได้ว่าใน *มหาชาติคำหลวง* กวีแปลความซ้ำเพื่อขยายความเพิ่มจากบทบาลี “ธช” (ธง)⁶⁶
อนีก (กองทัพอ) ⁶⁷ เรื่องเหล่าทหารและราชพาหนะต่าง ๆ เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของกองทัพและเน้น
ให้เห็นปริมาณของทวยทหารที่มีจำนวนมาก แสดงให้เห็นอสังการทางภาษาที่กวีเลือกคำมาใช้และ
เน้นบุญญาบารมีของพระเวสสันดรในฐานะพระมหากษัตริย์

⁶³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
หน้า 77-78.

⁶⁴ *สยามรัฐสส เตปิฏกฏกถา : ชาตกฏกถา (ทสโม ภาค) มหาณีปาทวณณนา*, หน้า 424-425.

⁶⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 292.

⁶⁶ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary* (London : Luzac,
1966), p. 334.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

กวีพรรณนาภาพทหารถือธง ทหารม้า ราชพาหนะ ประกอบด้วยช้าง ม้าและรถที่ตามเสด็จ ไปยังพระราชอุทยานว่างดงามราวกับดอกกระรณิการ์และป่ากระรณิการ์ ภาพทวยทหารตามเสด็จแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงปกครองบ้านเมืองอย่างร่มเย็น ว่างเว้นจากสงคราม พระมหากษัตริย์จึงเสด็จประพาสยังที่ต่างๆ ได้ ลักษณะของดอกกระรณิการ์ที่มีกลิ่นหอม กลีบขาวทำให้เห็นภาพของกองทัพดงามและยิ่งใหญ่มากขึ้นดังคำบรรยายเหล่าทหารตามขบวนเสด็จว่า “กล่นกล่นเกลื่อนเกลื่อนแห่” และ “เหมื่อยเหมื่อย”

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีซ้ำคำ “นับ” แสดงปริมาณของจำนวนราชพาหนะที่ค่อย ๆ เพิ่มมากขึ้นจากน้อยไปหามากจากหลักสิบ หลักหมื่นและหลักแสนตามลำดับ ได้แก่ “ช้างนับพัน ม้านับหมื่น รถมับแสน” และให้ภาพความอลังการของกองทัพ เช่น “พระพรายพระแพร่ง” “พรรณราย” “พิศโสภา” “สนิมทองถ่องถือก” ความตอนนี้อยู่ตอนภาพอดีตของจักรพรรดิราชผู้ฝรั่งพร้อมด้วยเครื่องประดับพระเกียรติยศและพระราชอำนาจตัดกับภาพเหตุการณ์ในอนาคตที่พระเวสสันดรทรงต้องเสด็จไปสู่ป่าตามลำพัง การแปลซ้ำด้วยเนื้อความที่แตกต่างกันใน*มหาชาติคำหลวง* ยังแสดงให้เห็นว่ากวีมุ่งแสดงฝีมือทางวรรณศิลป์ชั้นเยี่ยมอีกด้วย

เมื่อพิจารณาลักษณะการแปลแต่งกับการตีความอย่างแยกคางของกวีใน*มหาชาติคำหลวง* แล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถนำลักษณะการแปลดังกล่าวมาวิเคราะห์การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง* ได้ ดังจะกล่าวต่อไป

2.2.3 เนื้อเรื่องย่อ

มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ที่ 1-7 นำเสนอเนื้อหาก่อนพระเวสสันดรพระราชทานพระกุมารทั้งสองแก่ชุก ซึ่งเป็นทานที่ให้ได้ยากยิ่ง สรุปลงได้ดังนี้

2.2.3.1 กัณฑ์ทศพร พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องในอดีตชาติของพระนางมุสตี พระนางมุสตีทรงปรารถนาเป็นพระพุทธรูปมาตา ได้อธิษฐานขณะถวายแก่นจันทร์แก่พระวิปัสสิพุทธเจ้า พระนางสิ้นบุญและเสวยพระชาติหลายพระชาติ จนกระทั่งได้เสวยพระชาติเป็นพระมเหสีของพระอินทร์ ต่อมาพระอินทร์ทราบว่พระนางจะสิ้นบุญจึงให้พระนางขอพรได้ 10 ประการ พร 10 ประการที่พระนางมุสตีทูลขอ ได้แก่ 1.ขอให้พระนางได้เป็นอัครมเหสีของพระราชาแห่งกรุงสีพี 2.ขอให้พระนางมีพระเนตรงามดังดาวดวงที่มีอายุ 1 ปี 3.ขอให้พระนางมีคิ้วงามดั่งสีดอกอัญชัน 4.ขอให้พระนางมีพระนามว่ามุสตีหรือสปรษดี 5.ขอให้พระนางมีโอรสที่ทรงเกียรติยศเลื่องลือไปทั่วหล้าและมีจิตกุศล 6.ขอให้พระนางมีห้องแบนราบ 7.ขอให้พระนางมีพระถันตั้ง ไม่คล้อยตก 8.ขอให้พระนางไม่มีผมหงอกหรือขนขาว 9.ขอให้พระนางมีผิวพรรณผุดผ่องและ 10. ขอให้พระนางมีโอกาสให้ชีวิตเป็นทานแก่นักโทษที่มีโทษถึงตาย

2.2.3.2 กัณฑ์หิมพานต์ พระนางมุสตีจติไปเกิดในตระกูลของกษัตริย์มัทธราช เมื่อพระนางมีพระชนมายุ 16 พรรษาได้รับอภิเษกเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสุย มีพระโอรส พระนามว่าพระเวสสันดร ในวันที่พระเวสสันดรประสูติ มีนางข้างเชือกหนึ่งนำลูกข้างเผือกเข้ามาใน โรงช้างได้รับการตั้งชื่อว่าปัจจยนาศ พระเวสสันดรมีพระทัยใฝ่การทำทานตั้งแต่แรกประสูติเพื่อมุ่งหวัง พระโพธิญาณ ทรงตั้งจิตอธิษฐานว่าจะบริจาคเลือดเนื้อและดวงหทัยแก่ผู้มาขอ เมื่อพระเวสสันดร อายุ 16 พรรษา ได้อภิเษกกับพระนางมัทรี มีพระโอรสและพระธิดาพระนามว่า ซาลีและกัณฑา ตามลำดับ ต่อมาเมืองกลิงคราษฎร์เกิดภัยแล้ง พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎร์ 8 คนจึงเดินทางมา ขอช้างปัจจยนาศของพระเวสสันดร ซึ่งก็ได้ไปสมปรารถนา ชาวเมืองสีพีเห็นพราหมณ์ 8 คนที่ช้าง ปัจจยนาศออกจากเมือง เมื่อชาวเมืองสีพีทราบว่าพระเวสสันดรเป็นผู้พระราชทานช้างจึงไม่พอใจมาก ขอให้พระเจ้ากรุงสุยเนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง พระเจ้ากรุงสุยจำพระทัยขับไล่พระ เวสสันดร พระเวสสันดรทรงขอยุ่บำเพ็ญสัจตสมกมหาทานก่อน พระนางมัทรีขอตามเสด็จพระ เวสสันดรและนำพระโอรสธิดาออกเดินทางไปด้วย

2.2.3.3 ทานกัณฑ์ หลังจากพระนางมุสตีทรงทราบว่าพระเจ้ากรุงสุยจะขับ พระเวสสันดรออกจากเมืองในตอนเช้าวันรุ่งขึ้นก็ตักพระทัย จึงเสด็จไปเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุยเพื่อ ขอพระราชทานอภัยโทษแก่พระเวสสันดร แต่พระเจ้ากรุงสุยไม่พระราชทาน พระนางมุสตีทรง ทัดทานการเสด็จออกนอกพระราชวังของพระเวสสันดรด้วยการยกความยากลำบากต่าง ๆ มากกล่าว แต่พระเวสสันดรทรงยืนยันที่จะเสด็จออกจากพระนคร ก่อนออกเดินทาง พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญ สัจตสมกมหาทาน ซึ่งเป็นทานอันยิ่งใหญ่ ทรงบริจาคสิ่งของต่าง ๆ อย่างละ 700 ได้แก่ ช้าง ม้า รถ ผู้หญิง (นางกษัตริย์) โคนม ทาสชายและทาสหญิง ฝ่ายพระเจ้ากรุงสุยทรงยับยั้งมิให้ พระนางมัทรีตามเสด็จพระเวสสันดรด้วยการพรรณาน่ากลัวของป่าหิมพานต์แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ระหว่างทางพระเวสสันดรทรงบริจาคม้าทรงและราชรถให้แก่พราหมณ์ผู้มาขอ พระเวสสันดรและ พระนางมัทรีทรงอุ้มพระกุมารทั้งสองเดินทางต่อไป

2.2.3.4 กัณฑ์วนประเวศน์ เมื่อพระเวสสันดร พระนางมัทรีและพระกุมารทั้งสอง เสด็จถึงเมืองเจตราช เหล่ากษัตริย์เมืองเจตราชทราบเรื่องจึงพากันมาเฝ้าพระเวสสันดรและทูลเชิญ ให้พระเวสสันดรครองเมืองเจตราช แต่พระเวสสันดรมิทรงรับและตั้งพระทัยเดินทางต่อไปเพื่อบำเพ็ญ เพียรยังเขาวงกต เมื่อกษัตริย์เมืองเจตราชไม่อาจโน้มน้าวพระทัยของพระเวสสันดรได้ก็ส่งเสด็จ พระเวสสันดรและตั้งพรานเจตบุตรให้เป็นนายด่านคอยทำหน้าที่อารักขาไม่ให้ใครไปรบกวณ พระเวสสันดรได้ เมื่อกษัตริย์ทั้งสี่เสด็จมาถึงพระอาศรมที่พระอินทร์ให้วิษณุกรรมเทพบุตรเนรมิตไว้ ให้พระเวสสันดรทรงเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นแบบนักบวช ส่วนพระนางมัทรีทรงบวชเป็นดาบสินี

2.2.3.5 กัณฑ์ชูชก ชูชกพราหมณ์เที่ยวขอทานจนได้เงินร้อยกษาปณ์ แล้วนำเงินไปฝากไว้กับพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งเป็นเพื่อน ฝ่ายพราหมณ์ผู้นี้ไม่ได้ยินข่าวคราวของชูชกเป็นเวลานานก็นำเงินที่ชูชกฝากไว้มาใช้จนหมดสิ้น เมื่อชูชกมาทวงเงินคืนจึงไม่มีให้และแก้ปัญหาด้วยการยกนางอมิตตดาผู้เป็นบุตรสาวที่มีรูปร่างหน้าตาสวยงามให้แก่ชูชก ชูชกพานางอมิตตดากลับบ้านที่หมู่บ้านทุนวิฐซึ่งติดกับเขตเมืองกลิงคราษฎร์ ฝ่ายนางอมิตตดาดูแลปรนนิบัติชูชกเป็นอย่างดี แม้ชูชกชราภาพและมีรูปร่างหน้าต่าน่าเกลียด เป็นเหตุให้ผู้ชายในหมู่บ้านชื่นชมนาง แล้วต่อว่าภรรยาตนเองจนเกิดทะเลาะกัน บรรดานางพราหมณ์ไม่พอใจนางอมิตตดาจึงพากันรุมต้อนางอมิตตดาอย่างหยาบคายนางอมิตตดาโกรธและอาย เมื่อกลับถึงบ้านจึงบอกให้ชูชกหาหาหาสารบิฉันนาง ชูชกเสนอตัวเองเป็นทาส นางไม่ยอมและแนะนำให้ชูชกไปขอพระกุมารทั้งสองจากพระเวสสันดร ชูชกเกรงว่านางอมิตตดาจะทิ้งตนไปจึงยอมเดินทางไปขอพระกุมารทั้งสอง ชูชกเดินทางไปยังเขาวงกต ได้พบพรานเจตบุตร ใช้อุบายลวงให้พรานเจตบุตรหลงเชื่อว่าตนเป็นทูตของพระเจ้ากรุงสยชัยที่มาทูลเชิญพระเวสสันดรให้เสด็จกลับเมือง

2.2.3.6 กัณฑ์จุลพน หลังจากพรานเจตบุตรหลงเชื่อชูชก เชิญชูชกขึ้นเรือนยกสำรับอาหารและเตรียมเสปียงให้ชูชกระหว่างเดินทางโดยให้น้ำผึ้งและเนื้ออย่าง พรานเจตบุตรชี้ทางไปยังเขาวงกตให้แก่ชูชก พรานเจตบุตรบรรยายเส้นทางที่ไปและพรรณนาพรรณไม้ที่มีในป่าหิมพานต์ให้ชูชกฟังว่าจะต้องผ่านเขาคันธมาทน์อันอุดมด้วยไม้หอม เขาอัญชันซึ่งอุดมไปด้วยไม้ผลและสมุนไพรชนิดต่าง ๆ เดินต่อไปก็จะถึงสวนอัมพวันหรือป่ามะม่วง จากนั้นเป็นป่าไม้ดอกที่มีกลิ่นหอม แล้วจะถึงสระอันอุดมไปด้วยสัตว์น้ำ พรานเจตบุตรกล่าวว่าเมื่อชูชกเดินทางไปได้ครึ่งทางก็จะพบพระอจตุตถฤๅษี ให้ชูชกถามพระฤๅษีถึงหนทางที่จะไปยังพระอาศรมของพระเวสสันดร ชูชกได้ฟังก็อ้ำลาพรานเจตบุตรโดยทำประทักษิณ แล้วออกเดินทางต่อไป

2.2.3.7 กัณฑ์มหาพน เมื่อพรานเจตบุตรชี้ทางให้ชูชกไปเฝ้าพระเวสสันดร ชูชกเดินทางต่อไปจนพบพระอจตุตถฤๅษี ชูชกลวงพระอจตุตถฤๅษีเช่นเดียวกับที่ได้ลวงพรานเจตบุตร พระอจตุตถฤๅษีต้อนรับและเลี้ยงดูชูชกเป็นอย่างดี แล้วชี้ทางไปยังเขาวงกตให้แก่ชูชก รวมทั้งพรรณนาพรรณไม้และสัตว์ที่อาศัยอยู่ในเส้นทางอย่างละเอียด

2.2.4 ฉันทลักษณ์

นิยะดา เหล่าสุนทร⁶⁸ ชลธิรา กลัดอยู่⁶⁹ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต⁷⁰ และน้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล⁷¹ ศึกษาฉันทลักษณ์ในมหາชาติคำหลวงโดยภาพรวมและเฉพาะกัณฑ์ นักวิชาการเหล่านี้วิเคราะห์ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวงว่ามีคำประพันธ์ที่หลากหลาย ส่วนใหญ่เป็นร่ายและมีคำประพันธ์ชนิดอื่นประกอบด้วยโคลง ฉันทและกาพย์ ดังนี้

ตาราง 2 การศึกษาฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวงของนักวิชาการ

นักวิชาการ	ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง	
	กลุ่มที่แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดร่ายเท่านั้น	กลุ่มที่มีคำประพันธ์ชนิดอื่นนอกเหนือจากร่าย
นิยะดา เหล่าสุนทร	7 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร ทิมพานต์ วนประเวศน์ ชูชก กุมาร สักรบรรพ และ นครกัณฑ์	6 กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ จุลพน มหาพน มัทรี มหาราช และฉกษัตริย์
ชลธิรา กลัดอยู่ (เว้นกัณฑ์ทิมพานต์และ สักรบรรพ)	5 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชูชก กุมาร และนครกัณฑ์	6 กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ จุลพน มหาพน มัทรี มหาราช และฉกษัตริย์
ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (เว้นกัณฑ์สักรบรรพ)	5 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชูชก กุมาร และนครกัณฑ์	7 กัณฑ์ ได้แก่ ทิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มหาพน มัทรี มหาราชและฉกษัตริย์
น้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล (เฉพาะกัณฑ์มหาพน)		มหาพน

มหาชาติคำหลวงจำนวน 7 กัณฑ์ที่ผู้วิจัยศึกษา แยกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

- 1) กลุ่มที่แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดร่ายเท่านั้น มี 3 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์วณประเวศน์และกัณฑ์ชูชก
- 2) กลุ่มที่มีคำประพันธ์ชนิดอื่นนอกเหนือจากร่าย มี 4 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทิมพานต์ ทานกัณฑ์ กัณฑ์จุลพนและกัณฑ์มหาพน

⁶⁸นิยะดา เหล่าสุนทร, “ลักษณะคำประพันธ์ในมหาชาติคำหลวง,” ใน พินิจวรรณการ: รวมบทความวิจัยด้านวรรณคดีและภาษา, หน้า 51-81.

⁶⁹ชลธิรา กลัดอยู่, “ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง,” วารสารเมืองโบราณ, หน้า 25.

⁷⁰ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล, หน้า 89 -125.

⁷¹น้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล, “ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง: กัณฑ์มหาพน,” วารสารภาษาและวรรณคดีไทย, หน้า 52-63.

ก. หิมพานต์ มีคำประพันธ์ที่เป็นร้อย กาพย์สุรางคนางค์ กาพย์ฉบบัง มาลินีฉันทน์และอินทรวชิเชียรฉันทน์

ข. ทานกัณฑ์ มีคำประพันธ์ที่เป็นร้อย โคลงสี่ที่มีลักษณะคล้ายโคลงสี่สุภาพในเรื่องลิลิตพระลอ โคลงสอง โคลงสาม กาพย์ยานีและกาพย์ฉบบัง

ค. จุลพน มีคำประพันธ์ที่เป็นร้อย โคลงสี่ กาพย์ยานีและกาพย์ฉบบัง

ง. มหาพน มีคำประพันธ์ที่เป็นร้อย โคลงสี่ อินทรวชิเชียรฉันทน์ วสันตดิลกฉันทน์ สัททวิวิกกีฬิตฉันทน์ มาลินีฉันทน์ กาพย์ยานี กาพย์ฉบบังและกาพย์สุรางคนางค์

ตาราง 3 ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ที่ 1-7

กัณฑ์	ฉันทลักษณ์										
	ร้อย		โคลง		ฉันทน์				กาพย์		
	ร้อย โบราณ ธรรมดา	ร้อย โบราณ ที่มี ลักษณะ กลบท	โคลง สั้น	โคลง สุภาพ	อินท รวชิ เชียร ฉันทน์	วสันตดิลก ฉันทน์	มาลินี ฉันทน์	สัทท วิวิก กีฬิต ฉันทน์	กาพย์ ยานี	กาพย์ ฉบบัง	กาพย์ สุรางคนางค์
ทศพร	✓										
หิมพานต์	✓				✓		✓			✓	✓
ทาน กัณฑ์	✓	✓	✓	✓					✓	✓	
วน ประเวศน์	✓										
ชูชก	✓										
จุลพน	✓			✓					✓	✓	
มหาพน	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างร้อยโบราณที่มีลักษณะเป็นกลบท ได้แก่ การเล่นสัมผัสสระกลางวรรคทุกวรรคและการเล่นสัมผัสพยัญชนะเสียงเดียวกัน ในทานกัณฑ์

กูเดือนแต่แม่มีตรี ศรีสไว้ให้หูฟัง...ยงงพจพื่อต่อความบอก
รักอรออกดอกจิงพร้อม...ยงงเถื่อนท้องห้องป่าซึก สัตวใดคนทนมนนยาก...
เปนมุ่มากหลากหลากหลาย แมลงเหลือบลายคายบุงร้าน⁷²

โคลงในทานกัณฑ์มีลักษณะของโคลงกลบทกนิรเก็บบัว ในโคลงมีคำที่ใช้ซ้ำโดยใช้คำอื่น
คั่นกลาง มีลักษณะยืดหยุ่นเรื่องลักษณะบังคับ⁷³ ดังนี้

ช่างแต่งม้าแต่งเรื่อง	รณะดับ แต่งแฮ
นางแลนางกระษัตร์สัพ	แต่งไว้
วรวณนทาสสาวกับ	ทาสบัว เล่านา
เจ็ดเจ็ดร้อยให้	ชื่อให้สับตศก อนนเลศแล ⁷⁴

นอกจากนี้ยังพบกาพย์ฉิ่งที่มีการเล่นคำในลักษณะกลบท กวีขึ้นต้นกลุ่มคำต้นวรรคด้วยคำ
ว่า “พณคนนทค...” เป็นการซ้ำคำแบบกระทู้ขึ้นในตำแหน่งต้นวรรคของทุกวรรค ในกัณฑ์มหาพน

<u>พณคนนทค</u> ชมไซ	ลูกเมียนอนใน	พนาลีการงพนม
<u>พณคนนทค</u> อุดม	ถ้อถ้อยรยรม	รกรรีไปมา
<u>พณคนนทค</u> ภาษา	กรวิกกาภา	พิจิตรปีกปานเขียน
<u>พณคนนทค</u> อกรยณ	เกรียงกรางไพโรเจนิยร	ณ ที่คโนนอนแรม
<u>พณคนนทค</u> ก่านแกม	ปีกหางนวยแถม	นนวนเนียร้องริน
<u>พณคนนทค</u> หาทิน	สองข้างมุจลินทร์	จับดูรเรียงราย ⁷⁵

ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวงมีหลากหลาย ได้แก่ ร่าย โคลง ฉันทและกาพย์ กวีเล่นคำ
แบบกลบทและไม่เป็นกลบท แสดงให้เห็นการมุ่งแสดงชั้นเชิงและฝีมือในการประพันธ์ของกวีเพื่อ
สร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่มหาชาติคำหลวง

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

⁷³ กิรติ ชาญไชย, “พัฒนาการของกลบทในวรรณคดีไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทชั้นปริญญาตรีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), หน้า 230.

⁷⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 86.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149-150.

2.2.5 การใช้ภาษา

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต กล่าวว่าการใช้ภาษาและสำนวนโวหารในมหานิทินิคำหลวงสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมในการแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ว่าเป็นวัฒนธรรมแบบผสมผสาน⁷⁶ กวีใช้ภาษาหลากหลาย ทั้งภาษาไทยโบราณ ใช้ภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาเขมรแสดงให้เห็นว่ากวีรุ่มรวยในการใช้คำและเลือกใช้คำเพื่อสื่อความหมายได้มาก

ด้านการใช้คำไทยโบราณ ปรากฏการใช้คำโบราณอยู่มากเพื่อสื่อความหมายและสัมผัส ดังตัวอย่างการใช้คำโบราณเพื่อการรับส่งสัมผัส ในกัณฑ์ทศพร “อันว่าพระพรโตทรงผองสิบสิ่ง...แลที่แก่งกลิ้งให้แล้ว แก่นางน้องแก้วแก่นกัลยาณี”⁷⁷

ด้านการใช้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตเพื่อความเหมาะสมในการสร้างเสพวรรณคดี พระพุทธศาสนาเนื่องจากมหานิทินิคำหลวงมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาประกอบด้วยคำที่เป็นชื่อเฉพาะ คำที่หมายถึงพระพุทธเจ้า คำที่หมายถึงพระเวสสันดร คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและคำศัพท์ที่ใช้เกี่ยวเนื่องกับกษัตริย์หรือใช้เป็นราชาศัพท์ กวีจึงใช้คำยืมภาษาบาลีสันสกฤตเนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องฉันทลักษณ์ การใช้คำภาษาบาลีและสันสกฤตมารวมกันตามแบบสมายาว ๆ ทำให้กวีสร้างคำยาว ๆ ได้⁷⁸

การผูกศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตยังมีผลต่อการแปลแต่งให้มีความอลังการด้านศัพท์ เสียงสัมผัสและความหมาย ดังตัวอย่างการใช้คำภาษาบาลีและสันสกฤตเพื่อสร้างภาพและความรู้สึกทางสุนทรียะแก่ผู้ฟัง เช่น คำว่า “เนตรยุคลกมลหฤทยางค์มางษโลหิต”⁷⁹ (กัณฑ์ทศพร) ประกอบด้วยคำ “เนตร + ยุคล + กมล + หฤทย + มางส + โลหิต” หมายถึง “เลือด เนื้อ หัวใจและดวงตาทั้งคู่”⁸⁰ มีเสียงสัมผัสสระระหว่างคำ “ยุคล” กับ “กมล” และคำ “(หฤทย)ยาง” กับ “มาง(ษโลหิต)” กวีใช้คำดังกล่าวเพื่อนำเสนอลักษณะพระโอรสของพระนางผุสดี

ด้านการใช้คำเขมร การใช้คำภาษาเขมรมีทั้งคำที่ใช้ในชีวิตประจำวันทั่วไปในภาษาไทย ได้แก่ กลุ่มคำราชาศัพท์และคำศัพท์พิเศษที่ไม่ใช้ในชีวิตประจำวัน⁸¹ ดังตัวอย่างใช้คำยืมภาษาเขมรใน

⁷⁶ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, *วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล*, หน้า 131.

⁷⁷ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์*, “มหานิทินิคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 47.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 125 - 127.

⁷⁹ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์*, “มหานิทินิคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 45.

⁸⁰ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหานิทินิคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 129.

⁸¹ ธเนศ เวศร์ภาดา, “การใช้คำเขมรในมหานิทินิคำหลวง,” *ภาษาและวรรณคดีไทย* 14 (ธันวาคม 2540): 45-49.

มหาชาติคำหลวงเพื่อช่วยให้เกิดเสียงเสนาะในการรับส่งสัมผัส เช่น คำว่า “เทา” หมายถึง ไป “ที่ทางจะท่องเทา สู่เขาวงกตนั้น”⁸²

ในมหาชาติคำหลวง กวีใช้ภาษาในลักษณะหลากหลาย นิยมใช้คำไทยโบราณ คำภาษาบาลีสันสกฤตและคำภาษาเขมรในลักษณะการแผลงคำและตัดแปลงคำแสดงให้เห็นอัจฉริยภาพของกวีที่มีความรู้ความสามารถด้านการใช้ภาษาและภูมิรู้ของกวีที่นำคำต่าง ๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในด้านวรรณศิลป์ทั้งการสร้างศัพท์อลังการ สร้างความยิ่งใหญ่และไพเราะในคำประพันธ์ด้านการเล่นเสียงสัมผัส

ผู้วิจัยเห็นว่าแม้ต้นฉบับมหาชาติคำหลวงบางกัณฑ์สูญหายไป แต่ด้วยการแต่งซ่อมที่ประณีตสอดประสานเป็นเนื้อเดียวกันกับสำนวนเดิมและกวีผู้แต่งซ่อมอาศัยเค้าจากของเดิมที่เหลืออยู่ทำให้การอ่านมหาชาติคำหลวงแต่ละกัณฑ์ได้อรรถรสของสำนวนภาษาสมัยอยุธยา แม้บางกัณฑ์มีลักษณะคละเคล้ากับสำนวนภาษาสมัยรัตนโกสินทร์ในกัณฑ์ที่แต่งซ่อมก็ตาม

การศึกษาความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกในสังคมโบราณของไทยและภูมิหลังของมหาชาติคำหลวงเป็นพื้นฐานช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์ในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ที่ 1-7 ที่มุ่งเน้นนำเสนอภาพของพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ สอดคล้องกับภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะธรรมิกราชาผู้สั่งสมบุญญาบารมีเพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์และกล่าวถึงต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁸² ศิลปากร, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 120.

บทที่ 3

แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้า และแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้า

ในบทนี้ ผู้วิจัยประสงค์จะกล่าวถึงความหมายของพระโพธิสัตว์ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้าและแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้า

3.1 ความหมายของพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท *อรรถกถาสังยุตตนิกาย นิทานวรรค* อธิบายความหมายของคำ “โพธิสัตว์” ว่าเป็นสัตว์ผู้ฉลาดหรือสัตว์ที่เป็นบัณฑิตที่เกี่ยวข้องในมรรคทั้ง 4 หรือความรู้ (โพธิ) จนไปสู่ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ความว่า

บทว่า โพธิ ในคำว่า โพธิสตตสเสว สโต นี้ได้แก่ญาณ, สัตว์ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่า โพธิสัตว์ อธิบายว่า ผู้มีญาณ คือผู้มีปัญญา ชื่อว่าบัณฑิต จริงอยู่ สัตว์นั้นเป็นบัณฑิต จำเดิมแต่ทรงมือภินิหาร แทบบาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ใช่อันธพาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระโพธิสัตว์...อนึ่ง สัตว์ปรารถนาโพธิกล่าวคือ ญาณในมรรค 4 ปฏิบัติอยู่ เหตุนั้น ผู้ที่ยังติดอยู่ในโพธิจึงชื่อว่า โพธิสัตว์ ดังนี้ก็มี เมื่อพระโพธิสัตว์มีอยู่โดยพระนามที่เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้¹

พระพุทธศาสนาถือว่าพระโพธิสัตว์ต้องแสวงโพธิญาณเพื่อการตรัสรู้ก่อน แล้วจึงช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ พบคำที่ใช้เรียกพระโพธิสัตว์ ได้แก่ คำว่า “พระโพธิสัตว์” และ “มหาสัตว์” ในอรรถกถาชาดกต่าง ๆ และคำว่า “มหาบุรุษ” ในคัมภีร์พระไตรปิฎก² คำว่า “มหาบุรุษ” มีความหมายกว้างกว่าคำว่า “พระโพธิสัตว์” เพราะมหาบุรุษนั้นจะเป็นพระโพธิสัตว์หรือไม่ก็ได้ ดังจะกล่าวต่อไป

¹พระสูตรและอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่มที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 42-43.

²ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, *โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน* (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 50-51.

นักวิชาการได้ให้ความหมายของ “พระโพธิสัตว์” ไว้ เช่น สุภาพรรณ ฌ บางช้าง³ บรรจบ บรรณรุจิ⁴ บุญย นิลเกษ⁵ และสุชีพ ปุญญานุภาพ⁶ ผู้ให้คำจำกัดความคำว่า “พระโพธิสัตว์” อย่างชัดเจนและอธิบายแนวทางการศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาอย่างครอบคลุม ได้แก่ ประพจน์ อัครวิรุฬหการ ดังนี้

1. บุคคลผู้กำลังจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
2. บุคคลที่มุ่งหมายที่จะบรรลุอนุตรสัมโพธิญาณ
3. บุคคลผู้มีแก่น คือ โพธิ⁷

ผู้วิจัยใช้คำว่า “พระโพธิสัตว์” เรียกบุคคลผู้บำเพ็ญตนหรือบารมีเพื่อที่จะบรรลุพระโพธิญาณ และกำลังจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ดี ความแตกต่างของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทและมหายาน คือ การกำเนิดของพระโพธิสัตว์ฝ่ายเถรวาทย่อมมีวันที่รูปกายสลายไป แต่ความเป็นพระโพธิสัตว์ยังคงอยู่สืบต่อไปถึงพระชาติอื่น ซึ่งเป็นการสั่งสมบารมีต่อเนื่องเพื่อการตรัสรู้ ในขณะที่พระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายานมุ่งทำความดีต่อไปได้เพื่อบรรลุความเป็นพระโพธิสัตว์ โดยรูปกายไม่เสื่อมสลาย⁸ พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีแก่กล้า สมควรจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้แล้ว อาจไม่ประสงค์ที่จะตรัสรู้และยินดีเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อช่วยชนสรรพสัตว์จากทุกข์ก่อนและก้าวหน้าในธรรมขั้นสูงต่อไปแล้วจึงเข้าสู่นิพพานภายหลัง

3.2 แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากที่กล่าวแล้วว่าพระโพธิสัตว์คือบุคคลที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไป กว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ต้องตั้งใจบำเพ็ญคุณงามความดีสูงสุดโดยไม่เห็นแก่ความยากลำบาก สละได้แม้แต่ชีวิต เรื่องราวชีวิตของพระโพธิสัตว์ดำเนินอยู่บนวิถีทางโลกที่ใช้การครองเรือนสั่งสมบารมีธรรมทำให้เกิดพุทธภาวะและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้าตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ประรณานาที่จะบรรลุพระโพธิญาณ บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและมีบุญญาบารมี ดังนี้

³ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, *พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยศึกษา โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 47.

⁴ บรรจบ บรรณรุจิ, *พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท* (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, 2529), หน้า 9-11.

⁵ บุญย นิลเกษ, *พุทธศาสนมหายาน* (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2526), หน้า 79.

⁶ สุชีพ ปุญญานุภาพ, *พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา* (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 176.

⁷ ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, *โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อบรรลุธรรม*, หน้า 51.

⁸ ชีวญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, *ธรรมทานุกรม* (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2515), หน้า 320-321.

3.2.1 ปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณ

ขั้นตอนสำคัญของการเป็นพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา คือ ความคิดเรื่องการตั้งจิตปรารถนาพระโพธิญาณและเข้าถึงพุทธภูมิทำให้พระโพธิสัตว์มีวิริยอุตสาหะที่จะบำเพ็ญบารมีธรรม ดังนี้

ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระโพธิสัตว์จะสร้างบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าตามขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนแรก ตั้งความปรารถนาพุทธภูมิในใจ แล้วเริ่มสร้างบารมีแม้ยังมิได้เปล่งวาจาบอกแก่ผู้ใด ขั้นตอนที่ 2 สร้างบารมีพร้อมกับเปล่งวาจาประกาศความปรารถนาพุทธภูมิ ในขณะที่ยังมิได้รับพุทธพยากรณ์ และขั้นตอนที่ 3 สร้างบารมีพร้อมกับการประกาศสัจจะปรารถนาพุทธภูมิ และได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า⁹

การตั้งปณิธานเพื่อบรรลุพระโพธิญาณจึงเป็นขั้นตอนสำคัญของการสร้างบารมีและฝึกฝนตนของพระโพธิสัตว์ให้ถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ใน *อรรถกถาขุททกนิกาย จรียาปิฎก* พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพราะปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณ ความว่า

แม้เราผู้เป็นโพธิสัตว์ก็ฉันทนั้น ประสงค์จะเสพความเป็นพระพุทธเจ้าอันยอดเยี่ยม เป็นเจ้าโลกพร้อมทั้งเทวโลก เพื่อให้เป็นที่ยินดีแก่สัตว์โลกนั้นจักแสวงหาค้นหา พระสัพพัญญุตญาณอันได้ชื่อว่าโพธิช เพราะเกิดแต่อริยมรรคญาณ กล่าวคือโพธิ ด้วยอุบายต่าง ๆ ในที่ทั้งปวงข้างหน้า ในภพทั้งปวง คือในภพที่เกิดแล้ว ๆ เล่า ๆ ทั้งปวงจึงยังสัตว์ทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยทาน ด้วยการบำเพ็ญทานบารมี เราปรารถนาโพธิญาณ คือสัมมาสัมโพธิญาณอันอุดมนี้จึงทำอย่างใดอย่างหนึ่ง มีการบริจาชีวิตเป็นต้น¹⁰

ใน *อรรถกถาขุททกนิกาย พุทธวงศ์* เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสมิศรัทธาอันแรงกล้าต่อพระที่ปึงกรพุทธเจ้า ได้นอนคว่ำหน้าทอดกายเหนือโคลนตมให้พระที่ปึงกรพุทธเจ้าทรงเหยียบข้ามพร้อมกับหมู่สาวก พระที่ปึงกรพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่าสุเมธดาบสนี้จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต สุเมธดาบสได้อิच्छฐานจิตแสดงความปรารถนาพระโพธิญาณ ดังนี้

⁹ ประโยชน์ สังกสิน, “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540), หน้า 66.

¹⁰ พระสูตรและอรรถกถาแปล พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จรียาปิฎก เล่ม 9 ภาค 3 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 110-111.

เราพึงเป็นเหมือนพระที่ปึงกรทศพลบรรลุปรมากิสมโพธิญาณขึ้นสู่ธรรม
นาวา ยังมหาชนให้ข้ามสังสารสาครแล้วจึงปรีนิพพานในภายหลังนี่เป็นการสมควรแก่
 เรา¹¹

การตั้งปณิธานบรรลุประโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
 พระโพธิสัตว์ผู้ตั้งปณิธานมักกล่าวถึงการบรรลุประโพธิญาณและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก่อนการ
 ช่วยเหลือผู้อื่นให้รอดพ้นจากความทุกข์

3.2.2 บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

การบำเพ็ญบารมีเป็นสิ่งสำคัญในการบรรลุประโพธิญาณและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แนวคิด
 ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระโพธิสัตว์มีหลักธรรมที่เรียกว่า “ทศบารมี” หรือ ธรรม 10
 ประการอันเป็นพุทธการกธรรม (พุทธกเร ธรรม) หมายถึง ธรรมที่ทำให้ความเป็นพระพุทธเจ้า¹² เป็น
 คุณธรรมที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญเพื่อนำไปสู่การบรรลุประโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า¹³

ใน*อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน* สุมเมตตาสเลือกเพ็นบารมี 10 ประการ ซึ่งมีเฉพาะในใจ
 ของพระโพธิสัตว์เท่านั้น ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิชชาน เมตตาและ
 อุเบกขา ความว่า

ไม่เหลียวแลทรัพย์ ยศ บุตรและภรรยาหรืออวัยวะน้อยใหญ่ ให้สิ่งที่เขา
 ต้องการอยากได้ทั้งหมด แยกจากผู้มาถึงกระทำมิให้มีส่วนเหลือ...จึงได้เห็นทานบารมี
 ข้อที่ 1...รักษาเฉพาะศีลเท่านั้นจักได้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วได้อธิชชานศีลบารมีข้อที่
 2...การออกจากกามเท่านั้น...อธิชชานเนกขัมมบารมีข้อที่ 3...พึงบำเพ็ญแม้ปัญญา
 บารมีให้บริบูรณ์... จึงอธิชชานปัญญาบารมีข้อที่ 4 ...เป็นผู้มีความเพียรไม่ย่อหย่อน
 ...จึงอธิชชานวิริยบารมีข้อที่ 5 ...เป็นผู้อดทนได้ทั้งในการนับถือ ทั้งในการดูหมิ่น...
 จึงอธิชชานขันติบารมีข้อ ที่ 6...อย่าได้ละสัจจะกล่าวมุสาวาทเลย...จึงอธิชชาน
สัจจบารมีข้อที่ 7...ไม่หวั่นไหวในการอธิชชาน คือการตั้งใจมั่นของตน ... อธิชชานซึ่ง
อธิชชานบารมีข้อที่ 8 ... เป็นผู้มึจิตเป็นอย่างเดียวด้วยเมตตาคิดในสัตว์ทั้งปวงอยู่
 ... อธิชชานเมตตาบารมีข้อที่ 9 ... วางใจเป็นกลางอยู่ในสุขและทุกข์...อธิชชาน

¹¹ พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม 9 ภาค 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 206.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 230.

¹³ เทพรัตนราชสุดา ฯ สมเด็จพระ, สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา
 มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 35.

อุเบกขาบารมีข้อที่ 10...ต่อแต่นั้น สุเมธดาบสจึงคิดว่าพุทธการกธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายพึงปฏิบัติในโลกนี้ มีเพียงนี้เท่านั้น เว้นบารมี 10 เสียธรรมเหล่าอื่นย่อมไม่มี บารมีทั้ง 10 นี้แม้ในอากาศเบื้องบนก็ไม่มี แม้ในแผ่นดินเบื้องล่างก็ไม่มี แม้ในทิศทั้งหลาย มีทิศตะวันออกเป็นต้นก็ไม่มี แต่จะตั้งอยู่เฉพาะในภายในหทัยของเราเท่านั้น¹⁴

ทศบารมีหรือธรรม 10 ประการ สรุปได้ดังนี้

- 1) ทานบารมี หมายถึง การให้สิ่งที่เป็นทาน ได้แก่ ทรัพย์สินของภายนอก อวัยวะในร่างกายตนและชีวิตตนเองหรือสิ่งเสมอด้วยชีวิต คือ บุตร ภรรยา
- 2) ศีลบารมี หมายถึง คุณธรรมอันเป็นเครื่องปราบกิเลสอย่างหยาบ ได้แก่ นิจศีล (ศีล 5) และอุโบสถศีล (ศีล 8) ล้วนเป็นศีลที่พระโพธิสัตว์รักษา
- 3) เนกขัมมบารมี หมายถึง การออกจากกาม ได้แก่ การสละบ้านเรือนออกบวช และการบำเพ็ญสมาธิจนได้บรรลุนิพพาน
- 4) ปัญญาบารมี หมายถึง ความรอบรู้ ความรู้อย่างลึกซึ้ง เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน การขบคิดพิจารณาหรือประสบการณ์และจากการฝึกจิต
- 5) วิริยบารมี หมายถึง ความพากเพียร ความพยายามและกระทำอย่างต่อเนื่องถูกต้อง เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้น เพียรทำบุญและเพียรรักษาบุญ
- 6) ชันติบารมี หมายถึง ความอดทน ได้แก่ อดทนแบบอดกลั้น โดยอดกลั้นข่มใจไม่ให้รู้วาม อดทนด้วยอำนาจตบะ โดยข่มใจไม่ให้เกิดอกุศลที่เกิตรบกวนจิตใจเป็นระยะ ๆ และอดทนแบบประนีประนอม แม้ต้องถูกทำร้ายถึงชีวิต ก็จะต้องระงับความโกรธไม่ให้เกิดขึ้น
- 7) สัจจบารมี หมายถึง ความจริง ความเที่ยงแท้ หมายถึง ความจริงใจ ไม่หลอกลวง คิดอย่างไรก็พูดและทำตามนั้น
- 8) อธิษฐานบารมี หมายถึง ความตั้งมั่น มั่นคง ไม่หวั่นไหวง่าย เมื่อคิดสิ่งใดแล้ว แม้ยังไม่บรรลุเป้าหมายก็ไม่ล้มเลิกการกระทำ แม้ล้มเหลวก็พยายามแสวงหาทางอื่น
- 9) เมตตาบารมี หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดีด้วยอำนาจคุณธรรมหวังประโยชน์สุขต่อบุคคลอื่นหรือสัตว์อื่นอย่างแท้จริง

¹⁴ พระสูตรและอรรถกถาแปล พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม 8 ภาค 1 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 48-58.

10) อุเบกขาบารมี หมายถึง ความวางเฉย ความปล่อยวาง มีจิตใจเป็นกลาง ไม่ยึดติดความดีของตนจนทำให้เกิดความโลภ ความเข้าใจผิดและหยิ่งทะนงว่าวิเศษกว่าผู้อื่น¹⁵

บารมีทั้ง 10 ประการเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อเกื้อหนุนให้พระโพธิสัตว์ก้าวไปสู่พุทธภาวะหรือบรรลुพระโพธิญาณ บารมีในแต่ละพระชาติแต่ละพระองค์อาจเด่นชัดมากขึ้นน้อยแตกต่างกันไป การจัดวางลำดับวิริยะ ชั้นดี สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ต่อจากปัญญาทำให้เห็นว่าบารมีทั้ง 6 ข้างต้นเป็นอุปการธรรมหรือธรรมเป็นเครื่องอุดหนุนอันทำให้ทาน ศีล เนกขัมมะและปัญญาเจริญสืบต่อไปกันกว่าจะถึงที่สุด¹⁶ บารมีธรรมแต่ละข้อเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตลอดเวลาและอาศัยกันและกัน เช่น การบำเพ็ญทานของพระโพธิสัตว์เกิดจากความคิดที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น จัดเป็นศีล การบำเพ็ญทานต้องพิจารณาหาเหตุผล จัดเป็นปัญญา ควบคู่กับการพยายามละความตระหนี่ จัดเป็นวิริยะ เมื่อให้สิ่งใดกับผู้อื่นแล้วก็ต้องไม่คืนค่า จัดเป็นสัจจะและเมื่อเกิดอุปสรรคก็พยายามฝ่าฟันอุปสรรคอย่างมั่นคงแน่วแน่ จัดเป็นอธิษฐาน เป็นต้น

พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญบารมีทั้ง 3 ระดับให้ครบถ้วนบริบูรณ์จึงจะบรรลุพุทธภูมิเข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้าย เรียกว่า บารมี 30 ทศ ดังนี้ ระดับบารมี คือ การบำเพ็ญอย่างเบื้องต้น ระดับอุปบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีอย่างกลาง และระดับปรมัตถบารมี (ระดับสูงสุด) เป็นการบำเพ็ญบารมีขั้นอุกฤษฏ์ยิ่งขึ้นกว่าชั้นบารมี และชั้นอุปบารมีซึ่งอาจสละได้แม้ชีวิต ดังปรากฏใน*อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน* ความว่า

การบริจาคสิ่งของภายนอกจัดเป็นทานบารมี การบริจาคอวัยวะน้อยใหญ่จัดเป็นทานอุปบารมี การบริจาคชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมีเพราะเหตุนั้น ท่านสุเมธดาบส จึงพิจารณาสมมติสบบารมี คือบารมี 10 อุปบารมี 10 ปรมัตถบารมี¹⁷

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์บ่งบอกว่าพระโพธิสัตว์คือผู้ทำสิ่งที่ทำได้ยากเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นและยอมทุกขุทรมานเพื่อให้ตนบรรลุพระโพธิญาณแล้วจึงนำพาสรรพสัตว์ให้พ้นวิฎสงสาร ผู้วิจัยจะนำแนวคิดดังกล่าวไปใช้ในการวิเคราะห์ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรต่อไป

การบำเพ็ญบารมีตามจริยาคติของพระโพธิสัตว์จึงเป็นการช่วยเหลือสรรพสัตว์และบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อการบรรลุพระโพธิญาณในอนาคต กล่าวคือ การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นอย่างไรขอเบเขตถือเป็นการบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อตนเอง ในขณะที่การบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อตนเองมีโอกาสอุทิศตนเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ธรรมของพระโพธิสัตว์ข้างต้นไม่เพียงเป็นปัจจัยอันเอื้อต่อการ

¹⁵ สรุปลงความจาก บรรจบ บรรณรุจิ, *พระโพธิสัตว์ในนิภายเถรวาท*, หน้า 19-21.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุททวงศ์ เล่ม 9 ภาค 2, หน้า 229-245.

¹⁶ *วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, ธรรมมานุกรม*, หน้า 231-233.

¹⁷ *พระสูตรและอรรถกถาแปล พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม 8 ภาค 1*, หน้า 59.

บรรลุปุทธภาวะตามปณิธานที่ตั้งไว้เท่านั้น แต่ยังคงแสดงให้เห็นธรรมดาของพระโพธิสัตว์* ที่มีลักษณะพิเศษไปกว่ามนุษย์ปุถุชนที่เรียกว่า “นราตินระ” หรือคนเหนือคนซึ่งจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล

3.2.3 มีบุญญาบารมี

พระโพธิสัตว์เป็นผู้บำเพ็ญบารมีหรือทำความดีต่าง ๆ เพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ด้วยบุญบารมีที่พระโพธิสัตว์สั่งสมมาในอดีตชาติทำให้พระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติเบื้องต้น มีรูปลักษณะพิเศษ และมีอุปนิสัยอันเหมาะสม ดังนี้

3.2.3.1 มีคุณสมบัติเบื้องต้น นิตโโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้เป็น

พระพุทธเจ้าอย่างแน่นอนจำเป็นต้องถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติเบื้องต้นของผู้ตั้งความปรารถนาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า คือ ธรรมสโมธาน 8 ประการ ซึ่งเป็นความประชุมพร้อมแห่งธรรม เมื่อมีคุณสมบัติครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ ธรรมสโมธาน 8 ประการ ได้แก่

1) ความเป็นมนุษย์ (มนุษย์สุดต) ต้องกำเนิดเป็นมนุษย์ ถือกำเนิดอื่นไม่ได้ในชาตินี้

2) ความสมบูรณ์ด้วยเพศ (ลึงคสมปตติ) ต้องอยู่ในเพศชายเท่านั้น ต้องไม่เป็นหญิง บัณเฑาะก์คนไม่มีเพศและคนสองเพศเพราะมีลักษณะไม่บริบูรณ์

3) เหตุ (เหตุ) ต้องเป็นบุรุษที่ถึงพร้อมด้วยเหตุปัจจัยเกื้อหนุน ทำให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ได้แก่ อินทรีย์ 5 ประกอบด้วยศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาแก่กล้าและพอเหมาะกัน

4) การพบพระศาสดา (สตถารทสสน) ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเฉพาะพระพักตร์ โดยต้องได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งว่าจะเป็พระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน

5) การบรรพชา (ปพฺพชฺชา) ต้องถือเพศเป็นนั้กบวช ไม่ว่าจะเป็นนั้กบวชในหรือนอกพระพุทธศาสนาและต้องมีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เช่น เชื่อในกฎแห่งกรรม

6) ความสมบูรณ์ด้วยคุณ (คุณสมปตติ) มีคุณสมบัติพร้อมมูลและคุณวิเศษ คือ สมาบัติ 8 ได้แก่ รูปฌาน 4 อรูปฌาน 4 และอภิญา 5 ได้แก่ อิทธิวิญาณ

* ธรรมดาของพระโพธิสัตว์ หมายถึง การเป็นไปตามกฎเกณฑ์ตามเหตุปัจจัย เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีย่อมได้รับผลคือมีอุปนิสัยและบุคลิกลักษณะเป็นไปอย่างนั้น

(แสดงอิทธิฤทธิ์ได้) ทิพโสตญาณ (หูทิพย์) ทิพจักขุญาณ (ตาทิพย์) เจโตปริยญาณ (รู้ใจคนอื่น) และปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ระลึกชาติ)

7) ความมีอิทธิการ (อิทธิกาโร) ทำบุญยิ่งใหญ่ เสียสละชีวิตเพื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้

8) ความมีฉันทะ (ฉันทตา) ตั้งจิตปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแรงกล้า แม้ความตายก็ไม่ล้มเลิกความปรารถนา¹⁸

พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอนต้องได้ธรรมสมโณธานครบถ้วนทั้ง 8 ประการ มิฉะนั้นแล้วจะเป็นเพียงอนิยตโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีโดยยังมิได้รับพุทธพยากรณ์และยังไม่แน่นอนว่าจะตรัสรู้หรือไม่¹⁹ ธรรมสมโณธานและคุณสมบัติเบื้องต้นของพระโพธิสัตว์เหล่านี้จึงเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเริ่มต้นบำเพ็ญบารมีธรรมให้บรรลุพุทธภาวะตามปณิธานให้ยิ่งขึ้นไป

3.2.3.2 มีรูปลักษณะพิเศษ ผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต้องเป็นผู้มีมหาปุริสลักษณะอย่างสมบูรณ์เท่านั้น แต่บุคคลที่ยังไม่สมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะอาจจะเป็นไปได้เฉพาะพระปัจเจกพระพุทธเจ้า เป็นพระอรหันต์หรือเป็นพระโพธิสัตว์²⁰

ในพระสูตรต้นตปิฎก *ลักขณสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค* แสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องการสั่งสมคุณธรรมเพื่อบรรลุคุณสมบัติของความเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์สั่งสมบุญญาบารมีมามากจนได้มหาปุริสลักษณะ มีลักษณะสำคัญ 32 ประการ* ลักษณะดังกล่าวเป็นเครื่องทำนายชีวิต

¹⁸ บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า 12- 17.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม 9 ภาค 2, หน้า 208-210.

¹⁹ ลักษณะของพระโพธิสัตว์ ที่ปรากฏในชาดกนั้น มี 2 ประเภท คือ *อนิยตโพธิสัตว์* หมายถึงโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีโดยยังมิได้รับพุทธพยากรณ์ และ *นิยตโพธิสัตว์* หมายถึงโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีโดยได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว

พระกาญจนพงศ์ สุวณณวิโส (สุวรรณ), “ลักษณะชั้นดีของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2552), หน้า 56.

²⁰ ฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชา พุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550), หน้า 55.

* มหาปุริสลักษณะ ได้แก่ 1.มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน 2.พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของพระมหาบุรุษ มีจักรซึ่งมีก้าข้างละ 1,000 ซี่ มีกง มีดุม 3.มีสันพระบาทยื่นยาวออกไป 4.มีพระองคุลียาว 5.มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม 6.ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลิจดกันเป็นรูปดาบ 7.มีข้อพระบาทสูง 8.มีพระขงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย 9. เมื่อประทับยืน ไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลุกคลำถึงพระชานด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้ 10.มีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝัก 11.มีพระฉวีวรรณสีทอง 12.มีพระฉวีละเอียด จนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกายได้ 13.มีพระโลมชาติเดียว 14.มีพระโลมชาติปลายงอนขึ้น สีครามเข้มดังดอกอัญชัน 15.มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม 16.มีพระมิ่งสะในที่ 7 แห่งเต็มบริบูรณ์ 17.มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ 18.มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน 19.มีพระวรกายเป็น

ของพระโพธิสัตว์ 2 คติ คือ ถ้าครองเรือนจะเป็นพระจักรพรรดิราช ถ้าออกบวชจะเป็นพระพุทธเจ้า²¹ มหาปุริสลักษณะทั้ง 32 ประการจะมีอยู่อย่างสมบูรณ์ในพระโพธิสัตว์พระชาติสุดท้าย คือ ชาติที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จึงเป็นผู้ได้มหาปุริสลักษณะทั้ง 32 ประการโดยสมบูรณ์ ส่วนในพระชาติที่เป็นพระโพธิสัตว์ การได้มหาปุริสลักษณะต่างๆ ขึ้นอยู่กับบุญบารมีที่ได้บำเพ็ญมา การเกิดมีของมหาปุริสลักษณะในพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าจึงเป็นสิ่งสะท้อนถึงบุญบารมีที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำมาแล้วในอดีตชาติ ผู้วิจัยจะนำแนวคิดเรื่องมหาปุริสลักษณะวิเคราะห์ลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต่อไป

3.2.3.3 มีอุบัติอันเหมาะสม ในอรรถกถาชาดก พระโพธิสัตว์เคยเสวยพระชาติเป็นมนุษย์ สัตว์ เทวดาและอมนุษย์ เช่น *นก (โปตกชาดก, โมรชาดก, โรมชาดก) หงส์ (หังสชาดก, จุลหังสชาดก, มหาหังสชาดก, เนรุชาดก) ราชสีห์ (สีห์โกฏฐกชาดก, ภัทรชาดก) พญานาค (จัมเปยยชาดก, ฐูริทัตชาดก) ช้าง (ฉัททันตชาดก) เศรษฐี (วิสัยชาดก) และพราหมณ์ (สังขชาดก)* เป็นต้น ใน *ชินกาลมาลีปกรณ์* อธิบายว่าภาพของพระโพธิสัตว์มีหลายลักษณะ เช่น พราหมณ์ สตรีเพศ พญานาค ยักษ์ ราชสีห์ ดาบส คนยากจน พระอินทร์ และพระจักรพรรดิ เป็นต้น²² เห็นได้ว่าในพระพุทธศาสนาเชื่อว่าพระโพธิสัตว์ไม่มีสถานภาพที่ถาวร คือ ไม่ได้เป็นสัตว์ มนุษย์ เทวดาหรืออมนุษย์ถาวร แต่เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมากจนถึงพระชาติพระเวสสันดร พระโพธิสัตว์สามารถเลือกได้ว่าจะไปเกิดเป็นมนุษย์และเลือกตระกูลอันเหมาะสมเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ²³ การมีอุบัติอันเหมาะสมของพระโพธิสัตว์จึงเป็นผลจากการบำเพ็ญบารมีสืบเนื่องมามาก ก่อนพระโพธิสัตว์จะอุบัติมาในโลกมนุษย์เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์จะตรวจดูเหตุการณ์ในโลกมนุษย์ก่อนว่าเหมาะสมที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่และควรอุบัติในทวีปใด ในถิ่นฐานใด ในสกุลใด ในครรภ์ของหญิงใด เรียกว่า มหาวิโลกนะ 5 ประการ ได้แก่

ปริมณฑลจุลปริมณฑลแห่งต้นไทร พระวรกายสูงเท่ากับ 1 วาของพระองค์ 20. มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด 21. มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี 22. พระหนุดุจคางราชสีห์ 23. มีพระทนต์ 40 ซี่ 24. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน 25. มีพระทนต์ไม่ต่างกัน 26. มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม 27. มีพระชีวหาใหญ่ยาว 28. มีพระสุรเสียงดุจพรม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวก 29. มีพระเนตรดำสนิท 30. มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพียงตลอด 31. มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น 32. มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11 พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 159-163.

²¹ **พระสูตรและอรรถกถาแปล พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม 3 ภาค 2** (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 1-2.

²² รัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์** (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2510), หน้า 1-32.

²³ อนุสรณ์ อุณโณ, “การวิเคราะห์ชาติกัฏฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 53.

- 1) กาล หมายถึง อายุของคนที่ไม่ยืนหรือสั้นเกินไป
- 2) ทิปะ หมายถึง ทวีปที่จะมาอุบัติต้องเอื้อต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา (ชมพูทวีป)
- 3) เทสะ หมายถึง ถิ่นฐานหรือประเทศอันเหมาะสมและมีผู้ที่จะเป็นพุทธมารดาพุทธบิดาเกิดอยู่แล้ว (มัชฌิมประเทศ)
- 4) กุละ หมายถึง ตระกูล พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลสูง เกิดในตระกูลพราหมณ์หรือตระกูลกษัตริย์ ขึ้นอยู่กับว่าในช่วงเวลานั้นตระกูลใดเจริญและได้รับการยอมรับมากกว่า
- 5) อายุพระมารดา พุทธมารดาไม่เป็นหญิงเหलाและหละ ไม่เป็นนักเลงสุรา รักษาศีล 5 ไม่ขาด บำเพ็ญบารมีมาแล้วถึงแสนกัปเพื่อเป็นพระมารดาของพระโพธิสัตว์²⁴

พระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญบุญญาบารมีมามากย่อมมีอุปนิสัยอันเหมาะสม สัมพันธ์กับภาวะแวดล้อมที่เอื้อต่อการบำเพ็ญบารมีเพื่อการสั่งสมพระโพธิญาณและการตรัสรู้ เช่น ข้อกาล หากคนมีอายุสั้นหรือยาวเกินไปจะสั่งสมธรรมได้ยาก ข้อทิปะ ชาวชมพูทวีปออกบวชบำเพ็ญเพียรทำให้พร้อมจะรองรับคำสอนของพระพุทธเจ้า ข้อเทสะ มัชฌิมประเทศเหมาะสมทั้งด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และวัฒนธรรม ข้อกุละ ตระกูลที่พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดมีความบริสุทธิ์และเชื่อว่าด้วยพระมารดาแสดงให้เห็นว่าพระมารดาของพระโพธิสัตว์จะสร้างบารมีและอธิษฐานเพื่อเป็นพระพุทธรามาโดยเฉพาะ

3.3 แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้า

แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้าเป็นแนวคิดที่ส่งเสริมซึ่งกันและกันในพระพุทธศาสนา ซึ่งยกย่องว่าพระมหากษัตริย์ คือ พระโพธิสัตว์ผู้เสด็จอุบัติมาสั่งสมบารมีเพื่อให้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาล คิดนี้น่าจะมีที่มาจากพระพุทธรวณะที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาโดยยกเรื่องชาดกต่างๆขึ้นสาธกหัวข้อธรรมในพระไตรปิฎก²⁵ ดังนี้

3.3.1 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชาของสัตว์หรือกษัตริย์ปกครองคน

ในพระพุทธศาสนาเชื่อถือสืบต่อกันมาว่าชาดกเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้ เรื่องราวของพระโพธิสัตว์เป็นแนวทางปฏิบัติแก่บุคคลทั้งทาง

²⁴ พระสูตรและอรรถกถาแปล พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปีณณาสก เล่ม 3 ภาค 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 51-53.

²⁵ ดินาร์ บุญธรรม, พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2555), หน้า 107.

โลกและทางธรรม²⁶ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในพระชาติที่เป็นราชา แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ราชานของสัตว์และกษัตริย์ปกครองคน

3.3.1.1 ราชานของสัตว์ ในอรรถกถาชาดกมีเรื่องราวที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชานแห่งสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีในลักษณะต่าง ๆ

ดังตัวอย่างพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชานแห่งสัตว์ มีจิตปรารถนาช่วยเหลือผู้อื่นหรือถูกผู้อื่นทำร้ายร่างกายก็ไม่โกรธ เช่น *ฉัททันตชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้าง ซึ่งถูกมนุษย์ทำร้ายก็ไม่โกรธ, *มหากปิชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร ถูกพราหมณ์ทรยศใช้หินทุบศีรษะจนเลือดอาบ ก็ไม่โกรธเคืองพราหมณ์ กลับมีเมตตาพามาส่งถึงทางออกจากป่า

นพปานชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร คุมบริวารไปหากินในป่า ด้วยการตั้งจิตอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ได้ช่วยให้บริวารรอดพ้นจากการเป็นเหยื่อของผีเสื้อน้ำ, *ฆตาสนชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานก พาบบริวารหนีพญานาคที่พันไฟหมายจะฆ่าฝูงนกและ *กาชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาภา ช่วยฝูงกาให้พ้นภัยจากปุโรหิตอาฆาต เป็นต้น

ใน *อรรถกถานิโครธมคชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเนื้อนิโครธได้สละชีวิตของตนเพื่อรักษาชีวิตของแม่เนื้อไว้ พญาเนื้อนิโครธได้เทศนาขอพระราชทานชีวิตสัตว์ทั้งปวงและขอให้พระเจ้าพาราณสีประพฤติธรรมเป็นนิล ความตอนหนึ่งว่า

... พระโพธิสัตว์นั้นได้ฟังคำของแม่เนื้อนั้นจึงคิดว่า ก็พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ในกาลก่อน เห็นทุกข์ของคนอื่น ย่อมไม่หวังใยชีวิตของตน ประโยชน์ของผู้อื่นจากประโยชน์ตนนั้นแล เป็นสิ่งที่หนักกว่าสำหรับพระโพธิสัตว์เหล่านั้น.

เหล่านั้น ปศุสัตว์ มฤคในป่าทั้งหมดย่อมเป็นอยู่ด้วยตนเอง นักปราชญ์ทั้งหลายผู้สงบ ยินดีแล้วในประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ ย่อมยังผู้อื่นให้เป็นอยู่ ก็นักปราชญ์เหล่านั้น สละทรัพย์ อวัยวะ และชีวิต เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เรานั้นเป็นผู้สามารถจักยังเหล่าสัตว์เป็นอันมากพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามได้ด้วย ก็ความไม่มีบุญ เพราะกายอันไร้สาระนี้ เราจักได้ลาภของท่านอันยั่งยืนด้วยตนเองแน่²⁷

เนื้อความที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นพฤติกรรมที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายได้เคยปฏิบัติ คือ การเสียสละชีวิตตนเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์

²⁶ สุปาณี พัดทอง, “กษัตริย์ที่ดี ศึกษาจากอรรถกถาชาดกและปัญญาชาดก,” *วรรณวิทัศน์* 7(พฤศจิกายน 2550): 87.

²⁷ พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 241-242.

นอกจากนี้ ในบางพระชาติ พระโพธิสัตว์ทรงแสดงพระปัญญาอันเลิศ เช่น *สัมโมทมมานชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพยานกกระจาบ มีบริวารหลายพัน พยานกพูดกับบริวารให้สามัคคีกัน เพื่อให้หลุดพ้นจากเงื้อมมือนายพราน แต่วันหนึ่งนกกระจาบแตกความสามัคคี พรานจึงรวบฝูงนกไปได้ทั้งหมด, *มุสิกชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาหนู ปรากฏสุนัขจิ้งจอกซึ่งอ้างตนว่ามีศีลแต่หลอกกินหนูปริวารของตน, *โคธชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาตะกวด รู้เท่าทันดาบสที่จะลวงฆ่ากิน

บางพระชาติ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชาสัตว์ ทำหน้าที่เป็นผู้สังเกตการณ์ เช่น *อนุสาลิกชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกจำฝูง มีบริวารหลายร้อยตัว มีนางนกชื่ออนุสาลิคือยบอกนางนกอื่นไม่ให้ไปหาอาหารในทางป่าใหญ่ แต่นางชอบไปเพราะมีเมล็ดข้าวและถั่วมาก จนวันหนึ่งถูกเกี่ยวนท้บตาย²⁸

เห็นได้ว่าการเสวยพระชาติเป็นราชาแห่งสัตว์ของพระโพธิสัตว์ที่เป็นใหญ่กว่าสัตว์อื่นเป็นคุณสมบัติอันเอื้อต่อการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์มีปัญญาอันเลิศและมีคุณธรรมสูงส่งเหนือสัตว์ทั่วไป แสดงธรรมแก่มนุษย์และช่วยสัตว์อื่นให้พ้นภัยได้

3.3.1.2 กษัตริย์ปกครองคน พระพุทธศาสนามีแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์เป็นมหาสมมติราชหรือพระจักรพรรดิราช ซึ่งเป็นผู้นำคนแรกของมนุษยชาติทำให้พระจักรพรรดิราชมีลักษณะเทียบเคียงกับพระโพธิสัตว์หรือผู้ที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า²⁹

ใน*อัครัญญสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค*แสดงแนวคิดเรื่องมหาสมมติราชเป็นผู้นำคนแรกของมนุษย์ ได้รับเลือกเป็นผู้นำเพราะมีรูปงามกว่า น่าเลื่อมใสกว่าผู้ใดและมีธรรมเหนือคนทั้งหลายความว่า

ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า...เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมติ(แต่งตั้ง) ฉะนั้น คำแรกว่า ‘มหาสมมติ มหาสมมติ’ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้น คำที่ 2 ว่า ‘กษัตริย์ กษัตริย์’ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ 3 ว่า ‘ราชา ราชา’ แวดวง

²⁸ ภาคผนวก ข เรื่องย่อรรถกถาชาดก 547 เรื่อง สายวรุณ น้อยนิมิตร, “อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทย และความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 391-474.

²⁹ เอนก มากอนันต์, “แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 34.

พรหมณ์จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแควดวง 1 กษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์ เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มีใช้ พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม³⁰

ในไตรภูมิพระร่วง มีเนื้อความกล่าวถึงความจำเป็นของการมีกษัตริย์เนื่องจากผู้คนทำ ความผิดกันมากขึ้นและเกิดความโลภแย่งชิงที่ดินของผู้อื่น และกล่าวว่ากษัตริย์คือพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นผู้มีความดีงามเหนือบุคคลอื่น ความว่า

ครั้นว่าเขาชุมนุมกันแล้วเจรจาด้วยกันฉันนี้เขาจึงไปไหว้พระโพธิสัตว์เจ้า
ขอให้ท่านเป็นเจ้าเป็นจอมแก่ผู้ข้า เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้าเป็นพญาด้วยชื่อ 3 ชื่อ อันหนึ่งชื่อมหาสมมติราช อันหนึ่งชื่อชัตติยะ อันหนึ่งชื่อราชา อันเรียกว่ามหา สมมติราชนั้นได้เพราะว่าคนทั้งหลายยอมตั้งให้ท่านเป็นใหญ่แล อันเรียกชื่อชัตติยะ นั้นได้ เพราะว่าคุณทั้งหลายให้แบ่งปันไรนาเข้าน้ำแก่คนทั้งหลายแล อันเรียกชื่อว่า ราชานั้นเพราะท่านนั้นถูกเนื้อพึงใจคนทั้งหลาย จึงเรียกว่าราชาเพื่อตั้งนั้นแล พระโพธิสัตว์เจ้าหากเป็นผู้ชายทั้งหลายแล คนทั้งหลาย ย่อมยกยอท่านให้เป็นพญา ได้ เพราะเขาเห็นท่านนั้นมีรูปโฉมอันงามกว่าคนทั้งหลาย และรู้ว่าคนทั้งหลายแลใจ งาม ใจดีกว่าคนทั้งหลาย ใจซื่อใจตรงใจบุญยิ่งกว่าคนทั้งหลาย เขาเห็นดังนั้นเขาจึง ตั้งให้เป็นพญา เป็นเจ้าเป็นจอมเขา เพื่อตั้งนั้นแล พึงสอนเรียกชื่อชัตติยะนั้นนี้ ก็สืบสันดานมาต่อเท่าบัดนี้แล³¹

ในอรรถกถาชาดกมีเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระมหากษัตริย์และ พระจักรพรรดิราชหลายเรื่อง เช่น *เวสสันดรชาดก*, *มหาสุทิสสนชาดก* อธิบายเรื่องไตรลักษณ์และ สังขารไม่เที่ยงว่าพระโพธิสัตว์กำเนิดเป็นพระมหาสุทิสสนจักรพรรดิ พระโพธิสัตว์เทศนาโปรดพระเทวี เรื่องสังขารไม่เที่ยงก่อนเสด็จทิวงคต³², *มันธาดุราชชาดก* พระมันธาดุจักรพรรดิทรงเป็นอดีตชาติของ พระพุทธเจ้า ทรงครอบครองรัตนะทั้ง 7 มีอิทธิฤทธิ์ 4 แม้ทรงครองราชสมบัติพระจักรพรรดิในมหา ทวีปทั้ง 4 ในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกาแล้วครองราชสมบัติในเทวโลกตามปริมาณพระชนมายุของ ท้าวสักกะถึง 36 องค์ ก็ทำความอยากให้เต็มไม่ได้³³

³⁰ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11 พระสูตรตันตปิฎก ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค, หน้า 96-97.

³¹ พญาลีไทย, *ไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2545), หน้า 306-307.

³² พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 348-352.

³³ พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 72-79.

พระโพธิสัตว์ยังคงเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ที่มีคุณธรรมและโปรดการบำเพ็ญทานในชาดกเรื่องอื่นๆ เช่น *กुरुธรรมชาดก* สมเด็จพระเจ้ากुरुราชธัญชย โกรพพยาธิบดี ทรงปกครองด้วยทศพิธราชธรรม ทรงรักษากุรุธรรม คือ ศีล 5, *บุปผชาดก* พระเจ้าบุปผราชทรงรักษาศีล 5 และทรงสั่งสอนชนทั้งหลายให้รักษาศีล, *วิภูฏังคสิริราชชาดก* พระเจ้าวิภูฏังคสิริราชทรงเป็นพระเจ้าธรรมิกราชดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงสงเคราะห์คนด้วยสังคหวัตถุ 4 ทรงบำเพ็ญทานและรักษาศีล 5, *อุมมาทันตีชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสีวีราช ทรงเสนหานางอุมมาทันตีผู้เป็นภรรยาของอภิปารกะเสนาบตี อภิปารกะจะถวายนางให้แต่พระโพธิสัตว์ไม่ทรงรับและหักห้ามพระทัยได้, *วนาวนชาดก* พระวนาวนราชโพธิสัตว์ทรงสงเคราะห์ประชาชนและดำรงตนตามจักรวรรดิวัตร, *สุมังคลชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชา ทรงแสดงละเว่น แสดงธรรมข้ออคติ 4 และธรรมของพระราชา, *ทุติยปลายิชาดก* พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าพาราณสี พระเจ้าคันธารราชยกทัพมาล้อมเมือง แต่ด้วยบุคลิกอันงามของพระโพธิสัตว์ แม้ศัตรูแลเห็นก็พ่ายแพ้หนีไป เป็นต้น เห็นได้ว่าในพระชาติที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์จะมีลักษณะของพระมหากษัตริย์ที่ดี มีบุญ มีศีล มีธรรม เป็นผู้ให้และเป็นผู้สอนธรรมแก่ประชาชน³⁴

เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธพยากรณ์ของพระโคตมพุทธเจ้าจนถึงพระพุทเจ้าที่จะอุบัติในอนาคตยังปรากฏใน*คัมภีร์อนาคตวงศ์* ซึ่งมีเนื้อหาต่อมาจากคัมภีร์*พุทธวงศ์ในสุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย* โดยนำเนื้อหาใน*จักกวัตติสูตร ในสุดตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคมาขยายต่อ*³⁵ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ ทรงบำเพ็ญทานบารมีและรักพระโพธิญาณมากกว่าราชสมบัติ ดังตัวอย่างใน*พระอนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1* พระเมตไตรยพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสังขจักรบรมจักรพรรดิ ทรงตัดพระเศียรบูชาพระธรรมซึ่งพระสิริมัตตพุทธเจ้าทรงแสดง³⁶

ใน*อุเทศที่ 5* นารทสัมมาสัมพุทธเจ้า(พระยาอสุรินทราหู) เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์แห่งมัลลนคร พระนามว่าพระยาสิริคุดมหาราชพระราชทานพระนครให้แก่พราหมณ์ 8 คนแล้วเสด็จเข้าป่าและออกบรรพชาพร้อมด้วยพระมเหสี พระราชบุตร พระราชธิดา ต่อมาเมื่อยันตะยักษ์ขอพระราชโอรสและพระราชธิดาเป็นภิกษาหาร พระยาสิริคุดมหาราชฤๅษีได้สละให้เป็นทานแก่ยักษ์ด้วยทรงเห็นแก่สัมมาสัมพุทธภาวะยิ่งกว่า³⁷ ใน*อุเทศที่ 9* พระติสสพุทธเจ้า ครั้นเสวยพระชาติเป็นพระธรรมเสน

³⁴ สุปาณี พัดทอง, “กษัตริย์ที่ดี ศึกษาจากอรรถกถาชาดกและปัญญาชาดก,” *วรรณวิทัศน์*, หน้า 87-126.

³⁵ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 91.

³⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *บรรณาธิการ, ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรี พระอนาคตวงศ์* (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2542), หน้า 18-19.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35-40.

โพธิสัตว์ทรงสละราชสมบัติ บริจาคบุตร ภรรยาและตัดเศียรบูชาพระพุทธเจ้า³⁸ แสดงอุดมคติสูงสุดในการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์³⁹

จากที่กล่าวมาการเสวยพระชาติเป็นราชาของสัตว์และกษัตริย์ปกครองคนแสดงให้เห็นการเวียนว่ายตายเกิด อานิสงส์แห่งบุญ ปัญญาและคุณธรรมของผู้ปกครองได้อย่างเด่นชัด

3.3.2 พระโพธิสัตว์เป็นพระมหากษัตริย์ในพระชาติที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

มธุรัตถวิลาสินีกล่าวว่าพระสิทธัตถกุมารประสูติในวาระณกษัตริย์ ในวันที่พระองค์ประสูติ มีสหชาติประกอบด้วยบุคคล สัตว์ สิ่งสำคัญเกิดพร้อมกับพระกุมาร 7 ประการ ได้แก่ พระเทวีมารดา พระราหุล (พระนางพิมพา) อานันทะ (พระอานนท์) ฉันทะ กาฬทายีอมตย์ พญาแม่กัณฐกะ ต้นมหาโพธิพฤกษ์และหม้อขุมทรัพย์ทั้ง 4⁴⁰ ใน *อรรถกถาอังคีสูต* *มัชฌิมนิกาย* *มัชฌิมปัณณาสก* ขุมทรัพย์ทั้งสี่ขุมเกิดขึ้นเมื่อพระสิทธัตถกุมารประสูติ ความว่า

ส่วนเฉพาะในวันที่พระตถาคตเจ้าประสูติ มีขุมทรัพย์ผุดขึ้น 4 ขุม คือ ขุมทรัพย์สังขะ ขุมทรัพย์เอละ ขุมทรัพย์อุปปละ ขุมทรัพย์บุณชริกะ. บรรดาขุมทรัพย์เหล่านั้น ขุมทรัพย์กว้างหนึ่งคาจูด ชื่อสังขะ. ขุมทรัพย์กว้างกิ่งโยชน์ ชื่อเอละ ขุมทรัพย์กว้าง 3 คาจูด ชื่ออุปปละ ขุมทรัพย์กว้าง 1 โยชน์ ชื่อบุณชริกะ ที่ที่หยิบเอาทรัพย์ ในขุมทรัพย์แม้เหล่านั้น คงเต็มอยู่ตามเดิม ฟังทราบว่าเป็น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละเงินและทองมากมายออกผนวช⁴¹

เหตุการณ์ข้างต้นเป็นนิมิตหมายแสดงให้เห็นว่าพระสิทธัตถกุมารเป็นผู้มีบุญ สมควรได้เป็นพระจักรพรรดิราชหากทรงมีพระประสงค์ แต่ในที่สุดทรงเลือกสละราชสมบัติและทรงพระผนวช ภายหลังเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าทรงเที่ยวภิกขาจารไม่สมกับเป็นราชวงศ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าวงศ์ของพระองค์คือพุทธวงศ์ สะท้อนความคิดในพระพุทธศาสนาว่าวงศ์ตระกูลที่ประเสริฐที่สุดในสกุลพิภพไม่ใช่วงศ์ของพระมหากษัตริย์ผู้ปราบแคว้นต่าง ๆ ให้บรรลู่ถึงความ เป็นจักรพรรดิราช แต่เป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าผู้สามารถปราบและขจัดต้นเหตุและอวิชชาไปจากวิสัย⁴²

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60-64.

³⁹ อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล, “ทานและทานบารมี: ความสำคัญต่อการรังสรรค์วัฒนธรรมคติไทยพุทธศาสนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุฏฐบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 158.

⁴⁰ พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2, หน้า 700.

⁴¹ พระสูตรและอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก เล่มที่ 2 ภาคที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 364.

⁴² อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น,” หน้า 475-476.

3.3.3 พระมหากษัตริย์และพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นมหาบุรุษและเป็นธรรมราชา

การยกย่องพระจักรพรรดิราชาว่ามีสถานะเป็นอัจฉริยมนุษย์และมหาบุรุษเช่นเดียวกับพระพุทธรูปผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณลักษณะและบุญบารมีเป็นการยกย่องพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุด เนื่องจากพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้ประเสริฐมากที่สุดและมหาบุรุษจะไม่ถือกำเนิดมาเป็นอย่างอื่น เว้นเสียจากการเป็นพระพุทธรูปเจ้าหรือจักรพรรดิราชา

พระจักรพรรดิราชากับพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นอัจฉริยมนุษย์ ประสูติมาเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต บุคคลวรรค ความว่า

บุคคล 2 จำพวกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
บุคคล 2 จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์
บุคคล 2 จำพวกไหนบ้าง คือ 1. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
2. พระเจ้าจักรพรรดิ⁴³

พระพุทธรูปเจ้าทรงตรัสรับรองสถานะของมหาบุรุษที่เป็นได้ทั้งพระพุทธรูปเจ้าและพระจักรพรรดิราชา ถ้ามหาบุรุษออกบวชเป็นบรรพชิตจะเป็นพระพุทธรูปเจ้า แต่ถ้าอยู่ครองเรือนจะเป็นพระจักรพรรดิราชาผู้ทรงเป็นพระราชชาติยิ่งใหญ่ มีรัตนะ 7 ประการ ปกครองบ้านเมืองและเอาชนะอริราชศัตรูได้ด้วยธรรม ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย มหาบุรุษทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ มีคติเพียง 2 อย่างเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ

1. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ คือ (1) จักรแก้ว (2) ช้างแก้ว (3) ม้าแก้ว (4) มณีแก้ว (5) นางแก้ว (6) คหบดีแก้ว (7) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า 1,000 องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตราครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต

⁴³ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 20 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกทุกติกนิบาต (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 97.

2. ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก⁴⁴

โดยนัยนี้หมายความว่าบุคคลผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นจักรพรรดิได้และบุคคลผู้เป็นจักรพรรดิก็บรรลุธรรมได้ แต่ส่วนใหญ่แล้วในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระจักรพรรดิจะมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะ บางพระองค์เมื่อเสวยราชย์แล้วก็ได้สละราชสมบัติออกผนวชหรือแม้ไม่ได้ออกผนวชก็พยายามบำเพ็ญภาวนาจนบรรลุสมณสมบัติ หากมหาบุรุษประสูติในวรรณะกษัตริย์ มหาบุรุษเลือกที่จะครองเรือนเพื่อเป็นพระจักรพรรดิราชหรือออกบวชเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า

สถานะที่เกือบเท่าเทียมกันของพระจักรพรรดิราชและพระพุทธเจ้าปรากฏในเหตุการณ์ตอนพราหมณ์ 8 คนที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงเลือกมาทำนายพระลักษณะของพระราชโอรสพยากรณ์ว่าพระกุมารมีคติเป็น 2 อย่าง คือ ถ้าทรงอยู่ครองเพศฆราวาสจักได้เป็นพระจักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกผนวชจักเป็นพระพุทธเจ้า พราหมณ์โกณฑัญญะเห็นอย่างเดียวกับฤๅษีสิตะ* ว่าผู้ที่ประกอบด้วยลักษณะ 32 ประการนี้ไม่มีทางอยู่ครองเรือน แต่จักออกบวชและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและเห็นว่าผู้จะเป็นจักรพรรดิย่อมไม่มีลักษณะสำคัญอย่างนี้ครบถ้วน แต่จะเกิดกับพระพุทธเจ้าเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม มหาบุรุษที่มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจะยอมสละรัถนะหรือจักรพรรดิสมบัติเหล่านั้นเพื่อมุ่งสู่เพศบรรพชิต ปรากฏในเหตุการณ์ตอนพระสิทธัตถโโพธิสัตว์เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ วสวัตติมารพยายามขัดขวางไม่ให้พระองค์ออกมหาภิเนษกรมณ์และกล่าวว่านับจากนี้ไปอีก 7 วัน จักรทิพย์จะปรากฏและจะครองทวีปใหญ่ทั้ง 4 ทวีปน้อย 2,000 เป็นบริวาร แต่พระสิทธัตถโโพธิสัตว์ไม่ทรงปรารถนาเพราะต้องการเป็นพระพุทธเจ้า มารจึงหายตัวไป⁴⁵ สะท้อนว่าพระสิทธัตถโโพธิสัตว์ทรงมีคุณสมบัติของพระจักรพรรดิราช แต่ไม่ทรงปรารถนาครอบครองจักรพรรดิสมบัตินั้น

ในพระพุทธศาสนาพระจักรพรรดิราชและพระพุทธเจ้าทรงได้ชื่อว่า “ธรรมราชา” ทรงเป็นราชาผู้ประพฤติธรรมและปกครองแผ่นดินโดยธรรม ดังนี้

⁴⁴ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11 พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค , หน้า 159.

* คัมภีร์ฝ่ายสันสกฤตอย่างลลิตวิสตระและคัมภีร์ฝ่ายบาลี ปรากฏเหตุการณ์ตอนฤๅษีสิตะผู้เป็นที่เคารพนับถือของพระเจ้าสุทโธทนะว่า เมื่อท่านได้พิจารณาหาบุรุษลักษณะ 32 และอนุพยัญชนะ 80 ในพระวรกายของสิทธัตถโโพธิสัตว์แล้วรู้ว่าพระกุมารจักออกบวชและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

คัมภีร์ลลิตวิสตระ : พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน, แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร: กรมศิลปากร, 2512), หน้า 594-595.

บรรจบ บรรณรุจิ, **พุทธประวัติ: ประสูติ-ตรัสรู้** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 103.

⁴⁵ พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2, หน้า 712.

ในพระสุตตันตปิฎก จักกวัตติสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต กล่าวถึงความเป็นราชาของ พระจักรพรรดิราชาและพระพุทธเจ้าที่ใครก็ขัดขวางไม่ได้ พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นธรรมราชา ทรงบำรุงเลี้ยงประชาชนทุกวรรณะและให้จักรหมุนไปโดยธรรม บุคคลอื่นไม่สามารถหมุนจักรของ พระจักรพรรดิราชากลับได้ ความว่า

พระเจ้าจักรพรรดินั้นแลผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน พวกกษัตริย์...กำลังพล ... พราหมณ์ คหบดี ...ชาวนิคม ชาวชนบท ...สมณพราหมณ์ ...สัตว์จำพวกเนื้อ และนกโดยธรรม แล้วจึงให้จักรหมุนไปโดยธรรมเท่านั้น จักรนั้นใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ เป็นข้าศึก และเป็นสัตว์มีชีวิต ให้หมุนกลับไม่ได้⁴⁶

ทำนองเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชา ทรงขับธรรมจักรให้เป็นไปโดย ธรรม ใครก็หมุนธรรมจักรให้กลับไม่ได้ ดังนี้

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยก ย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมโดยธรรมแล้วจึงทรงให้ธรรมจักรที่ยอดเยี่ยมหมุนไปโดยธรรม เท่านั้น จักรนั้น อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ให้หมุน กลับไม่ได้⁴⁷

หลักธรรมที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระราชาแห่งธรรม คือ นวโลกุตตรธรรม 9 ประการ* ส่วนพระจักรพรรดิราชทรงประพฤติกุศลกรรมบถ 10 ประการ** ทำให้มหาชนยินดีด้วยธรรม⁴⁸

⁴⁶ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 20 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกก ทุกติกนิบาต, หน้า 154-155.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155-156.

* นวโลกุตตรธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก ได้แก่ มรรค 4 ผล 4 และนิพพาน หรือ อสังขตธาตุ 1

พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 267.

** ทศกุศลกรรมบถคือทางแห่งกุศลกรรมเป็นทางนำไปสู่ความเจริญหรือสุคติ ได้แก่ กายกรรม 3 วจีกรรม 4 มโนกรรม 3

เรื่องเดียวกัน, หน้า 276-277.

⁴⁸ พระสูตรและอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่มที่ 1 ภาคที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช วิทยาลัย, 2543), หน้า 40.

ในไตรภูมิพระร่วง พระจักรพรรดิราชทรงมีความสำคัญเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า หากยุคใด กลับใดไม่มีพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า จะมีพระจักรพรรดิราชเกิดแทน⁴⁹ พระจักรพรรดิราชทรงทำหน้าที่สั่งสอนคนให้รู้ธรรมดังพระพุทธเจ้า ความว่า

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชนั้น ฐ ฐัญญูธรรม ฐ ฐสั่งสอนคนทั้งหลายให้รู้ในธรรมเพียงดังพระพุทธเจ้าเกิดมา และสั่งสอนโลกทั้งหลายให้อยู่ในธรรมได้ ครั้นนั้น พญามหาจักรพรรดิราชนั้น ฐ ก็สั่งสอนแก่ท้าวพระยาทั้งหลายให้อยู่ในธรรม ฐ จึงกล่าวตั้งนี้ว่า ท้าวพระยาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย 10 ประการอย่าให้ขาด⁵⁰

พระจักรพรรดิราชและพระพุทธเจ้าต่างทรงรักษารักษาธรรมเพื่อดำรงพระสถานะให้คงอยู่ต่อไป ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระมหากษัตริย์ทรงประพุดติธรรมจนเป็นพระจักรพรรดิราชและดำรงสถานภาพจักรพรรดิราชด้วยธรรม เนื่องจากความเป็นจักรพรรดิราชเป็นสมบัติเฉพาะบุคคล ไม่ได้ดำรงอยู่ตลอดไปหรือตกทอดสู่ลูกหลาน ความว่า

จักรแก้วอันเป็นทิพย์ หาใช่เป็นทรัพย์สมบัติที่เป็นมรดกสืบมาจากบิดาของเจ้าไม่ ขอให้ลูกประพุดติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล คือ เมื่อลูกประพุดติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ 15 คำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีค่า 1,000 ชั่ง มีกม มีตุ้มและมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง⁵¹

ส่วนพระพุทธเจ้าทรงเลือกใช้ธรรมจักรในการเผยแผ่ธรรม เห็นได้จากพระปฐมเทศนาที่ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันว่าอัมมจักกัปปวัตตนสูตร คือ พระเทศนาที่ว่าด้วยการหมุนวงล้อแห่งธรรม⁵² โดยเปรียบเทียบการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าว่าเหมือนพระจักรพรรดิราชทรงขับรถศึกแผ่พระบรมเดชานุภาพ

พระจักรพรรดิราชย่อมมีธรรมเหนือราชาทั้งมวลในทางโลก (โลกียธรรม) ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขและสั่งสอนธรรมแก่หมู่ชน คือ ทศพิธราชธรรมและศีล 5 ส่วนพระพุทธเจ้า

⁴⁹ พญาลีไทย, ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 103-104.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115-116.

⁵¹ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, หน้า 62.

⁵² มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “พระมหาจักรพรรดิราช,” ใน มณีปิ่นนิพนธ์ : รวมบทความด้านภาษา วรรณคดีและวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 181.

ทรงเป็นราชาทางธรรม (โลกุตระธรรม) ทำหน้าที่ประกาศธรรม สั่งสอนธรรมสูงสุดเพื่อนำพาเหล่าสรรพสัตว์ไปสู่ความหลุดพ้นหรือนิพพาน

หลักราชธรรมที่สำคัญของพระมหากษัตริย์มี 4 หมวด ได้แก่ จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ ทศพิธราชธรรมและทศกุศลกรรมบถ⁵³ ใน *ไตรภูมิพระร่วง* พระจักรพรรดิราชทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ความว่า

พญาจักรพรรดิราชนั้น ๘ เป็นเจ้าเป็นนายแก่คนทั้งหลาย อันมีในแผ่นดินใหญ่ 4 แผ่นดิน และแผ่นดินน้อยทั้งหลาย 2 พันอันมีในขอบจักรวาลนี้แล แลท่านนั้นย่อมอยู่ในทศพิธราชธรรมทุกเมื่อแล คนทั้งหลายอันตั้งอยู่ในโอวาทานุศาสน์ คำสั่งสอนของพระองค์ไซ้⁵⁴

ใน *ไตรภูมิพระร่วง* พระจักรพรรดิราชทรงสอนธรรม ได้แก่ ทศพิธราชธรรมและเบญจศีล (ศีล 5) กล่าวถึงจริยธรรมของผู้ปกครอง ได้แก่ ความซื่อสัตย์และซื่อตรงต่อประชาชน ความเป็นผู้รู้จักประมาณตน ความยุติธรรม ความเสมอภาค การเอาใจใส่ดูแลข้าราชการ การเลี้ยงดูสมณพราหมณ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิตและผู้รู้ธรรม การปูนบำเหน็จตอบแทนผู้ทำความดี มีศีล เมตตา กรุณาและสอนประชาชนให้รู้ธรรม ไม่เบียดเบียนผู้ใต้ปกครองและส่งเสริมอาชีพแก่ผู้ใต้ปกครอง⁵⁵

หลักทศพิธราชธรรมสัมพันธ์กับทศบาปมีของพระโพธิสัตว์เห็นได้จากใน *มหาหังสชาดก* กล่าวถึงธรรมที่พระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสตอบแก่พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ตรฐุ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมย่อมเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนเพราะทรงเป็นจอมทัพ ทรงเป็นอาจารย์สั่งสอนประชาชน ทรงเป็นเหมือนบิดาของบุตร เหมือนแผ่นดินอันเป็นที่พึ่ง⁵⁶ ทั้งนี้ยังแสดงให้เห็นว่าในอดีตกาลแม้พระราชาก็เป็นผู้ปกครองแผ่นดินก็ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ความว่า

ดูก่อนพญาหงส์ เราพิจารณาเห็นชัดซึ่งอายุอันเป็นอนาคตยังยืนยาวอยู่ เราตั้งอยู่แล้วในธรรม 10 ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวปรโลก เราเห็นกุศลธรรมที่ดำรงอยู่ในตนเหล่านี้ คือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่

⁵³ ชัยรัตน์ พลมุข, “วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ : แนวคิดธรรมราชาที่บกลวิธีทางวรรณศิลป์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 68-73.

⁵⁴ พญาสิทธิ, *ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง*, หน้า 146.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115-124.

⁵⁶ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 28 พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 113-114.

โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่พิโรธ แต่นั่นปิติและโสมนัสไม่ใช่
น้อย⁵⁷

พระมหากษัตริย์ที่ยึดทศพิธราชธรรมจึงเป็นผู้นำความสงบสุขเรียบร้อย ความเจริญรุ่งเรือง และความอุดมสมบูรณ์มาสู่บ้านเมือง หลักทศพิธราชธรรมจึงเป็นหน้าที่ที่พระมหากษัตริย์ทรงพึงปฏิบัติ มี 10 ประการ ได้แก่

- 1) ทาน หมายถึง การให้
- 2) ศีล หมายถึง การตั้งสังวร รักษากาย วาจาให้สะอาด ปราศจากโทษ
- 3) บริจาค หมายถึง การเสียสละ
- 4) อาชวะ หมายถึง ความซื่อตรง
- 5) มัทวะ หมายถึง ความอ่อนโยน
- 6) ตบะ หมายถึง การขจัดความเกียจคร้านและความขี้
- 7) อักโกธะ หมายถึง การไม่โกรธ
- 8) อวิหิงสา หมายถึง การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ตลอดถึงสัตว์ให้ได้ทุกขยาค
- 9) ชันติ หมายถึง ความอดทนต่อสิ่งควรอดทนเป็นเบื้องต้น
- 10) อวิโรธนะ หมายถึง การปฏิบัติไม่ให้เกิดจากการที่ถูกที่ตรงและดำรงอาการ

คงที่ ไม่ให้วิการด้วยอำนาจยินดี⁵⁸

นอกจากมหาหังสชาดกแล้ว หลักธรรมของพระราชาและทศพิธราชธรรมปรากฏอยู่ในชาดกเรื่องอื่น ๆ แต่ละเรื่องเน้นหัวข้อธรรมแตกต่างกัน เช่น *เตลปัดตชาดก สุวรรณสามชาดก ชนสังข์ชาดก มหาสีลวชาดก เอกราชชาดก เสยยชาดก สุมังคลชาดก เป็นต้น*⁵⁹

ทศพิธราชธรรมเป็นคุณสมบัติส่วนพระองค์ของผู้ปกครองที่ดีที่สุด เห็นได้จากคำแปลจากเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองทริภุญไชย ปรีเฉทที่ 3 ฤๅษีสูกกพันต์กล่าวถึงลักษณะพระราชาที่ดีที่สุด คือ ธรรมิกราชผู้ทรงทศพิธราชธรรม⁶⁰ ดังนั้น พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นธรรมราชาต้องรักษากาย วาจา และใจเพื่อสงเคราะห์เกื้อกูลพสกนิกรตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

⁵⁷ พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 387.

⁵⁸ ญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), *ทศบารมี ทศพิธราชธรรม* (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 88-89.

⁵⁹ สายวรุณ น้อยนิมิตร, “ชาดกกับวรรณกรรมคำสอนของพระราชา,” ใน *นวัตศันวรรษคดีศึกษา* (นครปฐม: โครงการตำราและหนังสือคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), หน้า 161-195.

⁶⁰ พระโพธิ์รังษี, *เรื่องจามเทวีวงศ์ : พงศาวดารเมืองทริภุญไชย ทั้งภาษาบาลีแลคำแปล* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ พิพรรฒตนาคร, 2463), หน้า 64.

อนึ่ง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเปรียบเทียบทศบารมีและทศพิธราชธรรม ทรงแบ่งเป็นทศพิธราชธรรมที่ตรงกับทศบารมี ได้แก่ ทาน ศีล และขันติ ส่วนทศพิธราชธรรมอื่น ๆ ทรงเทียบเคียงกับทศบารมี ได้แก่ บริจาคเทียบได้กับทาน อาชวะเทียบได้กับสัจจบารมี ตบะเทียบได้กับวิริยบารมี อักโกธะเทียบได้กับศีลบารมี อวิหิงสาเทียบได้กับเมตตาบารมี และอวิโรธนะเทียบได้กับอุเบกขา ทศบารมีอันสอดคล้องกับทศพิธราชธรรมจึงทำให้พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทศบารมีทรงเป็นธรรมราชาหากทรงดำรงสถานภาพพระมหากษัตริย์ หลักธรรมดังกล่าวแตกต่างกันที่ทศบารมีมุ่งพระโพธิญาณสำหรับพระมหากษัตริย์ ส่วนทศพิธราชธรรมมุ่งปกครองประชาชน⁶¹

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้า สรุปลงได้ว่าพระโพธิสัตว์เคยเสวยพระชาติเป็นราชาแห่งสัตว์และกษัตริย์ผู้ปกครองคน โดยเฉพาะกษัตริย์ผู้ปกครองคนนั้น พระโพธิสัตว์มีลักษณะงดงามและมีธรรมเหนือผู้อื่นจึงได้รับการเลือกให้ทำหน้าที่ปกครองประชาชน และใช้หลักธรรมปกครองแผ่นดินให้สงบเรียบร้อย หลักธรรมส่วนใหญ่เน้นความกรุณาของผู้ปกครองและเอื้ออาทรต่อปากท้องของผู้ใต้ปกครอง ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มีร่วมกันกับพระโพธิสัตว์ เช่น การให้ทาน การบริจาคและการมีเมตตา เป็นต้น พระมหากษัตริย์ที่เป็นพระโพธิสัตว์จะใช้สถานภาพกษัตริย์สั่งสมบารมีต่างๆ ให้บริบูรณ์ ทำให้ทรงเป็นที่พึ่งของอาณาประชาราษฎร์ทั้งทางโลกและทางธรรม ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้าและแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้าเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ภาพพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวงต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁶¹เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท,” หน้า 140-43.

บทที่ 4

ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวง

ตามที่คุณวิจัยได้กล่าวแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้าและแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้าในบทที่ 3 ไปแล้ว ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร ซึ่งสังฆมบารมีธรรมในสถานภาพพระมหากษัตริย์และนักบวชในมหาชาติคำหลวง แบ่งออกเป็นภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงที่ปรากฏตรงกับเวสสันดรชาดก และภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ปรากฏเฉพาะในมหาชาติคำหลวง

4.1 ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงที่ปรากฏตรงกับเวสสันดรชาดก

ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงที่ปรากฏตรงกับเวสสันดรชาดก หมายถึง ลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่พบในมหาชาติคำหลวงตรงกับเวสสันดรชาดก ภาพพระโพธิสัตว์นั้น ๆ ได้รับการเน้นรายละเอียดปลีกย่อยให้เด่นชัดขึ้นในมหาชาติคำหลวง ผู้วิจัยพบว่าพระเวสสันดรมีลักษณะของพระโพธิสัตว์อย่างชัดเจนและเป็นไปตามขั้นตอน 3 ขั้นของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ การเตรียมตัวเพื่อบำเพ็ญธรรม การบำเพ็ญธรรมและผลจากการบำเพ็ญธรรม¹ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทศบารมี พระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภินิหาร พระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณะคล้ายพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระโพธิสัตว์

4.1.1 พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ

จากที่กล่าวในบทที่ 3 แล้วว่าพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเป็นผู้สั่งสมความดีมาเป็นระยะเวลานานและตั้งใจปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยพบว่าพระเวสสันดรกำเนิดมาเพื่อสั่งสมพระโพธิญาณต่อจากอดีตชาติและตั้งพระปณิธานเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ ดังนี้

4.1.1.1 กำเนิดมาเพื่อสั่งสมพระโพธิญาณ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวถึงกำเนิดของพระโพธิสัตว์ที่จุติลงมาบังโลกมนุษย์เพื่อสั่งสมพระโพธิญาณ ในเหตุการณ์ตอนพระอินทร์อัญเชิญพระโพธิสัตว์ให้จุติลงไปปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางมุตติ ซึ่งมียรรณะกษัตริย์ พระอินทร์อัญเชิญเทพบุตรหกหมื่นองค์จุติลงมาเกิดในครรภ์ภรรยาเหล่าเสนาอำมาตย์ ในกัณฑ์หิมพานต์ ความว่า

¹ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, *โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน* (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 264.

เอโก ปุตตวโร น ตาว สมิขมติ ตปีสุสา สมิขมาเปสสามิติ จินเตสิ ยัง แต่พรอันนางจะขอพระราชบุตรอันปรีสุทธีสีบวงษ์ จำนงปลงใจ ควรเราจะไป อารธนาพระมหาสัตว์ เสวยสมบัติในดาวดึงษา เมื่อนั้น ๑ อถ สกโก ตสส สนตีกิ คนตวา มาริส ตยา มนุสสโลกิ คนตุ วฏฐตติ ในกาลนั้นท้าวสหัสทศไนย ก็ไปสู่สำนักนิ สมเด็จพระจอมจักรพรรดิ ก้ออารธนาว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นเนรทุกข์ จงเป็นสุขทุกเมื่อ ขอเชิญเสด็จลงไปแผ่เพื่อโพธิญาณ เป็นกาลอันควร แล้วแล ๑ เสสเทวปุตตา สฎฐิสทสธานี อมจจัน คเहेสุ นิพพตตีสุ ฐกัอันเชอญเทพบุตรองค์อื่นได้หกหมื่น องค์ จุติลมาเอาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเสนาทั้งหลาย เมื่อนั้น มหาสโตปิ ตโต จิตวา ตตถูปปนโน อันว่าพระโพธิสัตว์ก็รับปฏิญาณ แห่งท้าวมัทวานแล้ว จิตวา ก็จตุลมาพลัน ปฏิสนธิในครรภ์พระสบรรชดีด้วยเร็วแล้ว ๒

ใน*อรรถกถาเวสสันดรชาดก*บรรยายเหตุการณ์ตอนนี้ว่า “พระมหาสัตว์เสด็จอยู่ในเทวโลกชั้น ดาวดึงส์ ๑ อนึ่ง พระชนมายุของพระองค์ได้เสื่อมสิ้นแล้ว ๑ ท้าวสักกะทรงทราบเหตุนั้นแล้ว เสด็จไป ยังสำนักของพระมหาสัตว์นั้นตรัสว่าท่านผู้เป็นทุกข์ ท่านควรจะไปยังมนุษย์โลก และควรจะถือปฏิสนธิ ในพระครรภ์แห่งนางมุสตีอัคมเหสีของพระเจ้าสิริราชในมนุษย์โลกนั้นเทียว ทรงรับปฏิญาณ (ว่าจะ เป็นอย่างนั้น) ของพระมหาสัตว์และของเทพบุตรอื่นอีกประมาณหกหมื่นผู้จะต้องเคลื่อนเป็นธรรมดา แล้วจึงเสด็จกลับยังทิพยสถานแห่งพระองค์ฯ ฝ่ายพระมหาสัตว์ก็ทรงเคลื่อนจากเทวโลกนั้นแล้วมา บังเกิดในพระครรภ์แห่งพระนางมุสตีนั้น”³

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีอธิบายความบทยาลี “มหาสโตปิ ตโต จิตวา ตตถูปปนโน” จาก พระอินทร์ทรงทูลเชิญพระโพธิสัตว์ไปยังโลกมนุษย์และทรงรับปฏิญาณของพระมหาสัตว์ เป็น พระอินทร์ทูลเชิญพระเวสสันดรว่า “ขอเชิญเสด็จลงไปแผ่เพื่อโพธิญาณ” และพระเวสสันดรทรงตกลง รับคำเชิญนั้นแล้วจตุลมาปฏิสนธิในครรภ์พระนางมุสตีที่ว่า “พระโพธิสัตว์ก็รับปฏิญาณ แห่งท้าว มัทวานแล้ว” เน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์มาตั้งแต่อดีตชาติและกำเนิดมาบำเพ็ญ บารมีต่อเนื่องเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การบรรยายว่าพระเวสสันดรทรงเป็นเทพบุตรประทับอยู่ บนสวรรค์แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดมาหลายชาติใน ภูมิต่าง ๆ นอกจากนี้ การเรียกพระเวสสันดรว่า “พระมหาสัตว์” และ “พระโพธิสัตว์” แสดงให้ เห็นสถานภาพของพระเวสสันดรว่าทรงเป็นผู้ปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณและกำลังบำเพ็ญ บารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างตรงไปตรงมา

² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1* (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), หน้า 53-54.

³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “เวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก* (กรุงเทพมหานคร: กอง วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), หน้า 238.

4.1.1.2 **ตั้งปณิธานเพื่อบรรลुพระโพธิญาณ** พระเวสสันดรทรงมีพุทธภูมิในภายหน้าเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด ซึ่งเป็นเป้าหมายในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ดังตัวอย่างการตั้งจิตอธิษฐานเป็นพระพุทธรเจ้าหลังจากพระเวสสันดรทรงบริจาคนาคสัตว์ตสมคมหาทานในทานกัมม์ความว่า

ปณชลีกโต ราชา อันว่าเจ้าสากลกฤษดาญ ชวลีศทานธแล้ว อิติ ปตณฺ
กตวา ไปสอดแล้วเคลือบผล ออกโอษฐ์ตนตั้งนี้ อิทํ ปจฺจโย โหตุ อันว่าทานพีเื้อ
ไป เปนปตยยอย่าผิด สพฺพญฺตญาณสส แก่สัพฺพธาทิตยท่งแท้ สรรเพชญ์แปล
ปลุกสัตว์ ยํ เมาะ ยสมิ กาลธ ธคํารัสข้อปรารณาในเพลานุนใด ตทาสี ยํ ภิสนกํ กัพิต
หวนในแลนออก ดาลรจฺรลอกหน้ากแล้ว ตทาสี โลมหฺสนํ ให้หนงหวฝิ่งพอง ลูกโลม
สยองในเพลานั้นน สมหา รฎฺจา นีรชชติ แล้วเสด็จกลั่นนทุกขยาตร จากนิวาควยง
ท้าว ธโสดแล⁴

ใน*เวสสันดรชาดก มหานิပါတวณณนา* บทบาทีในความตอนนี้ คือ “ยํ ปณชลีกโตติ ยํ โส เวส
สนโตร ราชา มหาทานํ ทตวา อญชลี ปคคยห อตตโน ทานํ นมสสมาโน สพฺพญฺตญาณสเสว เม
อิทํ ปจฺจโย โหตุติ ปณชลีกโต อโหสิ ตปี ภิสนกเมว อโหสิฯ ตสมิ ขณ ปจวี กมปิถถาติ อตโถ ฯ
นีรชชตีติ เอวํ ทตวาปี นิคจฉติเยว น นํ โกจิ นิวาเรตีติ อตโถ ฯ”⁵

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวียกบทบาทีมาเน้นการทำอัญชลีของพระเวสสันดร โดยแสดงบทรำพึง
เกี่ยวกับการตั้งจิตอธิษฐานในการทำสัตตสมคมหาทาน “อิทํ ปจฺจโย โหตุ สพฺพญฺตญาณสส” “อิทํ
(อันว่าอะไรสักอย่างนี้) “โหตุ” (จงเป็น) “ปจฺจโย” (ปัจจัย) “สพฺพญฺตญาณสส” (แห่งพระ
สัพพัญญุตญาณ) “สพฺพญฺต” (ตรัสรู้, สัพพัญญู)⁶ รวมความแล้วหมายถึง สิ่งนี้จึงเป็นปัจจัยแห่ง
พระสัพพัญญุตญาณ แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงปรารณาบรรลุสัพพัญญุตญาณอย่างมั่นคง
เพราะทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีอุดมการณ์ช่วยเหลือสรรพสัตว์หลังจากบรรลุพระโพธิญาณ

กวีใช้คำว่า “สัพฺพธ” หมายถึง ผู้รู้พร้อม, ผู้ตื่นแล้ว, ผู้สว่างแล้ว⁷ และคำว่า “สรรเพชญ์”
หมายถึง ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง, ผู้รู้ทั่ว⁸ ทั้งสองคำเป็นพระนามของพระพุทธรเจ้า ช่วยเน้นย้ำการตั้ง

⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 90.

⁵ สยามรัฐสส เติปฏิภนจกถา : ชาตภจจกถา (ทสม โภาโค) มหานิပါတวณณนา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 436.

⁶ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary* (London: Luzac, 1966), p. 681.

⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), หน้า 1210.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1175.

ปณิธานในการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรว่าทรงปรารถนาบรรลุปัจจุบันหรือญาณอันใดแก่ความรู้ที่อย่างชัดเจน ลำดับถัดมาคำว่า “ปลุกสัตว์” หมายถึงการสั่งสอนให้สรรพสัตว์พ้นจากกิเลส การบรรยายการตั้งปณิธานเพื่อบรรลุปะโพธิญาณของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงจึงสะท้อนให้เห็นว่าการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรไม่ใช่เรื่องส่วนพระองค์เท่านั้น แต่ยังเกิดจากความมุ่งหวังช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ สังเกตได้ว่าพระเวสสันดรทรงตั้งพระปณิธานเพื่อบรรลุปะโพธิญาณก่อนแล้วจึงค่อยนำสรรพสัตว์ให้เข้าสู่พุทธภูมิ

4.1.2 พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทศบารมี

พระเวสสันดรทรงเป็นธรรมราชาผู้ปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขร่มเย็นโดยใช้หลักทศพิธราชธรรม ทำให้ทรงถึงพร้อมด้วยทศบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ พระเวสสันดรทรงศีลเป็นประจำ กวีบรรยายอย่างสั้นและรวบรัดในกัณฑ์หิมพานต์ว่า “พระองค์ทรงศีลเพทวิเสศบริบูรณ์”⁹ พระเวสสันดรทรงสงเคราะห์ประชาชนและสั่งสอนข้าราชการให้มีธรรม เห็นได้จากกษัตริย์เมืองเจตราชสรรเสริญพระเวสสันดรว่าทรงดูแลแผ่นดินโดยธรรม ความว่า “เชอญ์ทำวธมาทรงธรรณิศลียงกษัตริศรโดยธรรม”¹⁰ พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทศบารมีครบบริบูรณ์ ดังนี้

ตาราง 4 การบำเพ็ญทศบารมีของพระเวสสันดร¹¹

ทศบารมี	เหตุการณ์สำคัญ
ทานบารมี	๑ ทรงขอทรัพย์จากพระมารดาเพื่อบำเพ็ญทานในวันประสูติ
ศีลบารมี	๑ เมื่อทรงอยู่ในเพศฆราวาส ทรงรักษาเบญจางคิกศีลเป็นนิตย์ ๑ ทรงรักษาอุโบสถศีลทุก ๆ กึ่งเดือน
เนกขัมมบารมี	๑ เสด็จออกจากเมืองสีพีและทรงออกผนวชเป็นดาบส
ปัญญาบารมี	๑ มีพระดำริจักให้อัชฌัตติกทานตั้งแต่อยู่ในทวารภูมิ ๑ เมื่อพระราชทานพระกุมารทั้งสองแก่ชูชก ทรงใช้พระวิจารณ์ญาณบรรเทาความรักและความโศก
วิริยบารมี	๑ เมื่อทรงครองราชย์สมบัติ ทรงพระอุตสาหะเสด็จออกสู่ถ้ำทานศาลาทุก ๆ กึ่งเดือนมิได้ขาด ๑ เมื่อทรงบรรพชา ทรงพระอุตสาหะบูชาเพลิงเพื่อบำรุงซึ่งเตโชกสิณภาวนา

⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 91.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

¹¹ สรุปความจากปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2551), หน้า 23-24.

ทศบารมี	เหตุการณ์สำคัญ
ขันติบารมี	๑ ทรงอดกลั้นต่อความโกรธเมื่อพระราชบิดาตรัสสั่งให้เนรเทศพระองค์ออกจากพระนครด้วยคำของชาวเมืองสีพี ๑ ทรงอดกลั้นต่อความโกรธเมื่อชุกพราหมณ์ตีพระกุมารทั้งสอง
สัจจบารมี	๑ เมื่อตรัสปฏิญาณจะให้อิฐทานและบุตรทานแก่พราหมณ์แล้ว ก็ทรงเสียสละบริจาคให้โดยสัตย์
อธิษฐานบารมี	๑ ทรงสมทานม้านมได้กระทำพระทัยเสนาหาอาลัยในพระราชบุตรอันทรงสละให้เป็นทาน ๑ เมื่อทอดพระเนตรเห็นหมู่เสนาโดยคิดว่าเป็นข้าศึก พระนางมัทรีทูลเกล้าโลมพระทัยแล้วเสด็จลงจากยอดบรรพต กระทำพระทัยม้านมได้หัวนโหว
เมตตาบารมี	๑ ทรงแผ่พระเมตตาไปยังชาวเมืองกลิงคราษฎร์เมื่อพระราชทานช้าง ๑ เมื่อประทับในเขาวงกต ทรงแผ่พระเมตตาทั่วไปแก่สรรพสัตว์จับทวิบาท
อุเบกขาบารมี	๑ ทรงตัดซึ่งเสนาหาในพระปิยบุตรและมีได้โกรธแก่พราหมณ์ ตั้งพระทัยเป็นกลาง ไม่รักไม่ชังแก่ผู้ใด

จากตารางข้างต้น บารมีแต่ละประการเป็นปัจจัยหนุนเนื่องในการบรรลุพระโพธิญาณและช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ พระเวสสันดรทรงเฉลียวฉลาด รอบรู้ เข้าพระทัยความเป็นไปทางโลกและทางธรรม ทรงใช้พระปัญญาอันเลิศขจัดความตระหนี่และกิเลสตัณหานับตั้งแต่ประสูติ การรักษาศีลทำให้ทรงบริจาควัตถุทานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและสรรพสัตว์ เมื่อเกิดความขัดแย้งกับชาวเมืองสีพีก็ทรงใช้พระปัญญาแก้ไขปัญหา ทรงมองการณ์ไกลด้วยการปฏิเสศการครองเมืองเจตราชและพากเพียรบำเพ็ญเนกขัมมบารมีด้วยการออกผนวชในเวลาต่อมา

ทานบารมีเป็นบารมีที่เด่นชัดที่สุด ทานบารมีนี้เองที่ทำให้พระเวสสันดรทรงได้บำเพ็ญเนกขัมมบารมีอย่างเป็นรูปธรรม ส่วนปัญญาบารมีเป็นบารมีที่ทำให้พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีอื่นๆ ครบถ้วน ผู้วิจัยขอกล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมี เนกขัมมบารมีและปัญญาบารมี ดังนี้

4.1.2.1 การบำเพ็ญทานบารมี ทานบารมีเป็นส่วนหนึ่งของทาน หากทานนั้นกระทำโดยพระโพธิสัตว์ โดยตั้งจิตปรารถนาพระโพธิญาณถึงความเป็นพระพุทธเจ้าจะทำให้ทานนั้นเป็น ทานบารมี¹² นอกจากนี้ การช่วยเหลือพสกนิกรตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นการบำเพ็ญบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์

การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรเป็นลักษณะของธรรมราชา ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อบ้านเมืองและปกครองประชาชนด้วยความเมตตา เหตุผลสำคัญที่พระเวสสันดรทรง

¹² อาทิตย์ ชีวณิชย์กุล, “ทานและทานบารมี: ความสำคัญต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 80.

บริจาทานแก่ผู้ยากไร้ซึ่งใจ คือ เพื่อบรรลุปุทธภูมิและช่วยเหลือผู้เดือดร้อน ในฐานะธรรมราชา การแจกจ่ายทรัพย์เป็นทานช่วยแก้ปัญหาปากท้องและความเป็นอยู่ของประชาชน เมื่อประชาชนกินดีอยู่ดีจะทำให้บ้านเมืองสงบสุข เห็นได้ว่าเมืองกลิงคราชภูร์ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ประชาชนไม่อาจเลี้ยงตนเองจนเกิดการโจรกรรมขึ้นจนต้องส่งพรหามณ์ 8 คนมาทูลขอช้างจากพระเวสสันดร¹³ ในทางเดียวกัน หากพระเวสสันดรไม่แจกจ่ายทรัพย์แก่ประชาชนก็อาจเกิดจลาจลวุ่นวายในเมืองสีพีได้ การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรจำแนกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ วัตถุประสงค์และธรรมทาน ส่วนการบริจาคบุตรทาทานปรากฏอยู่ใน*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์กุมารและมัทรีตามลำดับ ซึ่งเป็นการให้ทานยิ่งใหญ่ที่ทำได้ยาก แม้แต่พระโพธิสัตว์ก็เกือบทำไม่สำเร็จ เหตุการณ์การบริจาคบุตรทาทานของพระเวสสันดรจึงสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง ในที่นี้ผู้วิจัยกล่าวเฉพาะวัตถุประสงค์และธรรมทานเท่านั้น

1) **วัตถุประสงค์** วัตถุประสงค์ที่พระเวสสันดรทรงบริจาค ได้แก่ สัตว์ สิ่งของ และบุคคล การบริจาทานแต่ละครั้งสัมพันธ์กับพระปณิธานของโพธิสัตว์ คือ เพื่อบรรลุปุระโทธิญาณ ดังเหตุการณ์พระเวสสันดรทรงบริจาคสัตตสตกมทาทาน ในทานกัณฑ์ ความว่า

หตถีนํ อสฺสานํ รณานิ ช้างแตงม้าแตงเรือ ง วรรระดับ แตงแฮ
 ขตติยกณฺณาทินิ อิตถีนํ นางแลนางกระษัตริสฺสพ แตงไว้
 เณฺวนํ ทาสินํ ทาसानิ ววณนทาสสาวกัปป ทาษาบ่าว เล่านา
 สตตสตกมทาทานิ อทาลี เจ็ดเจ็ดร้อยให้ ชื่อให้สับตสตก อนนเลศแล¹⁴

ใน*เวสสันดรชาดก มหานิပါတวณฺณนา* บทบาลีในความตอนนี้ คือ “อติ โส สุวณฺณาลงการานํ สุวณฺณชานํ เหมชาลปฏิจณฺณานํ **หตถีนํ** สตตสตานิ จ ตถารูปานญเจว **อสฺสานํ** สตตสตานิ จ สีหจมมาทิตฺติ ปริกขิตตานํ นานารตนวิจิตฺตานํ โสวณฺณชานํ **रणานิ** สตตสตานิ จ สพฺพาลงการปฏิมณฺฑิตานํ อุตตมรूपฺชานํ **ขตติยกณฺณาทินิ** อิตถีนํ สตตสตานิ จ วรอุสมฺเชฏฺฐกานํ กุณโฑปโททินินิ **เณฺวนํ** สตตสตานิ จ สุวินิตานํ สุสิขิตานํ **ทาสินํ** สตตสตานิ จ ตถารูปานญจ **ทาसानิ** สตตสตานิ จ อปริมาณปารโฆชนนฺติ **สตตสตกมทาทานิ อทาลี**”¹⁵

¹³ พระธรรมโกศาจารย์ วิเคราะห์เหตุการณ์การส่งพรหามณ์ทั้ง 8 คนมาทูลขอช้างจากพระเวสสันดรของกษัตริย์เมืองกลิงคราชภูร์ว่าน่าจะมีเหตุผลทางการเมือง 3 ประการ ได้แก่ 1. เพื่อให้ได้ช้างปัจจัยนาถ 2. เพื่อทำลายเกียรติและสิริมงคลของเมืองสีพี 3. ถ้าพระเวสสันดรไม่พระราชทานช้างจะเป็นข้ออ้างในการทำสงครามต่อไปได้

พระธรรมโกศาจารย์, *ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก* (พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2513), หน้า 65-66.

¹⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 86.

¹⁵ สยามรัฐสส เติปฏิภณฺณกถา : ชาตภณฺณกถา (ทสมฺ ภาคโ) มหานิပါတวณฺณนา, หน้า 433-434.

ในมหาชาติคำหลวง กวียกบทบาลีที่หมายถึงวัตถุทานแต่ละชนิดในสัตตสตกมหาทานมานำโคลงสี่สุภาพเพื่อเน้นความตั้งพระทัยในการบริจาคทาน กล่าวคือ ในบาทแรก กวีซ้ำคำ “แต่ง” 3 แห่ง โดยมีคำอื่นคั่น และซ้ำคำซ้ำวรรคทำให้เห็นการจำแนกลักษณะของวัตถุทานที่เป็นพาหนะประกอบด้วยช้าง ม้าและรถ ซึ่งได้รับการตกแต่งประดับประดาอย่างงดงาม บาทที่สอง ซ้ำคำ “นาง” 2 แห่ง มีคำว่า “แล” คั่น ช่วยเน้นปริมาณของนางสนมว่ามีจำนวนมาก ในบาทที่สาม กวีซ้ำคำ “ทาส” 2 แห่ง หมายถึง ผู้ที่เป็นเชลยในลักษณะการซ้ำคำซ้ำวรรค มีคำอื่นคั่นเพื่อแยกเพศของทาสหญิง ทาสชาย และในบาทที่สี่ของคำโคลง กวีซ้ำคำที่อยู่ติดกัน “เจ็ดเจ็ด” แสดงให้เห็นประเภทและปริมาณของทาน 7 อย่าง อย่างละ 700 ในบาทที่ 4 กวีซ้ำคำว่า “ให้” ระหว่างบาทเอกและบาทโท แสดงกริยาให้ทานและทานนั้นมีชื่อว่าสัตตสตกมหาทาน การซ้ำคำเพื่อพรรณนาทานทำให้เห็นปริมาณ ประเภท ลักษณะและชื่อของทาน การบรรยายข้างต้นสะท้อนให้เห็นความยิ่งใหญ่ของทานและความตั้งพระทัยของผู้บริจาคทาน ผู้บริจาคทานจำนวนมากขนาดนี้ก็ต้องมีทรัพย์จำนวนมาก บุคคลธรรมดาไม่อาจทำได้นอกจากกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่และปรารภนาพระโพธิญาณ

2) **ธรรมทาน** ธรรมทานเป็นทานที่เหนือการให้ทั้งปวง ตรงกับพุทธศาสนสุภาษิตว่า “สพพทานํ ธรรมทานํ ชินาติ” แปลความว่า การให้ธรรม ย่อมชนะการให้ทั้งปวง¹⁶ ก่อนบริจาคสัตตสตกมหาทาน พระเวสสันดรพระราชทานโอวาทเป็นธรรมทานแก่สหชาติทั้งหกหมื่น ทรงย้ำเรื่องการให้ทานตามที่ได้รับทานต้องการเพื่อประโยชน์ของผู้รับและผู้ให้ทานในทานกัณฑ์ ดังนี้

ตุมเห มา เหยยิตถ โสตุสูธออย่าบยพให้ลำบาก กิณจิ วณิพพเก แก่พณิรพกผู้
 ยากสักตนตยว อีธาคเต อนนทยวมาที่นี้เพื่อแก่ทาน ตปเปถ อนนปาเนน จูงให้อุ้ม
ออกด้วยอรรณบานบริบวรณั ปฐิบุชิตา อนนกุให้ทงมวลงมากมี คจฉนติ สร้งสตุ
 สติขัสมักรูแล้วก็ไป ยถา ด้วยประการฉนนใดโดยอำเภอมนน ตถา กโรถ สุงจเยย
 ฉนนนั้นนแก่จากทงงปวง เทอญแล มชชทานัน นาม นิปลนติ ชานาติ ธกัแจ้งจรงแท้
 ดิหลิ ให้เหล้าบมีผลสักหยาด หนึ่งเลอย เอว สนเตปี ครทโมจจนตุถั ทาเปสิ แม้บมีผล
ด่งงนี้ใส่ ธกัให้ให้เพื่อพันนินทา นักเลงนั้น¹⁷

¹⁶ ญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), *ทุกชีวิตมีเวลาอันจำกัด* (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2542), หน้า 97.

¹⁷ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,”* ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 86.

ในตัวอย่างข้างต้น *อรรถกถาเวสสันดรชาดก*บรรยายว่า “ท่านจงให้ผ้าแก่ผู้ต้องการผ้า จงให้เหล่าแก่พวกนักเลง จงเพิ่มโภชนะให้แก่ผู้ต้องการโภชนะโดยทั่วถึง และอย่าเบียดเบียนพวกกนิพผู้มาในที่นี้อย่างไรเลย จงเลี้ยงดูให้อิ่มหนำด้วยข้าวน้ำ เขารับบูชาแล้วก็จะไป”¹⁸

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีบรรยายเนื้อความคล้ายคลึงกัน พระเวสสันดรตรัสสอนพระสหาชาติว่า จงให้ทานแก่ผู้ที่ต้องการ อย่าเบียดเบียนผู้ยากไร้แสดงให้เห็นว่าทรงสั่งสอนธรรมให้ผู้อื่นละกิเลส ตัณหาและขจัดความตระหนี่ด้วยการให้ เพราะการให้ทานคือการสร้างประโยชน์สุขต่อสรรพสัตว์ การบรรยายกริยาให้ซ้ำกัน 2 ครั้งว่า “ให้ให้” สะท้อนให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมีจิตเสียสละ ศรัทธาเลื่อมใสในผลของทานและบริจาคทานโดยไม่เลือกปฏิบัติ เห็นได้ว่ากวีขยายความเรื่องการให้ สুরาแก่นักเลงสุรารว่าเป็นทานที่ “บมิผล” แต่พระเวสสันดรทรงบริจาคเพื่อให้พ้นนิทาแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงให้ทานแก่ผู้ขอได้ทุกกรณี

การสั่งสอนธรรมแก่สหาชาติยังแสดงการเป็นผู้นำและความห่วงใยที่พระเวสสันดรทรงมีต่อราษฎรเพราะการไม่อยู่ในราชธรรมของชนชั้นปกครองย่อมนำมาสู่ความเสียหายต่อบ้านเมืองและทำให้ราษฎรเดือดร้อน

ส่วนในกัณฑ์วนประเวศน์ พระเวสสันดรทรงแสดงธรรมทานแก่กษัตริย์เมืองเจตราช โดยชี้แจงสาเหตุของการปฏิเสธการครองราชย์ ณ เมืองเจตราช ซึ่งเป็นหลักการปกครองแผ่นดินโดยธรรม ความว่า

เจตปุตตา สุณณ เม พวกภูธรเจตราช จงมาฟังพระสาสนกุนสอน¹⁹

บทบาลี “เจตปุตตา สุณณ เม” “สุณณ” (ฟัง)²⁰ แปลความได้ว่าเจตบุตรทั้งหลายจงฟังคำแห่งข้าพเจ้า ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีแปลแต่งโดยใช้ คำว่า “พระสาสน” หมายถึง คำสั่ง, คำสอน²¹ แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงกำลังแสดงธรรมแก่กษัตริย์เจตราช ทรงเป็นธรรมราชาทางโลกและทางธรรม

ธรรมทานมุ่งเน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นผู้ให้เหนือการให้ทั้งปวงและบำเพ็ญพระราชกรณียกิจตามจริยาคติแห่งพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะการชักจูงให้พสกนิกรทำความดี สังสมกุศลกรรมเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบันและภายภาคหน้า

¹⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “เวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 264.

¹⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 118.

²⁰ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p. 717.

²¹ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2549), หน้า 490.

4.1.2.2 การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีทางจิต โดยบำเพ็ญทานอย่างปราศจากจิตนิวรรณ์ ผลจากการบริจาคข้างปัจจัยนาคทำให้พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีอย่างเป็นรูปธรรมเป็นเวลา 7 เดือนในสถานภาพนักบวชและมีคุณสมบัติเบื้องต้นของพระโพธิสัตว์หรือธรรมสมโณธาน 8 คือ การบรรพชา

ใน*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์วนประเวศน์ กวีบรรยายว่าการออกผนวชของพระเวสสันดรคือการถือเพศอันยิ่งใหญ่และปราศจากความวุ่นวาย ความว่า “อันว่าเราเอาไศรยแก่บรรพชิตอันอุกฤษฐ์สัญญา บมีจุลาจลสักสิ่งเลย”²² “อุกฤษฐ์” หมายถึง ยิ่งกว่า²³ เพศบรรพชิตจึงเป็นเพศที่ควรแก่การกราบไหว้บูชาและเต็มเปี่ยมด้วยธรรมความว่า “บรรพชิตเพศสุด”²⁴ ความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสถานภาพนักบวชประเสริฐและสูงสุดกว่าสถานภาพใด ในเพศบรรพชิต พระเวสสันดรทรงรักษาศีลด้วยการบูชาไฟ บำเพ็ญกรรมฐานด้วยการภาวนากสิณและตั้งอยู่ในหลักพรหมวิหารสี่ ดังนี้

1) บูชาไฟ ฤๅษีและนักพรตเชื่อว่าภายในจิตใจของมนุษย์มีกิเลสเป็นภาวะสกปรกแปลกปลอมภายใน ฤๅษีจึงบำเพ็ญพรตเพื่อทำให้ตนเองบริสุทธิ์และจะหลุดพ้นจากความทุกข์สิ่งที่จะนำมาชำระล้างความสกปรกภายในใจ คือ พลังแห่งไฟ ฤๅษีจึงใช้ไฟในการย่างกิเลส²⁵ การบูชาไฟเป็นยัญพิธีที่นิยมในสมัยพุทธกาลและก่อนพุทธกาล นอกจากฤๅษีแล้ว ดาบส ชฎิล พรหมณ์และโพธิสัตว์ก็ได้บูชาไฟมาแล้ว จุดมุ่งหมายของการบูชาไฟของพรหมณ์ ได้แก่ เพื่อความสะอาด ต้องการอิทธิฤทธิ์ บรรารณาความเป็นเทพเจ้า เพื่อโลกบริสุทธิ์ เพื่อการสั่งสมบุญและเพื่อความบริสุทธิ์ในโลกปัจจุบัน²⁶ เมื่อพระเวสสันดรทรงพระผนวช ทรงบูชาไฟด้วยความเพียร ดังตัวอย่างใน*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์จุลพน ซึ่งปรากฏบทบาลีตรงกับ*เวสสันดรชาดก มหานิပါတวณฺณนา*²⁷ ความว่า

จम्मวาสิ ฌมา เสติ ภัคสังวารนุ่หน่งเสื่อ ไสยาคนเหนือแผ่นดิน ชาตเวท
นมสฺสติ ปรดิทินเงื่อนปรเตยก ไหว้ไฟเพกเปลวเปล่ง บำเพ็ญเพ่งพยรธรรมอยู่นั้น²⁸

²² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 126.

²³ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 35.

²⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 177.

²⁵ จรูญ วรรณกลีณานนท์, *เตโชกสิณของพระพุทธเจ้า : แตกต่างจากของฤๅษี ไม่ใช่เพ่งดวงอาทิตย์ ไม่ใช่การเพ่งเทียน แต่มีหลักการศึกษานั้น* (กรุงเทพฯ : พุทธลีลา, 2552), หน้า 36- 39.

²⁶ พระมหามานพ เจือจันทร์, “การบูชายัญในพระไตรปิฎก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 42 - 44.

²⁷ *สยามราษฎร์ เตปิฎกภูฏกถา : ชาตกภูฏกถา (ทสโม ภาโค) มหานิပါတวณฺณนา*, หน้า 481.

²⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 151.

บทบาท “ชาตเวท” (ไฟ)²⁹ นมสสติ (เคารพ, แสดงความเคารพ)³⁰ ในเวสสันดรชาดกฉบับชินวร แปลความตอนนี้ว่า “ทรงหนั่งอชินะเปนภุษาทรงบันทมเหนือแผ่นดิน ทรงนมัสการเพลิง”³¹

ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลแต่งโดยเน้นความสำคัญของเหตุการณ์ที่พระเวสสันดรทรงบูชาไฟให้ชัดเจนขึ้น กล่าวคือ พระเวสสันดรทรงบูชาไฟที่มีแสงพวยพุ่งออกมาจากเปลวไฟ ดังคำว่า “ไหวไฟเพกเปลวเปล่ง” ส่วนคำว่า “บำเพ็ญเพ่งพयर” แสดงอาการตั้งพระทัยจดจ่อกับการบูชาไฟ คำว่า “บำเพ็ญ” หมายถึง ทำให้เต็มบริบูรณ์ เพิ่มพูนและประพฤติปฏิบัติ³² ในที่นี้ หมายถึง ปฏิบัติธรรมให้บริบูรณ์ คำว่า “เพ่ง” หมายถึง จ้องดู เล็งดู (ใช้แก่ตา)³³ ผู้วิจัยเห็นว่าคำว่า “เพ่ง” หมายถึง การเพ่งไฟเพื่อปฏิบัติสมาธิภาวนา และคำว่า “เพียร” หมายถึง ความบากบั่น ความกล้าแข็ง พยายามจนกว่าจะสำเร็จ³⁴ บทบรรยายพฤติกรรมข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงบูชาไฟอยู่นั้นอย่างมูมานะด้วยใจจดจ่อเพื่อก่อให้เกิดสมาธิ

การบูชาไฟของพระเวสสันดรตามวัตรปฏิบัติของฤๅษีน่าจะเป็นไปเพื่อการประพาศพรหมจรรย์และสั่งสมบุญให้ยิ่งขึ้นไป เป็นการเพ่งพินิจไฟด้วยความบากบั่นและบำเพ็ญเพียรทางใจ การบูชาไฟทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ศีลบารมีและวิริยบารมีในการรักษาธรรมเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ

2) บำเพ็ญกรรมฐานและภาวนากสิณ การเจริญปัญญาด้วยการทำจงกรม ปฏิบัติกรรมฐานและกสิณบริกรรมสอดคล้องกับคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้ข้อการสมบูรณ์ด้วยคุณ คือ การมีสมาบัติ 8 หรือการได้ญาณดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 3 เนื่องจากกสิณเป็นหนทางเพื่อมรรคผลนิพพาน เป็นการเพ่งมองเพื่อให้เกิดภาพนิมิตติดตาอันเป็นสภาพหยาบและพัฒนาภาพนิมิตนั้นจนเป็นภาพนิมิตที่ละเอียดสุขุมและใช้เป็นเครื่องรู้อัจฉิตได้อย่างมั่นคง เมื่อจิตกับนิมิตกสิณรวมเป็นหนึ่งเดียว จิตจะนิ่งสงบอยู่ในจุดเดียว เกิดสมาธิในชั้นฌาน ซึ่งกสิณ 10 เป็นพื้นฐานของอภิญาสมาบัติ ผลของการฝึกกรรมฐานแนวกสิณจะเป็นทางหนึ่งไปสู่ฤทธิ์อำนาจอภิญญาที่ต้องทำควบคู่กับการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อพิจารณาความเป็นไปแห่งอารมณ์และหลุดพ้น³⁵

²⁹ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p. 281.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 347.

³¹ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, *เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร* (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 115.

³² ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, หน้า 672.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 844.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 849.

³⁵ บุรพา ผดุงไทย, *กสิณไฟ* (กรุงเทพมหานคร: ภูมิบุรพา, 2551), หน้า 43- 47.

ในมหาชาติคำหลวง กวีให้ความสำคัญกับการบำเพ็ญกรรมฐานเพื่อให้ได้มานเป็นความสุขใน สภาวะที่จิตสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน พระเวสสันดรทรงภาวนากสิณ ซึ่งเป็นวัตถุจูงใจให้จิตเป็นสมาธิ*ในกัณฑ์ วนประเวศน์ ความว่า

จงกม อารุห ธกัเสด็จขึ้นเหนือฟางพื้นภูมิจงกรม ชมที่จะภาวนากสิณ
กรรมนั้นน อปราปร จงกมิตวา ธกัจงกรมไปมา ตั้งเอกรรคตาดิจิตรทุกเมื่อแล³⁶

บทบาลี “จงกม อารุห อปราปร จงกมิตวา” ตรงกับใน *เวสสันดรชาดก มหาณีปาตวณณนา* อารุห (ขึ้นแล้ว)³⁷ อปราปร (ไปๆมาๆ)³⁸ แปลได้ว่า “ขึ้นแล้วสู่ที่จงกรมและจงกรมกลับไปกลับมา”

ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลความเพิ่มเติมว่าพระเวสสันดรทรงภาวนากสิณกรรมขณะเดิน จงกรมและมีจิตเป็นหนึ่ง ดังคำว่า “เอกรรคตาดิจิตร” มาจาก เอกา + อรรค + จิต หมายถึง มีใจร่วม เป็นหนึ่งเดียว³⁹ การบรรยายพฤติกรรมของพระเวสสันดรข้างต้นทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรในฐานะ นักบวช ทรงเพียรพยายามละกรรม กิเลสตัณหาและมีภาวะจิตอันสงบ

3) **ตั้งอยู่ในพรหมวิหารสี่** พระเวสสันดรทรงยึดหลักพรหมวิหารสี่* ซึ่งเป็นอัมปิณญา หมายถึง ธรรมที่จะต้องแผ่ไปอย่างสม่ำเสมอในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ไม่มีจำกัดขอบเขต⁴⁰ พรหมวิหารสี่เป็นธรรมที่ผู้ออกผนวชหรือฤๅษีปฏิบัติในการอยู่ป่า ทำให้ผู้ออก ผนวชอยู่ร่วมกับสัตว์อย่างมีความสุข ดังบทบรรยายการอยู่ร่วมกันของสัตว์ในป่าหิมพานต์หลัง พระเวสสันดรออกผนวช ในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์วนประเวศน์ ความว่า

* ทศกสิณ หรือกสิณ 10 ได้แก่ ปรฐวีกสิณ (กสิณคือดิน) อาโปกสิณ (กสิณคือน้ำ) เตโชกสิณ (กสิณคือไฟ) วาโยกสิณ (กสิณคือลม) นิลกสิณ (กสิณคือสีเขียว) ปิตกสิณ (กสิณคือสีเหลือง) โลหิตกสิณ (กสิณคือสีแดง) โอทาทกสิณ (กสิณคือสีขาว) อาโลกกสิณ (กสิณคือแสงสว่าง) และอากาศกสิณ (กสิณคือที่ว่าง)

ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2544), หน้า 57.

³⁶ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,”* ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1,* หน้า 125.

³⁷ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p.108.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

³⁹ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร,” หน้า 24.

* พรหมวิหารสี่ หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ประกอบด้วยเมตตา คือ ความสนิทสนม ความรักใคร่ ปรารถนาความสุขความเจริญเพื่อผู้อื่น กรุณา คือ ความห่วงใยเมื่อเห็นผู้อื่นทุกข์ร้อน มุทิตา คือ ความชื่นบาน พลอยยินดี ด้วยเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี และอุเบกขา คือ ความวางเฉย ความวางตนเป็นกลางในเมื่อจะแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา ไปไม่บังควร

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, *สารานุกรมพระพุทธศาสนา* (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529), หน้า 321.

⁴⁰ คุณ โทจันทร์, *การพัฒนาจิต* (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2548), หน้า 31.

มหาสत्ตสส เมตตานุกาเวน สมนตา ติโยชเน จาเน สพเพ ตีรจฉานาปิ
 อณฺณมณฺญํ เมตตจิตตํ ปฏฺลิภีสุ อันทว่าสัตฺว์ตีรจฉาน อันทมีในสถานสามโยชน กียง
 บงกเกิดมโนทยไมตรีแก่กันไปมา เหตุอานุกาพภาวนาจรพรหมวิหาร แห่งพระผู้มี
 สมภารบพิตรนั้น⁴¹

บทบาลี “มหาสत्ตสส เมตตานุกาเวน สมนตา ติโยชเน จาเน สพเพ ตีรจฉานาปิ
 อณฺณมณฺญํ เมตตจิตตํ ปฏฺลิภีสุ” ตรงกับใน *เวสสันดรชาดก มหาณีปาตวณฺณนา*⁴² หมายถึง “ด้วย
 อานุกาพแห่งเมตตภาวนาของพระมหาสัตว์เจ้า เหล่าสัตว์เดียรฉานแม่ทุกจำพวกในสถานประมาณ 3
 โยชนโดยรอบประกอบด้วยเมตตาคิตต่อกันและกัน”⁴³ “มหาสत्ตสส เมตตานุกาเวน” หมายถึง ด้วย
 อานุกาพเมตตาของพระโพธิสัตว์

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีแปลโดยขยายความจากอานุกาพเมตตาเป็นพรหมวิหารสี่หรือจร
 พรหมวิหาร เป็นหลักปฏิบัติต่อมนุษย์สัตว์โดยชอบ ซึ่งเป็นพระคุณธรรมของพระโพธิสัตว์
 ประกอบด้วยหลักธรรมอื่นๆ เพิ่มเติมนอกจากเมตตา ได้แก่ เมตตภาวนา แผ่ความรักไปยังสัตว์
 ทั้งหลาย กรุณาภาวนาแผ่ความสงสารไปยังสัตว์ทั้งหลาย มุทิตาภาวนา แผ่ความยินดีไปยังสัตว์
 ทั้งหลาย และอุเบกขาภาวนา แผ่ความเป็นกลางไปยังสัตว์ที่มีสุขและทุกข์⁴⁴ การกล่าวว่
 พระเวสสันดรทรงตั้งอยู่ในพรหมวิหารสี่ส่งผลให้สัตว์ในป่าหิมพานต์เกิดจิตเมตตาและไม่กินกษัตริย์ทั้ง
 สี่เป็นอาหาร เป็นการยกย่องคุณธรรมของพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจนเพราะผู้ที่เจริญพรหมวิหาร
 อย่างต่อเนื่องจนยกขึ้นสู่พระไตรลักษณย์่อมรู้ชัดว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความดับเป็น
 ธรรมดา เมื่อบำเพ็ญวิปัสสนาย่อมทำลายอาสวะให้สิ้นไปและบรรลุนิพพานได้⁴⁵

การบรรยายว่าพระเวสสันดรทรงภาวนาพรหมวิหารสี่ ซึ่งสัมพันธ์กับการตั้งปณิธานเพื่อบรรลุ
 พระโพธิญาณยังอธิบายความสงบร่มเย็นของป่าหิมพานต์เป็นระยะทาง 3 โยชนว่าเกิดจากการเกื้อกูล
 ปฏิบัติดีต่อกันของสรรพสัตว์ที่ได้รับอานุกาพแห่งบารมีธรรมของพระเวสสันดร พระเวสสันดรทรง
 บำเพ็ญตามวัตรปฏิบัติหนักบวชอย่างเคร่งครัดยังสะท้อนให้เห็นว่าทรงพยายามออกจากกามด้วยการ
 สละความสุขทางโลกียะไปสู่ความสุขทาง โลกุตตรธรรมและบำเพ็ญสมาธิเพื่อเข้าสู่พุทธภาวะ

เห็นได้ว่าพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานและเนกขัมมบารมีพร้อมกัน กล่าวคือ การบำเพ็ญ
 ทานบารมีของพระเวสสันดรเป็นการสละทรัพย์สมบัติทางโลก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรไม่ทรง

⁴¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
 หน้า 126.

⁴² สยามรัฐสส เติปฏิภฏฐกถา : ชาตภฏฐกถา (ทสโม ภาค) มหาณีปาตวณฺณนา, หน้า 465.

⁴³ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศเธอ กรมหลวง, *เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร*, หน้า 95.

⁴⁴ คุณ โทษณ์, *การพัฒนาจิต*, หน้า 32.

⁴⁵ พระมหาสุทธีชัย ฐิตชโย (ถาวรศีล), “ศึกษาเชิงวิเคราะห์พรหมวิหาร 4 ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา,”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 170-171.

ปรารถนาครอบครองทรัพย์สมบัติใด ๆ การไม่ปรารถนาที่จะครอบครองสิ่งใด ๆ เป็นการสละชีวิตทางโลกไปในขณะเดียวกัน การออกผนวชของพระเวสสันดรยังสัมพันธ์กับการบำเพ็ญทานบารมี เพราะเมื่อพระเวสสันดรทรงสละชีวิตทางโลกด้วยการออกบวชแล้ว พระองค์ไม่ได้ถือครองทรัพย์สมบัติใด ๆ การบำเพ็ญทานบารมีและเนกขัมมบารมีจึงย่อมนำมาซึ่งการสละทรัพย์สมบัติและชีวิตทางโลก⁴⁶ ซึ่งเอื้อต่อการเข้าถึงพุทธภาวะอันเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของพระโพธิสัตว์

4.1.2.3 การบำเพ็ญปัญญาบารมี พระเวสสันดรทรงมีสติปัญญาหลักแหลม มีญาณ หยั่งรู้ทางโลกและทางธรรม ทรงใช้พระปัญญาเตือนสติผู้อื่นให้ระลึกได้ว่าควรประพฤติปฏิบัติตนเช่นไร การบำเพ็ญทานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและทรงพระผนวชแสดงให้เห็นพระปัญญาอันเลิศในการแสวงหาหนทางละความเห็นแก่ตัว ละความยึดติดอันนำไปสู่การค้นพบความสุขทางธรรม

ตัวอย่างที่แสดงปัญญาบารมีของพระเวสสันดรอย่างชัดเจนเห็นได้จากเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรทรงแสดงปัญญาหยั่งรู้ว่าสรรพสัตว์ที่ติดอยู่ในกิเลสตัณหาจะไปสู่นรกใน*มหาชาติคำหลวง* ทานกัณฑ์ ความว่า

เย หิ เกจิ ภูตา สรรพสัตว์ชาติหลายกลาง เกอดแต่ปางอดีตกาล เย เกจิ ภูวิสสเร หนึ่งจักมาในอนาคต แลเกอดปรากฏกาลนี้ พ้อฮา ๆ อดีตตาเยว กามะหิ คจฉนติ ยมสาธน์ โสหิ สเก อภิสสสิ ยชมาโน สเก ปุเร ฯ สตตะ อั้นว่าทวยท้าวทงหลาย หีนกลหายสาหัส อดีตตาเยว กามะหิ อนนบอิมถนัดในกาม ความปรารถนาสองไส้ คจฉนติ ยมสาธน์ ย่อมไปใกล้พญายม จมในขุมไฟพุน⁴⁷

เนื้อความข้างต้น บทบาทใน*เวสสันดรชาดก มหานิပါတวณณนา*คือ “เย หิ เกจิ มหาราช ภูตา เย จ ภูวิสสเร อดีตตาเยว กามะหิ คจฉนติ ยมสาธน์ โสหิ สเก อภิสสสิ ยชมาโน สเก ปุเร”⁴⁸ แปลความว่า “ข้าแต่มหาราชเพราะว่าสัตว์บางพวกเหล่าใดที่มีมาแล้วและเหล่าใดจะมีมาหรือมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นไม่อ้อมด้วยกามทั้งหลายเลย ย่อมถึงซึ่งความสำเร็จโทษของพญายม”⁴⁹

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีอธิบายความจากคำในบทบาท “สตตะ” (สัตว์ทั้งหลาย) ว่าเป็นสัตว์ที่เต็มไปด้วยความอยากและหิวโหย ดังคำว่า “หีนกลหายสาหัส” “หีน” หมายถึง มีความอยากอย่าง

⁴⁶ อนุสรณ์ อุณโณ, “การวิเคราะห์ชาดกภูฏกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 66-67.

⁴⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 93.

⁴⁸ สยามรัฐสส เตปิฎกภูฏกถา : ชาตภูฏกถา (ทสโม ภาโค) มหานิပါတวณณนา, หน้า 436-437.

⁴⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “เวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 266.

แรงกล้า (มักใช้ในทางกามารมณ)⁵⁰ “กลหาย” หมายถึง กระจาย, อยากรเป็นกำลัง, ทิวโหย⁵¹ การคงเนื้อความตามบทบาทและอธิบายความเพิ่มเติมข้างต้นเน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงใช้พระปัญญาชี้ให้เห็นโทษของการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ในอดีตกาล ปัจจุบันกาลและอนาคต กาลที่มีกิเลสตัณหา ทรงตำหนิชาวเมืองสีพีที่ไม่เข้าใจเหตุผลของการบริจาคข้างปัจจยนาคว่ายอมเข้าใกล้พญายมและต้องตกนรก

นอกจากนี้ การให้เหตุผลปฏิเสธการครองราชย์ ณ เมืองเจตราชแค้นกษัตริย์เจตราชแสดงให้เห็นพระปัญญาอันล้ำลึกของพระเวสสันดรที่ทรงมองการณ์ไกลเพื่อป้องกันการเกิดศึกสงครามระหว่างเมืองสีพีกับเมืองเจตราช ปรากฏในกัณฑ์วันประเวศน์ ความว่า

อตฺถุจา สิวโธ อสสุ พททงสองสีพีราชภู์ ก็ละบาดเนื่อบาดใจพุน พลคคา
เนคมา จ เย ไพรฟ้าขุนนางใหญ่ ชาวไร่ฤศยา ปพพาชาติสส รฎจสมา เขาก็จะ
ว่าพญานี้มีโทษ เรารู้วโกรธขับหนี เจตา รชเชภิเสจยฺ บัดนี้ท้าวธรรณีหกหมื่น แล
มาตั้งตั้งเปนนาย อสมโหมนียฺ ปีโว อสส ความสหายสองเสนห์ ก็ละสนเท่ห์หทัย
ทำเชิญ อจจนต์ มม การณา เพราะกุเปนประเดยก ปรตยันตเอกไอสวรรย สิวีหิ
ภณฑนญจาปี ความข้เลาะกนกกิ่งแรก ความประแกกนกกิ่งริน วิคคโห เม น
รจจติ สองแผ่นดินตาลโกรธ บมิกวรแก่ตผู้จะมล้างปลิโพธภายใน อถสส ภณฑน
โฆริ วิเคราะห์ใจเจ็บเสบ ก็จะเป็นสยแปลบปลาบแทง สมปหารโ อนปโป ก็
ต่อตวแยงยุทใหญ่ บข้าใช้สามาญ เอกสส การณา มยหิ เพราะกุดยวตาลโทษ ก็
ให้สองชาวเจ้าโกรธแก่กัน หีเสยย พหุโก ซโน ต่างพลชั้นธ์เช่นฆ่า หอกดาบกล้า
กลางรงค์⁵²

บทบาทในเนื้อความข้างต้นของมหาชาติคำหลวงตรงกับเวสสันดรชาดก มหานิပါတวณณนา⁵³ แปลความว่า “ท่านจงฟังคำแห่งข้าพเจ้าผู้ถูกขับไล่จากสิวีรัฐชาวพระนครสีพีทั้งพลนายกทั้งชาวนิคม คงไม่ยี่ดิดีที่จะได้ฟังว่า ชาวเจตราชราชาภิเชกข้าพเจ้า ผู้ถูกขับไล่จากสิวีรัฐ แม้ความไม่บันเทิงใจ เพราะเหตุข้าพเจ้า คงมีแก่พวกท่านแน่นอน แม้ความบาดหมางและความแก่งแย่งกับด้วยชาวสีพี ก็หาขอบใจ ข้าพเจ้าไม่ มิใช่แต่เท่านั้น เมื่อความบาดหมางรุนแรง สงครามอย่างร้ายกาจก็อาจมีได้ มหาชนพึงฆ่า ฟันกันเองเพราะเหตุข้าพเจ้าผู้เดียว”⁵⁴

⁵⁰ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, หน้า 1339.

⁵¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

⁵²ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 118-119.

⁵³สยามรัฐสส เตปิฎกภูจกถา : ชาตกภูจกถา (ทสโม ภาโค) มหานิပါတวณณนา, หน้า 459.

⁵⁴ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 282.

ในมหาชาติคำหลวง พระเวสสันดรทรงชี้แจงเหตุผลในการปฏิเสธการครองราชย์ ณ เมืองเจตราชว่าหากพระองค์รับคำทูลเชิญครองราชสมบัติอาจเกิดความขัดแย้งระหว่างเมืองเจตราชและเมืองสีพี เนื่องจากชาวเมืองสีพีเห็นว่าพระเวสสันดรทรงมีโทษจึงขับพระองค์ออกจากเมือง แต่กษัตริย์เมืองเจตราชยังทูลเชิญให้พระเวสสันดรเป็นกษัตริย์อีกครั้ง ชาวเมืองสีพีอาจไม่พอใจที่เมืองเจตราชเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมืองภายใน ในทางเดียวกัน ชาวเมืองเจตราชก็อาจไม่พอใจเพราะพระเวสสันดรทรงเป็นกษัตริย์เมืองอื่น แต่ได้ครอบครองราชบัลลังก์ของกษัตริย์เมืองเจตราช พระปัญญาอันล้ำลึกของพระเวสสันดรยังสอดคล้องกับวิสัยของพระโพธิสัตว์ที่ไม่ปรารถนาสร้างความสุขให้กับผู้อื่น

ในมหาชาติคำหลวง กวีขยายความจากบทบาลี “วิคคโห เม น รุจจติ” วิคคโห (ขัดแย้ง, ทะเลาะกัน)⁵⁵ “น” (ไม่)⁵⁶ “รุจจติ” (ชอบใจ)⁵⁷ หมายถึงความถือผิดกัน ข้าพเจ้าไม่ชอบใจ โดยเพิ่มความว่าความบาดหมางระหว่างเมืองสีพีและเจตราชเป็นสิ่งที่ไม่ควรเกิดขึ้นกับพระองค์ผู้ “บมิควรแก่ผู้จะมล้างปลิโพธภายใน” “ปลิโพธ” หมายถึง ความกังวล, ความห่วงใย⁵⁸ แสดงให้เห็นความในพระราชหฤทัยของพระเวสสันดรที่มุ่งหวังจะขจัดเครื่องกังวล อันเป็นเหตุขัดขวางการปฏิบัติธรรม คือ ความขัดแย้งรุนแรงระหว่าง 2 เมืองหากทรงครองราชสมบัติ ณ เมืองเจตราช

นอกจากความที่ยกมาข้างต้นในมหาชาติคำหลวง ใจความสำคัญที่สุดของคำปฏิเสธการครองเมืองเจตราชของพระเวสสันดร ซึ่งแสดงลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรอย่างชัดเจน คือ การยืนยันพระปณิธานในการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร ความว่า “ใจกูบมิใคร่สวดยสมบัติสักอัน”⁵⁹ หมายถึง ไม่ทรงปรารถนาราชสมบัติ ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจสาเหตุการบำเพ็ญทานและการไม่ทรงหวนอาลัยหรือเสียพระทัยในทานที่บริจาคไปแล้ว

การสอบถามที่ตั้งของป่าหิมพานต์ว่า “ป่าใดดูดีแรก ควรแก่ผู้จะสร้างวิเวกวัฏกรรมอยู่นั้นน ฯ”⁶⁰ แสดงให้เห็นลักษณะพระโพธิสัตว์ที่มีจิตใจมุ่งมั่นและไม่ปรารถนาสิ่งใดอื่นยิ่งไปกว่าพระโพธิญาณ

ภาพผู้บำเพ็ญทศบารมีของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงสะท้อนให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงบริจาคในสิ่งที่บริจาคได้ยาก สละในสิ่งที่สละได้ยากและอดทนต่อสิ่งที่ทนได้ยาก พระเวสสันดรจึงเป็นพระโพธิสัตว์ที่พร้อมจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเพราะได้บำเพ็ญบารมีอันหนักแน่นทั้ง 10 ประการอย่างบริบูรณ์

⁵⁵ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p.615.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 344.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 572.

⁵⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, หน้า 725.

⁵⁹ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,”* ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 118.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

4.1.3 พระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภิหาร

ในมหาชาติคำหลวง กวีคงเนื้อความเกี่ยวกับบุญญาภิหารของพระเวสสันดรเหนือคนทั่วไปตามเวสสันดรชาดก เช่น ในทานกัณฑ์ เหตุการณ์ก่อนพระเวสสันดรเสด็จออกจากเมืองสีพี แผ่นดินแยกออกมาขนาดเท่ารถพระที่นั่งหมุนให้พระเวสสันดรทอดพระเนตรเมืองเป็นครั้งสุดท้าย ความว่า

โส นครา นิกขมิตวาว รถํ นินวตติตวา นครํ โอลเเกตุกาโม อโหสิ พระออก
จากวงชัย ธอาลัยสองทรงยศ เพื่อผินรถคูเมืองแห่งตนนั้นน ๗ จาเน มหาปจวี
ภิขชิตวา ในปางนั้นน อันว่าพสุธาติเรก เถกตยงแต่ท่านท้าว ก็รัวระแหงให้มึนนาน
ภอประมาณที่เท่ารถ กุลาลจกั กวีย อโหสิ รถํ นคราภิมุขํ อกาสิ ก็ปรากฏกลจักร
ฉนงง หยนให้หน้ายานยงหย่อมเมือง แห่งนั้นน ๗ โส มาตาปิตูนํ วสนภูจานํ โอล
เกสิ จึงพระหน่อโลกนาถ ก็เมอลนิวาศนวรสถาน เจ้าจอมปราณทั้งสองใน
เมืองนั้นน ๗⁶¹

บทบาลีข้างต้นมีปรากฏตรงกับในเวสสันดรชาดก มหานิပါတวณณนา⁶² แปลความได้ว่า “พระองค์เสด็จออกจากพระนครแล้ว ใครจะหันกลับมาทอดพระเนตรพระนคร ๗ แผ่นดินในสถานที่ประมาณเท่ารถแตกไป ทำให้รถหมุนกลับหันหน้ามาสู่พระนครเหมือนแป้นของช่างหม้อ เพราะอาศัยน้ำพระทัยของพระเวสสันดรนั้น ๗ ท้าวเธอทรงทอดพระเนตรที่ประทับของ พระราชมารดาพระราชบิดา”⁶³

บทบาลี “จาเน มหาปจวี ภิขชิตวา” หมายถึง มหาปฐวีในที่แตกแล้ว, แยกออกแล้ว ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลแต่งว่าแผ่นดินรู้พระทัยพระเวสสันดรจึงแยกออก ดังคำว่า “เถกตยงแต่ท่านท้าว” คำว่า “เถก” หมายถึง เช่น, เหมือน⁶⁴ คำว่า “ตยง” หมายถึง รู้⁶⁵ คำว่า “แต่” หมายถึง ใจ⁶⁶ รวมความแล้วหมายถึง รู้ใจ บุญญาภิหารของพระเวสสันดรทำให้แผ่นดินรู้พระทัยและเห็นพระทัยที่พระองค์ต้องเสด็จออกจากเมืองเพราะบริจาคนางปัจฉิมวัย แผ่นดินอำนวยการความสะดวกแก่พระเวสสันดรที่ทรงทำทานยิ่งใหญ่และให้ทอดพระเนตรที่ประทับของพระเจ้ากรุงสยชัยและพระนางผุสดีได้ง่ายขึ้น

นอกจากนี้ มีเหตุการณ์การปรากฏของแอมรรถบนอากาศและละมั่งทอง ในทานกัณฑ์ เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานม้าให้แก่พราหมณ์ แอมรรถค้างอยู่ในอากาศเป็นที่อัศจรรย์ใจแก่ผู้เห็นและมี

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

⁶² สยามรัฐสส เตปิฎกฐกถา : ชาตภุจกถา (ทสโม ภาคโ) มหานิပါတวณณนา, หน้า 448.

⁶³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “เวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 274.

⁶⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, หน้า 350.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 445.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 446.

ละมั่งมารับแอกรถทรงแล้วลากไป การปรากฏของแอกรถบนอากาศและละมั่งแสดงให้เห็นว่าเทวดา มาช่วยเหลือในการเดินทางของพระเวสสันดร เหตุการณ์ตอนเทวดาบันดาลให้ระยะเวลาเดินทางในการเสด็จไปยังเมืองเจตราชของกษัตริย์ทั้งสี่ให้สั้นลงและเหตุการณ์ตอนพระอินทร์มีเทวบัญชาให้ พระวิษณุกรรมนำเครื่องอัฐบริขารมาถวายแด่พระเวสสันดรในกัณฑ์วนประเวศน์ เป็นต้น

เหตุการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นบุญญาภิหารของพระโพธิสัตว์ที่อยู่เหนือคนทั่วไป ซึ่งเกิดจากการสั่งสมความดีมามาก แม้แต่เทวดาก็ยังคอยช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกให้พระเวสสันดร บำเพ็ญบารมีมากยิ่งขึ้น

4.1.4 พระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์

ในขณะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์ได้อุทิศตนเองเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งปวง ทำให้พระโพธิสัตว์เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีเพื่อเป็นปัจจัยบรรลุพระโพธิญาณ ในขณะที่เดียวกันทานของพระเวสสันดรได้เอื้อประโยชน์สุขแก่ผู้รับทาน พระเวสสันดรจึงทรงเป็นที่พึ่งแก่ผู้ยากไร้เฉยใจ ดังตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรทรงบริจาคสัตว์ตสมกมหาทาน มีผู้มารับทานจำนวนมากหลายชั้นวรรณะ ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทรและยาก ในทานกัณฑ์ ความว่า

เอว้ ขตติยพราหมเเวสสุททาทยอ ตสส ทานั คเหตวา ปกภูมิสุ อิกคนคเโน
วยงราช คือกษัตริชาติชียพราหมณ์ พ่อค้าคามพ่อครัว สัตว์ตนเปนต์ัน พันกว่านี้มี
มาก สัตว์ผู้ยากยากก ปรฎีกาหกหีนทาน บานหน้าใสใจคลี่ ได้แล้วมีเมือบทาง
ต่างต่างเดอรดูยะย่งแล⁶⁷

บทบาทข้างต้นมีปรากฏตรงกับใน *เวสสันดรชาดก มหาณีปาวดณณนา*⁶⁸ แปลความได้ว่า “กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร รับพระราชทานของพระเวสสันดรนั้นไปด้วยประการฉะนี้ ฯ”⁶⁹

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีสรรค่านามแสดงสถานภาพของผู้รับทาน ได้แก่ “กษัตริชาติ” “ชียพราหมณ์” “พ่อค้า” “พ่อครัว” ในที่นี้น่าจะหมายถึงชนชั้นศูทร และผู้ยากไร้ดังกล่าว “สัตว์ผู้ยากยากก” กวีแสดงลักษณะของผู้รับทานว่า “หีนทาน” หมายถึง ใครจะรับทานอย่างแรงกล้า และ “บานหน้าใสใจคลี่” แสดงความรู้สึกละเมียดใจที่ได้รับทาน คำว่า “บาน” หมายถึง ปลาบปลื้ม แซ่มชื่น เบิกบาน เช่น ใจบาน, หน้าบาน⁷⁰ ใช้คู่กับวลี “หน้าใส” ในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงหน้าตาสะอาด

⁶⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 92.

⁶⁸ สุยามรรุจสุส เติปฏิภฎกถา : ชาตกฏกถา (ทสมเภาโค) มหาณีปาวดณณนา, หน้า 436.

⁶⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “เวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 265.

⁷⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, หน้า 668.

หมดจด แต่เป็นอาการยินดี จิตใจไม่หมองเศร้าหรือขุ่นมัว และคำว่า “ใจคลี” หมายถึง ใจเบิกบาน คำว่า “คลี” หมายถึง ขยายออก⁷¹ ให้ภาพดวงใจค่อย ๆ ขยายกว้างออก แสดงความรู้สึกสุขสมหวังของจิตใจที่ได้รับทานอย่างเป็นรูปธรรม เหตุการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นที่พึ่งและคลายความทุกข์ของสรรพสัตว์ได้โดยไม่มีขีดจำกัด

4.1.5 พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณ์คล้ายพระพุทธเจ้า

ในมหาชาติคำหลวง กวีคงความเปรียบแสดงรูปลักษณ์ของพระเวสสันดรขณะเสด็จไปยังพระอารามของพระนางมัทรีว่าเหมือนพระพุทธเจ้าเสด็จมา ในกัณฑ์วนประเวศน์ตรงกับ *เวสสันดรชาดก* ดังนี้

ปจเจกพุทธสทิเสน อุปสเมน ปุตตทารานํ สนติกํ อคมาลี จิงไปยงงสนักนี้
เจ้ามัทรี แลสองกุมารกุมารี อันมีรูปากฤตยบริสุทฺธ ุดจพระปรเตยกพุทธเสด็จมา
ในที่นั้นนา⁷²

จากบทบรรยายรูปลักษณ์ของพระเวสสันดรขณะทรงพระผนวช บทบาลี “ปจเจกพุทธสทิเสน อุปสเมน ปุตตทารานํ สนติกํ อคมาลี” ปรากฏตรงกับใน *เวสสันดรชาดก มหาณีปาตวณฺณนา*⁷³ แปลความ “ได้ว่าพระเวสสันดรเสด็จไปสำนักพระโอรสธิดาและพระเทวีด้วยความสงบเช่นกับพระปัจเจกพุทธเจ้า”⁷⁴

ในมหาชาติคำหลวง กวีคงความเปรียบรูปลักษณ์ของพระเวสสันดรว่าคล้ายพระปัจเจกพุทธเจ้าเพื่อมุ่งเน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมีบุญญาบารมีสมบุรณ์ของพระโพธิสัตว์ประหนึ่งตรัสรู้แล้ว กล่าวคือ พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าประเภทหนึ่งรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ฤๅษี อยู่อย่างโดดเดี่ยวจากชุมชนซึ่งต้องการความหลุดพ้นกิเลสจึงสละพันธนาการทางโลก ออกบวช ปลีกออกจากชุมชนอยู่อย่างโดดเดี่ยว เสาะแสวงหาโมกขธรรมหรือธรรมเครื่องทำให้หลุดพ้นกิเลสและบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณด้วยตนเอง⁷⁵

การเปรียบรูปลักษณ์ของพระเวสสันดรกับพระปัจเจกพุทธเจ้าทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่สละทางโลกออกบวชเป็นฤๅษี ดำรงชีพอย่างสันโดษ พยายามสั่งสมบารมีเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาและเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ การแปลโดยขยายความ

⁷¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 238.

⁷²ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 125.

⁷³สยามรัฐสส เตปิฎกภูจกถา : ชาตกภูจกถา (ทสโม ภาโค) มหาณีปาตวณฺณนา, หน้า 464.

⁷⁴ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 286.

⁷⁵พระมหาคุณุต สวางวงศ์, “พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 32.

รูปลักษณะของพระเวสสันดรว่า “รูปากฤตยบิสุทธ” หมายถึง รูปลักษณะอันบริสุทธิ์ ซึ่งสอดคล้องกับ อนุพยัญชนะ 80 ประการข้อที่ว่าพระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกันโดยตามลำดับทั้งเบื้องบนและเบื้องล่างและพระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสิ้นปราศจากมลทินทั้งปวงแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมี ลักษณะมหาบุรุษที่มีบุญญาบารมีอันจะเข้าถึงพุทธภาวะและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าแม้ใน *มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์วนประเวศน์ กวีนำเสนอ ความเปรียบรูปลักษณะของพระเวสสันดรเหมือนกับพระพุทธเจ้าตรงกับ *เวสสันดรชาดก* แต่ผู้วิจัยพบว่า ใน *มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์มหาพน กวีเพิ่มความเปรียบพระคุณลักษณะของพระเวสสันดรขณะบูชาไฟ เหมือนกับพระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นว่าใน *มหาชาติคำหลวง* กวีมุ่งเน้นนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของ พระเวสสันดรที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจน

4.1.6 พระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระโพธิสัตว์

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระโพธิสัตว์ตรงกับ *เวสสันดร ชาดก* แสดงให้เห็นสถานภาพของพระเวสสันดรว่าทรงเป็นพระโพธิสัตว์อย่างแท้จริง ดังตัวอย่าง คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระโพธิสัตว์ ตอนพระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์เมือง กลิงคราชภูริใน *มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์หิมพานต์

มหาสโต พราหมณ ทิสวา สมเด็จพระมหาสัตว์ ตรัสทอดพระเนตร
เห็นพราหมณ์⁷⁶

บทบาทข้างต้นมีปรากฏตรงกับใน *เวสสันดรชาดก* *มหานิปาตวณณนา*⁷⁷ แปลความได้ว่า “พระมหาสัตว์เจ้าทอดพระเนตรเห็นพวกพราหมณ์แล้ว”⁷⁸

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีแปลบทบาท “มหาสโต” (มหาสัตว์) โดยการเพิ่มคำเรียกหน้าชื่อว่า “สมเด็จพระ” เพื่อแสดงสถานภาพกษัตริย์ของพระเวสสันดร ลักษณะของพระเวสสันดรผู้มีคำเรียก หมายถึงพระโพธิสัตว์ใน *มหาชาติคำหลวง* ที่ตรงกับ *เวสสันดรชาดก* ทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็น พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ได้เป็นอย่างดี ดังจะแสดงคำเรียกพระเวสสันดรอันหมายถึง พระโพธิสัตว์ใน *มหาชาติคำหลวง* ที่ตรงกันกับ *เวสสันดรชาดก*

⁷⁶ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 59.

⁷⁷ *สยามรัฐสด เตปิฎกภูจกถา : ชาตกภูจกถา (ทสโม ภาโค) มหานิปาตวณณนา*, หน้า 404.

⁷⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “เวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 242.

ตาราง 5 คำเรียกพระเวสสันดรอันหมายถึงพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวงและเวสสันดรชาดก

คำเรียกพระเวสสันดร	มหาชาติคำหลวง	เวสสันดรชาดก
พระโพธิสัตว์	<ul style="list-style-type: none"> - พระโพธิสัตว์ - พระโพธิสัตว์ผู้มีสัการ - พระโพธิ์ให้ทรงธรรม - พระบาทพระโพธิสัตว์ - พระมหาสัตว์ - พระมหาสัตว์ทรงธรรม - พระมหาสัตว์สุรภาพ - บรมสัตว์ - สมเด็จพระบรมมหาสัตว์ - พระมหาบุรุษ - พระมหาบุรุษราช - พระมหาบุรุษราชผู้ใจบุญ 	<ul style="list-style-type: none"> - พระโพธิสัตว์ - พระบรมโพธิสัตว์ - พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ - พระมหाराชเจ้าบรมโพธิสัตว์ - พระมหาสัตว์ - พระมหาสัตว์เจ้า - พระเวสสันดรมหาสัตว์ - พระราชามหาสัตว์
หน่อพระพุทธเจ้า	<ul style="list-style-type: none"> - หน่อสรรเพ็ชญ์พญาธรรม - ท้าวผู้หน่อสรรเพ็ชญ์ - พระหน่อโลกนาถ - หน่อโพธิญาณ - บพิตรเฝ้าโพธิ์ 	-พระเวสสันดรบรมพุทธานุการ

4.2 ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ปรากฏเฉพาะในมหาชาติคำหลวง

ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ปรากฏเฉพาะในมหาชาติคำหลวง คือ ภาพพระโพธิสัตว์ที่เกิดจากการแปลแตงเนื้อความเพิ่มเติมเข้าไปจากบทบาลีในเวสสันดรชาดก เป็นภาพที่ได้ใหม่จากภาพพระโพธิสัตว์ที่มีอยู่เดิมในบทบาลีเวสสันดรชาดก ซึ่งเกิดจากการแปลโดยการศึกษาและอาศัยความคิดความเชื่อในพระพุทธศาสนาและพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า ทำให้เห็นว่าวิมู่งเน้นนำเสนอลักษณะพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพระเวสสันดรให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยพบว่าภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ปรากฏเฉพาะใน*มหาชาติคำหลวง* มี 3 ลักษณะ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณะงามเหมือนพรหม พระโพธิสัตว์ผู้มีคุณลักษณะเหมือนพระศรีอารีย และพระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระพุทธเจ้า

4.2.1 พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณะงามเหมือนพรหม

ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 3 ว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้บำเพ็ญบารมีให้เต็มสมบูรณ์เพื่อบรรลुพระโพธิญาณและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ผลแห่งการบำเพ็ญบารมีมีหลายภพชาตินับไม่ถ้วนนั้นทำให้พระโพธิสัตว์ได้รูปลักษณะพิเศษที่เรียกว่า มหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะของบุรุษผู้ยิ่งใหญ่

ผู้วิจัยพบว่าพระเวสสันดรทรงกำเนิดในวรรณะกษัตริย์และมีรูปลักษณะพิเศษแตกต่างจากบุคคลทั่วไป รูปลักษณะของพระเวสสันดรสะท้อนให้เห็นบุญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญมาในอดีตชาติและบำเพ็ญต่อเนื่องในปัจจุบันชาติ ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีผู้แปลแต่งเพิ่มเติมเนื้อความเกี่ยวกับพระบุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของพระเวสสันดร ซึ่งไม่ปรากฏในบทบาลีเพื่อเน้นลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรว่ามีรูปลักษณะขณะบูชาไฟดงามดังพระพรหม ในกัณฑ์จุลพน ความว่า

ยตถ เวสสันดร ราชา ตรมวลไคแดนราช พระบาทแพศยันดร สห ปุตเตหิ
สมมติ กับสองอรหน่อหน้า มัทรีเกล้ากษัตริย์ ธาเรนโต พราหมณวณณิ ทรงเพศซี
อยู่เลื่อน งามเงื่อนพร้อมเพียงพรหม⁷⁹

เวสสันดรชาดกฉบับชินวร กัณฑ์จุลพน แปลบทบาลี “ยตถ เวสสันดร ราชา สห ปุตเตหิ สมมติ ธาเรนโต พราหมณวณณิ” ว่า “พระราชฤๅษีซึ่งมีพระนามว่าพระเวสสันดร กับพระชาลีราชปิโยรส พระกัณหาชินาราชธิดาแลพระนางมัทรีราชเทวี ทรงเพศบรรพชิตอันประเสริฐ”⁸⁰

มหาชาติคำหลวง กวีเพิ่มความเปรียบรูปลักษณะของพระเวสสันดรว่างามดังพรหม ลักษณะสง่างามดังพรหมของพระเวสสันดรคล้ายคลึงกับมหาบุรุษลักษณะ คือ พระกายตรงเหมือนกายพรหมและพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม การบรรยายของพราหมณ์เจตบุตรว่าพระเวสสันดรทรงมีลักษณะดงามดังพรหมขณะทรงผนวชเหมาะสมอย่างยิ่ง เนื่องจากบุคคลที่ได้มหาบุรุษลักษณะข้อลักษณะพระกายตรงเหมือนกายพรหมเกิดจากอานิสงส์ของการไม่ฆ่าสัตว์ มีเมตตาและกรุณาต่อสัตว์ละอายและมุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์⁸¹ การบรรยายข้างต้นยังสอดคล้องกับภาพการเปลี่ยน

⁷⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 151.

⁸⁰ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, *เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร*, หน้า 121.

⁸¹ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11 พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 167.

เครื่องทรงของพระเวสสันดรที่ทรงวางพระขรรค์ ปลดอาวุธเพื่อเข้าสู่เพศบรรพชิต นุ่งหนังเสือ จองชฎาและเป็นภาพที่ตรงกับลักษณะของพรหม*

4.2.2 พระโพธิสัตว์ผู้มีคุณลักษณะเหมือนพระศรีอารีย

พระศรีอารียเมตไตรย คือ ผู้จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้าอีกหนึ่งพระองค์ในภัทรกัลป์* เชื่อว่ายุคพระศรีอารียเมตไตรยเป็นที่น่ารื่นรมย์ ฤดูกาลสม่ำเสมอ ฝนตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งเป็นยุคที่สมบูรณ์ที่สุดในโนคติของผู้คนที่ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนา⁸² กวีนำคุณสมบัติของพระศรีอารียเมตไตรยมาเปรียบกับพระเวสสันดร ซึ่งเป็นภาพที่กวีเพิ่มเติมจาก *เวสสันดรชาดก* ดังตัวอย่างตอนพระอจุตฤๅษีบอกที่อยู่ของพระเวสสันดรแก่ชูชก ในกัณฑ์มหาพน

ธาเรนโต พราหมณวณณิ ทรงบรรพชาสา ธรโนพนาไลย อาสทลจ มสณชฎี
ห่อเกล้า ชฎาธาร ภัคสังวารบุชาไฟ จมมวาสี ฉมา เสดติ แผ่นหล้าสำนองไผท หนังเสือ
ไห้ ท่านทรงธาร ชาตเวท นมสสติ ไหว้ไฟใจวิเวก เงื่อนปรเตยกศรียอารีย⁸³

บทบาลี “ธาเรนโต พราหมณวณณิ อาสทลจ มสณชฎี จมมวาสี ฉมา เสดติ ชาตเวท นมสสติ” มีปรากฏตรงกับใน *เวสสันดรชาดก มหาณีปาตวณณนา*⁸⁴ หมายถึง “ทรงเพศพราหมณ ทั้งขอสำหรับเกี่ยวผลไม้ ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิงแลพระชฎา ทรงหนังอินเป็นภูษาทรง บูชาเพลิง⁸⁵

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีผู้แปลแต่งเพิ่มเติมเนื้อความเปรียบเทียบพฤติกรรมของพระเวสสันดรขณะบำเพ็ญเพียรในเพศนักบวชประหนึ่งเป็นพระศรีอารีย คำว่า “เงื่อนปรเตยกศรียอารีย”

* จันทรศิริ แทนมณี กล่าวถึง รูปร่างของพรหมทั้งหลายงามและเกลี้ยงเกลา และมีรัศมีรุ่งโรจน์กว่าพระอาทิตย์ พระจันทร์ ตั้งพันเท่า เพียงแต่มีอยู่ ๑ เดียวจะให้แสงสว่างเรื่องไปทั่วจักรวาลตั้งหมื่นจักรวาลและก็สว่างทั่วทุกแห่ง พรหมทั้งหลายเกล้าเกศงามหนักหนา ทรงชฎาทรงองค์ รูปร่างกึ่งดงาม แม้แต่เขาหรือข้อศอกก็กลมไม่เห็นที่ต่อกัน ในกายมิได้มีลามกอาจาม รูปร่างที่เห็นได้ชัดของพรหมก็คือมีกายตรง (พรหมา อุชคตโต)คือไม่ได้เอนไปในเบื้องหน้าและเบื้องหลังเหมือนกายชนทั้งหลาย”

จันทรศิริ แทนมณี, “พระพรหมในวรรณคดีบาลี และสันสกฤต,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 60 – 61.

* ภัทรกัลป์เป็นกัลป์ปัจจุบันจะมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 5 พระองค์ มาตรัสรู้แล้ว 4 พระองค์ ได้แก่ พระพุทธเจ้า กุกกุสันธ พระโกนาคมน์ พระกัสสป และพระโคตม (องค์ปัจจุบัน) พระศรีอารียเมตไตรย ซึ่งจะมาตรัสรู้ในภายหน้า เสฐียรโกเศศ, *เล่าเรื่องในไตรภูมิ* (พระนคร: คลังวิทยา, 2513), หน้า 182-183.

⁸² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *อยุธยา: ประวัติศาสตร์และการเมือง* (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2542), หน้า 233.

⁸³ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,”* ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 141 - 142.

⁸⁴ *สยามรัฐสด เตปิฎกภูจกถา : ชาตภูจกถา (ทลโม ภาโค) มหาณีปาตวณณนา*, หน้า 503.

⁸⁵ *ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศเธอ กรมหลวง, เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร*, หน้า 141.

หมายถึง ประหนึ่งจะตรัสรู้เป็นพระศรีอาริย์โดยเฉพาะ หมายถึงพระพุทธเจ้า⁸⁶ สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอาริย์เมตไตรย เชื่อว่าในอนาคตเบื้องหน้า พระศรีอาริย์จะลงมาบังเกิดในโลกมนุษย์ 2 ครั้ง ครั้งแรกจะจุติลงมาบริจาคมหาทาน มีบุตรและภรรยาคล้ายกับพระเวสสันดร อีกครั้งหนึ่ง เมื่อมนุษย์มีอายุแปดหมื่นปีจึงจุติลงมาเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า⁸⁷ การเปรียบดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าวิถีความว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล

4.2.3 พระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระพุทธเจ้า

ในมหานิทานคำหลวง กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระพุทธเจ้าในฐานะผู้รู้แจ้ง เช่น พระสรรเพชญ์และพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น ดังตัวอย่างเหตุการณ์ขณะพระเวสสันดรทรงอยู่ในเพศบรรพชิต กวีใช้คำเรียกเพื่อแสดงสถานภาพนักบวชของพระเวสสันดรคู่กับคำเรียกที่หมายถึงพระพุทธเจ้า ในกัณฑ์มหาพน ความว่า

เวสสันดร โอ หุสถานใดอันอุดม ที่พระฤๅษีศรมณสรพรเพชญ์ สมเด็จพระเจ้าใจ
บุญ เล้าก็ชุลมนไปชอง⁸⁸

ในอรรถกถาเวสสันดรชาดก แปลความตอนนี่ว่า “สมเด็จพระเวสสันดรราชราธิเบศร์ เสด็จประทับ ณ ประเทศที่ใด พราหมณ์เฒ่าก็สัญจรไปโดยสังเกต จนกว่าจะลูถึงอุดมประเทศที่นั่นแลฯ”⁸⁹ เห็นได้ว่าบทบาลี “เวสสันดรโอ” หมายถึง พระเวสสันดร

ในมหานิทานคำหลวง กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดร ว่า “พระฤๅษีศรมณสรพรเพชญ์” ซึ่งมาจาก ฤๅษี + ศรมณ (สมณะ ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญพรต) + สรรเพชญ์ (สัพพัญญู, ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง) รวมความแล้วหมายถึง พระฤๅษีผู้บำเพ็ญพรตเพื่อตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญู⁹⁰

ในมหานิทานคำหลวง พระเวสสันดรยังทรงมีพระคุณสมบัติของผู้เป็นใหญ่ในสามโลก กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรว่าจอมไตรและพระตรีโลกेश্বর แม้ลักษณะผู้เป็นใหญ่ในสามโลกจะพบในปริมาณไม่มากเมื่อเทียบกับลักษณะผู้รู้แจ้งดุจพระพุทธเจ้า แต่ก็แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน

⁸⁶ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาคาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 293.

⁸⁷ประโยชน์ สังกลิน, “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า: ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540), หน้า 53.

⁸⁸ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานิทานคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 177.

⁸⁹ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “เวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 321.

⁹⁰ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาคาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 487.

ผู้วิจัยจะแสดงคำเรียกพระเวสสันดรอันหมายถึงพระพุทธเจ้าที่ปรากฏเฉพาะในมหาชาต
คำหลวง

ตาราง 6 คำเรียกพระเวสสันดรอันหมายถึงพระพุทธเจ้าที่ปรากฏเฉพาะในมหาชาต
คำหลวง

คำเรียกพระเวสสันดร	มหาชาตคำหลวง	เวสสันดรชาดก
พระพุทธเจ้า	<ul style="list-style-type: none"> - พระสรรเพชญ์ - พระศรีสรรเพชญ์ - พระชคัศรยาพดงพงษประภาสกร - ท้าวผู้ผ่าพลมาร - พระทศพลญาณ - สรคต - พระศรีสุพุทธาทิตย - จอมไตร - พระตรีโลกेश्वร์ 	ไม่ปรากฏ

จากตาราง ในมหาชาตคำหลวง กวีเรียกพระเวสสันดรว่าเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งไม่ปรากฏใน
เวสสันดรชาดก เนื่องจากในพระชาติที่พระโพธิสัตว์เป็นพระเวสสันดรนี้ พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญ
บารมีต่อไปจนกว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติเจ้าชายสิทธัตถะ จึงจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
ภาพพระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระพุทธเจ้าในมหาชาตคำหลวงจึงแสดงให้เห็นว่ากวีผู้แปลแต่ง
มหาชาตคำหลวง เรียกพระเวสสันดรว่าเป็นพระพุทธเจ้าไว้ล่วงหน้าในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้
เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมาอย่างแน่นอน

การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรเพิ่มเติมจากบทบาลีในมหาชาตคำหลวง
แสดงให้เห็นคุณลักษณะของพระเวสสันดรที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปอย่างชัดเจน โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งการกล่าวถึงและยกย่องพระเวสสันดรในฐานะที่เท่าเทียมกับพระพุทธเจ้าเป็นการแปลแต่งโดย
การตีความ ซึ่งผู้แปลแต่งทราบอยู่แล้วว่าพระเวสสันดรจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อไป

ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่เน้นลักษณะของผู้บำเพ็ญทานและเสียสละอันยิ่งใหญ่
แสดงให้เห็นการบำเพ็ญตนตามโพธิสัตว์จรยาตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา ภาพเหล่านี้เกิดจาก
การใช้กลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร
อย่างแยกคาง ดังจะกล่าวต่อไป

บทที่ 5

กลวิธีการเล่าเรื่องในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรใน

มหาชาติคำหลวง

ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงเกิดจากการใช้กลวิธีการเล่าเรื่อง กวีดำเนินเรื่องตามขนบของการแต่งวรรณคดีพระพุทธศาสนาและผูกเรื่องให้ดำเนินไปโดยใช้ องค์ประกอบของเรื่องเล่า ได้แก่ โครงเรื่อง ผู้เล่าเรื่อง ตัวละคร ฉากและบทสนทนา มีโครงเรื่องมุ่ง นำเสนอแก่นเรื่องสวดบูชาบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้าในพระชาติต่อไป

อิราวดี ไตลิ่งคะ กล่าวว่าการศึกษาเรื่องเล่าตามองค์ประกอบของบันเทิงคดีประกอบด้วย โครงเรื่อง กลวิธีการเล่าเรื่อง ตัวละคร ฉากและแนวคิด¹ ในบทนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์กลวิธีการเล่า เรื่องเพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร ได้แก่ ผู้เล่าเรื่อง มุมมองของการเล่าเรื่องและ วิธีการเล่าเรื่องของกวี ดังนี้

5.1 ผู้เล่าเรื่อง

ผู้เล่าเรื่อง (Narrator) คือ ผู้ที่เล่าเรื่องแต่ง เป็นผู้มีความรู้ อาจเป็นตัวละครหรือไม่มีตัวละคร ใดทำหน้าที่เป็นผู้เล่าเรื่อง แต่มีเสียงพูดออกมาซึ่งไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นคำพูดของตัวละครใดและมี ลักษณะเป็นกลาง² การใช้ผู้เล่าเรื่องเป็นกลวิธีสำคัญที่ทำให้ทราบว่าเป็นคนเล่าเรื่อง ซึ่งเป็นวิธีที่ ช่วยถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร การเลือกผู้เล่าเรื่องแตกต่างกันทำให้เข้าใจตัวละครต่างกัน เช่น ถ้าใช้ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 1 ทำให้ผู้อ่านเข้าใจตัวละครที่กำลังเล่าเรื่อง แต่ไม่สามารถ รับรู้ความคิดและความรู้สึกที่แท้จริงของตัวละครอื่นได้ ผลก็คือผู้อ่านต้องตีความตัวละครอื่นจาก คำพูดและการกระทำของตัวละครนั้นๆ แต่ถ้าใช้ผู้เล่าเรื่องแบบรู้แจ้งที่ถ่ายทอดความรู้สึกของตัวละคร แต่ละตัว ผู้อ่านก็จะเข้าใจตัวละครนั้น ๆ ได้ ผู้เล่าเรื่องจึงมีผลต่อการควบคุมความรู้ของผู้อ่านว่า ตัวละครที่ผู้เล่าเรื่องเล่านี้มีลักษณะเช่นไร

ในมหาชาติคำหลวง มีกวีผู้แต่งและเรียบเรียงเวสสันดรชาดก พระพุทธเจ้าและกวีผู้แปลแต่ง มหาชาติคำหลวงเป็นผู้เล่าเรื่อง ผู้วิจัยจะกล่าวเฉพาะพระพุทธเจ้าและกวีผู้แปลแต่งมหาชาติคำหลวง

¹อิราวดี ไตลิ่งคะ, ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2546), หน้า 2.

²ฌอง-ปีแยร์ โกลเด็นชไตน์, การอ่านนวนิยาย-Pour lire le roman, แปลโดย วลัยยา วิวัฒน์ศรี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 54.

เท่านั้น เนื่องจากพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นตัวละครที่อยู่ในปัจจุบันวัตถุทรงนำเรื่องราวการบำเพ็ญคุณงามความดีในอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์มาแล้วให้พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นพระสาวกฟังเพื่อแสดงธรรม ส่วนกวีผู้แปลแต่งมหาชาติคำหลวงได้แปลแต่งมหาชาติคำหลวงจาก *เวสสันดรชาดก* ในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 2 แสดงให้เห็นว่ากวีผู้แปลแต่งมหาชาติคำหลวงได้คงเนื้อความเดิมของ *เวสสันดรชาดก* ในขณะที่เดียวกันกวีก็ได้เล่าเรื่องเพื่อสร้างภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1.1 พระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่อง

พระพุทธเจ้าเป็นตัวละครสำคัญในเรื่องซึ่งอยู่ในฐานะผู้เล่าเรื่องปรากฏตัวในปัจจุบันกาล (ปัจจุบันวัตถุ) ทรงเป็นผู้เล่าที่เล่าย้อนเรื่องราวประวัติของพระองค์เองเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร (อดีตวัตถุ) ซึ่งบำเพ็ญบารมีธรรมโดยมุ่งปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณ การปรารถนาเรื่องอันเป็นสาเหตุที่มาของการเล่าเรื่องของพระพุทธเจ้าเป็นการเน้นย้ำว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดในอดีตเป็นเรื่องจริง มี 2 ลักษณะ ดังนี้

5.1.1.1 มีเนื้อความและคำสรรพนามที่ระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องใน *มหาชาติคำหลวง* กวีจะแปลแต่งโดยเก็บรายละเอียดที่ระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องของพระเวสสันดร ตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องพระนางมุลลตีให้แก่พระภิกษุสาวกฟังในกัณฑ์ทศพร ความว่า

๑ตมตถิ ปกาเสนโต สตถา อห ๑ สตถา อันว่าพระศาสดามหาบรมไตรภพ
นารถ ปกาเสนโต ธก็จะประกาศพรรณนา ตั อตถิ อรรธาธิกนิกร อนนมีในมหาแพศ
ยันดรชาติชาภูก พระติลกบันฑูรฯ จตุวิธปริสานิ แก่จตุรพิธบรรสัทยงหลาย ดังนึ
๑ อิหิ วตวาน มขวา เทวราชา สุขุมปติ มุสสุตติยา วริ ทตวา อนุโมทิตถ วาสโวติ ๑

๑ภิกขเว ตฺถุภิกษุบริวาร มขวา อันว่าทำวผู้ผ่านคชาธารสารเสวตร เทวรา
ชา อนนเปนเชษฐแก่เทพดา ราชาบรเมนทมิ้ง วาสโว เมาะ เทวเสฏโฐ ยศยิ่งพัน
เทพดา สุขุมปติ เมาะ สุขิ นาม อสุรกณณิ ปติ ๑ ปติ อนนเปน ภรรดาธิเบศร์ อสุ
รกณณิ แห่งอสุเรศกุมาริ สุขิ นาม อนนมีชื่อสุชาดา ภรรยาอินทอัคราช ๑ อิหิ วจณิ
ยงพระศาสดนดังนึ วตวา ครันนธชี้ให้ตรัสแจ้ง แก่ลิ่งแสดงกลประกาศ ทตวา ก็

ประสาทไสโสมนัส วรฺ เมาะ ทสวเร ยงงพรพิพฒทศเพธ ผุสสติยา แก่อกท้าวสุร
สุเศศตรมุขสติ อนุโมทิตถ กัเกษมศรีปริดิปราโมทย์ ในมาโนชทานันน ๓³

จากตัวอย่างเนื้อความที่ระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่อง คือ “อันว่าพระศาสดา มหาบรม
ไตรภพนารถ...ก็จักประกาศพรรณนา” พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องของพระเวสสันดรให้แก่พระสาวกฟัง
โดยตรัสว่า “ภิกขเว ดูกรภิกษุบริพาร” การบรรยายเรื่องพระอินทร์ประทานพรแก่พระนางผุสดีของ
พระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ได้เกิดกับพระเวสสันดรที่กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้าโดยตรง
เน้นย้ำคุณลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้าและทำให้พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เล่าที่อยู่ในฐานะผู้รู้แจ้งซ้อน
อยู่กับกวีที่ไม่ปรากฏตัวในเรื่อง เป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเรื่องเล่ารับรู้และเข้าใจอารมณ์ความรู้สึก
ความนึกคิดของตัวละครอย่างชัดเจนผ่านพุทธวจนะของพระพุทธเจ้า หากตัวละครอื่นเป็นผู้เล่าจะเล่า
เรื่องพระนางผุสดีกับพระอินทร์ได้อย่างจำกัดและไม่น่าเชื่อถือเมื่อเทียบกับพระพุทธเจ้า เพราะ
ตัวละครอื่น ๆ อาจไม่ได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ในอดีตชาติของพระนางผุสดีหรือถ้าอยู่ในเหตุการณ์ก็ไม่
สามารถรู้ภาวะจิตใจของพระอินทร์ การบรรยายของพระพุทธเจ้าว่าเมื่อพระอินทร์ประทานพรแต่
พระนางผุสดีแล้วมีพระทัยโสมนัส ทำให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงล่วงรู้ความรู้สึกของพระอินทร์ เน้นให้
เห็นว่าพรทั้ง 10 ประการมีความสำคัญต่อตัวละครในเรื่อง ได้แก่ พระนางผุสดี พระเวสสันดรและผู้ที่ได้
ได้ประโยชน์จากพรนั้น

ในมหานิทานคำหลวง ปรากฏเนื้อความที่กล่าวกันว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องและทรงใช้
สรรพนามบุรุษที่ 1 ในการเล่าเรื่องของพระเวสสันดร ด้วยคุณลักษณะสำคัญของพระพุทธเจ้าคือเป็น
ผู้รู้แจ้ง (สัพพัญญู) ทรงมีความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ (ปุพเพนิสาณาสสติญาณ) พระพุทธเจ้าทรงจดจำ
รายละเอียดของการเป็นอยู่ ความสุข ความทุกข์ในแต่ละชาติอย่างชัดเจน พระพุทธเจ้าทรงเล่า
เหตุการณ์ในอดีตเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 แทนพระองค์เอง
ทำให้พระภิกษุสาวกหรือผู้ฟังเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระเวสสันดร
ในตอนท้ายของทานกัณฑ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าขณะพระเวสสันดรเสด็จออกจากพระนคร ทรงบริจาค
รถพระที่นั่งแก่พราหมณ์ พระพุทธเจ้าใช้สรรพนามแทนพระองค์เองว่า “กู” และ “ตู” แสดงให้เห็น
พระปณิธานในการบำเพ็ญทานเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ดังนี้

อเถตถ ปญจโม อาคา โส นั รถมยาจถ ๗ ภิกขเว อ้าทวยสงฆ์ทั้งสิ้น บมิตัน
ด้วยโลกธรรม อเถตถ ปญจโม อาคา อันว่า พราหมณ์หนึ่งเต้า บนนจบท้าวถ้วนเบญจ
โส นั รถมยาจถ เห็นยานพญาอายาจนั ราชรถนั้นนในเถื่อน ตสส ตั ปฎิยาทาสี
กูปเบือนเคลื่อนค้ายอ คำตยวขอก็ให้มนน น จสสุปทโต มโน ก็บหุใจปนนบริตยาค

³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานิทานคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1
(กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), หน้า 47-48.

เพื่อพุทธภูมิภาคหน้าไส้ ตโต เวสสันตโร ราชา พระแพศยันดรไถ้ธิดาข ตูเอาชาตินันน
 แห้ โอรเปตวา สกั ชน ให้ลูกแลเมียงลง จากกรถทรงทนนใด อสสาสยิ อสสรถั อื่นเอา
 ใจพราหมณ์แพร์ มอปรถแงเเรือนงาม⁴

จากบทบาลี “อเถตถ ปญจโม อากา โส นั รถมยาจถ ตสส ตั ปฎิยาเทสิ น จสส ปหโต มโน”
 “ถ” (ครั้งนั้น) โส (อันว่าพราหมณ์นั้น) “ปญจโม” (เป็นที่ 5) “อากา” (มา) “อยาจถ” (ขอ)⁵ “รถั”
 (ซึ่งรถ) “นั” (กับพระโพธิสัตว์นั้น) “ปฎิยาทาสิ” (มอบแล้ว)⁶ “ตั” (ซึ่งรถนั้น) “ตสส” (แก่พราหมณ์
 นั้น) “จ” (อนึ่ง) “มโน” (อันว่าใจ) “อสส” (ของพระโพธิสัตว์นั้น) “น ปหโต” (ไม่ใช่ใจที่ถูกกระทบ)
 ใน*เวสสันตรชาดก ฉบับชินวร* แปลคาถาบาลีข้างต้นว่า “ครั้งนั้นพราหมณ์นั้นนับเป็นที่ 5 มาทูลขอรถที่
 นั่งต่อพระโพธิสัตว์ (ผู้กำลังเสด็จไป) ในป่า พระองค์ก็ประทานมอปรถนั้นแก่พราหมณ์นั้น พระองค์มิได้
 มีพระหฤทัยย่อหย่อนในทานบริจาค”⁷

ใน*มหาชาติคำหลวง* หลังจากพระพุทธเจ้าทรงบรรยายการบริจาครถทรงของพระเวสสันดร
 แล้ว พระพุทธเจ้าทรงใช้สรรพนามแทนพระองค์เองว่า “กู” แล้วเล่าการรำพึงถึงพระปณิธานในอดีต
 ของพระองค์ขณะเป็นพระเวสสันดรว่าไม่ย่อท้อในการบริจาค แม้การเสด็จออกจากเมืองอาจทำให้เกิด
 ความหุดหู่ในจิตใจ การเล่าเรื่องลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระเวสสันดรขณะนั้น
 ทรงมีลักษณะของพระโพธิสัตว์ คือ มีพุทธภูมิในกายหน้าเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด ดังคำว่า “เพื่อพุทธ
 ภูมิภาค” ทรงไม่หวั่นไหวกับคำสรรเสริญเยินยอและทรงปรารถนาอย่างแรงกล้าในการทำทานเพราะ
 หากมีผู้เอ่ยปากขอเพียงคำเดียว ก็ทรงยินดีมอบสิ่งนั้นให้ในทันทีดังความว่า “กูบเปือนเคลื่อนคำยอ
 คำตยวขอก็ให้มนน”

เนื้อความต่อมา บทบาลี “ตโต เวสสันตโร ราชา” แปลได้ว่า “แต่กาลนั้นพระเวสสันดรราชา”
 ใน*มหาชาติคำหลวง* พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงพระเวสสันดรว่า “พระแพศยันดรไถ้ธิดาข ตูเอา
 ชาตินันนแห้” การกล่าวเน้นว่าพระพุทธเจ้าทรงเคยเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรอย่างแน่แท้ทำให้
 ทราบว่าเสียงเล่าข้างต้นเป็นเสียงเล่าของพระพุทธเจ้าที่ทรงเล่าเรื่องในอดีตชาติผ่านมุมมองและ
 ประสบการณ์ตรงของพระองค์

การเล่าเรื่องของพระพุทธเจ้าที่แทนพระองค์เองด้วยสรรพนามบุรุษที่ 1 แสดงให้เห็นความ
 ปรารถนาและปณิธานของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจอารมณ์

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

⁵ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p.105.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 398.

⁷ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศเธอ กรมหลวง, *เวสสันตรชาดก ฉบับชินวร* (พระนคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาล
 วิทยาลัย, 2528), หน้า 76.

ทัศนคติของตัวละครพระเวสสันดรที่อดทนต่อความยากลำบาก ทั้งนี้ ยังทำให้รู้ว่าใครคือผู้ฟังเรื่องเล่าที่มีตัวตนในเรื่อง ปรากฏในตอนต้นของกัณฑ์วนประเวศน์ ดังนี้

เตน วุตต์ เหตุการณ์นั้นนท่งแท้ อันว่าพระพุทธเจ้าผู้แปลปราบพลมาร
ก็มีพุทธโองการ แก่สงฆ์นิกรทงหลาย ดังนี้ ฯ ยทิ เกจิ มนุชา เอนติ อนุมคเค
ปฏิบัติ มคคนเต ปฏิบัติจาม กุหิ วงกตปพพโต ฯ โภ สาริปุตต ตูกรพระธรรม
เสนาบดี ศรีสาริปุตต อุดมอารียอรหันต์ เกจิ มนุชา ยทิ เอนติ ฌิลคนผู้ใดใครใครก็ดี
แลมา อนุมคเค โดยปริษฎาคมมารค ปฏิบัติ ในทางราชลัลา โดยรยยาภิมุข มย
อันว่าผู้ทนต์ทุกข์ลำบาก ไพรซัปปราจจากพระนคร ปฏิบัติจาม คมนมคค์ ตูก็ถาม
พิถยันตรลิวลิที่ทางตูเสด็จ เต มนุเช แก่คนผู้เคจจมาเคจจทางท่ง อิติ วจเนน
ด้วยคำถ่อง ดังนี้ โภนโต มหาชนา ตูกรมหาชน พันพิ้งสูบอภล วงกตปพพโต อัน
ว่าเขาวงกฏกันดาร กุหิ จาเน โหติ มีในสถานที่ใดต่งงันน สูเร้งชั้นนบอภล หนึ่ง
รา เต ตถถ อมเห ปสสิตวา เขาเห็นตูทงสิกระษัตริ ในทางพลัดเมืองไปปล่ยวันน
กอุณั ปรีเทวยุ เขาก็ให้พิลาป ลาลศกราบกรณา ทุกชนเต ปฏิเวเทนติ เขาก็บอก
ความทุกขทรเหล แก่ตูผู้บันเดนบันเดอรเข้า ฯ ทูเร วงกตปพพโต บพิตร อันว่าเขาวง
กฏอยู่ไกล แต่หนีไปลิวลิแล⁸

บทบาลี “มย” เป็นสรรพนาม “ข้าพเจ้าทั้งหลาย, เราทั้งหลาย” ใช้แทนพระพุทธเจ้าผู้ทรง
เล่าเรื่อง บางครั้งแม้ในบทบาลีไม่ปรากฏคำสรรพนาม แต่ทราบได้ว่าใครเป็นประธานในประโยค
สังเกตจากการลงท้ายวิภัตติกริยา เช่น บทบาลี “ปฏิบัติจาม” ลงท้าย “ม” บอกประธาน ได้แก่ “เรา
ทั้งหลาย”

ในมหาชาติคำหลวง พระพุทธเจ้าทรงใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 เมื่อกล่าวกับผู้ฟังว่า “ตู” ได้แก่
พระสาวกและพระสาริปุตต พระพุทธเจ้าทรงแสดงความรู้สึกของพระองค์ขณะเสวยพระชาติเป็น
พระเวสสันดรว่าทรงทนทุกข์ลำบากจากการเดินป่า ซึ่งมีสาเหตุมาจากชาวเมืองสีพีขับพระองค์ออก
จากเมือง ดังคำว่า “อันว่าผู้ทนต์ทุกข์ลำบาก ไพรซัปปราจจากพระนคร” การใช้สรรพนามบุรุษที่ 1
ของพระพุทธเจ้าในตอนนี้ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ความรู้สึกของพระพุทธเจ้าขณะเสวยพระชาติเป็น
พระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน

บทสนทนาที่พระพุทธเจ้าบรรยายเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรตรัสถามทางกับมหาชน
พระพุทธเจ้าทรงใช้สรรพนามบุรุษที่ 2 แทนมหาชนว่า “สู” ความว่า “สูเร้งชั้นนบอภล หนึ่งรา”
และใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 แทนพระองค์เองว่า “ตู” เป็นการแทนพระองค์ซ้อนอยู่ในช่วงที่เป็น

⁸ ศิลปการ, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 95.

พระเวสสันดรอีกทอดหนึ่ง ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเชื่อว่าเรื่องที่พระพุทธรเจ้าทรงเล่าเป็นประสบการณ์ตรงที่เกิดขึ้นกับพระองค์ในอดีตจริง ดังคำว่า “เขาเห็นตุงหงส์กระษัตริ ในทางพลัดเมืองไปปลายนั่น” หมายถึง มหาชนเห็นกษัตริย์ทั้งสี่ การใช้สรรพนาม “ตุง” ในเนื้อความตอนนี้ทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรนี้ไม่ใช่บุคคลอื่น นอกจากเป็นอดีตชาติของพระพุทธรเจ้าเท่านั้น

พระพุทธรเจ้าทรงเล่าต่อว่าเมื่อมหาชนเห็นพระองค์ซึ่งเป็นพระเวสสันดรในขณะนั้นก็รำไห่ลดตัวลงกราบและบอกถึงความทุกข์ยากลำบากว่าระยะทางไปยังเขาวงกตอีกไกลลิบลัว แสดงให้เห็นพระกรุณาธิคุณของพระเวสสันดรที่มีต่อประชาชนและพระเวสสันดรทรงเป็นบุคคลที่ประชาชนเลื่อมใสศรัทธามาก สังเกตว่าพระพุทธรเจ้าทรงใช้สรรพนามแทนพระองค์ว่า “ตุง” เช่นเดิม แต่เปลี่ยนสรรพนามแทนมหาชนมาเป็นสรรพนามบุรุษที่ 3 ว่า “เขา” ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้ถึงความตอนนี้พระพุทธรเจ้าทรงกำลังเล่าเรื่องในอดีตของพระองค์ให้พระสาวกซึ่งเป็นผู้ฟังหลักในเรื่องฟังว่าในอดีตทรงมีปฏิสัมพันธ์กับมหาชน ซึ่งเป็นบุคคลที่ 3 และเรื่องที่เล่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว

การให้พระพุทธรเจ้าทรงใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 แทนพระองค์เองเพื่อเล่าเรื่องราวของพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง*จึงทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นจริงยิ่งขึ้นว่าเรื่องพระเวสสันดรเป็นเรื่องของพระพุทธรเจ้าและพระพุทธรเจ้าทรงเคยเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ทั้งนี้ เนื้อความและสรรพนามที่ระบุว่าพระพุทธรเจ้าทรงเป็นผู้เล่าเรื่องทำให้เข้าใจว่าพระพุทธรเจ้าทรงได้พบ ได้เห็น ได้ยิน ได้รู้สึก หรือนึกคิดเช่นไรต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตชาติ การเล่าเหตุการณ์ในปัจจุบันชาติซึ่งเป็นมูลเหตุของการเล่าเรื่องในอดีตยังทำให้เห็นว่าคนอื่นไม่ได้เล่าเรื่องพระเวสสันดร แต่เป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งเล่าชีวประวัติของพระองค์เองในอดีตชาติได้อย่างลึกซึ้ง

5.1.1.2 ยกพระพุทธรพจน์ที่พระพุทธรเจ้าตรัสกับสาวกเป็นหลักฐานประกอบการเล่าเรื่อง พระพุทธรเจ้าในฐานะผู้เล่าเรื่องทำให้ผู้อ่านผู้ฟังติดตามเรื่องได้อย่างต่อเนื่อง ดังตัวอย่างการเล่าเรื่องเมื่อจบความตอนใดตอนหนึ่งแล้ว จะปรากฏพระพุทธรพจน์ที่พระพุทธรเจ้าตรัสกับสาวกอีกครั้ง ดังตัวอย่างความตอนพระนางมัทรีทรงพรรณนาป่าหิมพานต์ใน*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์หิมพานต์ ดังนี้

เอวี่ มทที หิมวนตวาสิณี วยี หิมวนตฺ วนณฺเสสิ ตูกรสงฆ์ อันว่าพงษ์มัทธาธา
กัญญา ฯ หิมวนติ วนณฺเสสิ ก็พรรณนาป่าหิมพานต์ หิมวนตวาสิณี วยี ดุจนางคราญ
เจ้าเคยเห็น จึงนำมาเล่าถวายพระราชสามี เอวี่ เมาะ เอตตกาหิ คาถาหิ โดย
พรรณนาเปนพระคาถาเท่านี้⁹

การให้พระพุทธรเจ้าตรัสกับพระสาวกเพื่อสรุปเนื้อความในตอนท้ายของกัณฑ์หิมพานต์ว่า “ตุงกรสงฆ์ อันว่าพงษ์มัทธาธา กัญญา” ซึ่งกล่าวถึงการถึงการพรรณนาป่าหิมพานต์ของพระนางมัทรี

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

ทำให้การเล่าเรื่องของพระพุทธเจ้าเชื่อมโยงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและในอดีตของพระพุทธเจ้าได้อย่างกลมกลืนมีเอกภาพ

5.1.2 กวีเป็นผู้เล่าเรื่อง

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีผู้แปลแต่งเล่าเรื่องตามพระพุทธวจนะหรือบทบาทลีใน*เวสสันดรชาดก* และเล่าซ้ำตาม*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* การเล่าเรื่องในลักษณะนี้ทำให้น่าเชื่อถือกว่าคำและความที่ปรากฏเป็นการหยิบยกพุทธวจนะของพระพุทธเจ้ามาในลักษณะของการปรารภทำให้เชื่อว่าชาดกที่เล่าขึ้นเป็นเรื่องจริง¹⁰

กวีผู้เล่าเรื่องใน*มหาชาติคำหลวง* จะยกพระพุทธวจนะมาเล่าและเล่าเรื่องโดยการคงความตาม*เวสสันดรชาดก* เพิ่มความ ขยายความ เปลี่ยนความและตัดความ ดังตัวอย่างเหตุการณ์ตอน พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระกัณหาเสด็จเข้าป่าหิมพานต์ กวีแปลแต่งขยายความความสุขสำราญของกษัตริย์ทั้งสี่ ซึ่งช่วยสนับสนุนความสำคัญของฉากป่าหิมพานต์ในฐานะสถานที่ในอุดมคติและชดเชยพระราชสมบัติในพระราชวัง ในตอนท้ายของทานกัณฑ์* ความว่า

ราชา กุมาร อำทาย	ปางนันทเจ้าพญาแพศยัน -
ดรได้จอมขวัญ	ชาลีพิลาศลักษณะ
ราชบุตรดี จ ทาริก	มัทรีมัทธราชิตดา
ได้แก้วกัณหา	สององค์อุ้มองค์สองอร
สมเฒ่ามานา ปุกกามู	สองท่านสองท้าวบพจร
<u>สโมทสโมสร</u>	<u>สมรรคสมานบานใจ</u>
อณมมณณย์ ปิย วทา	นักท้าวน้องท้าวหน่อไท

¹⁰ คำว่า “อรรถกถา” หมายถึง การอธิบายให้ความหมายใหม่กับตัวบทดั้งเดิมตามความรู้และทัศนะของพระอรรถกถาจารย์นั้น ๆ ซึ่งต้องกระทำอย่างถูกต้องเที่ยงตรงด้วยเหตุนี้จึงมักอ้างอิงเสมอว่าคำและคามในอรรถกถาเป็นพุทธวจนะ แม้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระพุทธเจ้าตรัสที่ไหน เมื่อใด และเห็นอย่างชัดเจนว่าพระอรรถกถาจารย์เป็นผู้แต่งขึ้นมาเองมากกว่า อนุสรณ์ อุณโณ, “การวิเคราะห์ชาติกัณฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 18-19.

* ดวงมน จิตรจันทน์ อธิบายว่าความรู้สึกเบิกบานของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเมื่อเข้าสู่ป่าด้วยพระบาทเปล่า สะท้อนว่า การเนรเทศไม่ได้ทำลายความมุ่งมั่นในวิถีทางอันตนเห็นชอบ และการพรรณนาความรื่นรมย์ของป่าอาจทดแทนความอาลัยในราชสมบัติ

ดวงมน จิตรจันทน์, “ปริศนาในโลกวรรณศิลป์ : ศึกษาจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน 100 ปี สมเด็จพระบรมราชชนก : บทความวิชาการ สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศึกษาศาสตร์, นฤมล กาญจนทัต, บรรณาธิการ (ปัตตานี: ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2536), หน้า 40.

อมฤตยสารใส

กัณแสนสมทเสนา¹¹

บทบาลี “ราชา กุมาริ อาทาย ราชปุตตี จ ทาริกิ สมโหมมานา ปกคามุ อณณมณณิ ปิยวทา” แปลความว่า “พระราชาทรงอุ้มพระโอรส ส่วนพระราชบุตรทรงอุ้มพระธิดา ทรงยินดีร่วมกัน ดำเนิน ตรีสปราศรัยซึ่งคำอันน่ารักกะกันและกันไปพลาง ๆ”¹²

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีขยายความเกี่ยวความรู้สึกสุขสบายใจของกษัตริย์ทั้งสี่ที่ได้เดินทางไปยังป่าหิมพานต์ ความว่า “สโหมทสโสมสร สมรรคสมานบานใจ” การเล่าเรื่องของกวีผู้แปลแต่งจึงมีผลสำคัญต่อการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรว่าทรงไม่หวั่นไหวหรือย่อท้อต่ออุปสรรค

มหาชาติคำหลวง มีผู้เล่าเรื่องหลัก 2 คน ได้แก่ พระพุทธเจ้าและกวีผู้แปลแต่ง การให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องราวของพระองค์เองให้พระภิกษุสาวกฟังทำให้เห็นว่าเรื่องของพระเวสสันดรเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าอย่างสมเหตุสมผลและน่าเชื่อถือมากที่สุดว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดในอดีตชาติเป็นเรื่องจริง มีพื้นฐานความจริงจากการเล่าตามพุทธวจนะ นอกจากนี้ การใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 ของพระพุทธเจ้าในฐานะผู้เล่าเรื่องของพระเวสสันดรยังเน้นย้ำให้เห็นชัดเจนว่าพระเวสสันดรคือพระโพธิสัตว์ที่กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ส่วนการเล่าเรื่องของกวีผู้แปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง* ทำให้*มหาชาติคำหลวง* มีลักษณะเด่นในการเชิดชูบุญญาบารมีและการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปในหัวข้อ 5.3 วิธีการเล่าเรื่องของกวี

5.2 มุมมองของการเล่าเรื่อง

มุมมองของการเล่าเรื่อง (Point of view) เป็นการเล่าเรื่องจากสายตาหรือทัศนะของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เป็นส่วนหนึ่งของลักษณะที่ผู้เล่าเรื่องเล่า เพราะในการเล่าเรื่องจะมีคนเห็นและคนเล่า ซึ่งบางเรื่องอาจเป็นคนเดียวกันและไม่ใช้ก็ได้¹³ มุมมองของการเล่าเรื่องมีผลต่อการสร้างภาพและนำเสนอคุณลักษณะของตัวละครนั้น ๆ ให้เป็นที่ประจักษ์

ผู้วิจัยแบ่งมุมมองของการเล่าเรื่องเพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ มุมมองที่มีต่อพระเวสสันดรและมุมมองที่มีต่อตัวละครอื่นในการเล่าเรื่อง

¹¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 89.

¹² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 276.

¹³ อีราวดี ไตลังคะ, *ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง*, หน้า 28-29.

5.2.1 มุมมองที่มีต่อพระเวสสันดรในการเล่าเรื่อง

ในมหานิทานคำหลวง มุมมองที่มีต่อพระเวสสันดรผ่านสายตาของผู้เล่าเรื่องและตัวละครอื่นจะเป็นทัศนคติเชิงบวก กล่าวถึงพฤติกรรมและคุณลักษณะของพระเวสสันดรในแง่ดี นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าพระเวสสันดรทรงเล่าเหตุการณ์ผ่านมุมมองของพระองค์เอง ดังนี้

5.2.1.1 มุมมองของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพระเวสสันดรในการเล่าเรื่อง

มุมมองของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพระเวสสันดร คือ พระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์และเป็นบุคคลผู้มุ่งมั่นในการบริจาคทานอย่างไม่เห็นดเห็น้อย ดังตัวอย่างตอนพระพุทธเจ้าทรงบรรยายเหตุการณ์กษัตริย์แห่งเมืองเจตราชเสด็จไปเฝ้าพระเวสสันดร มีเนื้อความระบุว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เล่าเรื่องและตรัสว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ความว่า

อันว่าพระมุนิมหะษีศาสดา ก็บนนทูลคาถาดังนี้ ต่ ทิสวา เจตปโมกขา
ดูกรอารย์ อันว่าภูบาลเจตราช ครั้นเห็นพระบาทพระเพศยันดร อนนมาอนุจรพิบัติ
องค์ โรทมานา อุปากมู ทรงกรรแสงสงโรท ก็ไปยังสำนักนิพระโพธิ์ให้ทรงธรรม¹⁴

พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่าเมื่อกษัตริย์เมืองเจตราชเห็นพระเวสสันดรก็กรรแสงไปยังที่ซึ่งพระโพธิสัตว์อันอยู่ในสถานภาพกษัตริย์ผู้ทรงธรรมประทับอยู่ พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งทำให้กษัตริย์เจตราชกรรแสงออกมาด้วยความยินดีและตื่นตัน เน้นย้ำให้เห็นว่าเรื่องของพระเวสสันดรเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าจริง

พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่าพระเวสสันดรทรงมุ่งมั่นในการบริจาคทาน เมื่อพระเวสสันดรจะเสด็จออกจากเมือง พระเวสสันดรก็ยังพระราชทานม้าแก่พราหมณ์ที่มาขอ ในทานกัณฑ์ ความว่า

ตมตถิ์ อันว่า พระผู้เลอศผู้ อนนกุสัต์วสากล ให้ขามวลวัญสงสาร เมื่อ
 ประทานแกลงอัถถ์ ก็ด้ารัสสารคาถาดังนี้ ต่ พราหมณา อนนวกมู เต ต่ อสเส อยาจิสู้
 ภิกขเว แส ภิกษุทั้งหลายผู้รสายภพทั้งสาม ต่ พราหมณา อนนวกมู อันว่าพราหมณ
 สี่ตน มาโดยดลท่านแล้ว เต ต่ อสเส อยาจิสู้ ขอม้าแก้วทั้งสี่ ที่ทยมแก้วกวยนกวัด
 ยาจิตอ ปฏิปาเทสิ บันนพระมหาสัต์วสุรภาพ พราหมณขอลาภให้ปลด จตุนนั จตุโร
 หเย ปลดจาดูรตรง ปลงแก่พราหมณทั้งสี่ อนนxonันน ๖ อสเสสุ ปน ทินเนสสุ

¹⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานิทานคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 115.

รถจู่ อากาศเสวย อัญจาลี ฯ เมื่อปลดม้าให้แล้ว แอกรถแก้วก็บนนตาล ประดิษฐานที่
อากาศ เปนมहाศจรรยใจ จริงแล ฯ¹⁵

จากการบรรยายพฤติกรรมของพระเวสสันดรผ่านสายตาของพระพุทธเจ้าข้างต้น เห็นได้ว่ามี
เนื้อความระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้มองเห็นพฤติกรรมของพระเวสสันดรและทรงเล่าพฤติกรรมของ
พระเวสสันดรนั้นให้พระภิกษุสาวกฟัง พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์
ที่เมื่อพราหมณ์ขอม้าทรงแล้วก็พระราชทานม้าทรงให้แก่พราหมณ์ขอทันที แสดงให้เห็นความมุ่งมั่นใน
พระโพธิญาณของพระเวสสันดร ซึ่งทำให้เกิดเหตุการณ์อัศจรรย์ตามมา ความว่า “เปนมहाศจรรยใจ
จริงแล” แสดงทัศนคติของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพระเวสสันดรว่าพระเวสสันดรทรงเป็นบุคคลที่ศรัทธา
ในการบริจาคและมีบุญญาธิการสูงส่ง

5.2.1.2 มุมมองของกวีที่มีต่อพระเวสสันดรในการเล่าเรื่อง การนำเสนอภาพ
พระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรผ่านสายตาของกวีทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่
ในทางทานและเป็นที่พึ่งของผู้ยากไร้ไร้เชื้อใจ สิ่งที่ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ลักษณะนิสัยของพระเวสสันดรผ่าน
มุมมองของกวีได้ชัดเจนที่สุด ได้แก่ การเล่าเหตุการณ์พระเวสสันดรทรงบริจาคทานอย่างต่อเนื่องเป็น
ระยะ ๆ ดังตัวอย่างการบรรยายพฤติกรรมบริจาคทานของพระเวสสันดรในกัณฑ์หิมพานต์ ความว่า

มหาสโต รชเช ปตัญญิตกาลโต ปญฺจาย เทวสิกั ฉสตสหสฺสานิ วิสขฺเชนโต
มหาทานิ ปวตฺเตสิ อันทฺวาพระมหาสัตว์ทรงธรรม ก็จำหน่ายจ่ายทรัพย์เปนทาน
เปนประมาณ วารละหกแสน ฯ¹⁶

บทบาลี “ฉสตสหสฺส” (หกแสน)¹⁷ “เทวสิกั ฉสตสหสฺสานิ วิสขฺเชนโต มหาทานิ ปวตฺเตสิ”
(หกแสน) แปลความได้ว่า “พระมหาสัตว์ทรงสละพระราชทรัพย์ (วันละ)หกแสน”¹⁸

ในมหาชาติคำหลวง จากบทบรรยายข้างต้น กวีบรรยายพฤติกรรมของพระเวสสันดรว่าทรง
แจกจ่ายทานทุกวัน วันละหกแสน ตรงตามความหมายของบทบาลี ซึ่งเป็นการคงความตามเวสสันดร
ชาดก แม้เป็นคำพูดสรุปลิ้น ๆ แต่ทำให้การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างรวดเร็วและแสดงให้เห็นว่า
พฤติกรรมบริจาคทานของพระเวสสันดรเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ เป็นระยะเวลาอันยาวนานและ
ต่อเนื่องกันอย่างไม่ขาดสาย ดีความได้ว่าพระเวสสันดรเป็นตัวละครที่มีนิสัยมุ่งมั่นและรักในการ
บริจาคทานอย่างแท้จริง

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

¹⁷ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p. 318

¹⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 241.

ความตอนพระเวสสันดรจะเสด็จออกจากเมืองสีพี กวีบรรยายว่าพระเวสสันดรทรงปลดอาภรณ์และเครื่องประดับให้แก่ยาจกและพระราชทานทรัพย์จนหมดสิ้น ในทานกัณฑ์ ดังนี้

โส ปิ อตตโน กายารูพหเมว อาภรณ์ภณท์ โอมุญจิตวา เจ้าพญาแพศยันดร
ก็ปลดอาภรณ์าคูล กายารูพหจนา ยาจกานํ อฏฺฐารสวาเร ทตวา ให้ยาจกจรโดย
โกรยจักกภูศวโรส อฏฺฐาทศถัวนวาร อวเสสํ สพฺพํ อทาสี สรรพทรัพย์สารสิ่งเสศ
ธิเบศร์บริตยาคให้ บมิเหลือไว้สักน้อยหนึ่งเลย ฯ¹⁹

จากตัวอย่างข้างต้น ใน*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* แปลความว่า “แม้พระเวสสันดรนั้นก็ทรงเปลื้องเครื่องอาภรณ์ซึ่งสอดสวมอยู่ในพระวรกายของพระองค์ประทานแก่ยาจกผู้มาถึง 18 ครั้ง แล้วได้ประทานสิ่งของทั้งปวงเสียจนหมดสิ้น ฯ”²⁰

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีบรรยายพฤติกรรมบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรว่าได้พระราชทานอาภรณ์ของพระองค์แก่ยาจก 18 ครั้งตามบทบาลี “อฏฺฐารสวาเร” (18 ครั้ง) ดังคำว่า “อฏฺฐาทศถัวนวาร” แสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมบริจาคทานของพระเวสสันดรเป็นการกระทำซ้ำ ๆ กันหลายครั้ง กวีเล่าพฤติกรรมพระเวสสันดรทรงบริจาคทานโดยใช้คำว่า “บมิเหลือไว้สักน้อยหนึ่งเลย” แสดงให้เห็นว่าทรงบริจาคทรัพย์ที่มีจนหมด คำว่า “สรรพทรัพย์สารสิ่งเสศ” แสดงว่าทรัพย์ในการบริจาคทานมีจำนวนมาก ความตอนนี้มุ่งเน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงฝึกฝนในการบำเพ็ญทานและทำทานอย่างยิ่งใหญ่ การสละทรัพย์ภายนอกหรือวัตถุทานจำนวนมากของพระเวสสันดรแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเมตตาและปรารถนาช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์อย่างแจ่มชัด

นอกจากนี้ กวีให้ทัศนคติที่ดีแก่พระเวสสันดรโดยใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่แสดงถึงการเป็นผู้มีความเพียรพยายาม เช่น “หฤทัยท้าวธ อุทโยค ย่อมลี้ยงโลกย์โดยธรรม”²¹ คำว่า “อุทโยค” หมายถึง ประกอบด้วยความเพียร²² รวมความแล้วหมายถึงพระทัยของพระเวสสันดรประกอบด้วย ความเพียรและทรงใช้ธรรมะปกครองแผ่นดิน

กวีใช้คำเรียกแสดงพระคุณลักษณะของพระเวสสันดรที่ทรงใฝ่ใจและเพียรในทางทานมาใช้เรียกพระเวสสันดร เช่น บทบาลี “เอส เวสฺสนฺตโร ราชา” หมายถึง พระเวสสันดรราชา ดังคำว่า

¹⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 103.

²⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 274.

²¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 118.

²² ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2549), หน้า 710.

“อันว่าพญาแพศยนนทร สาธุสาธรรค์ธาทาย”²³ “อันว่าท่านไทธนักรรรม์พระแพศยนนทร เจษฎา”²⁴ หมายถึง พระเวสสันดรผู้เป็นใหญ่อันทรงธรรม “พระแพศยนนทรกษิตีศวร ใจเปรมปรีดี โปรตสัตว์”²⁵ หมายถึง พระเวสสันดรผู้เป็นใหญ่ผู้ยินดีในการสงเคราะห์สัตว์ “อันว่าท่านผู้ทานช้อย ชมชัว นามพนหววเวศยนนทร”²⁶ หมายถึง ผู้ทำทานผู้มีชื่อว่าพระเวสสันดร “อันว่าพระผู้อยู่เอิ้น หล้า นามเจ้าฟ้าแพศยนนทร”²⁷ หมายถึง ผู้ทำให้แผ่นดินร่มเย็นชื่อว่าพระเวสสันดร การเล่าเรื่องโดย ขยายความคำเรียกพระเวสสันดรจึงแสดงให้เห็นลักษณะนิสัยของพระเวสสันดรที่มีความศรัทธาและ ฝึกฝนในทางทาน ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่เปี่ยมพร้อมด้วยคุณธรรมและทรงให้ในสิ่งที่ บุคคลทั่วไปให้ได้ยากอย่างต่อเนื่อง

5.2.1.3 มุมมองของพระเวสสันดรที่มีต่อตนเองในการเล่าเรื่อง การเล่าเหตุการณ์ การบริจาคช้างปัจจัยนาคผ่านมุมมองของตัวละครพระเวสสันดรให้กษัตริย์เจตราช้างด้วยพระองค์เอง แสดงให้เห็นการตัดสินใจพระทัยในการพระราชทานช้างเป็นทานแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชฎร์ของ พระเวสสันดรว่ามีความจำเป็นต่อพระองค์อย่างไรและพระเวสสันดรทรงมีทัศนคติอย่างไรต่อการ พระราชทานช้างนั้น ดังตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรทรงเล่าสาเหตุที่ทำให้พระองค์ถูกขับออก จากเมืองสีพีแก่กษัตริย์เจตราช ในกัณฑ์วนประเวศน์ ความว่า

อหิ หิ กุณชรี ทชชี่ ส่วนตนกูผู้เปนกษัตริ ก็ให้ทวิธรัตนเปนทาน
 อีสาทนต์ อรุฬหาว วารณทันตทำนวย อวยไชยชินรินทร์ เขตตณญ์ สพพยุทธานิ
 อันรู้ภูมินทรสถาน ที่จรัลบรรราช สพพเสต์ คชุตตมัม ด้วตธาช ด้วธรัตน เปนสาร
 รสวัสติมงคล ปลูกกุมลผลสณณน บันฑุรกำพล พรนาศ ปรีศฎางพาดแพรพรณ
 ปภินัน สดตุมทหนึ เมามรรมทอแกล้วยกล้า อาจชมฆ่าเศอกสยง ทนตี สवालวิชนี
 สงครามแครงฟ้งเฟือด งาเง็ดฟ้าฟพายหาง เสตึ เกลาสสทิสี่ สุทศเสตางคดูดาช
 พียงไกรลาศลาจันท์ สเสตจจตตึ สุปาธะยั กัราลพรณรายรัตน์ อิกเสวตร
 ฉัตรเสลาทอง สาถพพน สหตถิปิ ทงนายจำลองแลควาญคช หมอเอาสณผลสัมสาร
 อคคยานิ ราชวาทิ เปนอัครยานผายผางาด สารทรงราชเรื่อมหิมา พราหมณาน
 อาทาสหิ กุศรัทธาทายาทย ให้แล้วขาดแก่พราหมณ์ ตสมึ เม สิวโย กุทธา
 หัยมนันน ความคนโกรธ แกล้งกลับทโทษแก่กู ปีตา จุพโทมโน ทงพระภูบตีบิดากิ

²³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 89.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

บันดาล บิดลทานราชหฤทัย อวรุทสูสี มัง ราชชา ชัษฏ ไคลคลาเทศ เมืองช้อยเซตุตร
แดน วงศ์ คจฉามิ ปพพต์ บแนน กูก็จะกว่า เขาแก้วว่าวงกาจ²⁸

ความที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการพระราชทานช้างปัจจัยนาคนแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์ เห็นได้จากการพรรณนาคุณสมบัติของช้างปัจจัยนาคนอย่างละเอียดของพระเวสสันดร แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงตระหนักดีว่าช้างปัจจัยนาคนเป็นช้างคู่บ้านคู่เมืองและมีความสำคัญต่อบ้านเมือง แต่สุดท้ายทรงเลือกที่จะพระราชทานช้างนั้นแก่พราหมณ์

บทบาลี “อคคยานัน ราชวาหิ พราหมณานัน อาทาสห” แปลความว่า “ข้าพเจ้าได้ให้ช้างอันเป็นทรัพย์แก่พวกพราหมณ์แล้ว”²⁹ ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลขยายความคำพูดของพระเวสสันดรตั้งคำว่า “กูศรัทธาทายาท ให้แล้วขาดแก่พราหมณ์” เน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมีศรัทธาในการบริจาคและได้บริจาคช้างเป็นสิทธิ์ขาดแก่ผู้รับแล้ว แม้ชาวเมืองสีพีโกรธและพระเวสสันดรจะต้องเสด็จออกจากเมืองสีพีและประสบความยากลำบากภายหลัง ก็ไม่ทรงคืนค่า มุมมองของพระเวสสันดรที่มีต่อตนเองในเหตุการณ์พระราชทานช้างยิ่งเสริมเน้นลักษณะมหาบุรุษอันยิ่งใหญ่ที่ควรค่าแก่การยกย่องสรรเสริญในคุณธรรมและศรัทธาในการบำเพ็ญทานอย่างสูงยิ่ง

5.2.1.4 มุมมองของตัวละครอื่นที่มีต่อพระเวสสันดรในการเล่าเรื่อง การสร้างตัวละครพระเวสสันดรผ่านสายตาของตัวละครอื่น โดยให้ตัวละครนั้น ๆ บรรยายพฤติกรรมของพระเวสสันดรในเชิงบวกทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้จักพระเวสสันดรในอีกมิติหนึ่ง กล่าวคือ ทศนคติของตัวละครอื่นในเรื่องอาจเชื่อถือได้ สมจริงเพราะตัวละครอื่นมีส่วนรู้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่บางครั้งทศนคติของตัวละครอื่นก็เชื่อถือไม่ได้หากตัวละครนั้นๆ มีอคติต่อพระเวสสันดร³⁰ ผู้วิจัยแบ่งมุมมองของตัวละครอื่นที่มีต่อพระเวสสันดรในการเล่าเรื่องออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ พระเวสสันดรในฐานะผู้มีคุณธรรมเป็นเลิศและพระเวสสันดรผู้รักในพระโพธิญาณ

1) พระเวสสันดรในฐานะผู้มีคุณธรรมเป็นเลิศ ในมหาชาติคำหลวง มุมมองของตัวละครอื่นที่มีต่อพระเวสสันดรว่าทรงมีคุณธรรมเป็นเลิศเห็นได้จากคำกล่าวยกย่องคุณธรรมพระเวสสันดร พบในบทพูดของตัวละครที่ใกล้ชิดหรือได้สนทนากับพระเวสสันดรและบทพูดของตัวละครที่ไม่ได้ใกล้ชิดกับพระเวสสันดร แต่ได้พบเห็นหรือได้ยินกิตติศัพท์ของพระเวสสันดร ดังนี้

ก. มุมมองของพระนางมุลสูตีที่มีต่อพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรจะถูกขับออกจากเมืองสีพี พระนางมุลสูตีทรงโศกเศร้าเสียใจและพรรณนาความทุกข์โศก

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.

²⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 280.

³⁰ ตัวละครที่มีอคติต่อพระเวสสันดร ได้แก่ ชาวเมืองสีพี

เมื่อจะต้องจากพระเวสสันดรจนคิดจะผูกพระคอให้สิ้นพระชนม์ พระนางมยุสดีตรัสยกย่องพระเวสสันดรเพื่อเน้นให้เห็นการเป็นผู้ปราศจากโทษของพระเวสสันดร ซึ่งเป็นการสรรเสริญคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่พึ่งของพสกนิกรอย่างชัดเจน ในทานกัณฑ์ กวีใช้คำประพันธ์ประเภทโคลงเพื่อเน้นความสำคัญและคุณธรรมอันสูงส่งในฐานะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร ดังจะเปรียบเทียบเนื้อความในมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก

ตาราง 7 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมยุสดียกย่องคุณธรรมของพระเวสสันดร

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
กสมา เวสสันดร ปุตต์	กสมา เวสสันดร ปุตต์
ลูกกูกูอยู่ยังนร	ปพพาเซนติ อหุสก็
การณฤแรงแม้งเจ้า	อชฌายิกิ ทานปตี
อชฌายิกิ ทานปตี	ยาจโยค อมจจรี
<u>ลูกกูร์ตัยเพท</u>	ปุชิต ปฎิราชูหิ
การณฤแรงแม้งตอน	กิตติมนต์ ยสสสิน
ปุชิต ปฎิราชูหิ	กสมา เวสสันดร ปุตต์
<u>เมืองออกอ่อนไหว้วยด</u>	ปพพาเซนติ อหุสก็
กสมา เวสสันดร ปุตต์	มาตาเปตติกริ ชนตุ
ลูกแพยันดรแม่	กุเล เชฎฐาปจายินิ
มาตาเปตติกริ ชนตุ	กสมา เวสสันดร ปุตต์
<u>แม่พ่อเลี้ยงสืบสาย</u>	ปพพาเซนติ อหุสก็
กสมา เวสสันดร ปุตต์	รณโฆ หิต เทวหิต
เสียดายดวงใจแม่	หิต สพพสส รฎจสส
รณโฆ หิต เทวหิต
<u>ประโยชน์ให้ทั้งเผ่าผอง</u>	กสมา เวสสันดร ปุตต์
หิต สพพสส รฎจสส	ปพพาเซนติ อหุสก็
<u>ลูกปองขุนป็นราชฎ</u>	...เหตุไฉนเล่าพวกสีพีจึงขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไร้
ปพพาเซนติ	ความผิด เป็นปราดเปรื่อง เป็นทานบตีไม่
	ตระหนี่ควรจะขอได้ เป็นผู้มิเกียรตัยศอัน
	เจ้านายบูชาแล้ว เหตุไฉนเล่า เหตุไฉนเล่าพวกสี
	พีจึงขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไร้ความผิด ผู้ทะนุถนอม
	มารดาบิดาย่าเกรงผู้ใหญ่ในราชสกุล เหตุไฉน
	เล่าพวกสีพีจึงขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไร้ความผิด ผู้
	เกื้อกูลแก่พระเจ้าแผ่นดิน เทพเจ้าเหล่าประยูร
	ญาติมิตรสหายและเกื้อกูลรัฐมณฑลทั้งปวง เหตุ
	ไฉนเล่าพวกสีพีจึงขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไร้

มหาชาติคำหลวง		อรรถกถาเวสสันดรชาดก
นฤโทษท้าวลูกเจ้า ขับได้ดั่งงู	ชาวเมืองหมูฆ่าเค้า เล่าแล ³¹	ความผิดเสีย ³² ฯ

จากตารางเปรียบเทียบ ใจความหลักเกี่ยวกับมุมมองที่พระนางผุสดีทรงมีต่อพระเวสสันดร คล้ายคลึงกัน แต่ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลข้อความในอรรถกถาเพื่อเน้นย้ำคุณธรรมอันสูงส่งของพระเวสสันดรให้เป็นที่ประจักษ์ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะแรก คุณธรรมของพระเวสสันดรในฐานะบุตร ได้แก่ การเคารพบิดามารดา ดังคำว่า “แม่พ่อเลี้ยงสืบสาย เยียวยาเอยท่านเถ้า”

ลักษณะที่สอง คุณธรรมของพระเวสสันดรในฐานะผู้ปกครอง ได้แก่ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ทรงรู้ไตรเพท³³ ดังคำว่า “ลูกกูรู้ตรัยเพท” เป็นที่กราบไหว้ของกษัตริย์เมืองอื่นและมีเกียรติยศดังคำว่า “เมืองออกอ่อนนึ่งววยด กยรติยศโยคยิ่งล้ำ” ทรงเป็นใหญ่ในการทำทานดังคำว่า “ทานบเดศวรขับได้สื่อน” ไม่ตระหนี่ดังคำว่า “บได้สื่อน”³⁴ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อราษฎรดังคำว่า “ลูกปองปุนป็นราษฎร” คำว่า “ปอง” สื่อถึง ความมุ่งปรารถนาของพระโพธิสัตว์ คำว่า “ปุนป็น” หมายถึงการแจก การแบ่ง แสดงกริยาการให้ คำว่า “ปองปุนป็น” แสดงให้เห็นการตั้งปณิธานการเป็นพระโพธิสัตว์และพระกருณาธิคุณของพระเวสสันดรในการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากโดยการให้ทาน

³¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 76.

³² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 257.

³³ ไตรเพท คือ คัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์สมัยพระเวท ได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท เนื้อหาที่อ้างในไตรเพท เช่น กลุ่มเนื้อหาทางไวยากรณ์ มนต์คาถา ลักษณะนิมิต และโหราศาสตร์ ตำราคำประพันธ์ ตำรารวมคำศัพท์

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 9 : นิทานสิบสองเหลี่ยมและไตรเพท (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554), หน้า 199.

นารายณ์สิบปาง อ้างถึงความหมายของคำว่าไตรเพทว่า “ไตรเพทนั้นคือให้รู้จักการกองคุณพิທີแลบุญชายัญญ์ ดวานักษัตรฤกษ์แลโหราสารทั้งปวง แลคำภีร์ซึ่งเกิดโรคสรรพคุณยาแก้ให้บำบัดโรคเสื่อมสูญหาย แลลักษณะในพระกายแห่งพระпенเจ้าทั้งสาม คือ พระประระเมศวร พระนารายณ์ พระพรหมธาดา แลลักษณะแห่งเทพยดา ลักษณะแห่งบุทคนอันจะพึงเกิดเป็นบรมจักระพัตราธิราช เปนจุพะจักระพัตราธิราช แลสามัญญะษัตร์ ซึ่งทรงพิภพ แลลักษณะเสฐฐิคะหะบดี แลลักษณะในกายแห่งชนชาติทั้งปวง ซึ่งเปนมงคลแลอัปมงคลต่าง ๆ นั้น แลลักษณะพระกายพระมหาบุรุษราชเจ้า”

นิยะดา เหล่าสุนทร, คัมภีร์นารายณ์ 20 ปางกับคนไทย (กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง, 2540), หน้า 127.

³⁴ จิรายุ นพวงศ์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน 80 ปี สองศาสตราจารย์ จิรายุพนธ์ (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 168.

พระนางมุสดียกย่องพระเวสสันดรว่าทรงก่อเกียรติประโยชน์แก่ผู้อื่น ดังคำว่า “ประโยชน์ให้ทั้งเงาผ่อง มิตรสหายทั่วถ้วน” การสรรเสริญพระเวสสันดรว่าทรงเกื้อกูลประชาชนและมิตรสหายทั้งผองแสดงให้เห็นลักษณะของผู้ทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นอย่างกว้างขวางและแสดงบทบาทด้านการเมืองการปกครองของพระเวสสันดรอย่างเด่นชัด

สังเกตว่าใน*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* พระนางมุสดีทรงตั้งคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบว่า “เหตุไฉนเล่าพวกสีพีจึงขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไร้ความผิดเสีย” แต่ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีชี้แจงเพื่อแสดงให้เห็นว่าเหตุผลทางการเมืองและพลเมืองเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้พระเวสสันดรถูกขับออกจากเมืองอย่างเด่นชัด เห็นได้จากการขยายความด้วยการซ้ำคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบว่า “การณญฺเริงเมืองเร้า” “การณญฺเริงเมืองต้อน” การซ้ำคำถามแสดงความสงสัย “เหตุไฉน” การใช้คำถาม “ขับได้ดังฤ” และการลงท้ายวรรคด้วยคำที่มีความหมายว่าชาวเมืองสีพีขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีโทษ ได้แก่ “นฤชตข้าขับค้ำ” “นฤชตข้าขับเจ้า” และ “นฤชตข้าขับท้าว” คำว่า “นฤชต” หมายถึงไม่มีโทษ³⁵ แสดงให้เห็นว่าพระนางมุสดีมีพระดำริว่าชาวเมืองสีพีและสถานการณ์ทางการเมืองเป็นต้นเหตุขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีโทษ

ข. มุมมองของพระเจ้ากรุงสุชัยที่มีต่อพระเวสสันดร
บทสนทนาระหว่างชาวเมืองสีพีกับพระเจ้ากรุงสุชัย ตอนชาวเมืองสีพีประชุมกัน จะทำให้พระเจ้ากรุงสุชัยและพระเวสสันดรพินาศ พระเจ้ากรุงสุชัยทรงเกรงว่าชาวเมืองจะปลงพระชนม์พระเวสสันดรจึงแสดงพระคุณธรรมของพระเวสสันดรให้เป็นที่ประจักษ์ ในกัณฑ์หิมพานต์ ดังนี้

อริยสีลวโต หิ โส อสีโลโกปี เม อสส พระลูกเราแลแท้สัปรุช ศีล
บริสุทธิ์เสพบรรจง แม้จะมาปลงชีพบุตรา ผู่โลกยจะมาสงไสย ฯ ปาปณจ ปสเว
พหุ กถั เวสสนนตรี ปุตตัม กรรมนั้นไปจะให้ริงรัง ทนทุกขังจิงกาล ดังฤจะ
ผลาญเจ้าผู้บุตร ด้วยอาวุธทั้งหลาย บมิชอบใส่ ฯ³⁶

บทบาลี “อริยสีลวโต หิ โส” แปลได้ว่า “เพราะเธอเป็นผู้มีศีลอันประเสริฐ”³⁷ ใน*มหาชาติคำหลวง* พระเจ้ากรุงสุชัยทรงสรรเสริญพระเวสสันดรว่าทรงเป็นสัปรุช คำว่า “สัปรุช” หรือ “สัปรุช” หมายถึง คนที่เป็นสัมมาทิฐิ, คฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาในพระศาสนา, คนที่มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม³⁸ ในที่นี้หมายถึงพระเวสสันดรทรงเป็นคนดีมีคุณธรรม พระเจ้ากรุงสุชัยทรง

³⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า 404.

³⁶ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 62.

³⁷ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก*, หน้า 246.

³⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* (กรุงเทพมหานครราชบัณฑิตยสถาน, 2556), หน้า 1208.

ยกย่องพระเวสสันดรว่าทรงศีลอย่างเคร่งครัด ไม่ควรที่ชาวเมืองจะปลงพระชนม์ มิฉะนั้นจะเป็นที่สงสัยแก่โลก

เมื่อพระเจ้ากรุงสมุทัยทรงอ้างคุณธรรมของพระเวสสันดร ชาวเมืองสีพีลดระดับความโกรธลง และให้พระเวสสันดรออกจากเมืองแทนแสดงให้เห็นว่าชาวเมืองสีพีตระหนักในคุณธรรมและความดีของพระเวสสันดรที่มีต่อประชาชน การทำร้ายพระวรกายของพระเวสสันดรจึงเป็นโทษที่ไม่เหมาะสม

ค. มุมมองของชูชกที่มีต่อพระเวสสันดร ชูชกรับรู้ว่าพระเวสสันดรเป็นบุคคลที่ให้อภัยในสิ่งที่ตนและบุคคลอื่นต้องการได้โดยไม่จำกัด พระเวสสันดรในสายตาของชูชกจึงเป็นผู้มีคุณธรรมสูงส่ง เห็นได้จากตั้งตัวอย่างค้ำถั่วยกย่องคุณธรรมพระเวสสันดรของชูชกเพื่อโน้มน้าวใจพระอจตฤกษ์ให้คล้อยตามและบอกทางไปยังพระอาศรมของพระเวสสันดร ซึ่งเน้นให้เห็นการมุ่งประโยชน์ส่วนตนของชูชกเพื่อให้ได้มีโอกาสเข้าใกล้พระเวสสันดร ในกัณฑ์มหาพน

ตาราง 8 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนชูชกยกย่องคุณธรรมของพระเวสสันดรเพื่อโน้มน้าวใจพระอจตฤกษ์ให้บอกทางไปยังอาศรมของพระเวสสันดร

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>อกุทธรูปาห์ โภโต ข้าแต่พระซี ท่านเจ้าใจดี อย่าคยดอย่าพุน นานี่ ยาจิตุมาคโต ไซ่ข้าจมา <u>สู่เจ้าใจบุญ</u> ขอเข้าของขุน ผู้ซึ่งเมืองขวาง สาหุ ทสสนมรียานัน โครเห็น<u>พระอารี</u> <u>ยกในสงสาร</u> สรนุกนิ ทุกบาง สนวนิวาโส สทา สุโข แห่งสิงสู้อยู่ ศรีธาทุก ปาง โภษาเบาบาง ทัวโลกการ อธิภูจบุพโพ สิวีราชา ภูนี้พราหมณ์พิริช เปนบ โรหิต นานเห็นภูธร สิวีหิ วิปวาสิโต ไพรฟ้าหน้าใส ชาวเซต อุดร กำจัดท้าวจร จากเมืองมานาน ตมห์ ทสสนมาคโต ภูมาไซ่เซ็น เพื่อจักใคร เห็น ท่าน<u>เจ้าใจหวาน</u> ยหิ ชานาสี สัส เม ฝิไต้ยังรู้ ที่พระภูบาล</p>	<p>อกุทธรูปาห์ โภโต นานี่ ยาจิตุมาคโต สาหุ ทสสนมรียานัน สนวนิวาโส สทา สุโขฯ อธิภูจบุพโพ สิวีราชา สิวีหิ วิปวาสิโต ตมห์ ทสสนมาคโต ยหิ ชานาสี สัส เมติฯ ข้าแต่พระดาบสผู้เจริญ ตุข้ายังไม่รู้ว่าท่านจะ โกรธ ด้วยมิได้เป็นคนโหดเหมือนท่านว่า มิได้ มุ่งหวังตั้งจิตมาขอทาน เพราะเป็นการเสื่อมเสีย ประเพณี การพบเห็นอริยชนเป็นความดีมีแต่สุข แม้การอยู่ร่วมด้วยอริยชนก็หาทุกขวิบัติโทษมิได้ มีแต่ความสุขถ่ายเดียวในกาลทุกเมื่อ ฯ ตั้งแต่พระ เจ้าสิวีราชาเวสสันดรเสด็จจากพระนครสีพีมา ข้าพเจ้ายังมีได้เห็นพระพักตราพระองค์เลย เพราะเหตุนั้นจึงตั้งจิตมาในราวไพร หวังเพื่อจัก ได้เยี่ยมเยียนพระทรงธรรม ผิดพระผู้เป็นเจ้าของ ทราบตำแหน่งแห่งที่เสด็จเนา จงเอ็นดูแก่ข้าพเจ้า</p>

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
บอกแจ้งอย่างนาน ตู้อ้าขอฟัง หนึ่งรา ฯ ³⁹	ด้วยความอารีเถิด ⁴⁰

บทบาลี “สาหุ ทสสนมรียานํ สนนิวาโส สทา สุโข” “ทสสน” (การเห็น) “อริยานํ” (ซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย) “สาหุ” หรือ “สาธุ” (เป็นการดี) “สนนิวาโส” (อันว่าการอยู่ร่วม) “สุโข” (เป็นเหตุหน้าความสุขมาให้) “สทา” (ทุกเมื่อ) *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* แปลความว่า “การพบเห็นอริยชนเป็นความดีมีแต่สุข แม้การอยู่ร่วมด้วยอริยชนก็หาทุกขวิบัติโทษมิได้ มีแต่ความสุขถ่ายเดียวในกาลทุกเมื่อ ฯ”

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีแปลบทบาลี “อริยานํ” (อริยชน) เพื่อสื่อถึงพระเวสสันดร ดังคำเรียกพระเวสสันดรว่า “พระอารียก” หมายถึง พระอริยบุคคล⁴¹ แสดงให้เห็นพระคุณสมบัติของพระเวสสันดรว่าทรงเป็นอัจฉริยมนุษย์ ในบทพูดข้างต้น ชุชกสรรเสริญพฤติกรรมของพระเวสสันดรว่าทรงยังความสุขแก่โลก ทุกหนทุกแห่งล้วนศรัทธาพระองค์ ชุชกใช้คำเรียกพระเวสสันดรหลากหลายเพื่อยกย่องคุณธรรมของพระเวสสันดร ได้แก่ “เจ้าใจบุญ” “เจ้าใจหวาน” แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระผู้แสวงบุญ มีความดี มีจิตกุศลและชอบบริจาคทาน คำพูดดังกล่าวของชุชกโน้มน้าวใจพระอจตุตถกษีให้เห็นว่าชุชกไม่ได้มีเจตนาร้ายหรือต้องการสิ่งของจากพระเวสสันดรเมื่อพระอจตุตถกษีได้ฟังจึงหลงเชื่อทันที

2) **พระเวสสันดรผู้รักในพระโพธิญาณ** ใน*มหาชาติคำหลวง* ตัวละครอื่นล่วงรู้ความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร ดังตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรทรงขออนุญาตพระนางมุตติออกผนวช พระนางมุตติทรงรู้ว่าพระเวสสันดรทรงปรารถนาพระโพธิญาณ ในทานกัณฑ์ ดังนี้

สุตวา มุตติ อห ฯ อันว่าพระราชเทวี สบรชชตีมาดา ได้ฟังลาลูกให้
 ร้ากำสรดให้บมิพิน รืออื่นให้บมิหาย ฟายชลเนตรนองภักตร์ ตรัสแก่ลูกรักด้วยคาถา
 ดั่งนี้ ฯ อนุชานามิ ตํ ปุตต ปพพชชา เต สมิชฌตฺ ฯ ปุตต ตุราลูกรักกราช อนุชานา
 มิ แม่อนุญาตบรรพชา ตํ เมาะ ตว แก่เจ้าผู้หาห้องพรหมจรรย์ ปพพชชา อันว่าเว้น

³⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 165-166.

⁴⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 308.

⁴¹ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า 491.

เบญจกาม สมัชฌิตุ จงสำฤทธิตามใจจง เต ฌาเนน แก้พ่อผู้ประสงค์ด้วยฌาน
นั้นน ๓⁴²

บทสนทนาที่ยกมา พระนางมุสดีทรงอวยพรให้พระเวสสันดรบรรพชาสัมฤทธิ์ผลตามปณิธาน คือ ได้ฌาน ดังคำว่า “พ่อผู้ประสงค์ด้วยฌานนั้นน” หมายถึง ผู้ปรารถนามีจิตเป็นสมาธิแน่วแน่ คำว่า “ฌาน” หมายถึง ภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์หรือการเพ่งอารมณ์จนจิต แน่วแน่เป็นสมาธิ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ รูปฌานและอรูปฌาน⁴³ การบรรยายพฤติกรรม พระเวสสันดรของพระนางมุสดีดังกล่าวสอดคล้องกับพฤติกรรมของพระเวสสันดรขณะอยู่ป่า คือ การบูชาไฟ เพียรเจริญภาวนาและฝึกจิตเพื่อให้ได้ฌาน

นอกจากพระนางมุสดีทรงรู้ความมุ่งมั่นในพระโพธิญาณของพระเวสสันดร พบว่ามีตัวละคร อื่นล่วงรู้เป้าหมายและเห็นว่าพฤติกรรมฝึกฝนทำทานและมีจิตแน่วแน่ไปในทางการออกบรรพชาของ พระเวสสันดรเป็นลักษณะของพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ ได้แก่ พราหมณ์เมือง กลิงคราชภูร์ พราหมณ์รู้จุดมุ่งหมายของพระเวสสันดรจึงอ้างจุดมุ่งหมายนี้เพื่อขอช้างปัจจัยนาคจาก พระเวสสันดร ในกัณฑ์พิมพ์านต์ ความว่า

๑รตนํ เทว ยาจาม สีวินํ ฐฎจวฑฒนํ ททาหิ ปวรํ นาคํ อีสาทนตํ
อรุฬหวนติ ๓ ข้าแต่พระองค์ผู้ผ่านพิภพสีพี ตุข้าทั้งหลายมานี้ จะขอหัตถ์รัตนปตย
นาท ขอพระองค์จงประสาทประสิทธิ จงสำเร็จกิจแห่งพระโพธิญาณ เล่าเทอญ ๓⁴⁴

จากบทพูดที่ยกมา บทบาลี “รตนํ เทว ยาจาม สีวินํ ฐฎจวฑฒนํ ททาหิ ปวรํ นาคํ อีสาทนตํ อรุฬหวนติ ๓” แปลความว่า “ข้าแต่สมมติเทพเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายจะทูลขอรัตนะซึ่ง ยังแคว้นแห่งชาวสีวีให้เจริญ ขอพระองค์พระราชทานช้างตัวประเสริฐ ผู้มีงาดุจงอนไถผู้สามารถ เปนราชพาหนะ”⁴⁵

ในมหาชาติคำหลวง กวีเพิ่มความซึ่งไม่ปรากฏในบทบาลีว่าพราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร์รู้ จุดมุ่งหมายในการทำทานของพระเวสสันดรว่าเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ ความว่า “จงสำเร็จกิจแห่ง พระโพธิญาณ เล่าเทอญ ๓” การกล่าวอ้างจุดมุ่งหมายนี้ก็เพื่อให้พราหมณ์ทูลขอช้างได้ง่าย แสดงให้ เห็นว่าบุคคลทั่วไปรับรู้ว่าการให้ทานของพระเวสสันดรเป็นการบำเพ็ญทานบารมีตามวิถีแห่ง

⁴² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 93-94.

⁴³ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, หน้า 410.

⁴⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 59-60.

⁴⁵ ชินวรสิริวัฒน์, *พระเจ้าวรวงศเธอ กรมหลวง, เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร*, หน้า 22-23.

พระโพธิสัตว์ เมื่อพราหมณ์กล่าวดังนั้น พระเวสสันดรทรงระลึกถึงพระปณิธานซึ่งตั้งพระทัยทำ อชฌัตติกทานหรือทานภายใน การทูลขอช้างทำให้ทรงได้ทำพาหิรกทาน (ทานภายนอก) พระเวสสันดรจึงเห็นสมควรพระราชทาน เหตุที่พราหมณ์เมืองกลิงคราชภูรารู้ว่าพระเวสสันดรเป็น พระโพธิสัตว์น่าจะเกิดจากข่าวลือเรื่องเหตุการณ์อัศจรรย์เมื่อครั้งพระเวสสันดรประสูติและการ บริจาคทานหลายครั้งที่พระเวสสันดรทรงกระทำอย่างต่อเนื่องและยิ่งใหญ่มากกว่าการให้ทานของกษัตริย์ ทั่วไป

อย่างไรก็ดี เมื่อชาวเมืองสีพีเห็นพราหมณ์ทั้ง 8 ออกจากเมืองพร้อมด้วยช้างปัจจัยนาคน ชาวเมืองสีพีไม่พอใจอย่างมาก พราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร้จึงเป็นชนวนเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง ระหว่างชาวเมืองสีพีและพระเวสสันดร จนพระเวสสันดรถูกขับออกจากเมือง ผู้วิจัยเห็นว่าเหตุการณ์ พราหมณ์แห่งเมืองกลิงคราชภูร้ทูลขอช้างปัจจัยนาคนจากพระเวสสันดรเป็นจุดเปลี่ยนแปลงชีวิตของ พระเวสสันดรทำให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทานอันยิ่งใหญ่ คือ การทำสัตตสดกมหาทานและบริจาค บุตรทารทานในภายหลัง ซึ่งเป็นการบริจาคที่ทำได้ยาก แม้แต่พระโพธิสัตว์เองก็เกือบทำไม่สำเร็จ หากปราศจากเหตุการณ์ขอพระราชทานช้าง พระโพธิสัตว์ย่อมไม่สามารถทำทานตามปณิธานและ บำเพ็ญบารมีข้ออื่น ๆ ได้สมบูรณ์

มุมมองเกี่ยวกับพระเวสสันดรที่ผ่านสายตาของผู้เล่าเรื่อง ตัวละครพระเวสสันดรเองและ ตัวละครอื่นแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงดำเนินชีวิตตามขั้นตอนของพระโพธิสัตว์ ทรงมีคุณธรรม จริยธรรมสูงส่ง รักในพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตและความสุขส่วนพระองค์

5.2.2 มุมมองที่มีต่อตัวละครอื่นในการเล่าเรื่อง

มุมมองที่มีต่อตัวละครอื่นในการเล่าเรื่องทั้งตัวละครที่ช่วยให้พระเวสสันดรบำเพ็ญบารมีได้ สมบูรณ์และตัวละครที่มากเพื่อมุ่งประโยชน์ของตนแต่ทำให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญบารมีไปสู่พระ โพธิญาณ มีส่วนสนับสนุนคุณลักษณะของพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ให้เด่นชัดมากขึ้น ได้แก่ มุมมองที่มีต่อพระนางมัทรี มุมมองที่มีต่อพระนางผุสดี มุมมองที่มีต่อชูชกและมุมมองที่มีต่อชาวเมือง สีพีในการเล่าเรื่อง ดังนี้

5.2.2.1 มุมมองที่มีต่อพระนางมัทรีในการเล่าเรื่อง พระโพธิสัตว์มีนางคู่บุญมา เกิดเป็นคู่ครองและสร้างสมบารมีร่วมกันหลายภพชาติ* มีหลักธรรมของคู่ชีวิต 4 ประการ ได้แก่ สมสัทธา (มีศรัทธาสมกัน) สมสীลา (มีศีลสมกัน) สมจาคา (มีจาคะสมกัน) และสมปัญญา (มีปัญญาสมกัน)⁴⁶ พระนางมัทรีเป็นนางแก้วคู่บุญบารมี ร่วมทุกข์ร่วมสุขและส่งเสริมการบำเพ็ญบารมีของ พระเวสสันดร

การให้ภาพที่ดีของพระนางมัทรี ซึ่งเป็นตัวละครใกล้ชิดพระเวสสันดรผ่านมุมมองของผู้เล่า เรื่องสัมพันธ์กับการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร กล่าวคือ พระนางมัทรีทรงเป็นแบบอย่างของ หญิงที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี คุณสมบัติข้อนี้เปิดโอกาสให้พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี ที่ยิ่งใหญ่กว่าวัตถุทาน คือ การบำเพ็ญบุญอุทานทาน เมื่อพระเวสสันดรทรงถูกขับออกจากเมืองสีพี พระนางมัทรีทรงขอติดตามเสด็จพระเวสสันดรไปป่าหิมพานต์ แม้ว่าพระเวสสันดรจะอนุญาตให้ พระนางเป็นชายาของกษัตริย์อื่น ในกัณฑ์หิมพานต์ ความว่า

เนส ธมโม มหาราช ยี่ ตวั คจฺเจยฺย เอกโก ฯ จะให้พระองค์ จรแต่ในดงผู้ เดียว เสด็จเปลี่ยวผิดไป ฯ อหิปี เตน คจฺฉามิ เยน คจฺฉลฺลิตฺติย เสด็จจรทจรทางใด ข้าบาทจักไปตามพระองค์ ฯ มรณํ วา ตยา สทฺธิ ชีวิตฺวา ตยา วินา ข้าข้อยขอตามติด เสี่ยวชีวิตรบมิดคิดองค์ ตเทว มรณํ เสยโย ยถฺเจ ชีเว ตยา วินา แม้พลัดพรากจาก พระองค์ ชีพม้วยมอดลง ประเสริฐกว่ายัง ฯ ตเทว มรณํ เสยโย ยถฺเจ ชีเว ตยา วินา แม้ม้วยด้วยอัคคี ประเสริฐดีกว่ามีชนม์ แม้จากจุมพล ทุกข์ล้นพันประมาณ ฯ⁴⁷

บทพูดของพระนางมัทรีข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระนางมัทรีทรงรักพระเวสสันดรยิ่งกว่าชีวิต และกล้าหาญเด็ดเดี่ยว การปฏิเสธคำอนุญาตให้พระนางมัทรีมีพระสวามีใหม่ได้และตรัสว่าแม้ตาย ประเสริฐกว่าการมีชีวิตอยู่โดยไม่มีพระเวสสันดร เป็นคำพูดที่ทำให้พระเวสสันดรพึงพอใจ เห็นได้จากพระเวสสันดรทรงยินยอมให้พระนางมัทรีตามเสด็จทำให้ภายหลังพระเวสสันดรทรงได้ บริจาคพระนางมัทรีเป็นทานแก่พระอินทร์แปลง

* พระนางมัทรีทรงเป็นคู่สร้างบารมีร่วมกับพระโพธิสัตว์นขาตมิถวัน พระชาติสุดท้ายมีพระนามว่าพิมพา ปรากฏ ในชาดก 32 ชาติ ซึ่งมีลักษณะสนับสนุนการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ จริยวัตรที่สนับสนุนการสร้างบารมีของพระ โพธิสัตว์โดยตรงและโดยอ้อม บางพระชาติเกิดร่วมชาติ แต่ไม่มีกรบบำเพ็ญบารมีเป็นกรณีพิเศษ และบางพระชาติขัดขวางการ สร้างบารมี

ไพลิน องค์สุพรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก,” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 23-33.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁴⁷ ศิลปการ, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 65-66.

ผู้เล่าเรื่องบรรยายรูปลักษณะอันงดงามของพระนางมัทรีเพื่อเน้นย้ำความคิดเรื่องการสั่งสมคุณงามความดีของผู้ติดตามพระโพธิสัตว์ ผลของบุญบารมีที่เคยทำไว้ช่วยให้รอดพ้นจากความยากลำบาก กล่าวคือ บุญญาธิการของพระนางมัทรีทำให้กษัตริย์เมืองเจตราชทราบว่าเป็นพระเวสสันดรเสด็จมาและต้อนรับดูแลกษัตริย์ทั้งสิ้นได้รับความสะดวกสบายขึ้น ในกัณฑ์วนประเวศน์ ความว่า

นคร วิสนติโย จ นิกขมนติโย จ อิตถิโย ต่ ทิสวา ปริวารยีสู อันว่าฝูง
 วิลาสินี สัตริทั้งหลาย อันเข้าออกนอกพระนคร ครั้นเห็นบวรเจ้ามัทรีทิพยลักษณะ ก็
 มีบริรักษ์บริบาล เปนบริพารอยู่แยะ แะ ... เจตโย อันว่าชาวในเจตราชภูร์ สรตั้งสรตั้ง
 ทิสวา ครั้นเขาเห็นปรตัยกขเต็มตา น้ มทที ลกขณ นางพญาเยาวโยค โฉมล้ำโลกย
 สาวสุวรรณค์ อาคต อันมาถับถึงพลัน พอสายัณห์รเรื่อย ปริกฤษู ก็มาอยู่มเมื่อยแห่
ห้อมล้อมเปนบริพาร นางนงคราญผู้มีบุญอยู่แยะ สุขุมาลี อัย อัยยา อ้าดงงจริง
 เจ้ามัทรี ท่านเคยสุขุมาลี ลอององค์ ปตติกา ปริชาวติ ดงงฤเจ้ามาเดอรตรงอนาถ
 ลำบากบาทบวทอง⁴⁸

ใน*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* แปลความตอนนี้อ่า “สตรีชาวนครเจตราชูเห็นพระนางมัทรีผู้ทรง
 ลักษณะเสด็จมา พวกกันแห่ห้อมว่า พระแม่เจ้านี้เป็นสุขุมาลชาติยังต้องทรงดำเนินสัญจรไพร เคยทรง
 สิวีกามาตราชรถห้อมล้อมด้วยเครื่องปิดกำบังพระองค์ วันนี้พระนางเจ้ามัทรีต้องทรงดำเนินมาใน
 ป่า ฯ”⁴⁹

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีบรรยายลักษณะของพระนางมัทรีว่าเป็นสตรีผู้งดงามหมดจด คำว่า
 “เจ้ามัทรีทิพยลักษณะ” หมายถึง ผู้มีลักษณะดีวิเศษอย่างเทวดาหรือเหนือปกติธรรมดา
 “นางนงคราญผู้มีบุญ” หมายถึง นางผู้ทำกุศลไว้มากในอดีตชาติและกล่าวว่าพระนางมัทรีทรงเป็นผู้มี
 ผิวพรรณละเอียดอ่อนนุ่มนวล ลักษณะของพระนางมัทรีทำให้ชาวเมืองเจตราชมาห้อมล้อมดูแล
 พระนางมัทรี ความว่า “ก็มีบริรักษ์บริบาล เปนบริพาร” และ “แห่ห้อมล้อมเปนบริพาร” แสดงให้
 เห็นว่าบุญญาธิการของพระนางมัทรีสามารถดึงดูดและสร้างศรัทธาให้ประชาชนพากันเข้ามาห้อมล้อม
 ประนินบัติพระนางเสมือนเป็นข้าราชการบริพาร พระนางมัทรีจึงเป็นนางคู่บุญที่ช่วยส่งเสริมการสร้างสม
 บุญบารมีของพระเวสสันดรให้ยิ่งขึ้นไป

เหตุการณ์ขณะเสด็จออกจากเมือง พระเวสสันดรตรัสสั่งให้พระนางมัทรีทอดพระเนตรว่ามี
 ยากผู้ใดติดตามมาข้างหลัง เมื่อพระนางทอดพระเนตรเห็นว่ามีพราหมณ์ 4 คนมาไม่ทันรับเสด็จตสก
 มหาทาน พระนางกราบทูลพระเวสสันดร พระเวสสันดรจึงทรงบริจาคม้าทรงแก่พราหมณ์ พฤติกรรม

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-115.

⁴⁹ ศิลปากร,กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 279.

ของพระนางมัทรีสะท้อนให้เห็นการช่างสังเกต เคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งพระสวามี มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้พระเวสสันดรบำเพ็ญทานและอนุโมทนาการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดร

พระนางมัทรีทรงเสียสละชีวิตอันสะดวกสบายในพระราชวังมาอยู่ป่า อดทนต่อความยากลำบากในการเดินทางไปยังเขาวงกตและสละเพศธรรมาศออกผนวชตามเพื่อให้พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทาน ศิลและเนกขัมมบารมีอย่างหมดกังวล เห็นได้จากพระนางมัทรีทรงปรนนิบัติดูแล อาสาเก็บผลไม้ในป่าซึ่งเต็มไปด้วยอันตรายเพื่อนำมาเป็นอาหารของพระเวสสันดรและพระกุมารทั้งสอง ทรงตั้งน้ำดื่ม น้ำใช้ น้ำสรงพระพักตร์ ถวายไม้ชำระพระทนต์และปิดกวาดอาศรม แสดงให้เห็นว่าพระนางมัทรีทรงต้องการให้พระเวสสันดรและพระกุมารสุขสบายโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก ความเสียสละความสุขส่วนพระองค์ของพระนางมัทรีทำให้ทรงเป็นคู่ครองที่คอยอุปถุภัก พระเวสสันดรให้บำเพ็ญธรรมอย่างเต็มที่

พระนางมัทรีทรงปฏิบัติตามคำสอนของพระเวสสันดรและไม่เสด็จไปยังอาศรมในเวลาอันไม่ควร พระนางมัทรีทรงเปล่งคำว่า “สาธุ” ซึ่งเป็นการอนุโมทนาการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเวสสันดร ความว่า “อันทรงพระญา ก็รับพระกฤษฎีกากำหนด แห่งพระดาบศว่าสาธุแล”⁵⁰ พระนางมัทรีจึงช่วยให้พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีทั้งในสถานภาพกษัตริย์และนักบวชได้อย่างสมบูรณ์

พระนางมัทรีเป็นตัวละครที่มีอุปการคุณและเกื้อหนุนต่อการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร ทรงยึดหลักธรรมในการครองคู่กับพระเวสสันดร ได้แก่ ทรงมีศรัทธาสมกับพระเวสสันดรเรื่องการบำเพ็ญธรรมและออกผนวชพร้อมพระเวสสันดร ทรงมีศีลสมกับพระเวสสันดร ทรงรักษากฎา มารยาท ทรงศีลอย่างเคร่งครัดเพื่อมิให้ดาบสเพศของพระเวสสันดรวิบัติ ทรงมีจาคะสมกับพระเวสสันดร เคารพเชื่อฟังคำสอนของพระเวสสันดรเรื่องการให้ทานและช่วยเหลือสรรพสัตว์ เห็นได้จากทรงยินดีลงจากม้าทรงเมื่อพราหมณ์ทูลขอและทรงมีปัญญาสมกับพระเวสสันดร ใช้เหตุผลโน้มน้าวให้พระเวสสันดร พระนางมุสดีและพระเจ้ากรุงสยชัยประทานอนุญาตให้เสด็จไปอยู่ป่า ทรงแก้ไขความยากลำบากของพระเวสสันดรโดยปรากฏตัวให้ชาวเมืองเจตราชเห็นทำให้พระเวสสันดรได้ชี้แจงจุดมุ่งหมายในการบริจาคช้างปัจจัยนาค สรุปลได้ว่าพระนางมัทรีเป็นนางแก้วคู่บารมีของพระเวสสันดร เพราะทรงสั่งสมบารมีร่วมกับพระเวสสันดรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันชาติ ในพระชาตินี้ พระนางมัทรีทรงร่วมบำเพ็ญทาน ศิลและเนกขัมมบารมีด้วยจิตศรัทธาและเชื่อมั่นในพละทานุภาพแห่งพระโพธิสัตว์

5.2.2.2 มุมมองที่มีต่อพระนางมุสดีในการเล่าเรื่อง ผู้เล่าเรื่องแสดงทัศนคติเชิงบวกต่อตัวละครพระนางมุสดีเพื่อส่งเสริมภาพพระโพธิสัตว์อันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรว่าทรงมีอุปนิสัยอันเหมาะสม ในอดีตชาติพระนางมุสดีทรงเคยอธิษฐานขอเกิดเป็นพุทธมารดา ขณะเวียนว่ายตาย

⁵⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 126.

เกิดในชาติภพต่างๆ พระนางมุสดีทรงสั่งสมบุญกุศลมาเป็นอันมากจนได้เกิดเป็นพระมารดาของ พระโทธิสัตว์

ในกัมภีทศพร พระนางมุสดีทรงขอพรจากพระอินทร์ไปถือกำเนิดในตระกูลกษัตริย์ สอดคล้องกับลักษณะมารดาของพระโทธิสัตว์ย่อมเกิดในตระกูลเหมาะสม คือ เป็นวรรณะ กษัตริย์ ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 3 ว่าพระโทธิสัตว์จะพิจารณาเลือกตระกูลและพระมารดาที่เหมาะสม พระนางมุสดีทรงปรารถนาอยู่ในพระราชปราสาทแห่งพระเจ้ากรุงสีพี ซึ่งยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์ทั้งหลาย ในชมพูทวีปทั้งปราสาทราชมณเฑียรและรัตนสมบัติ การระบุดังชมพูทวีป ซึ่งเป็นกำเนิดถิ่นฐานอัน เหมาะสมของพระโทธิสัตว์ที่พุทธมารดาพุทธบิดาเกิดอยู่แล้ว แสดงให้เห็นว่าชาติกำเนิดของพระนาง มุสดีเอื้อต่อการอุบัติของพระโทธิสัตว์ทั้งถิ่นที่และตระกูล

เมื่อพระนางมุสดีทรงอภิเษกสมรสกับพระเจ้ากรุงสญชัยขณะมีพระชนม์ 16 พรรษา พระอินทร์เห็นว่าพรของพระนางสำเร็จแล้ว 9 ประการ เว้นแต่พรข้อที่ว่าด้วยพระโอรส พระอินทร์จึง อาราธนาพระโทธิสัตว์ให้อุบัติในครรภ์ของพระนางมุสดี เมื่อพระนางมุสดีตั้งครรภ์ ทรงมีจิตปรารถนา ทำทาน ทรงโปรดให้สร้างโรทาน 6 แห่งและสละทรัพย์ 600,000 กหาปณะทุกวัน ดังนี้

มหาสตุเต อันว่า พระมหาสัตว์เมื่ออุบัติในครรภ์ ฯ สา มุสดี โทหลินี หุตวา
อันว่า พระสวรชาติ ก็มีพระไทยปรารถนาให้ทำทานศาลาหกแห่ง จตุสุ นครทวารุสุ
 นครมชฌ ให้ตกแต่งแทบประตูเมืองท่ามกลาง ในระวางตรอกพ้อคำ วิสขุเซตวา
ให้จำหน่ายจ่ายทรัพย์ทั้งหลาย ฉสตสหัสสานิ โดยมันหมายได้หกแสน⁵¹

มุมมองของผู้เล่าเรื่องที่มีต่อพระนางมุสดีแสดงให้เห็นว่าพระเมตตากรุณาและพระทัยฝึกไฝ่ ทานของพระนางมุสดีส่วนหนึ่งเกิดจากอนุภาพของพระโทธิสัตว์เมื่อทรงอุบัติในพระครรภ์ของพระ มารดาส่งผลให้พระมารดามีพระทัยน้อมไปในทางทาน เหตุการณ์นี้มีลักษณะเช่นเดียวกับเมื่อครั้ง พระโทธิสัตว์เทพบุตรสันดุสิตเสด็จลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางมหามายา พระนางก็ทรงมี ศีลขึ้นมาเองโดยธรรมชาติ* สอดคล้องกับคุณลักษณะของพระมารดาของพระโทธิสัตว์คือเป็นคนมีศีล อันทำให้ความปรารถนาของพระโทธิสัตว์ประสบผลสำเร็จและเป็นธรรมดาที่มารดาพระโทธิสัตว์ย่อม ปรารถนาบุตรที่มีคุณสมบัติยิ่งใหญ่มากกว่าคนทั่วไปด้านสติปัญญาและคุณธรรม

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

* การที่พระมารดาพระโทธิสัตว์ทรงมีศีลขึ้นมาเองเกิดจากบุญญาอนุภาพของพระโอรสซึ่งเป็นผู้มีศีล แต่โดยปกติแล้ว ก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ คนทั้งหลายจะรับศีลในสำนักของดาบสและปริพาชก พระนางมหามายาก็ทรงรับศีลในสำนักของ ฤๅษีกาฬเทวิล (ฤๅษีอัสติละ)

บรรจบ บรรณรุจิ, **พุทธประวัติ: ประสูติ-ตรัสรู้** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 82-83.

เมื่อพระนางมุสตีทรงทราบว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยจะขับพระเวสสันดรออกจากเมือง พระนางเสด็จไปเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุโขทัยโดยยกเหตุผลต่าง ๆ เพื่อขอพระราชทานอภัยโทษแก่พระเวสสันดรแต่ไม่สำเร็จ พระนางมุสตีทรงพรรณนาถึงความยากลำบากที่พระเวสสันดรจะทรงได้รับเป็นการแสดงความพลิกผันในชีวิตของตัวละครระหว่างชีวิตในวังที่สุขสบายกับความทุกข์ยากที่จะได้รับหลังถูกขับให้ไปอยู่ป่า คำพูดเหล่านี้สร้างความรู้สึกเห็นอกเห็นใจพระนางมุสตีในฐานะแม่และแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงได้รับความยากลำบากอันเกิดจากการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น คุณลักษณะของพระนางมุสตีที่รักลูกยิ่งชีวิตและมีพระทัยหวังให้พระโอรสประสบความสำเร็จมีส่วนส่งเสริมให้พระนางมุสตีอนุโมทนาทานและประทานอนุญาตให้พระเวสสันดรออกผนวช

เมื่อพระเวสสันดรจะเสด็จออกจากเมืองสีพี พระนางมุสตีมีพระดำริในพระทัยว่าพระเวสสันดรจะมีจิตน้อมไปในทานบริจาคจึงให้ส่งเกวียนที่บรรจุรัตนะ 7 ประการกับอาหารต่าง ๆ ไปไว้ตามทางที่พระเวสสันดรเสด็จเพื่อให้พระเวสสันดรทรงบริจาคทานแก่ผู้ยากไร้ พฤติกรรมของพระนางมุสตีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระนางมุสตีทรงเป็นพระมารดาที่ส่งเสริมการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรอย่างดียิ่งเสมอมา

นอกจากนี้ มุมมองที่มีต่อพระนางมุสตีผ่านสายตาผู้เล่าเรื่องว่าเป็นตัวละครที่เฉลียวฉลาดและสุขุมรอบคอบ ยังเห็นได้จากพรทั้ง 10 ประการ ผู้วิจัยจำแนกสารของพรทั้ง 10 ประการ ดังนี้

ก. พรเกี่ยวกับความงาม และรูปลักษณ์ภายนอก 6 พร ได้แก่ ตางาม คิ้วงาม ครรภ์งาม นมงาม ผงงามและผิวงาม ซึ่งเป็นลักษณะของเบญจกัลยาณี

ข. พรเกี่ยวกับพระนาม 1 พร ได้แก่ ขอให้พระนางทรงมีพระนามว่ามุสตี ในพระชาติที่พระนางถวายไม้แก่นจันทร์บดละเอียดแก่พระวิปัสสิพุทธเจ้าแล้วอธิษฐานของเป็นพุทธมารดา ส่งผลให้พระวรกายมีลักษณะเหมือนประพรมด้วยแก่นจันทร์แดง จนได้พระนามว่ามุสตี พระนามมุสตีจึงแทนการจารึกความดี มีนัยบ่งชี้ถึงผลแห่งคำอธิษฐานและการสั่งสมกุศลกรรม

ค. พรเกี่ยวกับชาติกำเนิด 1 พร แสดงให้เห็นว่าพระนางมุสตีมีชาติกำเนิดเป็นนางกษัตริย์ สอดคล้องกับลักษณะมารดาของพระโพธิสัตว์ที่มีตระกูลเหมาะสม คือ เป็นวรรณะกษัตริย์

ง. พรเกี่ยวกับพระราชอำนาจ 1 พร แสดงให้เห็นว่าพระนางมุสตีต้องเป็นพระราชินีและเป็นใหญ่เหนือบรรดาสนมของพระเจ้ากรุงสุโขทัยจำนวนหนึ่งหมื่นหกพันองค์ พระอำนาจในการปลดปล่อยนักโทษทำให้เห็นลักษณะของมารดาพระโพธิสัตว์ว่ามีคุณธรรมและเมตตาธรรมสูงส่งในฐานะพระราชินีของแผ่นดิน ซึ่งช่วยปลดปล่อยความทุกข์แก่ประชาชนผู้ได้รับโทษและให้อภัยทานต่อนักโทษทั้งหลายได้อย่างงดงาม

จ. พรเกี่ยวกับพระราชโอรส 1 พร แสดงให้เห็นลักษณะของพระโอรสของพระนางมุสตีว่าจะเกิดมาเพื่อบำเพ็ญทานและมีชื่อเสียงเกียรติยศเป็นที่เลื่องลือ

การให้ภาพที่ดีแก่พระนางมุสตีผ่านมุมมองของผู้เล่าเรื่องได้นำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรซ้อนไว้อีกชั้นหนึ่ง ดังปรากฏว่าพร 10 ประการของพระนางมุสตีทำให้ทรงมีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะเป็นพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประกอบการเป็นผู้มีชื่อเสียง มีลักษณะดี มีชาติตระกูล สมบูรณ์ด้วยรูปและนาม มีศีลและไม่ตระหนี่ พระนางมุสตีจึงมีส่วนสร้างภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรตั้งแต่เหตุการณ์ของพระนางมุสตีในอดีตชาติ เหตุการณ์เมื่อพระนางทรงตั้งพระครรภ์กระทั่งพระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชย์และออกผนวช พระนางมุสตีทรงเป็นผู้ที่ได้รับผลแห่งบุญ ซึ่งเกิดจากการสั่งสมมานับชาติไม่ถ้วนและแสดงความคิดเรื่องแรงอธิษฐานเพื่อเป็นพุทธมารดาว่าไม่อาจบรรลุได้โดยเร็ว แต่ต้องใช้ระยะเวลายาวนานในการบำเพ็ญกุศลเช่นเดียวกับความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า

5.2.2.3 มุมมองที่มีต่อชุกในการเล่าเรื่อง ชุกเป็นตัวละครหลักสำคัญใน *มหาชาติคำหลวง* ปรากฏตัวครั้งแรกในกัณฑ์ชุก ชุกดำรงชีพและสะสมทรัพย์ด้วยการขอทาน เป็นพราหมณ์ตระหนี่แต่รอบคอบเรื่องการรักษาทรัพย์ เห็นได้จากการฝากทรัพย์ไว้กับเพื่อนพราหมณ์เพื่อป้องกันการสูญหาย เมื่อชุกไปขอทรัพย์คืนจากเพื่อนพราหมณ์ ปรากฏว่าเพื่อนของชุกได้ใช้จ่ายทรัพย์นั้นจนสิ้นแล้ว จึงแก้ปัญหาด้วยการยกนางอมิตตดาผู้เป็นบุตรสาวแก่ชุก การได้นางอมิตตดาเป็นสิ่งที่ชุกไม่คิดฝันมาก่อน ชุกจึงหลงใหลและหวงแหนนางอมิตตดามาก เมื่อนางอมิตตดารำไห้และต้องการข้าทาสมาใช้สอย ชุกยินดีทำงานทุกอย่างเพื่อนาง แต่นางอมิตตดาไม่ยินยอมและชุกชุกด้วยถ้อยคำหยาบคาย โดยเฉพาะเรื่องจะมีชายคนใหม่และจะไม่รักชุกอีกต่อไป ชุกเกรงว่าจะสูญเสียนางอมิตตดา แรงแห่งกามารมณ์ผลักดันให้ชุกยอมเดินทางไปขอพระกุมารทั้งสองจากพระเวสสันดรเพื่อมอบให้เป็นทาสแก่นางอมิตตดา ในกัณฑ์ชุก ความว่า

ชุกโก อาห ชุกพราหมณ์ กี้ยกค่างมกล่าว ลห้อย แก่แม่หนุ่มน้อยอมิตดา
 คีน ดั่งนี้ ชินโณหมสมิ ทุพฺพโล ดูกรมแม่ พี่นี้แก่นัก แลจะลงล่าง อย่างเดินก็บมิได้
 ไว้แต่งงานบนไส้พี่จะทำ ธแม่ฮา ทีโฆ จทธา สุกุคโม ทางเต็มหน้าไกลแก่ล่ ข้าเฝ้า
 แม่ฤจะเดอร รอดเลอย มา โภติ ปริเทเวสิ แม่อย่ารำไรไผมอก สอื่นออกนางดำ พี่นี้
 เลอย มา โภติ วิมนา อหุ ออย่าเจ็บใจเลอยน้อง ไซพี่ฟ่องว่าบมิไป นีนเจ้า อหุ โภติ
 อุปฺภูจิสสิ ตนโทขอเปนข้า ใช้แม่ทราทรามสงวน พี่เฮอย มา โภติ กุปีตา อหุ เซอญ
 แม่มาสงวนสภาศ ออย่าคยคาคดแก่กัน อ่อนฮา⁵²

⁵² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 137-138.

บทบรรยายข้างต้นเป็นเหตุการณ์ตอนชูชกขอเป็นข้ารับใช้และขอทำงานแทนนางอมิตตดา เพื่อไม่ต้องเดินทางไปขอพระกุมารทั้งสองจากพระเวสสันดร ชูชกกล่าวกับนางอมิตตดาด้วยคำที่ไพเราะและใช้น้ำเสียงอ่อนโยน ๆ ทำนองแว่วอนให้นางอมิตตดาเห็นอกเห็นใจว่าตนแก่แล้ว จะก้าวเดินลงข้างล่างก็ไม่ไหวนัก จะให้เดินทางไกล ก็มีอาจจะเดินไหวจึงขออาสาเป็นข้าของนางอมิตตดา ชูชกยอมลดตัวลงเพื่อรักษาน้ำใจของนางอมิตตดาและเห็นว่าสิ่งที่ชูชกกังวล ไม่ใช่เกรงว่าพระเวสสันดรจะไม่พระราชทานพระกุมารให้ แต่เป็นความยากลำบากในการเดินทาง คำพูดของชูชกยังเน้นย้ำให้เห็นว่าตัวละครอื่นรับรู้ว่าจะหากเข้าไปขอรับทานจากพระเวสสันดร พระเวสสันดรจะทรงให้ได้ไม่บายเป็ยง

บทบาท “อสมิ” (ข้าพเจ้า) เป็น “ซิณโณ” (ผู้แก่แล้ว) “ทุพพล” (ผู้ไม่มีกำลัง) รวมความแล้วหมายถึง ข้าเป็นคนแก่ไม่มีกำลัง ใน*มหาชาติคำหลวง* ชูชกกล่าวกับนางอมิตตดาว่าตนเป็นคนแก่จะย่างเดินลงล่างไม่ได้ เว้นเสียแต่งานบนเรือน ความว่า “พีนี่แก่นัก แลจะลงล่าง ย่างเดินก็มีได้ ไว้แต่งานบนเส้พื่อจะทำ” คำว่า “ไว้แต่งานบนเส้พื่อจะทำ” มีความหมายสองแง่สองงามเกี่ยวกับเรื่องเพศ เห็นได้ว่ามุมมองที่ผู้เล่าเรื่องมีต่อชูชก คือพราหมณ์เฒ่าผู้มักมากในกามารมณ์ ซึ่งเป็นลักษณะตรงกันข้ามกับคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งกำจัดอวิชชาและความตระหนี่ อย่างไรก็ตาม คุณลักษณะดังกล่าวเป็นแรงผลักดันให้ชูชกช่วยให้พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีและทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรต้องเผชิญกับภาวะขัดแย้งในจิตใจอย่างมากในการบริจาคบุตรทาน เนื่องจากพระเวสสันดรต้องบริจาคทานให้แก่ชูชกที่มีจิตใจเต็มไปด้วยกิเลส ซึ่งอาจส่งผลร้ายต่อพระกุมารทั้งสองในภายภาคหน้า

ใน*มหาชาติคำหลวง* ภาพด้านลบของชูชกเห็นได้ชัดจากการบรรยายผ่านสายตาของผู้เล่าเรื่องและนางอมิตตดา ผู้เล่าเรื่องให้ภาพชูชกในด้านลบ โดยแปลขยายความจากบทบาลี “ซิณโณ” หมายถึง ชรา, แก่⁵³ เช่น เถ้าชี่ไร้สากตำเอง (ผู้เฒ่าที่ยากจนถึงขนาดต้องตำข้าวเอง)⁵⁴ บาคค่อมขวลทรรูป (นักบวชที่หลังค่อมและมีจิตใจกระด้างและหยาบช้า)⁵⁵ เถ้าเว้าว่าเก (ผู้เฒ่าที่แก้มบวบ)⁵⁶ เถ้าลำเลวสอเวเปล่า (ผู้เฒ่าที่ไม่มีอะไรติดตัว)⁵⁷ เป็นต้น การเรียกชื่อชูชกดังกล่าวสอดคล้องกับเนื้อหาในกัณฑ์ชูชกที่ต้องการนำเสนอภาวะการถูกกดขี่ของนางอมิตตดาเพราะถูกเหล่าพราหมณ์ดูถูกที่นางอมิตตดามาได้ขายแก่เป็นสามี จึงมีน้ำหนักเพียงพอให้นางอมิตตดามีพฤติกรรมแตกต่างจากเดิมอย่างสิ้นเชิงและกดดันให้ชูชกทำตามที่นางต้องการได้สำเร็จ ซึ่งมีผลต่อการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นลักษณะตรงกันข้ามกันระหว่างชูชกและพระเวสสันดร โพธิสัตว์ได้ดียิ่งขึ้น

⁵³ นาคะประทีป, *ปาลี-สยามอภิธาน* (นครหลวงฯ: หน่วยศึกษานิตยศาสตร์ กรมการฝึกหัดครู, 2515,) หน้า 120.

⁵⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า 370.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 259.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 600.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 582.

ชูชกตกอยู่ภายใต้อำนาจไพเราะและความรัก เห็นได้จากตัวอย่างการบรรยายการตกอยู่ในอำนาจของนางอมิตตดาเกิดจากความรักที่ทับอกชูชกเหมือนกับแพมาที่บ่าจนถึงคาง ในกัณฑ์ชูชก ความว่า

ชูชโก นาม นามเน ชื่อชชูชกโดยนาม ภิโตะ วจนโตะ อมิตตดาปนา
 พราหมณ์ก็ตกหมา ตยมแต่อมิตตดาให้หาศ วสานุโค พราหมณียา ก็ลู่อำนาจใน
มือพราหมณ์นางหญิง โหติ ก็มีจริงโดยกล่าวนี้ ๆ อฏฐิติโต กามราเคน พราหมณ์
เอตทพรวิ ๆ โส พราหมโณ อันว่าชูชกพราหมณ์ กามราเคน แลกามตัณหา ราคา
ความรินรัก อฏฐิติโต เมาะ ปตีโต หากมาหนักหนาอก เพียงแพพมาทับ หับเหงบ่า
ค่าคาง เอต วจน ยงงคำครางคำครวญสวาศ ก็บมีอาจจ้อไ้อได้สักคำ⁵⁸

อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปลความตอนนี้ว่า “ลำดับนั้นตาพราหมณ์ตกใจกลัว เป็นคนตกอยู่ในอำนาจของนางพราหมณ์ มีใจกลัวกัณฑ์เพราะกามราคบิเบียน⁵⁹”

ใน*มหากาติคำหลวง* การบรรยายข้างต้นแสดงให้เห็นว่ากามตัณหาและความรักมีอิทธิพลครอบงำชีวิตของชูชกอย่างมากและเข้มข้นกว่าใน*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* เห็นได้ว่ากามตัณหาเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ทำให้ชูชกไม่อาจพูดโต้เถียงนางอมิตตดาได้ ผู้วิจัยเห็นว่าชูชกคิดว่าหากไม่มีนางอมิตตดา จะทุกข์หนักจึงต้องไขว่คว้าและรักษานางไว้

ชูชกเป็นชายแก่ช้ำและตกประหม่าเมื่อถึงคราวจะสูญเสียของรักและชีวิต เมื่อชูชกได้ยินว่าพราหมณ์จะเอาชีวิตตน จึงโกหกว่าเป็นราชบุตรของพระเจ้ากรุงสุยชัยที่พราหมณ์ไม่ควรฆ่า ชูชกอ้างธรรมเนียมโบราณว่าแม้แต่พระกษัตริย์ก็ไม่ทรงฆ่าราชบุตร ขณะนี้ชาวเมืองสีพีหายโกรธพระเวสสันดรแล้ว พระเจ้ากรุงสุยชัยทรงปรารถนาจะพบพระเวสสันดร พระนางผุสดีก็ทรงเป็นทุกข์หนัก คำโกหกเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าชูชกมีวาทีศิลป์โน้มน้าวใจ เจ้าเล่ห์ เฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหาคบหาและรู้จักสังเกตจุดอ่อนของผู้อื่นจนทำให้พราหมณ์พินิจพอใจและคล้อยตามว่าชูชกมาอัญเชิญพระเวสสันดรไปครองราชย์จริงจนยอมชี้ทางไปยังพระอาศรมของพระเวสสันดร ชูชกโกหกลักษณะเดียวกันกับพระอจตุตถกษัตริย์ อย่างไรก็ดี ลักษณะดังกล่าวของชูชกเปิดโอกาสให้ชูชกทำหน้าที่เป็นสะพานบุญทำให้พระเวสสันดรข้ามสะพานมาด้วยบริจาคนุเคราะห์าน ซึ่งเป็นคุณธรรมชั้นสูงอย่างสัมฤทธิ์ผล

ส่วนภาพทางลบของชูชกในสายตาของนางอมิตตดานั้น เห็นได้ชัดจากหลังจากเหตุการณ์ที่นางอมิตตดาถูกเหล่านางพราหมณ์รุมด่าที่ท่าน้ำ คำด่าของนางพราหมณ์รุนแรงและตั้งใจด่านางอมิตตดาไม่ว่าจะเป็นการอยู่กับสามีแก่ ควรตายดีกว่าอยู่เป็นคน วงศาคนญาติรังเกียจ ทั้งยาย ย่า

⁵⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหากาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 138.

⁵⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 292.

น้ำ ลุง ตา ป้า แม่จึงรุมแข่งให้ไม่ได้สามีนุ่ม แล้วปลักไสนางให้มาอยู่กับสามีแก่อย่างชุก การตำหนิต่าทอว่านางอมิตตตามีสามีหน้าตาอัปลักษณ์และการกล่าวว่านางหน้าตาตางงาม แต่กลับได้สามีแก่ นางคงเคยทำบาปมาก่อน เช่น ไปล่อลวงผู้ทรงศีล ไม่บูชาไฟ บาปของครอบครัวตกมาอยู่กับนาง นางคงจะไม่มีความสุขประสาสามีภรรยา อยู่กับสามีแก่ก็เหมือนอยู่กับผี คำตำหนินี้ล้วนสร้างความคับแค้นใจ ความอับอายและความกระเทือนใจแก่นางอมิตตดาจนทำให้นางอมิตตดาไม่ยอมทำงานดูแลบ้านอีกต่อไป ดังบทบรรยายความคับแค้นใจของนางอมิตตดาว่า “ก็เอากลอม น้ำกรดยด คยดในใจหญิงหญิง ไห้กลีกลีไปพลาง”⁶⁰

นางอมิตตดาไม่ต้องการให้ชุกเป็นข้ารับใช้เพราะนางได้รับการอบรมมาจากตระกูลว่าสามีจะเป็นข้าของภรรยาไม่ได้ คำดูถูกของเหล่าพราหมณ์ให้นางอมิตตดาตายดีกว่าเป็นคน ความว่า “ความใดอายุเขาก็ต่ำ ตายดีกว่าเป็นคนอยู่นี้”⁶¹ ทำให้นางนางอมิตตดา กลับมากล่าวกับชุกว่า “ตรกูลูกใช้ชั่วช้า ผววจจะเป็นข้าขาดแก่เมียนี้ บมีใส่”⁶² แสดงให้เห็นว่านางอมิตตดาตระหนักในศักดิ์ศรีของตน และพยายามจะกู่หน้าตาของตนที่ถูกเหล่านางพราหมณ์ดูถูกเหยียดหยาม นางจึงยื่นคำขาดให้ชุกไปหาทาสมาเป็นช่วงใช้ นางอมิตตดาต่อชุกอย่างก้าวร้าวว่าเป็นชายแก่พันทัก ยังไม่ทันได้ทำศึกสงครามก็ไม่สู้และกลัวเสียแล้ว โดยใช้คำที่มีความหมายสองแง่สองง่าม มีนัยสื่อเรื่องเพศว่า หอก แหล่นและงา ซึ่งมีลักษณะเป็นอาวุธสำหรับแทงหรือของที่มีลักษณะแหลม ปลายคม แต่ใช้การไม่ได้ดี ความว่า “ไปทันปามปะศึก มาละศึกถ้วนกลวกลน หอกไปติดแพน แหล่นไปติดค้าง ช้างไปถึงงา แลมีงมาถ้วนระอรารถอย ด่งนี้”⁶³

คำเหล่านี้จะทำให้ชุกตกใจที่ถูกภรรยาเหยียดหยามศักดิ์ศรีความเป็นชายว่าไม่มีสมรรถภาพทางเพศ นางอมิตตดาแล้วอ้างถึงความรักว่า หากชุกไม่นำทาสมาให้ นางจะไม่รักชุก ดังเก่า แม้ชุกจะมีบ้านเรือนงดงามตั้งบ้านท้าวพระยาหรือผู้เป็นใหญ่ นางจะไม่ไปเยือน นางอมิตตดาประกาศว่าสิ่งใดที่ไม่ดี นางจะทำเพื่อให้ชุกตรอมตรม พฤติกรรมก้าวร้าวของนางอมิตตดา และถ้อยคำดูถูกชุกในด้านลบเกิดจากการถูกกดขี่อย่างรุนแรง เป็นลูกโซ่จากนางพราหมณ์มาถึงนางอมิตตดาและนางอมิตตดาไปกดดันชุกอีกต่อหนึ่ง ซึ่งเป็นต้นเหตุหลักทำให้ชุกออกเดินทางไปขอพระกุมารทั้งสองจากพระเวสสันดร ส่งผลให้พระเวสสันดรบำเพ็ญบุตรทานในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม มุมมองที่มีต่อชุกผ่านสายตาของผู้เล่าเรื่อง ก็ไม่ใช่ตัวละครด้านเดียวหรือชั่วร้ายทุกด้าน แต่ชุกมีข้อดี เช่น รักและดูแลภรรยาเป็นอย่างดี เห็นได้จากก่อนเดินทางจากไป ชุก

⁶⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 136.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

ซ่อมแซมบ้าน เก็บพื้น ตักน้ำและสั่งสอนนางอมิตตตามิให้คบชู้ผู้ชาย ซึ่งช่วยสร้างความสมจริงให้แก่เนื้อเรื่องได้ดี

มุมมองที่มีต่อชุกในด้านลบว่าชุกเป็นบุคคลที่เต็มไปด้วยกิเลสตัณหาไม่ว่าจะเป็นความรัก ความโลภและความหลงทำให้ชุกเป็นตัวละครคู่ตรงกันข้ามกับพระเวสสันดร ลักษณะดังกล่าวช่วยเน้นลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่มุ่งบรรลุพระโพธิญาณด้วยความพยายามสู้รบกับกิเลส ความตระหนี่เหนียวเพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้อย่างแยบคาย

5.2.2.4 มุมมองที่มีต่อชาวเมืองสีพีในการเล่าเรื่อง ในมหาชาติคำหลวง มุมมองที่ผู้เล่าเรื่องมีต่อชาวเมืองสีพี คือ ผู้ที่ไม่เข้าใจเหตุแห่งพระโพธิญาณของพระโพธิสัตว์เพื่อสร้างความขัดแย้งของเรื่องและสร้างจุดพลิกผันชะตากรรมของพระเวสสันดร แต่กลับทำให้พระเวสสันดรโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีธรรมอย่างครบถ้วน

ชาวเมืองสีพีมีบทบาทหลังจากหลังจากพระเวสสันดรพระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชฎร์ เมื่อชาวเมืองสีพีเห็นพราหมณ์ทั้ง 8 แห่งเมืองกลิงคราชฎร์ได้ช้างปัจจัยนาคแล้ว ชาวเมืองสีพีวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมของพระเวสสันดรอย่างรุนแรง ดังนี้

ปุตโต เวสสนตโร ตว กถิ โน หตถินิ ทชชา ดังฤพระแพศยันดรบรรพชาโอรส
ธมาเปลื้องปลด คชนาท อยราผองแท้ นาคิ รฎจสส ปุชิติ กถิ โน กุณขริ ทชชา
ก็เป็นที่บูชาแก่ชาวเมือง ดังฤพระบุญเรื่องบเอื้อ มาก่อเกื้อในทางทาน บมิขอปัส
ฯ ...พราหมณานิ อทา ทานิ สีวินิ รฎจวทณนติ ธมาจงใจให้ขาด พฤฒาจารย์
ปานครุณา ดังสามัญทรัพย์อันจำเริญแก่ชาวเมือง เล่าแล ฯ ปุน เอวมาหสิุ ชาว
สีพีราชฎร์ จิงร้องประกาศสืบไป ดังนี้ ฯ อนนํ ปานณจ โส ทชชา วตถเสนาสนานิ
จ สมเด็จพระแพศยันดร ครอบครองพระราชา ศรีทธาโกชนนนา ทัง
วัตถาภรณ์วิภูษิต วิจิตรเครื่องลาด พระบาทควรจะอำนวย ด้วยพฤฒาภิกษาจาร
ขอบแล ฯ กถิ เวสสนตโร ปุตโต ดังฤพระแพศยันดรบรรพบุตร มาเผด็จมิงมงกุฎ
คชสารสุทธรเรื่องเดช องค์สญชเยศธิปัตย วรยลขอบถุณา สเจ ตวิ น กริสสสิ
สีวินิ วจนิ อิทํ บัดนี้แลพระผู้ผ่านเฝ้า บตามคำเราตู่ข้า จะเป็นมหิศรา บเอื้อเอา
คำเราสีพี ดังนี้ ฯ มณเฑ ตํ สห ปุตเตน สีวิทเถ กริสสเรติ ดังเราทั้งมวลจะชวน
กันสำคัญ รัณพิโรธราวี ทังนฤบดีจะพินาศ เพราะข้าบาทในเนื้อมือ เราแล ฯ⁶⁴

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61-62.

บทบรรยายข้างต้นแสดงให้เห็นพฤติกรรมและความรู้สึกของชาวเมืองสีพีที่โกรธเคืองและไม่พอใจการกระทำของพระเวสสันดร ชาวเมืองสีพีเห็นว่าพระเวสสันดรทรงบริจาคช้างปัจจัยนาคนเป็นสิ่งไม่ชอบธรรมเพราะช้างปัจจัยนาคนเป็นที่บูชาของชาวเมือง เป็นช้างมงคลที่เลื่องลือ มีเดชาภาพมาก พระเวสสันดรควรบริจาคเฉพาะอาหารและเครื่องนุ่งห่มแก่พราหมณ์ ชาวเมืองสีพีรู้สึกคับแค้นถึงขั้นจะทำลายราชบัลลังก์ของพระเจ้ากรุงสุโขทัย ซึ่งอยู่ในเงื้อมมือให้เสียหายย่อยยับ คำกล่าวของชาวเมืองสีพีว่าพระเวสสันดรควรบริจาคสิ่งใดจึงชอบธรรมน่าจะเกิดจากชาวเมืองสีพีได้รับประโยชน์ แต่เมื่อชาวเมืองสีพีเห็นพราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร้ออกจากเมืองพร้อมกับช้างอันมีค่าในฐานสมบัติประจำเมืองเท่ากับว่าชาวเมืองสีพีเป็นผู้สูญเสียประโยชน์ พราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร์เป็นผู้รับประโยชน์แทน พฤติกรรมดังกล่าวสะท้อนว่าชาวเมืองสีพีไม่เข้าใจการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลुพระโพธิญาณของพระเวสสันดร แต่ยังยึดติดในวัตถุและเห็นประโยชน์เฉพาะตนเป็นใหญ่

การกล่าวซ้ำของชาวเมืองสีพีว่าพระเวสสันดรทรงกระทำไม่ชอบ ความว่า “บมิชอบใส่” “วรายลชอบฤณา” และพฤติกรรมของชาวเมืองสีพีข้างต้น เน้นย้ำความโกรธคับแค้นของชาวเมืองสีพีและสะท้อนให้เห็นว่าการกระทำของพระโพธิสัตว์บางครั้งอาจเป็นที่ครหาแก่บุคคลที่ไม่เข้าใจจุดมุ่งหมายสูงสุดจากการบำเพ็ญบารมี โดยลืมนึกถึงว่าบ้านเมืองมีช้างมงคลเพราะบุญบารมีที่สั่งสมมาตั้งแต่บุพกาลของพระเวสสันดร ผู้วิจัยเห็นว่าการกล่าวโทษ การดิฉินนินทาพระเวสสันดรของชาวเมืองสีพีเป็นอุปสรรคที่มาทดสอบพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ต้องอดทนแน่วแน่นต่อการขัดขวางการบำเพ็ญบารมีและพร้อมเผชิญอุปสรรคทั้งหลายให้ผ่านไป

การขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมืองทำให้เห็นว่าชาวเมืองสีพีไม่เข้าใจเหตุแห่งพระโพธิญาณของพระเวสสันดร ชาวเมืองสีพีจึงยังจมอยู่กับความขุ่นเคืองและยึดติดกับวัตถุทานทำให้ไม่ได้พิจารณาผลเสียจากการขับไล่พระเวสสันดร ชาวเมืองสีพีเป็นตัวละครสำคัญที่สร้างความขัดแย้งภายนอกให้กับพระเวสสันดร แต่ก็มีส่วนผลักดันให้พระเวสสันดรทรงไม่ย่อท้อต่อการบำเพ็ญบารมีตั้งพระทัยที่จะเพิ่มพูนทานบารมีให้มากยิ่งขึ้นและบำเพ็ญเนกขัมมบารมีต่อไป

มุมมองของการเล่าเรื่องที่มีต่อพระเวสสันดรและตัวละครอื่นทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้การกระทำและความรู้สึกนึกคิดของพระเวสสันดร ซึ่งเป็นตัวละครที่ดำเนินชีวิตตามขั้นตอนของพระโพธิสัตว์ ตั้งแต่การตั้งปณิธานที่จะขอเป็นพระพุทเจ้า บำเพ็ญบารมีอย่างวิริยอุตสาหะ ใช้พระปัญญาพิจารณาปัญหาและจัดความตระหนี่ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อพระโพธิญาณ พระทัยที่แน่วแน่นในการออกผนวชของพระเวสสันดรเองทำให้พระเวสสันดรทรงมีโอกาสค้นพบความสุขนิรันดร์ที่ทรงปรารถนา มุมมองการเล่าเรื่องดังกล่าวจึงเป็นเครื่องยืนยันความเป็นพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรอย่างชัดเจน

5.3 วิธีการเล่าเรื่องของกวี

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีเล่าเรื่องโดยคงเนื้อหาหลักตามที่ปรากฏใน*เวสสันดรชาดก* โดยเล่าตามลำดับขององค์ประกอบในชาดกเพื่อแสดงเรื่องราวของพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณและรักการบำเพ็ญทาน ในขณะที่เดียวกันกวีแปลแต่งโดยการตีความทั้งการคงความตาม*เวสสันดรชาดก* ขยายความ เพิ่มความ เปลี่ยนความและตัดความเพื่อเน้นคุณลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรให้เด่นชัดขึ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.3.1 เล่าตามลำดับขององค์ประกอบในชาดก

มหาชาติคำหลวง ดำเนินเรื่องตามขนบของการแต่งวรรณคดีพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย **ปัจจุบันวัตถุ** กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอันเป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องย้อนอดีตว่าเหตุการณ์เช่นนั้นเคยมีมาในอดีตอย่างไร **อดีตวัตถุ** เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต เป็นตัวนิทานหรือชาดกแท้ ๆ **คาถา** เป็นถ้อยคำหรือวาจาประกอบอดีตวัตถุ **ไวยากรณ์** อธิบายศัพท์หรือข้อความที่มีปัญหา และ**สมเอนาน** หรือประชุมชาดก แจกบุคคลในเรื่องว่ากลับชาติมาเกิดเป็นใครในปัจจุบันชาติ⁶⁵

มหาชาติคำหลวง มีลักษณะโครงสร้างของเรื่องแบบเดียวกับอรรถกถาชาดก คือ มีโครงเรื่องซ้อนกัน 2 ระดับคล้ายกัน ปัจจุบันวัตถุเป็นโครงเรื่องหลัก อดีตวัตถุเป็นเรื่องราวรอง ในปัจจุบันวัตถุเป็นเหตุตั้งต้นของการเล่าเรื่องเพื่อใช้เป็นข้ออ้างในการดำเนินเรื่องในอดีต⁶⁶ ปัจจุบันวัตถุและอดีตวัตถุจึงมีความสำคัญเท่าเทียมกันและทำให้น่าเชื่อว่าเรื่องที่เล่าเป็นเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าจริง

ดังนั้น ใน*มหาชาติคำหลวง* การเล่าตามลำดับเวลาที่พบใน*เวสสันดรชาดก* จึงเป็นการเล่าเรื่องโดยคงรูปแบบชาดกและเนื้อหาสำคัญของ*เวสสันดรชาดก* มีลักษณะดังต่อไปนี้

5.3.1.1 ปัจจุบันวัตถุ แสดงปรารถนาเรื่องปัจจุบันและสาเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าตรัสเล่าชาดกเป็นอุทาหรณ์ ใน*มหาชาติคำหลวง* เล่าถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จจากมหาวิหารเวฬุวันใกล้กรุงราชคฤห์สู่นครกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพระญาติและเสด็จประทับยังนิโครธารามพร้อมด้วยหมู่พระภิกษุ พระญาติบางพระองค์ไม่ถวายอภิวาทพระพุทธเจ้าด้วยเหตุว่าพระชนมายุยังเยาว์นัก พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วโปรดอภิวาทพระบาทลงเหนือเศียรของพระญาติเพื่อลดทิฐิมานะของพระญาติที่ไม่ยอมถวายอภิวาทพระองค์ บังเกิดฝนโบกขรพรรษที่มีลักษณะเม็ดฝนสีแดง ผู้ใดใครให้ตกต้องกายจะเปียก ส่วนผู้ที่ไม่ต้องการจะไม่เปียก ดังตัวอย่างรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ตอนพระเจ้าสุทโธทนะเคยถวายอภิวาทพระพุทธเจ้าก่อนหน้า 2 ครั้ง คือ เมื่อวันประสูติของ

⁶⁵ ศักดิ์ศรี แยมนัดดา, *วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย* (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), หน้า 47.

⁶⁶ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, “กลวิธีเล่าเรื่องชาดกที่เน้นแนวคิดเรื่อง “ทาน” ในอรรถกถาชาดกและปัญญาสาชดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ,” *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* 28(ธันวาคม 2554), หน้า 146.

พระสิทธัตถกุมารและในวันวิปสมงคลแรกนาขวัญ การแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าครั้งนี้ พระเจ้าสุทโธทนะได้ถวายอภิวัตพระพุทธรูปเจ้าเป็นครั้งที่ 3* ความว่า

๑อภิญาปาทกั จตุตถชฌานั สมาเป็นชชิตวา อันว่าพระผู้ผ่านสงสาร ก็ถึง
แกจัตถุถัทธมานสมาริ์ อันเป็นอาที่แกอภิญาณ ต่งนั้นน ๗ ตโต วุฏจาย อากาสั
อพุกคณตวา พระผู้้นฤทุกข์ ก็ลุกจากอาศน์ เสด็จอาคาคตในคคะนนานดรแล ๗
เตสั สีเส ปาทปัสสุ โอกิริยามาโน วีย ดุจต่งจะเรีัยราย ปรายลอบบวบาท เหนือ
เกล้าญาติตระกูล อันมุลมาชุมนุมในที่นั้นน ๗ คนตามพุกขมุเล ยมกปาฏิ
หาริยสทิสั ปาฏิหาริยั อกาลิ พระเจ้าจึงกทำปาฏิหาริยาศจรยอนนอนรรค ดุจ
ยมกปาฏิหาริย ในต้นคณตามพุกขนั้นน ๗ ตทา สุทโธทนมหาราชา ตั อจจริยั
ทิสวา อาท จึงกรุงสุทโธทนะเห็นอัศจรรย์ ก็ทูลปลันต่งนี้ ๗ ภาต ตุมหากั ชาตทิว
เส อีสิสส ภาพเทวิลสส ชฎิลสส วนทนต์ถั อุปนีตานิโว ๗ ข้าแต่พระมุนีนารถ
ข้าเห็นพระบาทยุคล แห่งพระทศพลบพิตร อันพิจิตรรัศมี ธาตริณาเกล้าเกล้า เพื่อจะ
ให้ไหว้ภาพเทพิล ในวันพระมุนินโรททยนันน ๗ ปาทะ ปรีวตเตตวา พุราหมณสส
มตถเก จิตะ พระบาททังสอง ฉลองขึ้นเหนือเกล้า ทชีเกล้าภาพเทพิลนั้นน ๗
ทิสวาปี อหิ ตุมหากั ปาทะ วนทิว ข้าเห็นเสร็จ ไหว้พระสรรเพ็ชญ์บวบาทแล ๗ อัย
ปจมนวนทนา อนี้คือข้าถวายบังคม เปนประณมแห่งข้านมัสการแก่ท่านแล ๗
วปมมงคลทิวเส ชมพูฉายาย สิริสยเน นิปนนานิโว ในเมื่อเจ้ากุธเสด็จบรรธม
ไต้ร่มชมพุกษไสยาศน์ เมื่อแรกอาทิตยัแสงศรี ในวอนพระราชาพิธิการมมงคล
นั้นน ๗ ชมพูฉายาย อปรีวตตนิ ทิสวา ข้าเห็นร่มชมพุตรุรัตนพิศาล ตรงตระการกว่า
ขึ้นแล ๗ อหิ ตุมหากั ปาทะ วนทิว ข้าไหว้พระบาทบงกช แห่งพระตถาคต ทศพล
บพิตรแล ...อัย ตติยววนทนา อนี้คือข้า เคารพด้วยงาม ถ้วนถึงสามแห่งข้า ทุกท้าว
ฟ้าอัศจรรย์ โสตแล๖๗

ปัจจุบันวัตถุทำให้ผู้อ่านผู้ฟังทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าและบุคคลแวดล้อม
ผู้เล่าเล่าเรื่องของพระพุทธเจ้าพร้อมกันทั้งเรื่องในอดีตและปัจจุบัน โดยใช้บทพูดของพระเจ้า

* พระเจ้าสุทโธทนะเคยถวายบังคมพระพุทธเจ้ามาแล้ว 2 ครั้ง ได้แก่ ครั้งแรก ตอนพระสิทธัตถกุมารประสูติ
พระเจ้าสุทโธทนะตั้งพระทัยให้พระสิทธัตถกุมารไหว้ภาพเทวิลดาบส แต่พระบาทของพระกุมารไปอยู่บนศีรษะของภาพเทวิล
ดาบส ครั้งที่ 2 ตอนพระราชพิธีวิปสมงคลแรกนาขวัญ พระสิทธัตถกุมารประทับอยู่ใต้ต้นหว้า เงามต้นหว้าอยู่ตรงไม่เปลี่ยนไป
ตามแสงอาทิตย์

⁶⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1,
หน้า 33-34.

สุทโธทนะเล่าเหตุการณ์อัศจรรย์ที่เกิดกับพระพุทธเจ้า สังกेतว่ากวีแปลแต่งบทบาลีโดยการตีความตั้งตัวอย่างบทบาลี “อภัย ตติยวทณา” หมายถึง เป็นการกราบไหว้ของข้าครั้งที่ 3 กวีเพิ่มเนื้อความว่า “ทุกท้าวฟ้าอัศจรรย์” แสดงให้เห็นว่าปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าในครั้งนี้มีอำนาจอย่างมากและสร้างความอัศจรรย์ใจแก่ทั่วทุกผืนฟ้า

พระพุทธเจ้ามีพระพุทธรูปดำรัสว่าฝนโบกขรพรรษนี้เคยเกิดขึ้นเมื่อครั้งพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ พระภิกษุสาวกจึงขอให้พระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงธรรม ความว่า

ปุพเพปิ โพธิสตตกาเล มม ญาติสมาคเม มหาเมโข โปกขรวรสส์ วสสิเยวาติ
 วตวา ในเมื่อชุนัขุพงษ์พระญาติ แห่งพระสวยามภูวนารถบวร อันว่าปโยธธอัศจรรย์
 ก็ให้โษษรพรรษธธา ตกลงมาบนาน ก็มีในกาลก่อนโน้น ๆ วตวา ตุนที โอลิ อัน
 ว่าพระผู้เป็นโลกยศาสดา ครั้นธมีพระพุทธฎีกาแล้วเสร็จ สมเด็จพระพิตรก็มีพุทธฎีกา
 กว้านนลลอย ๆ เตหิ ยาจิโต อติดี อหริ อันว่าพระเจ้าผู้มีภาคยบวร แลภิกษุณิกร
 อารารณ ขออัญเชอญให้ประกาศธรรมเทศนา อันมีมาแต่หลัง ให้ภิกษุทงหลาย
 ฟังดงง นี้⁶⁸

ปัจจุบันวัตถุทำให้ทราบว่าผู้เล่าเรื่องหลัก คือ พระพุทธเจ้ากำลังจะเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตขณะเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์และผู้ฟังเรื่องเล่า คือ พระภิกษุสาวก ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าเรื่องราวของพระเวสสันดรเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

5.3.1.2 อดีตวัตถุ เนื้อความต่อจากปัจจุบันวัตถุ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องของพระเวสสันดร ซึ่งมีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดฝนโบกขรพรรษตกลงท่ามกลางหมู่พระญาติ เริ่มจากการกล่าวถึงพระนางมุตติก่อนจุติลงมายังโลกมนุษย์ พระอินทร์ให้พรพระนาง 10 ประการ แล้วจึงเล่าเหตุการณ์อันเกี่ยวเนื่องกับพระเวสสันดรโพธิสัตว์ตามลำดับ

อติเต ภิกษเว สิริฎฐเจ เขตตุดตรนคเร สิมหาราชา นาม รชช กาเรนโต
 ดุกรพษพวกภิกษุ ในกาลอันภกลับไป อันว่าพระภูวไนยนารถชื่อสิพิราชราชา
 เสวยมหมาดโหสวธรรย์ อันอนรรษพิเศษ ในเมืองเชตุตร อันมีไนนิกรสิพิราษฎร์
 นันน สลขย์ นาม ปุตตี ปฎิลภิสฺส แลท้าวสิพิราชนันนปรากฏ มีอาตมเอารส
 บวร ชื่อภูธรสญชัยราชนันน โส ตสส วยปปตตสส มททราชธิตร มุตสตี นาม
 ราชกณณิ อาเนตวา จึงท้าวสิพิราชให้ไปกล่าว นางนงถ้วณนิมกาม ทรงนาม

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

เจ้าสบรรษดี ลูกสาวศรีกรุงมัทพรราช ให้เปนบาทบริจาริกา แต่พระยาสุชัย
อันอุทัยยงเยาว์นั้น⁶⁹

ผู้เล่าเรื่องนำเสนอเหตุการณ์ที่แสดงคุณธรรมและการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรหลาย เหตุการณ์ โดยเฉพาะทานบารมี ในกัณฑ์หิมพานต์ ในวันที่พระเวสสันดรประสูติ นางช้างได้นำลูกช้าง มาไว้ในโรงช้างแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรไม่ใช่บุคคลธรรมดาแต่เป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีมาอย่าง ต่อเนื่องจนได้เสวยผลบุญกุศลที่เคยทำมา เมื่อกำเนิดเป็นมนุษย์ พระเวสสันดรก็มีสถานภาพเป็น พระโอรสของพระมหากษัตริย์และมีช้างเป็นสัตว์คู่บุญบารมีทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรคือผู้มีบุญญา บารมีสูงส่งและกำเนิดมาเพื่อบำเพ็ญบารมีให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อพระโพธิญาณในภายภาคหน้า การประสูติ ของพระเวสสันดรทำให้เห็นลักษณะการเวียนว่ายตายเกิดของพระโพธิสัตว์ที่ยังไม่บรรลุนิพพาน

เมื่อพระเวสสันดรประสูติ ทรงบำเพ็ญทานทั้งที่และคิดว่าหากผู้ใดมาขอทานภายในก็จะให้ ตามคำขอ ทรงดำรงอยู่ในศีลและได้บริจาควัตถุทาน เช่น เครื่องประดับแก่พระนม การแจกจ่ายทาน วันละหกแสน เป็นต้น การบริจาทานของพระเวสสันดรเป็นที่เลื่องลือไปไกลทำให้คนจากต่างเมือง มาขอพึ่งพระองค์ เห็นได้จากการบริจาคครั้งสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งของเรื่องคือการบริจาค ช้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร์ ความขัดแย้งครั้งนี้เกิดจากคุณลักษณะส่วนพระองค์ ของพระเวสสันดรที่ทรงคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมกับความไม่เข้าใจของชาวเมืองสีพี เป็นเหตุให้ พระเวสสันดรต้องออกจากเมืองสีพีพร้อมกับพระนางมัทรีและพระกุมารทั้งสอง การบริจาคช้างเป็น อุปสรรคของพระโพธิสัตว์ที่ไม่สามารถบำเพ็ญทานต่อไปในเมืองสีพีในฐานะกษัตริย์ ในอีกแง่หนึ่งเป็น การพิสูจน์ปณิธานอันมั่นคงและเปิดโอกาสให้พระเวสสันดรทรงบริจาคสัตตสดกมหาทานจนทำให้ ชาวเมืองสีพีรู้สึกได้ถึงการสูญเสียที่พึงของแผ่นดินและเป็นการยืนยันความถูกต้องชอบธรรมของ พระโพธิสัตว์ที่เสียสละประโยชน์ส่วนตน ดังตัวอย่างเหตุการณ์ในอดีตวัตถุ ตอนพระเวสสันดรทรงขอ บริจาคสัตตสดกมหาทาน ในกัณฑ์หิมพานต์แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงบริจาทานอย่าง ต่อเนื่องและยิ่งใหญ่ ความว่า

โพธิสัตว์โต อาห อันทว่าพระมหาสัตว์ ตรีสทุกถ้วนชน ว่าท่านผ่อนปรนงตเรา ฯ
ยาว ทานี่ ททานิหนติ แต่พอเราอยยก สัตตสดกมหาทาน ธกัให้ตรีสจัดแจ้งการ
ทั้งช้างม้าธการข้าหญิงชายโภชนทั้งหลาย สิ่งละเจ็ดร้อยครบครัน แล้วเสด็จไป
พระตำหนักนิเวศเทพีเมื่อนั้น ฯ⁷⁰

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37-38.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

บทบาลี “ยาว ทานํ ททามิหนฺติ” “ยาว” (เพียง, เพียงใด)⁷¹ “ทานํ” (การสละให้)⁷² แปลความว่า “เพียงเราให้ทานเสร็จเถิด”

ในมหาชาตिकाหลวง กวีแปลแต่งขยายความว่าทานที่พระเวสสันดรจะบริจาคคือสัตตสดก มหาทาน พระเวสสันดรมีพระบัญชาให้ข้าราชการจัดเตรียมวัตถุทานด้วยพระองค์เอง คำว่า “ตรัส” หมายถึง พูด⁷³ คำว่า “จัด” หมายถึง ตกแต่ง⁷⁴ แสดงให้เห็นกริยาอาการของพระเวสสันดรที่ ตรัสเสร็จแล้วก็ทรงให้จัดวัตถุทานทันที การบรรยายพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดร ทรงมุ่งมั่น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และปรารถนาให้การทำทานสำเร็จลุล่วง ซึ่งเป็นคุณธรรมสำคัญของ พระโพธิสัตว์

ในกัณฑ์วนประเวศน์ เหตุการณ์การปฏิเสธการครองเมืองเจตราชูร์ของพระเวสสันดร โดยอ้างเหตุว่าอาจจะเกิดศึกสงครามระหว่างสองเมืองทำให้กษัตริย์เมืองเจตราชูร์ไม่อาจตัดทานคำ ปฏิเสธของพระเวสสันดรและตามเสด็จไปส่งพระเวสสันดรที่ประตูป่า เหตุการณ์เหล่านี้เน้นย้ำ คุณธรรมทางโลกของพระโพธิสัตว์ที่เป็นธรรมราชาปกครองแผ่นดินให้สงบสุขและเป็นการบำเพ็ญ บารมีทางธรรมเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สะท้อนว่าพระเวสสันดรทรงปรารถนาพระโพธิญาณ และไม่ทรงยินยอมให้ความตระหนี่หรือกิเลสตัณหาเข้ามาขัดขวางความมุ่งมั่นหรือมีอิทธิพลเหนือจิตใจ

เมื่อพระเวสสันดรเสด็จถึงอาศรมทรงทราบทันทีว่าเป็นอาศรมที่พระวิษณุกรรมเนรมิตตาม บัญชาของพระอินทร์ พระเวสสันดรทรงตัดสินพระทัยออกผนวช ซึ่งเป็นความตั้งใจเดิมที่ได้ขอ ประทานอนุญาตจากพระนางมัทรี เมื่อพระองค์ทรงผลัดเปลี่ยนเครื่องแต่งกายและเสด็จออกผนวช พระเวสสันดรฤๅษีทรงรู้สึกว่าการออกจากกาม คือ ความสุขที่แท้จริงของชีวิตแต่ยังปรารถนาความสุข ที่ยิ่งกว่าคือความสุขจากการนิพพาน พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระกัณหาทรงบำเพ็ญ เพียรอยู่ในป่าหิมพานต์นาน 7 เดือน ทั้งสี่พระองค์ใช้ชีวิตลำบากแตกต่างกับชีวิตในพระราชวังอย่าง สิ้นเชิงทั้งด้านอาหารการกิน เครื่องแต่งกาย เครื่องนอนและเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งไม่มีข้าราชการ ติดตาม พระเวสสันดรฤๅษีถือศีลและบูชาไฟอย่างเคร่งครัด มีพระนางมัทรีทรงปรนนิบัติรับใช้ เป็น อย่างดี เหตุการณ์ตอนนี้แสดงแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ว่าพระโพธิสัตว์ปรารถนาสั่งสมบุญและพร้อม เผชิญกับความยากลำบากเพื่อแสวงหาทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ต่อมาในกัณฑ์จุลพนและมหาพน พรานเจตบุตรและพระอัฐฤๅษีพรรณนาความงามของป่าหิมพานต์ ทั้งสองยกย่องคุณธรรมของ พระเวสสันดร โดยเฉพาะเรื่องทานและกล่าวถึงการบำเพ็ญวัตรปฏิบัติของพระเวสสันดรเพศบรรพชิต คือ การถือศีลและบูชาไฟ

⁷¹ นาคะประทีป, ปาลี-สยามอภิธาน, หน้า 233.

⁷² T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p. 318.

⁷³ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, หน้า 459.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 310.

ต่อมาชูชกและพระอินทร์มาทูลขอพระกุมารทั้งสองและพระนางมัทรีตามลำดับ หลังจากพระเวสสันดรทรงบริจาคบุตรทหารทานสำเร็จ พระเจ้ากรุงสญชัยเสด็จมาทูลเชิญให้พระเวสสันดรกลับเมือง พระเวสสันดรทรงปกครองเมืองสี่พันอย่างสงบสุขร่มเย็นอีกครั้งเพราะความเสียสละและความชอบธรรมในการบริจาคทาน

เหตุการณ์ในอดีตวัตถุจึงมีความสำคัญมากที่ช่วยนำเสนอคุณลักษณะของพระเวสสันดรในฐานะมหาบุรุษผู้มุ่งมั่นบำเพ็ญทานอันยิ่งใหญ่อย่างต่อเนื่อง ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคเพื่อเป็นปัจจัยไปสู่การตรัสรู้และเข้าถึงพระนิพพานในภายภาคหน้า

5.3.1.3 ประชุมชาติกหรือสโมธาน คือ ส่วนที่เชื่อมเรื่องในอดีตวัตถุกับปัจจุบัน วัตถุเข้าด้วยกัน กล่าวได้ว่าตัวละครในอดีตวัตถุกลับชาติมาเกิดเป็นใครในปัจจุบันวัตถุ เช่น ชูชกกลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต นางอมิตตดา กลับชาติมาเกิดเป็นนางจิญจมาณวิกาและพระโพธิสัตว์กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นต้น สโมธานปรากฏในนครกัณฑ์ซึ่งเป็นกัณฑ์สุดท้ายของเรื่อง

5.3.2 เล่าโดยการคงความตามเวสสันดรชาดก

วิธีการเล่าเรื่องในมหาชาติคำหลวงโดยการคงความตามเวสสันดรชาดก หมายถึง กวีแปลบทบาลีในมหาชาติคำหลวงตรงตามที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกเพื่อรักษาเนื้อความที่เป็นเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นกับพระเวสสันดรตามเดิม ทำให้ลักษณะสำคัญของพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้เป็นยอดในทานบารมียังคงอยู่ ดังตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรประสูติ พระเวสสันดรทรงลืมพระเนตรแล้วยื่นพระหัตถ์ขอทรัพย์จากพระนางมยุสดีเพื่อบริจาคเป็นทาน ในกัณฑ์หิมพานต์

ตาราง 9 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรประสูติแล้วบำเพ็ญทานทันที

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
วิชายิตวา นางพระยากัประสูตรพระโอรส ปรากฏในท่ามกลางทางระวางตรอก มหาสโต มาตุกัจฉิต อกขินี อุมมิเลตวา อันว่าพระมหา สัตว์เมื่อออกจากครรภ์พระมาดา ก็ทอดไอนยา ลืมพลัน ฯ ปสาเรตวา ก็เหยียดพระหัตถ์ ก็ตรัส	พระมหาสัตว์เมื่อเสด็จออกจากพระครรภ์ของ พระมารดา เป็นผู้บริสุทธิ์ลืมพระเนตรออกได้ ทีเดียวและเมื่อเสด็จออกนั่นเอง พระองค์ทรง เหยียด พระหัตถ์ตรัสแก่พระมารดาว่า ข้าแต่พระ เจ้าแม่ หม่อมฉันจักให้ทาน ทรัพย์อะไรมีอยู่บ้าง

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
พระวาจาฯ อम्म <u>ข้าแต่พระมาตา ทรัพย์อันใด</u> <u>มีมา ข้าจะขอให้ท่านบัดนี้จงพลัน</u> ฯ อถสส มาตา อชฌาสเยน เทหิติ อันว่าพระมาตาเจ้า จึงหยิบเอาทรัพย์พันตำลึง ให้ถึงมือเมื่อนั้น ฯ ⁷⁵	ดังนี้ ฯ ขณะนั้นพระมารดาของพระมหาสัตว์ตรัส ว่าพ่อ พ่อจงให้ท่านตามอัยยาศรัยเถิด” ⁷⁶

บทบาลี “มหาสโตโต” (พระมหาสัตว์) “มาตุกัจฉิตโต” (ครุฑแห่งพระมารดา) “อกุขินี” (นัยน์ตาทั้งสอง) “อุมมิเลตวา” (ลืมนตา) “ปสาเรตวา” (เหยียดออก) “อम्म” (ลูกก่อนแม่, ข้าแต่แม่) “อถ” (ครั้งนั้น) “มาตา” (อันว่ามารดา) อชฌาสเยน (ตามอัยยาศัย) “เทสิ” (ให้แล้ว)

จากบทบรรยายพฤติกรรมของพระเวสสันดรข้างต้นในมหาชาติคำหลวง กวีเล่าเรื่องตามเวสสันดรชาดก เห็นได้ว่าพระเวสสันดรประสูติแล้วตรัสได้ทันทีและขอพระราชทานทรัพย์จากพระมารดาเพื่อบริจาคแก่ประชาชนแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมีบุญญาบารมีสูงส่ง ประารถนาเป็นพระพุทธเจ้าตั้งแต่กำเนิด มีสติสัมปชัญญะ มีศรัทธาในการบริจาค สำนึกรู้ว่าตนเกิดมาบำเพ็ญบารมีต่อเนื่องจากพระชาติที่แล้วจึงบำเพ็ญบารมีได้ทันที

5.3.3 เล่าโดยการขยายความ

วิธีการเล่าเรื่องโดยการขยายความของกวี แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การขยายความจากบทบาลีและขยายความด้วยการเล่าซ้ำ ดังนี้

5.3.3.1 ขยายความจากบทบาลี หมายถึง การแปลแต่งบทบาลีที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกหรืออรรถกถาเวสสันดรชาดก โดยขยายความ อธิบายความหรือเพิ่มรายละเอียดจากบทบาลีนั้นให้ชัดเจนยิ่งขึ้น การขยายความจากบทบาลีที่มีผลต่อการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร ได้แก่ การขยายความเกี่ยวกับคุณธรรมของพระเวสสันดรและขยายความเกี่ยวกับสถานที่เพื่อสวดบูชาบุญบารมีของพระเวสสันดร ดังนี้

1) ขยายความเกี่ยวกับคุณธรรมของพระเวสสันดร กวีขยายความจากบทบาลีเกี่ยวกับคุณธรรมของพระเวสสันดรเพื่อนำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นบุคคลที่มีคุณธรรม

⁷⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 54-55.

⁷⁶ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 239.

สูงส่งและมีจิตยินดีในการบริจาทานอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพรานเจตบุตรจะบอกทางไปยังพระอาศรมของพระเวสสันดรแก่ชูชกในตอนท้ายกัณฑ์ชูชก กวีขยายความจากบทบาลี ดังนี้

ตาราง 10 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพรานเจตบุตรบอกทางไปยังพระอาศรมของพระเวสสันดรแก่ชูชก

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ตวิ อันว่าท่านผู้พระสญชยใช้มา เม ปิโย ก็เป็นที่เสนาหาแห่งกู ทุโต ภวสิ ทัยนเปนทูต ทูลสาร เวสสนตรสส แห่งพระแพศยันดร ภูบาลเจ้าจอมจักร ปิยสส อันเป็นที่รักที่ใคร่ เม แห่งกูผู้ตั้งให้เปนใหญ่ในอาชญ อหิ อันว่ากู ผู้เป็นนายกพนพรานป่า ปณณปตต์ ททามิ ก็ให้ บรรณาการ อันมีค่าพันพิงใจ เต เมาะ ตุยหิ แก่ ท่านผู้มาในสำนักนิเรว แลท่านฮา ๆ อิมณจ มธุโน ตุมพิ มิคสตถิณจ พราหมณ ๆ พราหมณ คุกรพราหมณ อหิ อันว่ากูผู้ฟังความชกล่าว ข่า ว่าทำวธใช้ ททามิ อิมณจ มธุโน ตุมพิ กูก็ให้ น้ำผึ้งรวงแลบาย มิคสตถิณจ อิกขาทรายเตอม ต่างเข้าเปนผอก ตุยหิ แก่ท่านผู้จะไปบอกพระ ราชกิจการ เพื่อจะไปอันเชอญพระภูบาล บพิตร นั้น ๆ ตถจ เต เทสมกขิสสิ ยตถิ สมมติ กามโท ตติ ๆ ยตถ เมาะ ยสมิ ปเทเส ยงงประเทศที่ ไตนั้นนท่าน เวสสนตโร ราชา ที่ทำวธผู้ผ่าน แผ่นดิน อันเป็นนรินทรนายก กามโท อันให้อิม ออกโลกยสงสาร อวยพระทานอรเอม เปรม ปราณาเนื่องนิตย⁷⁷</p>	<p>ปิยสส เม ปิโย ทุโต ปุณณปตต์ ททามิ เต อิทถจ มธุโน ตุมพิ มิคสตถิณจ พราหมณ ตถจ เต เทสมกขิสสิ ยตถิ สมมติ กามโท ๆ ท่านพราหมณผู้เป็นทูตที่รักของพระหน่อกษัตริย์ผู้ เป็นที่รักของข้านี้ เต้าน้ำผึ้งเต็มกับขาทราย ข้า ขอให้เป็นของกำนัลแก่ท่านทูตและจักถกลง ตำแหน่งที่ประทับของพระหน่อกษัตริย์ผู้ให้สำเร็จ ความประสงค์ให้ท่านได้ทราบสมความปรารถนา ณ กาลบัดนี้แล⁷⁸</p>

⁷⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 145-146.

⁷⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 297.

จากตารางเปรียบเทียบ *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* กล่าวถึงพระเวสสันดรว่าทรงเป็นผู้ให้สำเร็จความประสงค์ตามบทบาลี “กามโท” หมายถึง อันให้ซึ่งความใคร่ “กาม” หมายถึง ความใคร่⁷⁹

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีเล่าโดยขยายความลักษณะการให้ทานของพระเวสสันดรจากบทบาลีดังกล่าวว่า “ให้อ้อมอกโลกยสงสาร” แสดงให้เห็นว่าผู้รับทานทั่วทั้งรัฐสงสารรู้สึกชื่นใจ สบายใจและปิติยินดีที่ได้รับทาน คำว่า “เปรมปรารถนาเนื่องนิത്യ” แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงยังความปรารถนาของผู้อื่นที่มีอยู่เสมอให้สำเร็จและได้รับความสุข การขยายความจากบทบาลีในเหตุการณ์ข้างต้นจึงทำให้เห็นพระคุณลักษณะของพระเวสสันดรในสายตาของตัวละครอื่นว่าพระเวสสันดรทรงศรัทธาในการบริจาคทานแก่ผู้ขอทุกกรณีได้ดียิ่งขึ้น

พระเวสสันดรทรงอดทนต่อความยากลำบากที่บุคคลอื่นอดทนได้ยาก การถูกขับไล่ออกจากเมืองสีพี การเดินทางไปยังเขาวงกตและการใช้ชีวิตในป่าหิมพานต์เป็นเครื่องพิสูจน์คุณลักษณะสำคัญของพระเวสสันดรที่ไม่ทรงหวั่นไหวต่ออุปสรรค ดังตัวอย่างคำกราบทูลลาและขอพระนางผุสดีออกผนวชของพระเวสสันดร ในทานกัณฑ์

ตาราง 11 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรกราบทูลลาและขอพระนางผุสดีออกผนวช

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
อนุชานาหิ มํ อมม ช้าแต่แม่จุงปรวภู ให้ลูกบวช บำเพ็ญ ปพพชา มม รุจจติ อันว่าเปนพระฤๅษี ลูก มีใจใสสุทธิ โสหํ สเก อภิสสสี ฤๅแยง ยุทธหยาว ใคร จึงใหม่หน้าว่าบยพเมือง ยชมาโน สเก ปุเร ข้าคิดเปลื้องทานทำแห่งหอคำข้าดอก แลนาแม่ ฯ สิวินํ วจนตเถน สมหา ฐฎจา นีรชชหํ อันว่าดู ผู้ใดไร้เพื่อน จำคลาเคลื่อน จากวงย อาตมํ ด้วยสีพิราษฎร์แรงถ้อย อมฺนตํ ปติ เส วิสสํ วนะ พาหมีคากิณเณ โศกเสร้าสร้อยเสวอย ทุกข์ บุกป่าบงพงพฤษพาพมฤคกกลาดเคลื่อน ชคคทีปนิเสวิตะ อหํ ปุณณานิ กโรมิ <u>แรดกะทิง</u> <u>เถื่อนวรวเถลอง เสือสร่างเรอเร่เร้น ข้าบเว้น</u>	อนุชานาหิ มํ อมม ปพพชา มม รุจจติ โสหํ สเก อภิสสสี ยชมาโน สเก ปุเร สิวินํ วจนตเถน สมหา ฐฎจา นีรชชหํ อมฺนตํ ปติ เสวิสสํ วนะ พาหมีคากิณเณ ชคคทีปนิเสวิตะ อหํ ปุณณานิ กโรมิ วงกํ คจฉามิ ปพพตํ ข้าแต่พระแม่เจ้า โปรดอนุญาตให้ข้าพระองค์ การบวชย่อมนอบใจข้าพระองค์ ข้าพระองค์นั้น บำเพ็ญทานอยู่ในปราสาทของตน ยังชื่อว่า

⁷⁹ นาคะประทีป, ปาลี-สยามอภิธาน, หน้า 74.

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ทำบุญเล่าเรื่อย ๆ วงศ์ คจฉฉามี ปพพตี <u>สำสมทุน</u> <u>ส่งท้าย</u> สรวมชีพลาแม่ผ้าย สู้คั่งเขาวงกตแล⁸⁰</p>	<p>เบียดเบียนชาวเมืองของตน ข้าพระองค์ยอมพลัดพรากจากแว่นแคว้นของตนตามถ้อยคำของชาว สีพี จักเสวยความลำบากนั้น ๆ ในป่าอันเกลื่อนกลาดด้วยมฤคร้าย มีแรดและเสือเหลืองอาศัยอยู่แล้ว ข้าพระองค์จะทำบุญ จะไปสู่ภูเขาวงกต ฯ⁸¹</p>

จากตารางเปรียบเทียบ บทบาลี “ชคคทีปินิเสวิเต อหิ ปุณณานิ กโรมิ” “ชคค” (แรด)⁸² “ทีปิ” (เสือเหลือง)⁸³ “เสวติ” (คบ, อาศัย)⁸⁴ “ปุณณ” (บุญ)⁸⁵ “กโรมิ” (กระทำ)⁸⁶ แปลได้ว่า “มีแรดและเสือเหลืองอาศัยอยู่แล้ว หม่อมฉันบำเพ็ญบุญทั้งหลาย”

ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลโดยขยายความเพิ่มเติมว่าในป่ามีแรด กระตัง วัว เสือและสาธ แต่พระเวสสันดรก็ตรัสว่า “ข้าบเว้นทำบุญเล่าเรื่อย ๆ” เน้นให้เห็นความตั้งพระทัยของพระเวสสันดรว่าแม้จะประทับอยู่ในป่าที่เต็มไปด้วยสัตว์อันตรายนานาชนิดก็ไม่เว้นการทำทาน

บทบาลี “วงศ์ คจฉฉามี ปพพตี” แปลความว่าจะไปสู่เขาวงกต ในมหาชาติคำหลวง กวีขยายความเกี่ยวกับการเดินทางไปยังเขาวงกตของพระเวสสันดรว่าทรงปรารถนาออกผนวชเพื่อไปสั่งสมทุน คำว่า “สำสมทุน” น่าจะหมายถึงการสั่งสมกุศลกรรมหรือบุญบารมีเพื่อเป็นปัจจัยในการบรรลุพุทธภูมิ พระเวสสันดรตรัสว่าทรงมีจิตอันบริสุทธิ์ในการทำทาน ไม่ได้ทำสงครามกับผู้ใด แต่ถูกกล่าวหาว่าเบียดเบียนบ้านเมือง ความว่า “ฤแฉงยุทธหยาวิโร จิงโหมหน่าว่าบยพเมือง” เน้นน้ำเสียงตัดพ้อของพระเวสสันดร ด้วยขัตติยมานะ พระเวสสันดรขอประทานอนุญาตออกผนวชจากพระนางผุสดีและยินดีออกจากเมืองสะท้อนให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเชื่อมั่นในผลของทาน แม้ต้องประสบความยากลำบากและภัยอันตรายก็ทรงไม่โกรธแค้นชาวเมือง แต่กลับใช้ความอดทนข่มใจ ยืนยันความถูกต้องและพยายามบำเพ็ญบารมีต่อไป

⁸⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 93.

⁸¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 266-267.

⁸² นาคะประทีป, ปาลี-สยามอภิธาน, หน้า 89.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

⁸⁴ T.W.R. Davids and W. Stede, The Pali Text Society's Pali-English dictionary, p.724.

⁸⁵ นาคะประทีป, ปาลี-สยามอภิธาน, หน้า 192.

⁸⁶ T.W.R. Davids and W. Stede, The Pali Text Society's Pali-English dictionary, p. 197.

ในกัณฑ์หิมพานต์ เมื่อพระเวสสันดรทรงทราบว่าคุณชั๊บออกจากเมืองได้สอนพระนางมัทรีให้เก็บทรัพย์ของพระบิดาให้พ้นภัย

ตาราง 12 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรตรัสสอนพระนางมัทรีเรื่องการเก็บทรัพย์

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>กุหิ เทว นิทหามิ ตัม เม อกุขาหิ ปุจฉิโต ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเครื่องประดับ ซึ่งให้หอมยับทรัพย์หนใด ๆ สีลวันเตสุ ทชเชสิ ทานัม มททียถารหัง</p> <p>ดูกรพระน้องนารถอรไทย <u>เจ้าอย่าสยามเก็บอบรมทางทาน แก่สมณาจารย์ ท่านผู้มีศีล</u> น หิทานา ปรี อตถิ ปติฏฐา สพพปาณินนติ สิ่งใดบ่อนไปเป็นที่พึง บเทียบถึงเท่าทานทั่วไป⁸⁷</p>	<p>ตมพรวี ราชบุตตี มทที สพพงคโสภณา</p> <p>กุหิ เทว นิทหะยาสิ ตัม เม อกุขาหิ ปุจฉิโต ฯ</p> <p>พระนางมัทรีราชบุตรีผู้มีสรรพางค์อันงามได้ตรัสกะพระเวสสันดรว่า จะให้หม่อมฉันเก็บหอมทรัพย์ไว้ ณ ที่ไหนพระเจ้าข้า หม่อมฉันทูลถามแล้ว ขอพระองค์ได้ตรัสบอกข้อความนั้นเถิด</p> <p>พระเวสสันดรตรัสว่า</p> <p>สีลวันเตสุ ทชเชสิ ทานัม มททียถารหัง</p> <p>น หิทานา ปรี อตถิ ปติฏฐา สพพปาณิน ฯ</p> <p>ดูรามัทรี เธอพึงให้ทานในท่านผู้มีศีลทั้งหลายตามควร เพราะที่พึงของสรรพสัตว์ทั้งหลายอื่นจากทานไม่มี ฯ⁸⁸</p>

จากตารางเปรียบเทียบ พระเวสสันดรทรงสอนให้พระนางมัทรีใช้ทรัพย์ในทางทานแก่ผู้ทรงศีล โดยให้เหตุผลว่าไม่มีสิ่งใดจะเทียบเท่าการให้ทานเพราะทานเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งปวง ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลขยายความจากบทบาลี “สีลวันเตสุ ทชเชสิ” แปลความว่าพึงให้ท่านผู้มีศีล เป็น “อย่า สยามเก็บอบรมทางทาน แก่สมณาจารย์ ท่านผู้มีศีล” “อย่าสยามเก็บ” หมายถึง อย่าเก็บไว้

⁸⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 65.

⁸⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 251.

เอง⁸⁹ “สมณะ” หมายถึง ผู้สงบกิเลสแล้ว โดยเฉพาะหมายถึงภิกษุในพระพุทธศาสนา⁹⁰ “อาจารย์” หมายถึง ผู้สั่งสอนวิชาความรู้, คำที่ใช้เรียกนำหน้าชื่อบุคคลเพื่อแสดงความยกย่องว่ามีความรู้ในทางใดทางหนึ่ง⁹¹ รวมความว่าอย่าเก็บทรัพย์นั้นไว้เอง พึงให้แก่ผู้ละกิเลสตัณหา แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงให้ความสำคัญแก่การทำทาน มีศรัทธาในการบริจาคอย่างมาก คำพูดของพระเวสสันดรในมหากาติคำหลวงจึงเน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นเป็นผู้ให้เพื่อขจัดความตระหนี่และยึดมั่นถือมั่นเช่นเดียวกับพระองค์

2) ขยายความเกี่ยวกับสถานที่เพื่อสวดิบุญญาบารมีของพระเวสสันดร มหาชาติคำหลวง กวีขยายรายละเอียดเกี่ยวกับการพรรณานากเพื่อสวดิการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรผู้ทรงเป็นมหาบุรุษและมีบุญญาธิการสูง

ในกัณฑ์วนประเวศ กวีแปลขยายความเกี่ยวกับพระอาศรม โดยมุ่งเน้นให้เห็นว่าพระอาศรมที่งดงามและสุขสงบเป็นฉากแสดงบุญญาบารมีและการค้นพบบรมสุขของพระเวสสันดร กล่าวคือพระอินทร์มีเทวบัญชาให้พระวิษณุกรรมเนรมิตพระอาศรมและที่จงกรมอย่างละ 2 แห่ง สภาพแวดล้อมรอบพระอาศรมเต็มไปด้วยไม้ดอกงดงาม พระวิษณุกรรมจัดเครื่องอัฐบริขารสำหรับออกผนวชและห้ามไม่ให้เหล่ามนุษย์ หมุ่นก หมุ่นเนื้อส่งเสียงระงมรบกวนพระเวสสันดร สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าสรรพพิศาจและสัตว์ร้ายทำร้ายพระจักรพรรดิราชหรือผู้มีบุญไม่ได้ พระเวสสันดรทรงรู้โดยพระปัญญาว่าเป็นพระอาศรมที่เทพเนรมิตไว้

ตาราง 13 เปรียบเทียบมหากาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระอินทร์มีเทวบัญชาให้พระวิษณุกรรมเนรมิตพระอาศรมและนำเครื่องอัฐบริขารถวายแด่พระเวสสันดร

มหากาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
๑โส สาธติ สมปฏิจันติวา อันว่าเทพวิฑฒกั ก็รับ สุเรสุรเสาวนีวสาธุแล เทวโลกโต โอตริตวา สุเรารสจากสุราลัย รลัดไต่ดยวก็ดลดิน โสดแล ตตถ คนตวา ก็ผยงไปยงงไพโร พระหิมพานต ประเทศนั้น เทว ปณณสาลาโย เทว จงกเม รต ติภูจันทิวาภูจันทานิ จ มาเปตวา กั้นณมิตรบรร รณศาลาสองอัน ก็สรรคัที่ธจะจรจงกรมทงคู้ ก็	เทวบุตรนั้นรับเทวบัญชาว่าสาธุ แล้วลงจาก เทวโลกไปถึงที่นั่น นิรมิตบรรณศาลา 2 หลัง ที่จงกรม 2 แห่ง กับที่พักกลางคืนและกลางวัน จัดสรรกอไม้ดอกอันวิจิตรด้วยบุปผชาตินานาพันธุ์ และสวนกล้วยในสถานนั้น ๆ ณ ที่สุดแห่งที่ จงกรม แล้วจัดบรรพชิตบริขารไว้ครบถ้วน จารึก อักษรไว้ว่า ผู้ใดปรารถนาจะบรรพชา ผู้นั้นจง

⁸⁹จिरायูนพวงศ์. “มหากาติคำหลวง,” ใน 80 ปี สองศาสตราจารย์ จิรายุนิพนธ์, หน้า 165.

⁹⁰ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, หน้า 1167.

⁹¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 1402.

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>รจนาที่อยู่รัศดินทิวไทย คุประไพพิจิตรแล จกมโกฏิย์ เตสุ เตสุ จาเนสุ นานาบุปผวิจิตเต บุปผคจเณ กทลิวานานิ จ ทสเสตวา แล้วก็รจิตร กุสุม ชุ่่นุ่เพนกอ ลอดวงต่างต่าง บให้ห่างให้ชิด พรรณพิพิธไพโรจ อิกโจษจรรพรายพิ บัลยพิบุษย <u>อุตตมสถานนั้นน ๆ ทุกแห่งแห่ง</u> <u>หรววจกรมอาศนอาศรม สรณุกินั้นน ๆ สพเพ</u> <u>ปพพิชิตปริกาเร ปฎิยาเทตวา ก็ลำดับเครื่อง</u> <u>บรรพชิต บริษการไว้ในบรรณศาลนั้นน โสคแล</u> <u>เย เกจิ ปพพิชิตกามา อิเม คณหนตุติ อุกขรานิ</u> <u>ลิขิตวา พระพิศวกรรม ก็จารอักษรทงหลาย</u> <u>ลายลิขิตไว้ในบรรณศาลด่งนี้ ฌิบุคคฝูใด ใคร</u> <u>แลจะปรารณา ทรงผนวชบวชบรรพชิต ครั้น</u> <u>อ่านลิขิตจงเอาเครื่องบริษการ ในสถานนี้โศค</u> <u>เทอญ ๆ อมนุสเส จ เภรวสท เทมิคปกชิโน จ</u> <u>ปฎิกกมา เปตวา อันว่าพระพิศวกรรม ก็ยง</u> <u>ไปศาลฌีเสื่อเนื้อแลนอ อันมีเสียงตรดกพิงกิต บมิ</u> <u>ให้กิดให้ก้อง บมิให้ร้องระงมีระงม ก็ขับหนีจาก</u> <u>อาศรมพระศรีสรรเพ็ชญ์ ที่ทำวธเสด็จอยู่นั้น</u> <u>สกุจจานเมว คโต แล้วธก็คลาไคลสู่ที่ไพชยนต์</u> <u>สถานแห่งท่านแล ๆ</u></p> <p>๑ มหาสตุโตปิ เอกปทิกมคค์ ทิสวา ส่วนพระ มหาสัตว์ครั้นเห็นเสร็จ ทางที่ธจะเสด็จดำเนิน ผเชอญมารค เมอลมวลบาทจจร ยงกยันดร กันดาร อันเทพนถมาน นถมิตนั้นน ปพพิชิตานัน วสนกณั ภาวิสสตีติ สลลกเขตวา <u>ธก็รู้ว่าอวาต</u> <u>ประดิษฐ์ เป็นที่สถิตสถาพรแห่งสรณสรสรณุก</u> <u>นินันน มททิลจ ๑ ปุตเต เจ อสสมปททวาเร</u> <u>จเปตวา ธก็ไ้วนางหน่อให้แทบทวารอาศรมบท</u></p>	<p>ถือเอาบริษการเหล่านี้เกิด แล้วกำจัดเหล่า อมนุษย์และเสียงอันน่าสยดสยอง ทั้งฝูงมฤคปักษี ให้ปลาดหนีไปเสียจึงกลับสู่สถานที่ของตน ๆ</p> <p>ฝ่ายว่าพระมหาสัตว์เจ้าได้ทรงทัศนเห็นมรรคา พอเป็นที่ไปด้วยเท้าคนเดียวก็ทรงสันนิษฐานว่า จักมีที่อยู่ของบรรพชิต จึงตรัสสั่งให้พระนางมัทรี และพระบุตรทรงยั้งอยู่ที่ใกล้ทวารอาศรม ส่วน พระองค์เสด็จเข้าไปสู่อาศรมทอดพระเนตรเห็น อักษรแล้ว ทรงทราบว่สรรพพิสดุทั้งนี้เป็นของ อันทำวธสักกะประทานไว้ ชะรอยทำวธสักกะจะเห็น เราแล้ว จึงทรงเปิดประตูบรรณศาลาเสด็จเข้า</p>

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
แลสองเอาสรราชันน สย อสสมปทํ ปวีสิตวา ส่วนท้าวธกัเสด็จเข้าไป ในสถานพิหารพิจิตร ๙๒ นิน	ไป ^{๙๓}

จากตารางเปรียบเทียบ ในมหาชาติคำหลวง กวีให้ความสำคัญแก่รายละเอียดเรื่องความงดงามของ พระอาศรมและบริเวณรอบ ๆ ซึ่งมีดอกไม้รายล้อมขึ้นอยู่เป็นกอ ไม่น่าหวงหรือขีดกันเกินไป ไม่ปรากฏ บทบรรยายเรื่องสวนกล้วยอย่างอรรถกถาเวสสันดรชาดก แสดงให้เห็นว่ากวีมุ่งเน้นการจัดวาง องค์ประกอบของพันธุ์ไม้รอบอาศรมอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นสัดส่วนเฉพาะ ให้ภาพความเรียบง่ายและไม่วุ่นวาย การขยายความว่าบริเวณพระอาศรมเป็น “อุดมสถาน” แสดงให้เห็นว่าสถานที่ดังกล่าวอุดมสมบูรณ์ เป็นสถานที่อันเลิศสูงสุดและเหมาะกับการออกผนวชของพระเวสสันดรอย่างยิ่ง บทบาท “ปพพชิตานํ วสนภูณํ ภวิสสตีติ สลลกเขตวา” “ปพพชิต”(บรรพชิต)^{๙๔} “วสน” (ที่อยู่)^{๙๕} “ภวิสสตีติ” (จักมี)^{๙๖} “สลลกเขตติ”(กำหนด,หมาย)^{๙๗} แปลความว่าทรงกำหนดว่าสถานที่อยู่แห่ง บรรพชิตทั้งหลายจักมี ในมหาชาติคำหลวง กวีใช้คำว่า “สรนุกนิ” ขยายลักษณะของ พระอาศรมและที่สำหรับทำกิจกรรมและการใช้คำเรียกพระอาศรมว่า “อาศรมพระศรีสรรเพชญ์” แสดงให้เห็นว่าพระอาศรมเป็นสถานที่แห่งความสุข เป็นสถานที่สั่งสมความดีและการบำเพ็ญเพียร ของพระโพธิสัตว์ที่มีบุญญาบารมีเทียบเท่าพระพุทธเจ้า เมื่อพระเวสสันดรเสด็จออกจากพระอาศรม ทรงเปล่งวาจาว่าการออกผนวชทำให้ทรงค้นพบความสุข ทรงตั้งความปรารถนาที่จะบรรลุ พระโพธิญาณและทำกิจกรรมเพื่อให้ได้ญาณ

พระอาศรมจึงเป็นทิพยสมบัติที่สื่อให้เห็นบุญญาบารมีของพระเวสสันดร ทำให้ทรงค้นพบ เป้าหมายของชีวิต คือ แสวงหาหนทางหลุดพ้นด้วยการออกผนวช ประพฤติพรหมจรรย์ ภาวนากสิณ ทำกิจกรรมและดำรงชีพด้วยผลหมากรากไม้ โดยไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์

5.3.3.2 ขยายความด้วยการเล่าซ้ำ ผู้วิจัยพบการขยายความด้วยการเล่าซ้ำใน เนื้อความที่กวีต้องการกล่าวซ้ำและกล่าวเน้นบุญญาบารมีของพระเวสสันดร ในกัณฑ์วนประเวศน์ กวี

^{๙๒} ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 124.

^{๙๓} ศิลปากร,กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 285.

^{๙๔} T.W.R. Davids and W. Stede, The Pali Text Society's Pali-English dictionary, p.414.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 604.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 500.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 699.

เล่าซ้ำในเหตุการณ์ตอนพระบารมีของพระเวสสันดรที่ทำให้เทวดาบันดาลให้ระยะเวลาในการเดินทางไปเมืองเจตราชลตลง พระบารมีของพระเวสสันดรที่ทำให้ต้นไม้โน้มกิ่งลงมาเพื่อให้พระกุมารทั้งสองเดินได้โดยง่ายและพระบารมีของพระนางมัทรีที่ทำให้มีผู้เข้ามาสามิภักดิ์และเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรทรงปฏิเสธคำทูลเชิญของกษัตริย์เจตราชทั้งหมดนั้นให้ขึ้นครองราชย์ เป็นต้น

ดังตัวอย่างเหตุการณ์เมื่อพระเวสสันดรจะเสด็จออกจากเมืองสีพีได้พระราชทานราชพาหนะจนต้องเสด็จพระดำเนิน เทวดาบันดาลให้ระยะเวลาการเดินทางไปยังป่าหิมพานต์สั้นลงเพื่ออำนวยความสะดวกแก่กษัตริย์ทั้งสี่ กล่าวคือ ในการเดินทางของกษัตริย์ทั้งสี่จากเมืองสีพีที่เสด็จด้วยพระบาทมาถึงเมืองเจตราชเป็นระยะทาง 30 โยชน์หรือประมาณ 480 กิโลเมตร⁹⁸ ต้องอาศัยระยะเวลาและความอดทนในการเดินทาง แต่กษัตริย์ทั้งสี่ใช้เวลาเดินทางเพียงวันเดียวก็ถึงเมืองเจตราช

ตาราง 14 เปรียบเทียบมหานิติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนเทวดาบันดาลให้ระยะเวลาในการเดินทางไปเมืองเจตราชของกษัตริย์ทั้งสี่สั้นลง

มหานิติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>อิติ ตัม รุจจ์ เขตตตรนครโต ตีสโยชนานิ โหนติ อันว่าหนทางแต่เขตตตร และจะไปถึงมาตุลยนคร สามสิโยชน์ประมาณ ด้วยประการดังนี้ เทว ตา ตัม มคค์ สงขิปีสู อันว่าเทพยดาก็ปราณี กระษัตริ์ทั้งสี่ ก็บันทึกที่หนทางนั้นเข้ามา บมิให้ ทูราทวารด่งก่อนเลอย ๆ เต เอกทิวเสเนว มาตุ ลนคร สมปาปุณีสู อันว่ากระษัตริ์ทั้งสี่ตน เสด็จวันเดียวดลมาตุลยนคร พระภูธรกันฤทุกข แล</p> <p>เตน วุตตัม เหตุการณ์นั้นน อันว่าพระผู้มีญาณยศ ยิง จึงบนนทูลคาถาด่งนี้ สงขิปีสู ปลถ ยกษา อนุกมปาย ทารเก ฯ ภิกขเว ดูกรสงฆ์ทวยทรง คีลสงงวร ยกษา เมาะ อรณเณ อธิวตถา เทวดา</p>	<p>เพราะฉะนั้นแคว้นนั้นนับแต่เขตตตรนครไปรวม เป็นระยะทาง 30 โยชน์ เทวดาย่นมรรคาให้ใกล้ โดยวันเดียวเท่านั้น กษัตริ์ทั้งสี่นั้น เสด็จบรรลุถึง มาตุลนคร ฯ</p> <p>เพราะเหตุนี้สมเด็จพะบรมศาสดาตรัส 1 พระคาถาว่า</p>

⁹⁸วิชชุดา เกตุพิจิตร, “อวัจนสารที่ปรากฏในมหานิติคำหลวง,” (ปริญญานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2554), หน้า 61.

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>อันว่าเทพยดารักษาภรณ์อันหมู่ อรณฺเณ อธิวตฺถา อนนอยู่ในป่าพระหิมพานต์ พกษกันดารไพรยูร <u>สงฺฆิปีสุ ปถิ เมาะ เวสฺสนฺตรสฺส คมนมคคฺ</u> <u>จิง</u> <u>ปนนมฺลมรรคา</u> ที่พระมหาสัตว์จะเสด็จไป อนุกมฺปาย เมาะ อนุกมฺปตฺถาย เหตุอาไลยลาลศ ทารเก เมาะ ทารกานํ กําสรดแก่สองราชกุมาร อนนจะข้ามทิวศทวารยาวโยชนันน <u>นิกฺขนต</u> <u>ทิวเสเนว</u> ในเมื่อท้าวธเสด็จยุรยารตออกแล้ว เชตฺตตรนครโต จากเมืองแก้ว พระสรรเพชญ์ ภูธร อันชื่อเชตตุดครเมืองมิ่ง อุปคจฺจนฺตา จ ปน เชตฺตตรนครโต ปาตฺราสสมเย <u>นิกฺขมิตฺวา</u> <u>เสด็จ</u> <u>เสวยงามโคคลลาส</u> ธกฺเสด็จจากราชธานี บุรีรมย ท่านนั้นน สายณฺหสมเย เจตฺรภูจฺ มาตุลนฺคร สมปตฺตา ในกาลเมื่อสาयाหยุรยาตร ธกฺเสด็จถึง มาตุลยบุรีย อันเปนอธิบดีแก่เจตราชภูรฺนนั้นน⁹⁹</p>	<p>สงฺฆิปีสุ ปถิ ยุกฺขา อนุกมฺปาย ทารเก นิกฺขนตทิวเสเนว เจตฺรภูจฺมฺปาคมฺมุ ฯ เพื่ออนุเคราะห์พระทารก ทวยเทพเจ้าอันเหล่า ชนบุชา พร้อมกันย่นมรรคาให้กษัตริย์ทั้งสี่เสด็จล ถึงเจตรัฐโดยวันที่เสด็จออกไปเท่านั้น ก็แหละเมื่อกษัตริย์ทั้งสี่เสด็จออกจากเชตฺตตรนคร ในเวลาเช้า ครั้นตกตอนเย็นเสด็จถึงมาตุลนฺครใน เจตรัฐ¹⁰⁰ ฯ</p>

ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลแต่งบทบาลีทั้งจากเวสสันดรชาดกและอรรถกถาเวสสันดรชาดก
เห็นได้จากกวีแปลแต่งบทบาลีตามที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก มหานิပါတวณฺณา คือ “เทวดา ตั
มคค สงฺฆิปีสุฯ เต เอกทิวเสเนว มาตุลนฺคร ปาปฺถนึสุ ฯ เตน วุตฺตํ สงฺฆิปีสุ ปถิ ยุกฺขา อนุกมฺปาย
ทารเก นิกฺขนตทิวเสเนว เจตฺรภูจฺมฺปาคมฺมุติ อุปคจฺจนฺตา จ ปน เชตฺตตรนครโต ปาตฺราสสมเย
นิกฺขมิตฺวา สายณฺหสมเย เจตฺรภูเจ มาตุลนฺคร สมปตฺตา”¹⁰¹

ในมหาชาติคำหลวง กวียกบทบาลีมาอธิบายความซ้ำกันหลายครั้ง เช่น “สงฺฆิปีติ” (ย่น
ย่อ)¹⁰² กวีแปลแต่งเนื้อความเทวดาย่นระยะทางว่า “ก็บันทิกที่หนทางนั้นเข้ามา” “จึงปนนมฺล

⁹⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 113.

¹⁰⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 277-278.

¹⁰¹ สยามรัฐสส เตปิฎกภูทกกา : ชาตภูทกกา (ทสโม ภาโค) มหานิပါတวณฺณา , หน้า 453.

¹⁰² T.W.R. Davids and W. Stede, The Pali Text Society's Pali-English dictionary, p.665.

มรรคา” และ “นิกขนต์” (ออกไป)¹⁰³ กวีแปลแต่งเนื้อความกล่าวถึงการเดินทางของพระเวสสันดรว่า “ในเมื่อท้าวธศัฏฐ์จรยารตออกแล้ว” และ “เสด็จเสวยงามไคลคลาส ฐก็เสด็จจากราชธานี”

ผลจากการเล่าซ้ำในมหานิทาต์คำหลวงเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของเหตุการณ์และบุญญาบารมีเหนือบุคคลทั่วไปของพระเวสสันดรที่มีเทวดาอำนวยความสะดวกในการเดินทางว่าเป็นเหตุการณ์ที่น่าอัศจรรย์ใจ เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นยากและมักไม่เกิดกับคนธรรมดา ดังจะเห็นว่าชุกเดินทางไปยังป่าหิมพานต์ด้วยตนเอง ปราศจากการช่วยเหลือจากเทวดา ภาพการเสด็จจากเมืองสีพีมาเมืองเจตราชอย่างรวดเร็วของกษัตริย์ทั้งสองจึงทำให้เห็นบุญญาธิการแห่งพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรมากยิ่งขึ้น

ในกัณฑ์หิมพานต์ กวีขยายความด้วยการเล่าซ้ำเพื่อแสดงความไม่หวนหาอาลัยในราชสมบัติ และนำเสนอความคิดเรื่องป่าหิมพานต์เป็นสถานที่ในอุดมคติแทนพระราชวังและพระราชสมบัติ ดังบทพรรณนาป่าหิมพานต์ของพระนางมัทรี

ตาราง 15 เปรียบเทียบมหานิทาต์คำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีทรงพรรณนาความงามของป่าหิมพานต์

มหานิทาต์คำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ยथा ทกขลิตี มาตงคฺ หนึ่งโสดจอมจักรพาฬ จักยลสารเชือมาตงคฺ กุณขรุ สกุณจิ หายนํ เปนช้างชาติเชือมาตงคฺ มีกำลังหกสิบสาร เอกํ อรณเณวิจรนต์ ตัวเดียวท่องเที่ยวไพร สันโดษไกลพนสภานํ น รชชสฺส สริสสฺสสิ พระองค์จะหลงลืมคชาธาร ในราชสถานบุรีรมย์ ยथा ทกขลิตี มาตงคฺ กุณขรุ สกุณจิหายนํ เปนช้างกุญชรเชียวชาญ มี <u>สัณฐานสมบุรณ์มี</u> <u>ตั้งวัดก็แกลังบรรจง</u> <u>ยิ่งแล</u> ๑</p> <p>สายป้าโต วิจรนต์ เข้าเย็นเปนเพลลา สัญจรมาในท้องธาร น รชชสฺส สริสสฺสสิ โอโอะจอมกษัทรจักกำหนดยินดี จักลิมพระบุรีที่เสวย เล่าแล ๑</p> <p>ยथा กเรณฺสูงขสฺส ทั้งฝูงอติเรกมากมาย พังแล</p>	<p>เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็นกุญชรชาติมาตงคจะมีวัยล่วง 60 ปีเที่ยวอยู่ในป่าตัวเดียว เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ๑ เมื่อใดได้ทอดพระเนตรเห็นกุญชรชาติมาตงคมีวัยล่วง 60 ปีเที่ยวไปในเวลาเย็นเวลาเช้า เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ๑ เมื่อใดกุญชรชาติมาตงคมีวัยล่วง 60 ปี นำหน้าโคลงหมุ่นางช้างไป ทำเสียงร้องก้องโกญจนาท พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของช้างที่บันลืออยู่นั้น เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ ๑</p>

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 353.

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>พลายเนาในดง ยูถสส ปุโรโต วขั ท่องเที่ยวลงใน ดงหลวง เนินในห้วงห้วยเหวไพร โภณจํ กาทติ มาตงโค ก็ร้องก้องโกลนจนาท เป็นเชื้อชาติกฤษร ลีลา ก่อนคชทั้งหลาย กฤษโร สฎฐิ หายโน ช้าง ชาติมาตงค์ มีกำลังหกสิบสาร พลเชิงข่านานูสนั้น ไพร พฤษณ์นั้น ๖ ตสส ตํ นทโต สุตวา มงคล มกุฎราช ยินคชนาท หวาดหวั่นไหว เมื่อนั้น</p> <p>น รชชสส สริสสสิ พระผู้หนอบวรวงษ์ <u>จัก</u> <u>หลงลิ้มปล้มราชหฤทัย จักเพลินไปได้ค่านึง ถึง</u> <u>นิกรพลหัตถี เล่าแล</u> ¹⁰⁴</p>	<p>105</p>

จากตารางเปรียบเทียบ ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลขยายความโดยการซ้ำความเพื่อเน้น
นำเสนอว่าสรรพสิ่งที่อยู่ในป่าหิมพานต์เป็นเครื่องแทนพระราชสมบัติ ช้างป่าแทนช้างปัจฉัยนาคหรือ
พลช้างอย่างชัดเจน กวีแปลซ้ำและขยายความจากบทบาลี “กฤษรํ สฎฐิ หายนํ” “กฤษร” (ช้าง)¹⁰⁶
“สฎฐิ” (หกสิบ)¹⁰⁷ “หายน” (ปี)¹⁰⁸ แปลความว่ากฤษรชาติมาตงค์จะมีวัยล่วง 60 ปี

ในมหาชาติคำหลวง พระนางมัทรีตรัสว่าเมื่อพระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นช้างป่ามีกำลัง
หกสิบช้าง พระเวสสันดรจะทรงลิ้มช้างในพระราชวัง ซึ่งน่าจะหมายถึงช้างปัจฉัยนาคและพลช้าง
ความว่า “จักเพลินไปได้ค่านึง ถึงนิกรพลหัตถี เล่าแล” เนื่องจากช้างป่าที่พระนางมัทรีบรรยายมี
ลักษณะสันทัดจัดเจน สมบูรณ์เหมือนช้างบรรจงสร้างไว้ ความว่า “มีสัณฐานสมบูรณ์มี ดงวัดกีกี้แกลัง
บรรจง ยิ่งแล” ในเวลาเข้าเฝ้า เหล่าช้างพลาย ช้างพังลงมากินน้ำ ท่องเที่ยว ส่งเสียงร้องกึกก้อง
มีกำลังและเชี่ยวชาญป่าอันจะทำให้พระเวสสันดรทรงรู้สึกเพิดเพลินและลิ้มพลช้างในพระราชวัง

¹⁰⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 67.

¹⁰⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 277-255.

¹⁰⁶ T.W.R. Davids and W. Stede, The Pali Text Society's Pali-English dictionary, p.219.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 671.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 731.

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ากวีต้องการนำเสนอว่าป่าหิมพานต์ในจินตนาการของพระนางมัทรีที่ไม่เคยทอดพระเนตรเห็นมาก่อนเป็นสถานที่ในอุดมคติแทนพระราชวัง มีนัยยกย่องบุญญาบารมีของพระเวสสันดรอย่างชัดเจน

5.3.4 เล่าโดยการเพิ่มความ

วิธีการเล่าเรื่องโดยการเพิ่มความของกวี แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การเพิ่มความจากบทบาทและเพิ่มบทบาท ดังนี้

5.3.4.1 เพิ่มความจากบทบาท หมายถึง การแปลแต่งบทบาทที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกหรืออรรถกถาเวสสันดรชาดก โดยการเพิ่มเนื้อความใหม่ ได้แก่ การเพิ่มความแสดงความมุ่งมั่นปรารถนาพระโพธิญาณของพระเวสสันดร แสดงพระฐานะของพระเวสสันดรผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แสดงบุญญาบารมีของพระเวสสันดรและแสดงลักษณะของชูชกที่ตรงกันข้ามกับพระเวสสันดร

1) **แสดงความมุ่งมั่นปรารถนาพระโพธิญาณของพระเวสสันดร**
ในมหานิทานคำหลวง เสียงของกวีที่ปรากฏออกมาในลักษณะแปลเพิ่มจากบทบาททำให้เห็นลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรชัดเจนมากขึ้น ดังตัวอย่างในกัณฑ์หิมพานต์ เหตุการณ์ตอนนายนักการแจ้งข่าวเรื่องพระเวสสันดรถูกขับไล่ออกจากเมืองว่าจะไม่มีความสุขและมีแต่ความทุกข์ ความว่า “พระองค์นฤศุข เสวยทุกข์ขัง ปิ่นเกล้าเจ้าจงฟัง แจ้งราฯ”¹⁰⁹ พระเวสสันดรตรัสตอบนายนักการเพื่อแสดงความองอาจกล้าหาญในการต่อสู้กับกิเลสและแก้ไขสถานการณ์ที่ต้องประสบภาวะขัดแย้งในจิตใจด้วยทรงปรารถนาพระโพธิญาณอย่างน่าชื่นชม

ตาราง 16 เปรียบเทียบมหานิทานคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรตรัสตอบนายนักการหลังจากทราบว่าจะถูกขับออกจากเมืองสีพี

มหานิทานคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
มหาสตุโต อห ปางนั้นพระบรมวงษ์ องค์พระแพศยันดร ตรัสว่าแฮ นักการ เราเบิกบานสำราญใจ ด้วยเรามาให้ช้างแก้ว แล้วบัดนี้ยัง	พระมหาสัตว์ทรงสดับเหตุการณ์นั้นแล้วทรงโสมนัสตรัสว่า ทหย์ จุกชุมปหิ ทชชี่ ก็ เม พาหิรกี ธนั

¹⁰⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานิทานคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 63.

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>แต่อัชฌัตติกทานเล่าแล ฯ</p> <p>๑ ทพย จกขุมปหิ ทชช กิ เม พาทิรกี ฌนั หิรณญั วา สุวณญั วา หัททยมังษะ โลหิตพระ เกษไนยเนตรแห่งเราก้จะยอ คนขอโดยมัน หมายเงินทองของนอกกายบยินแล</p> <p>มุตตา เวฬุริยา มณี ทกขินั วามหิ พาทุ แก้ว มุกดา ไพฑูริยั แสงใสให้ไม่อ้อมองศรัทธา ทั้ง ทักขินพาหาเราก้จะตัดให้ไปเล่าแล ฯ ทิสวา ยาจกมาคเต ทเทยั น วิกรมเปยัยิ ทาเน เม รมตี มโน ฯ ทาเน เม รมตี มโน กานั มั สิวโย สพเพ เรายออินให้สิ้นสุดทานบารมี แม้ทวยชนสีพีจะ มาฆ่าตีรันกัปปพชานิยเรานั้นก็ตามใจเล่าแล ฯ เนว ทานา วิรมิสสั กามั ฉินทนต์ สุตตธาติ แม้ จะปราถนาออกปาก จะแบ่งบั่นหั้นเจ็ดภาค เราบเหน้อยทาน โสดแลฯ¹¹⁰</p>	<p>หิรณญั วา สุวณญั วา มุตตา เวฬุริยา มณี ทกขินั วามหิ พาทุ ทิสวา ยาจกมาคเต ทเทยั น วิกรมเปยัยิ ทาเน เม รมตี มโน ฯ กามั มั สิวโย สพเพ ปพพาเชนตุ หนนตุ วา เนว ทานา วิรมิสสั กามั ฉินทนต์ สุตตธาติ</p> <p>เราจะให้ทหัยให้จักษุ เงินทองแก้วมุกดาแก้ว ไพฑูริยั แก้วมณีก็ดี เป็นเพียงทรัพย์ภายนอกของ เราคจะเป็นอะไร เมื่อยาจกมาถึง เราเห็นยาจกแล้ว จะให้แขนเปื้องขวาเปื้องซ้าย เราไม่หวั่นไหว เพราะใจของเราอินดีในทาน ฯ ชาวสีพีทั้งปวงจง ชับไล่หรือจงฆ่าเราก้ตาม จงตัดเราเป็น 7 ท่อนก็ ตามเถิด ฯ เราจักงดการให้ทานเสียไม่ได้เลย ฯ¹¹¹</p>

จากตารางเปรียบเทียบ ในมหาชาติคำหลวง ผู้เล่าเรื่องเพิ่มเนื้อความเกี่ยวกับทานภายในของ พระเวสสันดรจากดวงหทัยและจักษุตามบทบาลีว่า “ทพย จกขุมปหิ ทชช” “ทพย” (ดวงใจ)¹¹² “จกขุ” (ดวงตา)¹¹³ แปลความได้ว่าพึงถวายดวงใจ ดวงตา เพิ่มเป็นพระเวสสันดรทรงต้องการ บริจาคดวงหทัย จักษุ มังษะ (เนื้อ) พระเกศา (ผม) และโลหิต การเพิ่มเนื้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงกล้าเสียสละทุกส่วนของพระวรกาย พระเวสสันดรทรงเห็นว่าทานภายนอก ไม่อาจเติมเต็มเต็มความปิติสุขอิมใจได้ทั้งหมดเพราะทรงรักการให้ทานภายใน

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

¹¹¹ ศิลปากร,กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 249-250.

¹¹² T.W.R. Davids and W. Stede, The Pali Text Society's Pali-English dictionary, p.728.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 259.

ในมหาชาติคำหลวง ก็แสดงความปรารถนาของพระเวสสันดรที่จะบริจาคทานตามลำดับ ได้แก่ การให้สิ่งของ การให้อวัยวะและร่างกาย คำพูดของพระเวสสันดรเน้นย้ำความสุขของพระองค์ที่ได้ให้ช้างเผือกเป็นทาน คำว่า “เบิกบาน” หมายถึง แซ่มชื่น สดใส¹¹⁴ คำว่า “สำราญ” หมายถึง สุขสบาย¹¹⁵ แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเต็มพระทัยให้ทานและไม่รู้สึกผิดหวังในการทำทาน แม้การพระราชทานช้างเผือกจะนำความยากลำบากมาสู่พระองค์

พระเวสสันดรทรงยินยอมให้พระพาทาเป็นทานหากมีผู้ขอ ยินยอมให้ชาวสี่ปีพพาชนียกรรมหรือหั้นพระวรกายออกเป็นเจ็ดส่วน พระองค์ไม่เห็นอภัยต่อการให้ทานด้วยมีจุดมุ่งหมายในการบริจาคเพื่อให้เป็นที่สุดแห่งทานบารมีดังคำว่า “เรายออินให้สิ้นสุดทานบารมี” คำพูดข้างต้นทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรเป็นพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดมาเพื่อเพิ่มพูนบารมี ปรารถนาบำเพ็ญทานภายใน เสียสละ และมีเจตนาบริสุทธิ์ในการบริจาคทาน

การเพิ่มเนื้อความข้างต้นในมหาชาติคำหลวงจึงทำให้เห็นคุณลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ทรงรักในการบริจาคทานภายในและทรงมีความสุขสมหวังที่จะบริจาคทานภายนอกอย่างเต็มพระทัยได้เป็นอย่างดี

เหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรทรงบริจาคสัตตสดกมหาทาน ชาวเมืองสี่ปียกย่องพฤติกรรมของพระเวสสันดรว่าพระเวสสันดรยังทรงบริจาคทานต่อไปด้วยพระทัยอันมุ่งมั่นและมองการณ์ไกลถึงพระโพธิญาณในอนาคต ซึ่งเป็นการเพิ่มเนื้อความจากบทบาลีเพื่อสอดแทรกความคิดและนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ทำให้เกิดความประทับใจในภาพพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ ในทานกัณฑ์ ดังนี้

สามิ เวสสนดร ข้อยขยมแต่บวบบาท สวามิศวรราชผู้รั้งร้อน ชาวเมือง
มนนซ้อนขับพระ ให้หลีกมลละไอสวรรย์ เหตุนี้กรรมเททาน ปุน ทานเมว เทสิ กียง
งบลายุหลาบเข็ด ให้อีกเจ็ดเจ็ดร้อยโสด เพื่อพระโพธิสภาร ในอนาคตกาลพ้นแล¹¹⁶

ในเวสสนดรชาดก มหานิပါတวณณา บทบาลีในความตอนนี้ คือ “สามิ เวสสนดร สิริวิภูจวา สิโน ตํ ทานํ เทนตํ ปพพาเชนติ ตวั ปุน ทานเมว เทสิติ ปริเทวีสุ”¹¹⁷ เห็นได้ว่าในมหาชาติคำหลวง กวียกบทบาลี “สามิ เวสสนดร ปุน ทานเมว เทสิ” มาแปลแต่ง บทบาลี “ปุน ทานเมว เทสิ”

¹¹⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, หน้า 684.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1229.

¹¹⁶ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 91.

¹¹⁷ สยามรัฐสส เตปิฎกภูทกกา : ชาตภูทกกา (ทสโม ภาโค) มหานิပါတวณณา, หน้า 434.

“เทลี”(ให้) “ทานเอน” (ซึ่งทานนั้นแล) “ทาน” (การสละให้)¹¹⁸ “ปุณ” (อีก)¹¹⁹ รวมความแล้ว หมายถึง “ให้ซึ่งทานนั้นอีก”

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีบรรยายพฤติกรรมของพระเวสสันดรว่าแม้พระเวสสันดรทรงถูกขับออกจากเมืองสีพี พระองค์ก็ยังทรงบริจาคสิ่งของ 7 อย่าง ๆ ละ 700 เนื่องจากมุ่งหวังให้การบริจาคทานเป็นไปเพื่อพระโพธิญาณหรือการตรัสรู้ในอนาคตกาลดังกลุ่มคำว่า “เพื่อพระโพธิสภาร” คำว่า “โพธิ” หมายถึง ความตรัสรู้¹²⁰ คำว่า “สภาร” หมายถึง บุญหรือบารมีที่สะสมไว้¹²¹ แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรสั่งสมกุศลกรรมเพื่อเป็นปัจจัยไปสู่การตรัสรู้ในอนาคตกาล

นอกจากนี้ ผู้เล่าเรื่องในฐานะผู้รู้แจ้งแสดงความเข้าใจในพฤติกรรมของตัวพระเวสสันดรว่าทรงสละทรัพย์เพื่อพระโพธิญาณด้วยการแปลเพิ่มจากบทบาลีใน*เวสสันดรชาดก* ดังตัวอย่างบทบรรยายเหตุการณ์กษัตริย์ต่างเมืองเสด็จมารับนางกษัตริย์ตามอนุภาพของเทวดาในเหตุการณ์พระเวสสันดรทรงบริจาคสัตตศกมหาทาน ในทานกัณฑ์

ตาราง 17 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนกษัตริย์ต่างเมืองเสด็จมารับนางกษัตริย์ตามอนุภาพของเทวดา

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
ตลา ปน เทวดา ชมพูที่ปตเล ราชนิ อโรจยีสู เมื่อใด ธิให้สวดสตก แก่พนริพททงผอง <u>ปอง</u> <u>เปนพระโปรตสัตว์</u> ในบัดนั้นน บมินาน เทพดา ดลปมิมิหิง บอกข่าวถึงท้าวคฤกัน ท้าวแผ่นพื้น ขัมพูทวีป ขตติยา เทวดานูภาเวนาคนตวา ขตติยภณเภาโย คณหิตวา ปกภูมิสู ทกท้าวริบมา มา ด้วยเทพานูภาพ นางกษัตริลาภได้ไป ¹²²	ก็ในกาลนั้นเทวดาบอกเล่ากันว่า บรรดาเจ้าใน พื้นชมพูทวีป พระเวสสันดรกำลังพระราชทาน มหาทานมีนางกษัตริย์เป็นต้น ดังนี้ ฯ เพราะฉะนั้นกษัตริย์ทั้งหลายจึงพากันมาด้วย อนุภาพแห่งเทวดา รับเอานางกษัตริย์ไป ฯ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร รับพระราชทาน ของพระเวสสันดรนั้นไปด้วยประการฉะนี้ ฯ ¹²³

¹¹⁸ นาคะประทีป, *ปาลี-สยามอภิธาน*, หน้า 139.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 193.

¹²⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, หน้า 852.

¹²¹ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2544), หน้า 14.

¹²² ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์*, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 91-92.

¹²³ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์*, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 265.

บทบาทในเวสสันดรชาดก มหานิปาตวณฺณนาในเนื้อความตอนนี้ คือ ตถา ปน เทวตา ชมพู ที่ปตเล ราชนํ เวสสันดรโร ราชา ขตติยกณฺณาทิกํ มหาทานํ เทตฺติ อาโรจยฺสุ ฯ ตสฺมา ขตติยา เทวตานุ ภาเวน อาคนฺตวา ตา ขตติยกณฺญาโย คนฺหิตฺวา ปกฺกมฺสิ¹²⁴ คล้ายคลึงกับที่ปรากฏในมหาชาติ คำหลวง แต่ในมหาชาติคำหลวง กวีไม่กล่าวถึงเนื้อความพระเวสสันดรกำลังพระราชทานมหาทานมี นางกษัตริย์เป็นต้นตามบทบาท “เวสสันดรโร ราชา ขตติยกณฺณาทิกํ มหาทานํ เทตฺติ”

นอกจากนี้ ในบทบาท “ตถา ปน เทวตา ชมพูที่ปตเล ราชนํ อาโรจยฺสุ” รวมความแล้ว หมายถึง “เทวตาทั้งหลายบอกแจ้งแล้วแก่พระราชาทรงหลายในพื้นชมพูทวีป โดยประการนั้น” ในมหาชาติคำหลวง กวีบรรยายพระลักษณะของพระเวสสันดรเพิ่มเติมจากบทบาทว่าทรงบริจาคนทาน แก่ราษฎร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นพระผู้สงเคราะห์สัตว์ เห็นได้จากคำว่า “ปองเปนพระโปรดสัตว์” ซึ่งเน้นย้ำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงทำทานด้วยปรารถนาในพระโพธิญาณอย่างหนักแน่นยิ่งขึ้น พระปณิธานและการบำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ของพระเวสสันดรจึงมีส่วนสัมพันธ์ที่ทำให้เทวตาบันดาลให้เรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรเป็นที่เลื่องลือ กษัตริย์เมืองต่าง ๆ จึงเข้ามารับนางกษัตริย์

กวีเล่าเรื่องโดยแปลเพิ่มจากบทบาทเพื่อชี้ให้เห็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร คือ การได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและการเข้าถึงนิพพานในที่สุด ดังตัวอย่างการบรรยายความรู้สึกนึกคิดของพระเวสสันดรที่รู้สึกสมปรารถนาเมื่อทรงพระผนวช ในกัณฑ์วนประเวศน์

ตาราง 18 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนความรู้สึกนึกคิดของพระเวสสันดรเมื่อทรงพระผนวช

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>อุทานํ อุทาเนนฺโต ธกฺกิมฺหิพระราชโองการ ชื่นชม อิติ เปนปฐมดั่งนี้ ปพพชฺชา ที่แท้อันว่า บรรพชิต ทรงพิริยสิทธิสมาริ เม อธิคตา แลกู แก่ล้งปราถนาลุแล้ว แผ่มุทิลโทษนฤทุกข์ อโห สุขํ ใ้เปนสุขหนักหนา ปรมสุขํ หาศุขอื่นอันจะ เปรียบปานมิได้เท่า เว้นไว้แต่สุขในนฤพาน</p>	<p>ได้ทรงเปล่งพระอุทานว่า อโห สุขํ ปรมสุขํ ปพพชฺชา เม อธิคตา สุขจริงหนอ บรมสุขหนอ เราได้สำเร็จบรรพชาแล้ว</p>

¹²⁴ สยามมกุฎราชกุมารี เทปิฎกมกุฎราชกุมารี : ชาตมกุฎราชกุมารี (ทสโม ภาโค) มหานิปาตวณฺณนา, หน้า 436.

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
เมื่อใดก็ได้ตรัสแค่สรรเพชดาญาณ ก็จุลลภา ¹²⁵ แล	126

บทบาทในเวสสันดรชาดก มหาชาติคำหลวงในเนื้อความตอนนี้ คือ “โอโห สุขุ ปรม สุขุ ปพพชชา เม อธิคตา อุทานุ อุทานเตวา”¹²⁷ เห็นได้ว่าในมหาชาติคำหลวง กวีแปลแต่งเนื้อความเกี่ยวกับการออกบวชก่อนเพื่อนำความสำคัญของความรู้สึกปีติอิ่มเอมจากการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีที่พระเวสสันดรทรงได้รับจากการทรงพระผนวช

จากตารางเปรียบเทียบ ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลแต่งเนื้อความเพิ่มเติมจากบทบาลี “โอโห สุขุ ปรมสุขุ” หมายถึง โอ เป็นสุข เป็นสุขอย่างยิ่ง “ปรม” (สูงสุด, ยอด, ที่สุด)¹²⁸ “สุขุ” (พอใจ, มีความสุข)¹²⁹ เห็นได้จากคำว่า “แผ้วมุทิลโทษนทุกุช” แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงตระหนักในคุณของการดำรงเพศบรรพชิตอันทำให้ทรงบรรลุความปรารถนา ทรงผ่องแผ้ว หมดมลทินและปราศจากความทุกข์ นอกจากนี้ พระเวสสันดรทรงย้ำถึงความสุขจากการออกผนวชถึง 3 ครั้งอย่างหนักแน่น ความคิดดังกล่าวมุ่งเน้นนำเสนอผลของการบำเพ็ญบารมีที่มีต่อพระทัยของพระเวสสันดรว่าทรงมีความสุขอย่างยิ่งยวดที่ได้ปฏิบัติตามจริยาของพระโพธิสัตว์และแสดงลำดับขั้นของความสุขอันเป็นจุดมุ่งหมายที่พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะก้าวข้ามไปให้ถึง

พระดำรัสถึงความสุขของพระเวสสันดรแต่ละครั้ง ตีความได้ ดังนี้ สุขุ ครั้งที่ 1 เน้นย้ำให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ความสุขของพระเวสสันดรที่ได้ออกผนวช สุขุ ครั้งที่ 2 เพิ่มระดับความเข้มข้นของความสุขว่าความสุขอื่นใดก็มิอาจเทียบเท่าความสุขจากการออกผนวช และ สุขุ ครั้งที่ 3 หมายถึงความสุขที่จะตรัสรู้และเข้าถึงนิพพานอันเป็นความสุขขั้นสุดตามความปรารถนาของพระเวสสันดร ซึ่งเป็นการแปลเนื้อความเพิ่มเข้ามา แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมุ่งมั่นที่จะบรรลุและแสวงหา “สรรเพชดาญาณ” หมายถึง ญาณอันแสดงถึงความเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวงหรือพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า¹³⁰ การได้สรรเพชดาญาณเป็นความสุขขั้นสูงสุดที่เหนือกว่าความสุขจากการออกผนวช กวียังใช้คำว่า “จุลลภา” หมายถึง เห็นแก่ลภ แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงปรารถนาที่จะบรรลุ

¹²⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 125.

¹²⁶ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 286.

¹²⁷ สยามรัฐสส เตปิฎกภูทก : ชาตภูทก (ทสโม ภาโค) มหาชาติคำหลวง, หน้า 464.

¹²⁸ T.W.R. Davids and W. Stede, The Pali Text Society's Pali-English dictionary, p. 420.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 716.

¹³⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 623.

พระโพธิญาณอย่างชัดเจน ความปิติสุขจากการออกผนวชดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นเนกขัมมานิสงส์ พระเวสสันดรทรงมีจิตสงบสุข เกิดการพัฒนาจิตใจและสามารถฝึกปฏิบัติธรรมขั้นสูงต่อไป

2) แสดงพระฐานะของพระเวสสันดรผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในมหาชาติคำหลวง เหตุการณ์ตอนกษัตริย์เจตราชูลเชิญให้พระเวสสันดรทรงครองราชย์ ณ เมืองเจตราช กษัตริย์เจตราชยกย่องพระเวสสันดรว่าพระเวสสันดรมีฐานะเทียบเท่าพระพุทธเจ้า ในกัณฑ์วนประเวศน์

ตาราง 19 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนกษัตริย์เจตราชยกย่องพระเวสสันดรว่าพระเวสสันดรมีฐานะเทียบเท่าพระพุทธเจ้า

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
มตี กโรหิ ตว์ เทว เซอญธกรุณาแกตู่ข้า ก็ะตั้งหน้าที่จะบำเรอ รชชสส มนุสาสิตุนติ เพื่อพระเสมอพระมนีนารถ ก็ะสอนประชาราษฎร์ให้เห็นธรรม วิเศษนั้น ¹³¹	ขอพระองค์จงทรงปลงพระหฤทัยเอื้อเฟื้อเพื่อทรงอนุสาสน์รัชสมบัติเถิด พระเจ้าข้า ¹³²

บทบาลี “มตี กโรหิ ตว์ เทว รชชสสมนุสาสิตู่” *เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร* แปลว่า “ขอพระองค์ทรงทำมตีเพื่อทรงครอบครองราชสมบัติ” ¹³³

ในมหาชาติคำหลวง กวีเพิ่มการยกย่องพระเวสสันดรว่ามีฐานะเสมอพระพุทธเจ้าและสามารถสั่งสอนธรรมวิเศษแก่ประชาชน แสดงให้เห็นพระกรุณาธิคุณของพระเวสสันดรเรื่องการปกครองบ้านเมืองโดยธรรมและการสอนประชาชนตั้งมั่นอยู่ในธรรม ลักษณะดังกล่าวเป็นคุณลักษณะสำคัญของพระโพธิสัตว์ที่รู้ธรรม สั่งสอนผู้อื่นให้รู้ธรรมได้ การยกย่องพระเวสสันดรข้างต้นเป็นการแปลเพิ่มเนื่องจากกวีมีภูมิหลังทราบอยู่แล้วว่าพระเวสสันดรโพธิสัตว์จะทรงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา

3) แสดงบุญญาบารมีของพระเวสสันดร ในมหาชาติคำหลวง กวีมุ่งเน้นนำเสนอฉากป่าหิมพานต์ในฐานะสถานที่ในอุดมคติเพื่อแสดงบุญญาบารมีของพระเวสสันดร ดังตัวอย่างตอนพรานเจตบุตรบรรยายความงามของป่าหิมพานต์ให้ชุกฟัง ในกัณฑ์จุลพน

¹³¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 118.

¹³² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 282.

¹³³ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, *เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร*, หน้า 87.

ตาราง 20 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพราน
เจตบุตรบรรยายความงามของพันธุ์ไม้ในป่าหิมพานต์ให้ชูชกฟัง

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ปุตตชีวา จ กุกกุฎา คำไก่ไตรโตรตตร่าง กิ่ง กระชางเอนไม้แมน อสนา เจตถ ปุปผิตา ประคู้ ตีนหมื่นแสน ดอกดาตแดนด้าวอาศรม กุฎฐา สรพานีป่า เตงแต่ตัวมุกมันช้อย สรลสยตสร้อย รำเพยลม โกสมพา ลพุชาธวา กรเบาสำลอสสรล์ ตรแบกลมตรบัตโบาย สาลา จ ปุปผิตา ตตถ รัง ร่มดวงบานขึ้น ศาลารื่นเมื่อลมโซย ปลาชลลสน นิภา ดอกไม้อันบายโรย โภยกกลุ่มกลาดคือลาญ ใน¹³⁴</p>	<p>...ไม้อังไก่ไม้กุ่มน้ำและประคู้ลาย ไม้มุกหลวงไม้ สนไม้กระพุ่มและไม้ช่อ ไม้ขนุนสำมะลอไม้ตะแบก แลนางรัง ล้วนมีดอกเป็นพุ่มพวงดั่งลอมพาง ต่าง ก็แย้มบานห้อยย้อยอยู่ภายใต้แห่งกิ่งไม้นั้น ฯ¹³⁵</p>

จากตารางเปรียบเทียบ มหาชาติคำหลวง กวีเพิ่มความเปรียบกิ่งไม้ของหมู่แมกไม้ในป่า
หิมพานต์เปรียบกับกิ่งไม้สวรรค์ ซึ่งไม่ปรากฏในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ความเปรียบเกี่ยวกับ
สถานที่ข้างต้นสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ กวีไทยมักจะเปรียบเมืองหรือพระนครอันสุขสมบูรณ์กับ
สรวงสวรรค์* สะท้อนให้เห็นการชดเชยความงามให้ป่าแทนพระราชวัง ซึ่งเป็นที่ประทับใหม่ของ
พระเวสสันดร ความเปรียบนี้เป็นการสรรเสริญบุญญาบารมีและแสดงให้เห็นว่าป่าหิมพานต์เหมาะแก่
การบำเพ็ญเพียรของพระเวสสันดรได้อย่างลึกซึ้ง

ในกัณฑ์จุลพน ตอนฝูงนกสีหุ่ถวายพระพรแด่พระเวสสันดรมีบทบาทสำคัญต่อการบำเพ็ญบารมี
ของพระโพธิสัตว์อย่างชัดเจน

¹³⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 153.

¹³⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 301-302.

*ในวรรณคดีไทยแบบฉบับ ความงามของบ้านเมืองราวสรวงสวรรค์เกิดจากอำนาจเทพดาบันดาล มีนัยเชื่อมโยงถึงบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์

วรรณภา ชำนาญกิจ, “ขนบวรรณศิลป์กับประพันธศาสตร์ไทยสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ และเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 207.

ตาราง 21 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนผู้งนกลุ่ม
ถวายพระพรแต่พระเวสสันดร

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>นนทิกา ชีวปุตตา จ ชีวปุตตา ปิยา จ โน ปิยา ปุตตา ปิยา นนทา ทิชา โปกษรณิฆราติ อาทีนึ เตสึ นามานิ ดุกรพราหมณั นกหนึ่ง นามเปนอาที นันทิกชาติทิชากร เตสุ หิ ปจมา สามิ เวสสนตร อิมสมิวสนโต นนทาติ วทนต์ ก็ร้องถวายพระพรเปนประณม แต่บรมนเรศเวศ ยันตรดิลก ด้วยพิทคภาษา ดั่งนี้ สามิ เวสสนตร <u>ข้าแต่พระผู้ฝังรแผ่นดินแล้ว</u> จงเจ้ากูอย่ารู้แคล้ว ความสุข ให้นฤทุกชนฤโทษ นฤโยยโสศ สำราญ ในสุรสถานดำหนักพน อย่ารู้วิจลลัก อันเลย พ่อฮา ฯ ชีวปุตตา จ เมาะ ทุตติยา ตวณจ สุขชน ชีวปุตตา จ เตติ วทนต์ พรรค หนึ่งนกชื่อชีวปุตตา คัรพชรไมมามเหมื่อย อเอื้อยอ้ออวยไซย ข้าแต่พระไกรภษติกระษัต ตรี ขอเจ้ากูจงทรงพระพิริยเจริญผล สกสสัตว์ <u>สบสังวาส</u> ฟ้านักนินารถอยู่เย็น เพื่อเปนศิริ สวัสดิ์ ธิจงเสวยสุขด้วยสองรัตนราชเอารส ให้ พระยศยั้งยืนโยค ออย่าร้อนโรคลำเค็ญ สักคาว เลย พ่อฮาฯ ตติยา ตวณจ ปิยา ปุตตา เจติ วทนต์ นกพวกพรรณที่สาม มีนามปิยาปุตตา ชุมกันมานะมีระรีร้องถวายพร <u>ข้าแต่พระผู้</u> <u>อดิศรณสัตว์โลกย์</u> จงทำวธอาโภค ภิรมยรักษ์ พระชาลีลักษณะเลิศลูกยา แก้วกัณหาลูกหญิง อยู่สุขสิงสังวาส อิกนางนารถมัทรี ดาบศนี</p>	<p>นนทิกา ชีวปุตตา จ ชีวปุตตา ปิยา จ โน ปิยา ปุตตา ปิยา นนทา ทิชา โปกษรณิฆรา ...และมีผู้งนอีก 4 หมู ซึ่งทำรังอยู่ใกล้สระ โปกษรณิ คือหมูที่หนึ่งชื่อนันทิกา (นกหมู่นี้มี นกหัสดีลิงค์เป็นประธาน) ย่อมร้องทูลชวนพระ เวสสันดรเจ้าให้ทรงยินดีประทับอยู่ข้าแต่พระ เวสสันดรผู้เป็นเจ้าของ ขอพระองค์จงทรงชื่นชมยินดี อยู่ในป่านี้ ฯ หมูที่สองชื่อว่าชีวปุตตา (นกหมู่นี้มี นกหงส์เป็นประธาน) ย่อมร่ำร้องถวายพระพรว่า ขอพระองค์พร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดา พระอัคมเหสีจงทรงพระชนม์อยู่ยืนนานโดย ความสุขสำราญ ฯ หมูที่สามชื่อว่าชีวปุตตาปิยา จโน (นกหมู่นี้มีนกยูงเป็นประธาน) ย่อมร้องถวาย พระพรว่า ขอพระองค์พร้อมพระราชโอรสพระ ราชธิดา และพระอัคมเหสีผู้เป็นที่รักของ พระองค์ จงทรงพระสำราญมีพระชนม์อยู่ยืนนาน ปราศจากข้าศึกศัตรูเทอญ ฯ หมูที่สี่ชื่อว่าปิยาปุต ตापิยานันทา (นกหมู่นี้มีนกกกรวิกเป็นประธาน) ย่อมร่ำร้องถวายพระพรว่า ขอพระราชโอรสพระ ราชธิดาพระอัคมเหสี จงเป็นที่รักของพระองค์ ขอพระองค์จงเป็นที่รักของพระราชโอรสพระรา ษธิดาพระอัคมเหสีและขอจงพร้อมกันทรง เพลิดเพลินเจริญพระหฤทัย ปราศจากโรคาพาธ</p>

มหานาคติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
นางโพธ เสวยยศจุโรจยารู้เศร้า ยืนต่อท้าว อวสาน <u>ข้าสภารพึงอยู่เย็น วายวิเวรวีวาท</u> <u>บอฆาฏอคาถัน เพราะพระถวัลลโกลเกษ</u> อย่าประเทสัศคราเลย พ่อฮา ฯ ¹³⁶	สรรพภัยพิบัติทุกเมื่อ 137

จากตารางเปรียบเทียบ ในมหานาคติคำหลวง กวีพรรณนาผูนง 4 หมูในป่าหิมพานต์ ซึ่งกำลังถวายพระพรแด่พระเวสสันดรเป็นภาษามนุษย์อย่างละเอียด ประกอบด้วยนกนันทิกา ชิวปุตตา ปิยาปุตตาและปิยานันทา นอกจากถวายพระพรให้กษัตริย์ทั้งสี่ทรงสุขสำราญ ปราศจากโรคภัยและพระชนมายุยืนยืนานแล้ว กวีเพิ่มความโดยให้หมูนกยกย่องพระคุณสมบัติของพระเวสสันดรว่าทรงเป็นผู้ทรงแผ่นดินให้ตั้งไว้และทำให้โลกผ่องแผ้ว ความว่า “พระผู้ฝังแผ่นดิน” หมูนกยกย่องพระเวสสันดรว่าทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ความว่า “พระผู้อภิบาลสัตว์โลกย์”

ในมหานาคติคำหลวง กวีเพิ่มเนื้อความให้หมูนกสรรเสริญการบำเพ็ญบารมีและเอาใจช่วยพระเวสสันดร ความว่า “ขอเจ้ากุงจงทรงพระพิริยเจริญผล สกลสัตว์สบสังวาศ ฟานักนิรณถอยู่เย็น” แสดงให้เห็นการบำเพ็ญวิริยบารมีของพระเวสสันดร หมูนกสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระเวสสันดรว่าสรรพสัตว์ไม่เบียดเบียนและอยู่เย็นเป็นสุขเพราะอาศัยอยู่ใต้พระบรมโพธิสมภาร ความว่า “ข้าสภารพึงอยู่เย็น วายวิเวรวีวาท บอฆาฏอคาถัน เพราะพระถวัลลโกลเกษ” การถวายพระพรแด่พระเวสสันดรจึงเป็นสิ่งแทนพฤติกรรมของมนุษย์ที่กำลังยกย่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

การเพิ่มเนื้อความเกี่ยวกับสถานที่ในมหานาคติคำหลวงทำให้ฉากป่าหิมพานต์มีบทบาททำให้ผู้อ่านผู้ฟังยอมรับและศรัทธาพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้ทรงออกผนวชเพื่อเข้าถึงพุทธภูมิ และมีบุญญาบารมีมาก กล่าวคือ ความอุดมสมบูรณ์ของป่าหิมพานต์แสดงให้เห็นว่าป่าหิมพานต์เป็นที่พึ่งพาอาศัยของผู้เดือดร้อนและเอื้อต่อการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในด้านความสงบร่มเย็นเสาะหาอาหารยังชีพได้สะดวก ไม่วุ่นวายกับสิ่งแวดล้อมภายนอก ผู้ที่เข้ามาอยู่เกิดภาวะสมณะและสงบวิเวก เห็นได้จากกัณฑ์วนประเวศน์ กษัตริย์เมืองเจตราชแนะนำให้พระเวสสันดรทรงสร้างบรรณศาลา ออกผนวชเป็นฤๅษี รักษาชีวิตด้วยธรรมและภาวนากสิณ ความว่า “เชอญตั้งบรรณศาลา ฤๅษีพิศาล ในสถานพิสุทธิ์ อันอุดมพิเศษเทอญ ฯ”¹³⁸ ป่าหิมพานต์จึงเป็นสถานที่สะอาดบริสุทธิ์

¹³⁶ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานาคติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 154-155.

¹³⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 303.

¹³⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานาคติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 121.

มีนัยแสดงการชำระกิเลส ย่อมระงับความปรารถนาและทำให้พระเวสสันดรไม่ทรงหวนอาลัยในพระราชสมบัติ

4) แสดงลักษณะของชูชกที่ตรงกันข้ามกับพระเวสสันดร กวีเพิ่มความจากบทบาลีเพื่อแสดงลักษณะของชูชกที่ตรงกันข้ามกับพระเวสสันดรเพื่อเน้นลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างเนื้อความตอนชูชกอำลาพรานเจตบุตรและมุ่งหน้าไปหาพระอจจุตฤๅษีในตอนท้ายของกัณฑ์จุลพน

ตาราง 22 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนชูชกอำลาพรานเจตบุตรและมุ่งหน้าไปหาพระอจจุตฤๅษี

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>อสิ อันว่าทางท่าปาดง พงพนัศลีวี่ ที่พระฤๅษี ศีลวิสุทธ ชื่อว่าอรรจุตใจ อจล อสิ เมาะ อโหสิ และมีพิริยเจริญผลบำเพ็ญมาน เยน เมาะ ทิสภาเคน ในพนกรรตารด้าวแดนไदनัน โสด ปกคามิ <u>เถ้าก็ตระหม่อมมั่งเมอล ตกดินเค</u> <u>อรชชอง ยังขึ้นชองวไ่ว่ ทายเท้าไผ่ผผ้า ทอง</u> <u>ทางถ้ำทิวเทิน ข้ามเขาเขินไพรพนอง ล้าลอง</u> <u>เดอรโดดดยว แวงข่าขยวครยวเคร่ง รากแรง</u> <u>เร้งบมียุด ตลแดนกุกิพระอรรจุตเจ้าใจอารย</u> <u>นั้น ๑¹³⁹</u></p>	<p>อิทํ สุตฺวา พรหมพนฺธฺ เจตํ กตฺวา ปทกฺขินํ อุกคฺคจิตฺโต ปกฺกามิ เยนาสี อจฺจุโต อสิ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เฒ่าชูชกเชื้อพรหมพันธุ์ ครั้นได้สดับถ้อยคำที่นายเจตบุตรบอกดังนี้แล้วก็ มีจิตยินดีเป็นที่ยิ่ง จึงกระทำประทักษิณนายเจต บุตรพรานไพร แล้วได้หลีกตรงไป ณ สถานที่อัน พระอจจุตฤๅษีสถิตอยู่นั้นแล ๑¹⁴⁰</p>

จากตารางเปรียบเทียบ อรรถกถาเวสสันดรชาดกบรรยายว่าเมื่อชูชกฟังการพรรณนาป่าหิมพานต์ของพรานเจตบุตรจบลง ชูชกทำความเคารพพรานเจตบุตรด้วยความยินดีและเดินทางต่อไปยังกุฎิของพระอจจุตฤๅษี ในมหาชาติคำหลวง แม้พรานเจตบุตรบรรยายหนทางไปยังอาศรมของพระเวสสันดรว่ามีหนทางไกล ชูชกไม่หวั่นไหวต่อความยากลำบาก

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 157.

¹⁴⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 305.

บทบาลี “เอน ทิสสาภาเคน” หมายถึง โดยส่วนแห่งทิศใด “ทิสสา” (ทิศทาง)¹⁴¹ “ภาค” (ส่วน)¹⁴² “ปกกามิ” (หลีกเลี่ยงแล้ว)¹⁴³ ในมหาชาตาคำหลวง กวีเล่าเรื่องโดยแปลเพิ่มเติมจากบทบาลี เพื่อมุ่งเน้นให้เห็นว่าชุกเดินทางไปยังพระอารามของพระอจตุตถะเพื่อไปสู่พระเวสสันดรอย่างมี จุดมุ่งหมายแน่วแน่และมีกิเลสตัณหาเป็นแรงขับ กวีบรรยายพฤติกรรมระหว่างเดินทางของชุกที่ต้อง ผ่านขุนเขาว่าชุกถือไม้เท้าที่ทำด้วยไม้ไผ่ผ่านช่องเขา ป่าและถ้ำตามลำพังอย่างรีบเร่งเพื่อให้ถึง จุดหมายอย่างรวดเร็ว คำว่า “ตระโหมต” หมายถึง โดดเดี่ยว¹⁴⁴ คำว่า “มุ่ง” หมายถึง ตั้งใจ, ตั้งหน้า¹⁴⁵ คำว่า “เมอล” หมายถึง ดู¹⁴⁶ รวมความแล้วแสดงให้เห็นว่าชุกมุ่งหน้าเดินทางไปยังหา พระอจตุตถะอย่างตั้งใจ โดยไม่สนใจอันตรายในป่า แม้จะต้องเดินทางตามลำพังเพราะชุกมี เป้าหมายได้พระกุมารทั้งสองของพระเวสสันดรมาเป็นทาส

กวีใช้คำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน จัดวางอยู่ในตำแหน่งติดกันเพื่อสื่อถึงความเร็วว่า “วไว” หมายถึง วไว “ผผ้า” หมายถึง ผ้าผ้า อากาการเดินหรือวิ่งอย่างหนัก “ข้าชยว” หมายถึง รีบ ด่วน เร่ง และ “ครยว” หมายถึง รีบ กวีใช้คำที่หมายถึงเขาหรือเนินหลายครั้ง ได้แก่ “เขา” “เขิน” (เนินสูง) “เทิน” (เนินดิน) พนอง (พนม, จอมเขาหรือสถานที่ที่มีพุ่มไม้) แสดงให้เห็นว่าชุกต้องเดินทางผ่านขุนเขาหลายลูก ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับบุคคลทั่วไปที่จะเดินทางไกลคนเดียวเพราะต้องอาศัย เรี่ยวแรงและความมุ่งมั่นอย่างมากจึงจะเดินทางไปถึงจุดหมายสำเร็จ

ในมหาชาตาคำหลวง กวีกล่าวซ้ำอีกครั้งว่าการเดินทางอย่างเร่งรีบของชุกเพื่อไปถึงกุฏิของ พระอจตุตถะไม่อาจหยุดยั้งได้เพราะมีกามราคะเป็นตัวเร่งเร้า ดังคำว่า “ราคแรงเร่งบมิอยู่ต” ชุกต้องการไปพบพระเวสสันดรให้เร็วที่สุดเพื่อให้ได้พระกุมารทั้งสองไปเป็นทาสและเดินทางกลับไป อยู่กับนางอมิตตดา นอกจากนี้ ในกัณฑ์มหาพน เมื่อชุกรู้ที่ตั้งพระอารามของพระเวสสันดร กวีแปล เพิ่มเติมความคิดในใจของชุกว่าชุกเป็นผู้มีจิตยินดีและรำพึงกับตนเองว่าจะได้พระกุมารมาเป็นข้า ทาสของนางอมิตตดา ความว่า “อุทคคจิตโต เมาะ ปมุทิตจิตโต บัดนั้นนชีก์ชมขึ้น หั้นเรื่องดำเกอง ใจย้าว อาบัดนี้กูจได้ลูกท้าวมาเป็นข้าเมียวภูชาตเดจงาน”¹⁴⁷ คำว่า “ชาตเดจงาน” หมายถึง ไม่ต้อง ทำงาน¹⁴⁸ พฤติกรรมของชุกที่ยินดีลำบากเพื่อนางอมิตตดาสะท้อนให้เห็นความลุ่มหลงในกามารมณ์

¹⁴¹ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p.323.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 501.

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 380.

¹⁴⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาตาคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า 358.

¹⁴⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, หน้า 913.

¹⁴⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาตาคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า 542.

¹⁴⁷ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาตาคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 177.

¹⁴⁸ สุนันท์ อัญชลีสกุล, “การสร้างคำและการใช้คำไทยในมหาชาตาคำหลวง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 349.

ของชุกอย่างชัดเจนและแสดงให้เห็นความคิดเรื่องมนุษย์ปุถุชนที่ยังคงเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏย่อมตกอยู่ในวังวนแห่งกิเลส ในขณะที่พระโพธิสัตว์พยายามบรรลุนิพพานด้วยการกำจัดกิเลสที่ห่อหุ้มจิตใจให้หมดสิ้นไป

5.3.4.2 เพิ่มบทบาท หมายถึง การเพิ่มบทบาทเข้าไป ซึ่งไม่ปรากฏใน*เวสสันดรชาดก*หรือ*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* เพื่อเพิ่มเติมรายละเอียดให้เนื้อความนั้น ๆ เด่นชัดยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างพรที่พระนางมุกุสดีทรงขอให้มีพระโอรสแสดงให้เห็นลักษณะพระโอรสของพระนางมุกุสดีว่าเกิดมาเพื่อบำเพ็ญทานและมีชื่อเสียงเกียรติยศเป็นที่เลื่องลือ ในกัณฑ์ทศพร

ตาราง 23 เปรียบเทียบมหากาติคำหลวงกับอรรถกถา*เวสสันดรชาดก* ตอนพระนางมุกุสดีขอพรเกี่ยวกับพระโอรสจากพระอินทร์

มหากาติคำหลวง	อรรถกถา <i>เวสสันดรชาดก</i>
<p>บุตตี ลภถ วรที ยาจโยคั อมจฉรี บุษิตั ปฐิ ราชูหิ กิตติมนตั ยสสสินั ฯ โภ ปุรินทท บพิตรผู้ เปนเจ้าเมืองแมนแผนผ่านฟ้า อหิ อันว่าข้าช้อย นารถเทพี ลภถ เมาะ ลภยัย ก็ะพิงมีโสคบมิ นาน บุตตี ลูกสงสารสายสวาศ วรที เมาะ อลงกตสีสอกขียุคคหทยมัสสุริจรเสตจฉตตปุตตทา ราชิกสส ยาจิตยาจกสส วรณทสส ทายกั ฯ ทายกั อันอาจให้แหล่เหลือนับ วรณทสส ทุก ธน ทรัพย์ เลอศลัน อลงกตสีสอกขียุ คคหทยมัสสุริจรเสตจฉตตปุตตทाराชิกสส เปน ต้นว่า มุรธาลงการมกุฎ พิสุทศิโรเพศ เนตร ยุคกลมลหุทยายกัมังษโลहित พิจิตรเสวตรฉัตร เอารสรัตนราชเทพี ยาจิตยาจกานั แก่ โยคีคณอนรรต สบจตุรพรณอเนก อันปรเตยก เข้ามาขอ แลลูกพอใจกุนันนโสค ยาจโยคั จง ปองประโยชน์ด้วยยาจก อนนตคตั้นมาบมิขาด อมจฉรี อนนอาจอวยด้วยง่าย จับจ่ายทรัพย์ คลงงคลี่ อย่าได้ตรหนี่ตรหนัก ปฐิราชูหิ แลท้าว ทงฝืนแผ่นจักรแหล่หล้า มม บุตตี ปฐิจจ</p>	<p>บุตตี ลภถ วรที ยาจโยคั อมจฉรี บุษิตั ปฐิราชูหิ กิตติมนตั ยสสสินั พิงได้พระโอรสผู้ให้พัสดุอันเลิศ ประกอบเกื้อใน ยาจก ไม่ตระหนี่ อันพระราชาต่างด้าวบูชา มีเกียรติ มียศ</p>

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ชีวนเตหิ อ้นพำนักนิ แก่ลูกข้าครองสภนธ์ ปุชิต์ <u>ก่านลคณอเนก อติเรกเรื่องปรากฏ ยสสสิน์</u> <u>เมาะ มหาปริวารวนต์ อ้นมียศมเหฬาร มี</u> <u>บริฬารอนนมากนัณน</u>¹⁴⁹</p>	150

ใน*เวสสันดรชาดก มหาณีปาตวณณนา* บทบาลีในเนื้อความตอนนี้ คือ “ปุตต์ ลภถ วรท ยาจโยคั อมจจรี ปุชิต์ ปฏีราฐหิ กิตติมนต์ ยสสสิน์... ลภถาติ ลภถยั วรทนติ อลงกตสีสอกขี ยุคลททยมัสรุจิริเสตจฉตตปุตตทาราทิกสส ยาจิตยาจกสส วรณทสส ทายกั ฯ”¹⁵¹

เห็นได้ว่าใน*มหาชาติคำหลวง* กวีเพิ่มบทบาลี “มม ปุตต์ ปฏิจจ ชีวนเตหิ” (อัน(หลายคน) ผู้อาศัยบุตรของเราเป็นอยู่ (เลี้ยงชีพ, มีชีวิตอยู่) กวีแปลแต่งว่า “อ้นพำนักนิ แก่ลูกข้าครองสภนธ์” และ “ยสสสิน์ มหาปริวารวนต์” (ซึ่งผู้มียศ มีบริวารมาก) “ยสสสิน์” (รุ่งโรจน์, ที่มีชื่อเสียง)¹⁵² “ปริวาร” (ที่แวดล้อม, ข้าราชการบริวาร, ผู้ติดตาม)¹⁵³ กวีแปลแต่งว่า “อ้นมียศมเหฬาร มีบริวารอนน มากนัณน” การเพิ่มบทบาลีข้างต้นเน้นย้ำลักษณะมหาบุรุษอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรว่าทรงเป็นผู้ที่ กษัตริย์ทั้งหลายมาพึ่งพระบารมี มียศยิ่งใหญ่และมีบริวารแวดล้อมเป็นอันมาก

นอกจากการเพิ่มบทบาลีแล้ว กวีแปลขยายความเกี่ยวกับผู้มารับทานของพระโอรสที่เป็นผู้ไม่ ตระหนักจากยากจนเป็นคนทั้ง 4 วรรณะ คำว่า “สัจจตุรพรณ” ประกอบด้วยกษัตริย์ พรหมณ์ แพศย์ และศูทร ผู้วิจัยสังเกตว่าเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรบำเพ็ญสัตตสทกมหาทาน พสกนิกร 4 วรรณะ มารับทาน แสดงให้เห็นว่าการขอพรข้อนี้มีความสำคัญต่อพระเวสสันดร เน้นย้ำให้เห็นว่า พระเวสสันดรทรงถือกำเนิดมาเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์อย่างชัดเจน คือ พระเวสสันดรทรง มีบุญบารมีมาก เป็นราชาเหนือราชา มีคุณธรรมทางธรรมและทางโลก โดยเฉพาะการสงเคราะห์ บริวารชนอย่างเสมอภาคและยุติธรรม

การเพิ่มบทบาลีและแปลขยายความข้างต้นจึงแสดงให้เห็นว่าพระนางมุสดีทรงปรารถนาจะ ได้พระโอรสที่ฝึกฝนในทางทาน มุ่งหวังให้พระโอรสมีคุณสมบัติและรูปสมบัติอันเลิศ พรข้อที่ว่าด้วย

¹⁴⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 45.

¹⁵⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 236.

¹⁵¹ สยามรัฐสส เตปิฎกภูทกถา : ชาตกภูทกถา (ทสโม ภาโค) มหาณีปาตวณณนา, หน้า 394.

¹⁵² T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p.551.

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 435.

การขอมีพระโอรสนี้ยังช่วยเสริมให้เห็นคุณสมบัติของพระมารดาพระโพธิสัตว์ของพระนางมุสดีอย่างชัดเจนว่าพระครรภ์ของมารดาพระโพธิสัตว์มีไว้สำหรับพระโพธิสัตว์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น* การมีพระโอรสเพียงพระองค์เดียวของพระนางมุสดีจึงเป็นผลมาจากการตั้งจิตปรารถนาเป็นพุทธมารดาและบำเพ็ญบารมีมาเป็นระยะเวลานาน

5.3.5 เล่าโดยการเปลี่ยนความ

วิธีการเล่าเรื่องโดยการเปลี่ยนความของกวี แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การเปลี่ยนความจากบทบาลีและการตีความศัพท์ ดังนี้

5.3.5.1 เปลี่ยนความจากบทบาลี หมายถึง การแปลแต่งบทบาลีที่ปรากฏใน *เวสสันดรชาดกหรืออรรถกถาเวสสันดรชาดก* โดยเปลี่ยนเนื้อความไปจากของเดิม ได้แก่ ตัวละครอื่นล่วงรู้ว่าพระเวสสันดรเป็นพระโพธิสัตว์และอานาภาพแห่งบุญญาบารมีของพระเวสสันดรดูพระพุทธรูปเจ้า

1) **ตัวละครอื่นล่วงรู้ว่าพระเวสสันดรเป็นพระโพธิสัตว์** เหตุการณ์ตอนพระนางมัทรีทรงรำพึงถึงการให้ชาวเมืองเจตราชทราบว่าเป็นพระเวสสันดรเสด็จถึงเมืองเจตราช พระนางมัทรีเสด็จออกไปประทับยืนอยู่ที่ศาลาตรงประตูเมืองเพื่อให้ชาวเมืองเห็น ส่งผลให้กษัตริย์เจตราชหกหมื่นพระองค์มาเฝ้าพระเวสสันดร ในกัณฑ์วนประเวศน์

ตาราง 24 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีทรงรำพึงถึงการให้ชาวเมืองเจตราชทราบว่าเป็นพระเวสสันดรเสด็จถึงเมืองเจตราช

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
อถสส ปาเทสุ รุขํ ปุณชิตวา เมื่อนั้นนางก็ลูป บทบางซุบาท แห่งสมเด็จจรรนารณายก เสีย โสแดแล ปาเท สมพาหิตวา เจ้าก็ลูปค้ำขยาพระ บาทบรมบพิตรนั้นน ฯ เวสสันดรสส อาคตภาวํ	ลำดับนั้นพระนางมัทรีทรงเข็ดละออธูลีที่พระ บาททั้งสอง แล้วทรงนวดพระบาทแห่งพระมหา สัตว์เจ้า พลางทรงจินตนาการว่าเราจักให้ชาว นครทราบว่าเป็นพระเวสสันดรเสด็จมา จึงเสด็จออก

* อรรถกถามัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ สุตญัตตวรรค อัจฉริยัพภูตธัมมสูตร กล่าวไว้ว่า พระมารดาของพระโพธิสัตว์จะเสด็จสวรรคต หลังพระโพธิสัตว์เกิดได้ 7 วันเท่านั้น ความว่า “พระพุทธรูปมารดา ย่อมไม่เป็นหญิงเหล่าเหล่า ไม่เป็นนักเลงสุรา บำเพ็ญบารมีมาถึงแสนกัป นับแต่เกิด ย่อมมีศีล 5 ไม่ขาด ก็พระเทวีพระนามว่ามหายา พระองค์นี้ มีลักษณะเป็นเช่นนี้ พระนางจักเป็นพระมารดาของเรา แต่พระนางจักมีอายุเท่าไร แล้วทรงเห็นว่า อายุของพระนาง (หลังทรงพระครรภ์) 10 เดือน (ประสูติแล้ว) จักมี 7 วัน” เพราะที่ ๆ พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ไม่ควรใช้ร่วมกับสัตว์อื่น

พระสูตรและอรรถกถา แปล มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 53.

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ชานาเปสสามีติ <u>นางก็รำพึงพิงกุให้ชาววยง ดยง</u> <u>พรจมาน อนนมาแห่งพระมหาสัตว์ โสิตเทอญ</u> <u>สาลโต นิกุมิตวา เจ้าก็ยกย่าง ออกพันพ่าง</u> <u>บรรณศาลยนั้นน ตสส จกขุปเถ สาลทวาเร</u> <u>อฏฐาสี นางก็ยืนอยู่แนบ แทบทวารบรรณศาลา</u> <u>เนตรากริตตีย ฟุ้งพิถียประชาชน อนนจะแยงยล</u> <u>ท่านนั้นน¹⁵⁴</u></p>	<p>จากศาลา ประทับยืนใกล้ประตูศาลา ตรงคลอง พระจักขุแห่งพระเวสสันดรนั้น¹⁵⁵</p>

บทบาลีที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวงตรงกับในเวสสันดรชาดก มหาณีปาวดณณนา¹⁵⁶ จากตารางเปรียบเทียบ ในมหาชาติคำหลวง กวีเปลี่ยนเนื้อความจากบทบาลี “เวสสันดรสสุ อาคตภาวํ ชานาเปสสามีติ” มาจาก “อิติ” แสดงให้รู้ว่าเป็นคำพูด ความคิด “ชานาเปสสามี” จักให้รู้ (บอก, ทำให้คนอื่นรู้) “เวสสันดรสสุ อาคตภาวํ” ซึ่งความที่พระเวสสันดรมาแล้ว รวมความแล้ว หมายถึง พระนางมัทรีจะยังประชาชนให้รู้ความที่พระเวสสันดรเสด็จมา เป็นพระโพธิสัตว์เสด็จมา ซึ่งกวีเล่าเรื่องโดยใช้ความรู้ที่อยู่นอกเหนือบทบาลีให้พระมัทรีทรงมีสติปัญญารู้ว่าพระเวสสันดรคือ พระโพธิสัตว์ เห็นได้จากคำว่า “กุให้ชาววยงดยงพรจมาน อนนมาแห่งพระมหาสัตว์” พระนางมัทรี ทรงต้องการสนับสนุนการบำเพ็ญบารมีและแสดงบุญญาบารมีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ให้เป็นที่ ประจักษ์ การเสด็จเข้าเมืองเจตราชโดยปราศจากข้าราชการติดตามย่อมเป็นที่สงสัยและครหา นิินทา พระนางมัทรีทรงเห็นว่าเมื่อพระเวสสันดรไม่ปรารถนาเสด็จเข้าเมืองเจตราช การทำให้ ชาวเมืองเจตราชรู้ว่าพระเวสสันดรเสด็จมาจะทำให้พระเวสสันดรทรงได้รับความช่วยเหลือในการ เดินทางและทำให้พระเวสสันดรทรงแสดงพระสติปัญญาต่อกษัตริย์เมืองเจตราชในการพิสูจน์ ความชอบธรรมของการบริจาคทาน

2) **อานุภาพแห่งบุญญาบารมีของพระเวสสันดรจุฑพระพุทเจ้า**
ในมหาชาติคำหลวง กวีเปลี่ยนความจากบทบาลีเพื่อมุ่งเน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมีบุญญาบารมี จุฑพระพุทเจ้า ดังเหตุการณ์ตอนต้นไม่โน้มน้ำกึ่งลงมาถวายผลแต่พระเวสสันดรและพระกุมารทั้งสอง ในกัณฑ์วันประเวศน์

¹⁵⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 114.

¹⁵⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 278.

¹⁵⁶ สยามรัฐสส เตปิฎกภูทกถา : ชาตกภูทกถา (ทสโม ภาโค) มหาณีปาวดณณนา, หน้า 454.

ตาราง 25 เปรียบเทียบมหາชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันตรชาดก ตอนต้นไม้ไผ่กิ่ง
ลงมาถวายผลแต่พระเวสสันตรและพระกุมารทั้งสอง

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันตรชาดก
<p>โรทนเต ทารเก ทิสวา ไม้ทงหลายพาลโพธ เห็นกษัตริสองโรทรวงประปราน อุพพิคคา วิปูลา ทูมา ดาลส์เพศพนนภก ลคักเกรอก กรุณา สยเมโวนมิตวาน อ่อนเองมาปรตยา น้อมนวยสาชยถวยผล อุปคจฉนติ ทารเก ไกล้ หัตถ์คลดนุช สองวิสุทศเพาพาล ฯ...เวสสันตรสส เตเชน ด้วยพระพิริยพระพำห์ ท้าวผู้ผ่าพลมาร สยเมโวนตา ทูมาติ ไม้ตระการรยงร่ม บุญท้าว ข่มก็โอนเอน อ่อนแล ฯ¹⁵⁷</p>	<p>หมู่ไม้สูงใหญ่ราวกะเห็นพระทารกกันแสงอยู่จึง น้อมกิ่งลงมาเองจนถึงพระทารกทั้งสององค์...ไม่ เคยมีในโลกด้วยพระเดชแห่งเวสสันตร ต้นไม้ น้อมกิ่งลงมาเองได้¹⁵⁸</p>

บทบาลี “โรทนเต ทารเก ทิสวา อุพพิคคา วิปูลา ทูมา สยเมโวนมิตวาน อุปคจฉนติ ทารเก...
เวสสันตรสส เตเชน สยเมโวนตา ทูมาติ” ปรากฏตรงกับใน *เวสสันตรชาดก มหานิပါတวณณนา*¹⁵⁹
ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีบรรยายว่าเมื่อต้นไม้เห็นพระกุมารทั้งสองกรรแสงก็โน้มกิ่งลงมาถวายผลแต่
พระกุมารเอง สันเกตว่าบทบาลี “เวสสันตรสส เตเชน” หมายถึง ด้วยเดชของพระเวสสันตร

ใน *มหาชาติคำหลวง* กวีเปลี่ยนความและใช้คำเรียกพระเวสสันตรว่า “ท้าวผู้ผ่าพลมาร”
หมายถึง พระผู้ประหารหมู่มาร ซึ่งเป็นคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า บุญญาภินิหารดังกล่าวยังแสดง
ให้เห็นบุญญาบารมีที่สั่งสมมาของพระเวสสันตรเห็นได้จากคำว่า “บุญท้าว” แสดงความวิริยะของ
พระเวสสันตรเห็นได้จากคำว่า “ด้วยพระพิริยพระพำห์”

การบรรยายอภินิหารของพระเวสสันตรที่ข่มให้ต้นไม้โน้มลงมาเองกับการใช้คำเรียก
พระเวสสันตรอันหมายถึงพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นอำนาจแห่งบารมีหรือโพธิสัตวานุภาพเทียบเท่า
พระพุทธเจ้าของพระเวสสันตรผู้ทรงสั่งสมบารมีมา และแสดงให้เห็นการแปลแต่งโดยการตีความ
ของกวี ซึ่งทราบอยู่แล้วว่าพระเวสสันตรทรงเป็นพระโพธิสัตว์และจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

¹⁵⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
หน้า 112.

¹⁵⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “เวสสันตรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 277.

¹⁵⁹ สยามรัฐสส เตปิฎกภูทกถา : ชาตภูทกถา (ทสโม ภาโค) มหานิပါတวณณนา, หน้า 452.

ผู้วิจัยสังเกตว่ากวีมักจะใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระพุทธเจ้าควบคู่ไปกับการบรรยายเหตุการณ์อัศจรรย์เหล่านี้เพื่อแสดงให้เห็นบุญญาภินิหารของของพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ที่มีฐานะอยู่เหนือคนทั่วไป ซึ่งเกิดจากการสั่งสมความดีมามากและเน้นย้ำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน

นอกจากนี้ ในการบรรยายความงามของป่าหิมพานต์ กวีเปลี่ยนเนื้อความเพื่อเน้นย้ำการสดุดีบุญญาบารมีของพระเวสสันดรให้ชัดเจนและหนักแน่นยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างในกัณฑ์จุลพน

ตาราง 26 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพรานเจตบุตรบรรยายความงามของป่าหิมพานต์อันเกิดจากพระบารมีของพระเวสสันดรให้ชุกฟัง

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>สาขาทตตสมิริตา ไม้ไผ่เฉื่อยสยงก้อง เพื่อลม ต้องกิ่งใบ รมนนฺเตว อาคนฺตฺ คณมาไกลแก่ ไกล อยู่คุดอยู่ได้แรงรมย์ โมทยนฺติ นิวาสนํ เย็น เฉื่อยฉิ่งवास ห่อนใครครลาคลาคีน ยตถ เวส สนฺตโร ราชา <u>ด้าวใดเห็นหรรษาโมทย</u> <u>ด้าวนั้นน</u> <u>โพธิสำนักน</u> สหปุตเตหิ สมมติ ด้วยลูกรักแลเมีย มิ่ง นักรธรรมยิ่งใจบุญ¹⁶⁰</p>	<p>ทั้งจะได้ฟังเสียงหมู่ไม้ไม่ต้องลมพัดบดกิ่งและใบ อยู่ คล้ายกับร้องเรียกคนผู้เดินไปให้หยุดแวะ และดูเหมือนชักชวนคนผ่านไปให้ยินดีชื่นชม พักผ่อน ...พระเวสสันดรเจ้าพร้อมทั้งพระราชา โอรสพระราชธิดาและพระอัครมเหสี¹⁶¹</p>

จากตารางเปรียบเทียบ ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลแต่งบทบาลี “ยตถ เวสสนฺตโร ราชา” “ยตถ” (ในที่ใด)¹⁶² ที่ใดที่พระเวสสันดรเจ้าประทับอยู่ เป็น “ด้าวใดเห็นหรรษาโมทย ด้าวนั้นนโพธิสำนักน” หมายถึง สถานที่ใดที่มีความสุขรื่นรมย์ สถานที่นั้นคือที่ประทับของพระโพธิสัตว์ การเปลี่ยนเนื้อความข้างต้นจึงช่วยเน้นย้ำให้เห็นความสุขในป่าเกิดจากพระบารมีของพระเวสสันดรผู้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งผู้คนหรือสิ่งแวดล้อมภายนอกสามารถรับรู้ได้ถึงพระบุญญาธิการของพระองค์

¹⁶⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 151-152.

¹⁶¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 299.

¹⁶² นาคะประทีป, ปาลี-สยามอภิธาน, หน้า 231.

5.3.5.2 ตีความคำศัพท์ หมายถึง การแปลแต่งบทบาลีที่ปรากฏใน*เวสสันดรชาดก*หรือ*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* โดยตีความศัพท์จากความรู้ที่กวีมีอยู่นอกเหนือตัวบททำให้เนื้อความเปลี่ยนไปจากบทบาลี ดังตัวอย่างการบรรยายภาพความโศกเศร้าเสียใจของมหาชนเมื่อพระเวสสันดรทรงถูกขับออกจากเมืองช่วยส่งเสริมว่าพระเวสสันดรเป็นที่พึ่งของชาวเมืองสีพีทุกชนชั้นวรรณะและเป็นผู้สร้างความสุขให้แก่ประชาชน การขาดพระองค์จึงเป็นผลเสียและนำความทุกข์มาสู่ชาวเมืองสีพี ในทานกัณฑ์ ดังนี้

ตาราง 27 เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนชาวเมืองสีพีโศกเศร้าเสียใจเมื่อพระเวสสันดรจะเสด็จออกจากเมืองสีพี

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>เย วุฑฒา เย จ ทหฺรา อนนว่าชายแก่แล หนุ่มฝูงใด กิติ เย จ มชฌิม โปริสา ชายกึ่งวัย ไตฝูงโสด กิติ พาหา ปคคยห ปกฺกนฺหุ นันนยก แขนขึ้นโรร่าหา นิกฺขมนเต มหฺราธา เมอมหิ นทราธิราช ฐเสด็จออก สีวินิ ฐฏจวฑฺฒเน ผู้ พรธมฺราชากรขอสีพี ทงเพนฺนณ อติยกขา วสสวรา อนนว่าแม่ต้าวเหล่าชั้นที่กิติ อิตถา คารา จ ราชิน ฐริอศฺฐาการคัลราช กิติ พาหา ปคคยห ปกฺกนฺหุ เลอกพาหาศหวนให้ นิก ขมนเต มหฺราธา <u>เมื่อท่านให้ธเนษกรม</u> สีวินิ ฐฏจวฑฺฒเน ผู้จเรอญฺรมยราชฐสีพี ทง เพนฺนณ ถิโยปี ตตถ ปกฺกนฺหุ หญิงกำสรด ทุกพาย ยา ตมฺหิ นคร ออาหุ ทงหลาย ได ในเมืองสร้อย นิกฺขมนเต มหฺราธา นันนร้อมมี เมื่อพระออก สีวินิ ฐฏจวฑฺฒเน ผู้ไซขอ เมืองคน ทงเพนฺนณ เย พราหมณา เย จ สมณา อนนว่าทวิชาบาชัยทงหลายใด กิติ อญเฒ วาปี วณฺพิพกา อิกอื่นผู้เซฺยใจมุข มงคล กิติ พาหา ปคคยห ปกฺกนฺหุ เลอก</p>	<p>ฉะนั้น ทั้งแก่เฒ่าหนุ่มสาวและกลางคนต่างพากัน ยกแขนคร่ำครวญถึง ดังนี้ เมื่อพระมหาราชผู้ยัง แวนแคว้นของชาวสีพีให้เจริญเสด็จออกเสียแล้ว พวกโหรพวกชั้นที่มหาดเล็กเด็กชาก็พากันยกแขน ขึ้นคร่ำครวญถึง เมื่อพระราชาผู้ยังแวนแคว้นของ ชาวสีพีให้เจริญเสด็จออกเสียแล้ว แม้สตรีทั้งหลาย ในพระนครนั้นก็คร่ำครวญถึง เมื่อพระมหาราชผู้ ยังแวนแคว้นของชาวสีพีให้เจริญเสด็จออกเสียแล้ว สมณะชีพรามณ์และวณฺพิพเหล่าอื่นก็พากันยก แขนขึ้นคร่ำครวญว่า</p>

มหາชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>แขนเข็ดตาตนแล้วรำไห้ ดั่งนี้ อธโม กิร โภ อิติ <u>ดูแฮชวเราฮา เราหักมาชำระบ อนน ว่าสุภาพบมิงามใจ ย่อมเปนไปในโลกยหล้า นีว สิ้น</u> ยถา เวสสนตโร ราชา พระผู้ฟุ้งฟ้าเฟื่องดิน ยขมาโน สเก ปุเร ธทินทานท่วเมืองตน สิริวี วจนตเถน เหตุค้ำคนขงงชอก สมหา รฎจา นิรชชติ ธจะจำออก อ้างว่างร้างเมืองไปแล¹⁶³</p>	<p>ไอ้ผู้เจริญ ได้ยินว่าเป็นการอยู่ดีธรรม กงการอันใด เล่า พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานอยู่ในวังของ พระองค์จึงต้องพลัดพรากจากแคว้นแคว้น¹⁶⁴</p>

จากตารางเปรียบเทียบ ในมหาชาติคำหลวง กวีบรรยายความตอนพระเวสสันดรออกจากเมือง โดยแปลแต่งบทบาลี “นิกขมนเต มหาราเช” หมายถึง “เมื่อมหาราชออกไปอยู่” เป็น “เมื่อท่านให้โทษนคร” ซึ่งเป็นการแปลแต่งโดยการตีความคำศัพท์ กวีใช้ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ในเนื้อความ ก็นำต่อไปว่าพระเวสสันดรเสด็จออกจากเมืองสีพีและทรงพระผนวช ณ ป่าหิมพาด การใช้คำว่า “เนชกรม” มาจากอภิเนชกรมณั หมายถึง การออกบวช¹⁶⁵ ซึ่งเป็นการเสด็จออกเพื่อคุณอันยิ่งและแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

การเลือกใช้คำว่า “เนชกรม” ในการเสด็จออกจากเมืองสีพีของพระเวสสันดรมีนัยว่าพระเวสสันดรจะทรงพระผนวช ซึ่งถือเป็นก้าวอันยิ่งใหญ่ที่พระองค์ได้ทรงสละความสุขส่วนพระองค์ เพื่อแสวงหาสัจธรรม บริจาคพระกุมารทั้งสองและพระนางมัทรีในเวลาต่อมา

ในมหาชาติคำหลวง กวีตีความบทบาลี “อธโม กิร โภ อิติ” “อธโม” (อยู่ดีธรรม) “กิร” (ได้ยินว่า)¹⁶⁶ “อิติ” (อย่างนี้, ดั่งนี้, นี้แล)¹⁶⁷ แปลความว่าได้ยินว่าเป็นการอยู่ดีธรรม กวีบรรยายว่า “ดูแฮชวเราฮา เราหักมาชำระบ อนนว่าสุภาพบมิงามใจ ย่อมเปนไปในโลกยหล้า นีวสิ้น” หมายถึง พวกเราจงตรงดูว่าสภาพที่ไม่เป็นที่พึงใจย่อมเป็นไปตามธรรมดาของโลกทั้งสิ้น อธิบายได้ว่าภาวะความโศกเศร้าของมหาชนเป็นไปตามธรรมดาโลกที่บุคคลต้องพลัดพรากสูญเสีย ทำให้เห็นว่าความสูญเสียของชาวเมืองสีพีเกิดจากความโง่เขลาเบาปัญญาที่ไม่พิจารณาผลแห่งการบำเพ็ญทานของพระโพธิสัตว์และไม่เข้าใจสัจธรรมของโลก

¹⁶³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 88.

¹⁶⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 264.

¹⁶⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 414.

¹⁶⁶ นาคะประทีป, ปาลี-สยามอภิธาน, หน้า 78.

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

นอกจากการเปลี่ยนความจากบทบาสิแล้ว ในมหานาคาคำหลวง การคงเนื้อหาหลักเกี่ยวกับอาการโศกเศร้าของชาวเมืองสีพีช่วยนำเสนอลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรอันเป็นที่พึงของชาวเมืองสีพีทุกชนชั้น เห็นได้จากอาการรำไห้ของคนแก่ คนหนุ่ม ผู้หญิง ชี สมณะและผู้ยากไร้ กวีกล่าวย้ำพฤติกรรมประคองแขนรำไห้ของผู้คนที่มาส่งเสด็จพระเวสสันดร 3 ครั้ง ได้แก่ “นันทนยกแขนขึ้นโรตราหา” “เลอกพาหาคหวนไห้” “เลอกแขนเซ็ดตาตนแล้วรำไห้” การกล่าวว่พระเวสสันดรทรงเป็นผู้สร้างความสำเร็จแก่เมือง แสดงให้เห็นความสำคัญของพระเวสสันดรในฐานะผู้ปกครองประชาชนและเป็นผู้สร้างความสำเร็จรุ่งเรืองให้แก่แผ่นดิน

5.3.6 เล่าโดยการตัดความ

การเล่าโดยการตัดความ หมายถึง การตัดเนื้อหาบางส่วนที่ปรากฏในบทบาสิของเวสสันดรชาดกหรืออรรถกถาเวสสันดรชาดก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อลดความสำคัญของเนื้อความหนึ่งเพื่อเน้นความสำคัญของอีกเนื้อความหนึ่ง ดังตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรพระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชกูร์ ในกัณฑ์หิมพานต์

ตาราง 28 เปรียบเทียบมหานาคาคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรพระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชกูร์

มหานาคาคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>๑๓ สุตวา มหาสโตโต อหิ สีสมาที กตวา อันว่าพระมหาสัตว์ พึงซึ่งอรรถวิจนแห่งพราหมณ์ จึงทรงพระดำริห์ตรีโดยงาม ก็จินตนาการในใจว่ากูนี้จักกระทำอชฌัตติกทาน บัดนี้หมู่พราหมณ์ตามขอช้าง เปนทางพาหุริทาน ควรจะให้ตามใจขอ ดังนี้ ฯ</p>	<p>พระมหาสัตว์ทรงสดับข้อความนั้นแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เราต้องการจะให้ทานภายในนับแต่ศรัทธาเป็นต้น พราหมณ์เหล่านี้ขอเพียงทานภายนอกกะเรา แม้อย่างนั้น เราก็จักทำมโนรถของพวกเขาคให้เต็มดังนี้แล้ว ประทับเหนือคอช้างประเสริฐ ตรัสพระคาถานี้ว่า</p>
<p>๑๔ สุนโธทกปุริตี สุวณณิงคาริ คเหตุวา แล้วท้าวธก็จับเอาเต้าสุวรรณกมลคนที่ แล้วก็ตรินวาริหลังหล่อต่อมือพราหมณ์ ก็ตรัสด้วยพระคาถา ดังนี้ ฯ</p>	<p>ททามิ น วิกรมปามิ ยัม ม ยาจนติ พราหมณา ปภินันิ กุณขริ ทนตี อุปคฺยหิ คชุตตมัม</p>
<p>ททามิ น วิกรมปามิ ยัม ม ยาจนติ พราหมณา ฯ ดูกรพราหมณ์ อันว่าช้างแก้วปตฺย ก็เป็น</p>	<p>พราหมณ์ทั้งหลายขอกุญชรข้างงาช้างมันราชพาหนะ ซึ่งเป็นช้างประเสริฐใดกะเรา เราให้กุญชรข้างนั้น เราไม่หวั่นไหว ฯ</p>

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>สวัสดิมิไชยในพระนคร บวรราชสีพี เมืองเรา ๗ ปิฎฐิย์ มุตตาซาลั มณิซาลั กายจนชาลนติ แล้วประกอบด้วยชายทองรองรับหลังแลแก้ว มณี ศรีรุ่งเรืองรจนา ๗ หตถินา สหธิ สด ตอนคชานิ สพพานิ พราหมณานั อทาสี อัน ว่าเครื่องสรรพากรณั แห่งปัตยานาเคนทร ประดับ กำหนดนับได้เจ็ดแสน องค์พระยาข้าง นั้นแม่นมิได้ปรากฏ กำหนดก็มี¹⁶⁸</p> <p>(ไม่ปรากฏ)</p>	<p>เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า ก็ แลพระราชผู้ทรงทำความเจริญให้แก่สิริรัฐมีพระ มนัสยิ่งด้วยการบริจาค ครั้นทรงปฏิญญาแล้ว เสด็จลงจากคอช้าง ได้พระราชทานเป็นทาน แก่ พราหมณ์ทั้งหลาย ๗</p> <p>พระมหาสัตว์นึ่งทรงทำประทักษิณ 3 รอบ เมื่อตรวจดูช้างในที่ที่ประดับแล้ว ครั้นไม่ทรงเห็น ในที่ ๆ ยังไม่ได้ประดับ จึงทรงจับคนที่ทองเต็ม ด้วยน้ำหอมเจือด้วยดอกไม้ ตรัสว่ามหาพราหมณ์ ทั้งหมด ทานทั้งหลายจงพากันมาที่นี่แล้ว ทรง วางวงช้าง เช่นกับพวงเงินที่ประดับแล้ว ๗ ไว้ที่ มือของพราหมณ์เหล่านั้น ทรงหลั่งน้ำ พระราชทาน ช้าง ซึ่งประดับแล้ว ๗ เครื่องประดับที่เท้าทั้ง 4 ของช้างนั้น ราคาสี่ แสน ๗ ผ้ารัตกัมพลใต้ท้อง ราคาแสนหนึ่ง ๗ ชำย บนหลัง 3 ชำย คือ ชำยมุกดา ชำยมณี ชำย ทองคำ ราคาสามแสน ๗ ... แม้ช้างก็หาค่ามิได้ ที่เดียว รวมของหาค่ามิได้เป็นเจ็ด กับทั้งช้าง ๗ พระมหาสัตว์ได้พระราชทานของหาค่ามิได้ทั้งปวง นั้นแก่พวกพราหมณ์ ทั้งหมด ๗ ทั้งได้ พระราชทานสกุลบำรุงช้าง 500 สกุล พร้อมด้วย ความรู้หรือหมอช้างผู้รักษาช้าง ๗¹⁶⁹</p>

จากตารางเปรียบเทียบ ในมหาชาติคำหลวง พระเวสสันดรพระราชทานช้างแก่พราหมณ์
 เมืองกถิงคราชภูร์ทันทีหลังจากพระเวสสันดรทรงมีพระดำริในพระทัยใคร่ทำทาน กวีตัดความตอน

¹⁶⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 60.

¹⁶⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 243.

พระเวสสันดรทรงทำประทักษิณข้าง 3 รอบและบรรยายเครื่องตกแต่งข้างอย่างรวบรัดกว่า *อรรคภาเวสสันดรชาดก* การตัดความข้างต้นส่งผลให้จุดเน้นจากความอลังการของเครื่องประดับตกแต่งข้างและมูลค่าของข้างเปลี่ยนเป็นการสรรเสริญความปรารถนาการบำเพ็ญทานบารมีอันแรงกล้าของพระเวสสันดรผู้รักการบริจาคทานอย่างเด่นชัด

ความที่ยกมาข้างต้นยังแสดงให้เห็นความคิดของพระเวสสันดรเรื่องการบำเพ็ญทานเพื่อบรรลुพระโพธิญาณและสะท้อนลักษณะพระโพธิสัตว์ที่เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ที่เดือดร้อน ทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงใช้พระปัญญาแสวงหาหนทางกำจัดอุปสรรคในชีวิต คือ การขจัดกิเลสตัณหาหรือการยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์ด้วยการบริจาคเป็นทาน พระปณิธานที่ต้องการบริจาคทานภายใน ดังความว่า “กุนีจักกระทำอัมมัตติกทาน บัดนี้หมูปราหมณ์ตามขอข้าง เปนทางพาหริกทาน ควรจะให้ตามใจขอ” ทำให้รู้ว่าเหตุใดพระเวสสันดรจึงทรงสละทานภายนอกอันเป็นสิ่งสำคัญเทียบเท่าชีวิตหรือมีค่าสูงในเวลาต่อมาได้

ส่วนบทพูดของพระเวสสันดรที่ตรัสแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร์ว่าข้างปัจฉิมจักเป็นสิ่งสวัสดิมงคลของเมืองสีพี ซึ่งกล่าวอย่างชัดแจ้งว่าข้างมีความสำคัญต่อชาวเมือง แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรตระหนักดีว่าข้างมีความหมายต่อเมืองสีพี แต่ในที่สุดพระองค์พระราชทานข้างแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร์ พระเวสสันดรทรงถือว่าข้างเป็นตัวแทนที่จะช่วยขจัดอุปสรรคของพระโพธิสัตว์และเอื้อต่อการบรรลุพระโพธิญาณ คำพูดของพระเวสสันดรอันสอดรับกับพฤติกรรมบริจาคข้างแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร์ทำให้เห็นพระสติปัญญาของพระเวสสันดรที่มองการณ์ไกลว่าการทำทานครั้งนี้จะช่วยเหลือประโยชน์ส่วนรวมและช่วยให้พระองค์เข้าถึงพระโพธิญาณ

จากการศึกษากลวิธีการเล่าเรื่องอันประกอบด้วยผู้เล่าเรื่อง มุมมองของการเล่าเรื่องและวิธีการเล่าเรื่องของกวีทั้งการเพิ่มความ ขยายความ การเปลี่ยนความและการตัดความส่งผลต่อการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร ทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปอย่างแน่แท้ ทรงปรารถนาพระโพธิญาณ รักในการบริจาคทานโดยไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคนานัปการ ทรงมีพระปัญญาอันล้ำลึกและเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและระยะยาว กลวิธีการเล่าเรื่องเหล่านี้ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกสะเทือนอารมณ์ และประทับใจในพระเวสสันดรผู้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ได้อย่างดียิ่ง

บทที่ 6

กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร

ในมหานาคาคำหลวง

ในมหานาคาคำหลวง กวีใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์อันประณีตละเอียดละไมเพื่อนำเสนอลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรผู้ปรารถนาพระโพธิญาณและบำเพ็ญบารมีครบบริบูรณ์ทั้ง 10 ประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทานบารมี ซึ่งบุคคลธรรมดาทำได้ยากยิ่ง ในบทนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์กลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร ได้แก่ การใช้คำเรียกพระเวสสันดร การเลือกใช้คำเพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์อันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร การใช้ภาพพจน์และการใช้สัญลักษณ์

สิทธา พินิจภูวดล อธิบายความหมายของคำว่า “วรรณศิลป์” ว่าเป็นศิลปะการประพันธ์ที่มีความเหมาะสมกลมกลืนกับรูปแบบและเนื้อหาของงานประพันธ์ ดังนี้

วรรณศิลป์คือศิลปะในการแต่งหนังสือ หัวใจของศิลปะทั้งหลายก็คือสุนทรียภาพหรือความประณีตงดงาม ได้แก่ ความงามของภาษา ความงามของเนื้อเรื่อง ซึ่งกลมกลืนกับรูปแบบ ความงามความมีสาระของข้อคิดเห็น หรือแนวคิดที่แทรกแฝงอยู่ในเนื้อเรื่อง ส่วนความงามที่สำคัญที่สุดของการสร้างวรรณกรรมก็คือวิธีแต่ง วิธีแต่งที่สวยงามที่สุดก็คือความผสมผสานที่เข้ากันได้อย่างประณีตนั่นเอง¹

จากคำกล่าวข้างต้น วรรณศิลป์เป็นศิลปะคำประพันธ์ชั้นสูงที่ตกแต่งวรรณคดีให้งดงามไพเราะ ถ่ายทอดสาระสำคัญของเรื่องอย่างมีพลัง กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีใช้นำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรแม้มีปริมาณไม่มาก แต่กลวิธีดังกล่าวแสดงให้เห็นความพิถีพิถันของกวีในการตกแต่งคำประพันธ์ทั้งในวรรณศิลป์ระดับคำและระดับความ

6.1 การใช้คำเรียกพระเวสสันดร

การใช้คำเรียกพระเวสสันดรแสดงความสามารถของกวีในการเลือกเฟ้นถ้อยคำมาใช้กับตัวละคร สถานการณ์และสถานภาพของตัวละครเพื่อไม่ให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความเบื่อหน่ายจากการใช้คำที่มีความหมายเดียวกันซ้ำๆ กัน กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรหลายลักษณะตามบทบาทและท้องเรื่องอย่างเหมาะสม เมื่อพระเวสสันดรทรงครองเมืองสีพี กวีใช้คำเรียกเพื่อแสดงสถานภาพพระมหากษัตริย์ของพระเวสสันดร ดังนี้

¹สิทธา พินิจภูวดล และคณะ, ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย (นครหลวง: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515), หน้า 35.

1. คำเรียกชื่อเพื่อแสดงหน้าที่ในการรบ เช่น กษัตริย์ จอมกระษัตริย์ พระไกรฤทธิ
กระษัตริ์ (กษัตริย์ผู้ทรงฤทธิอำนาจอันยิ่งใหญ่)² พระจุมพล (จอมทัพ) เจ้าจุมพลภูมิศร์ (ผู้เป็นใหญ่
ในหมู่พล)
2. คำเรียกชื่อเพื่อแสดงการเป็นประมุข ต้นกำเนิดของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่หรือผู้คุ้มครอง
แผ่นดิน เช่น บพิตร จอมราช ปันเกล้า เจ้าหล้า จอมโลกย์ เหง้าให้ พระนรินทรแพศยันดร
(พระเวสสันดรซึ่งเป็นพระราชา) พระนเรศ บรมไทธิเบศร์เพศยันดร บรมไท่ใจบุญ เป็นต้น
3. คำเรียกชื่อเพื่อแสดงพระราชทรัพย์ เช่น เจ้าช้าง แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่
4. คำเรียกชื่อเพื่อแสดงพระเกียรติยศ เช่น พญาใหญ่ยศยิ่ง ท้าวผู้ยศโยค

เมื่อพระเวสสันดรทรงพระผนวช กวีใช้คำเรียกเพื่อแสดงพระราชฐานะของพระเวสสันดรใน
ฐานะนักบวชและทรงเป็นพระพุทธเจ้าในปริมาณที่เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

ผู้วิจัยกล่าวถึงการใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่สัมพันธ์กับการนำเสนอภาพ พระโพธิสัตว์อย่าง
ชัดเจน ได้แก่ คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระโพธิสัตว์ คำเรียกพระเวสสันดรที่แสดงว่า
ปรารถนาพระโพธิญาณ คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงหน่อพระพุทธเจ้าและคำเรียกพระเวสสันดร
ที่หมายถึงพระพุทธเจ้า

6.1.1 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระโพธิสัตว์

พระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้กำเนิดมาบำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
กวีใช้คำเรียกเพื่อสื่อถึงการเป็นพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรจำนวนมาก ทั้งแปลตรงจากคาถา
“มหาสโตโต” (มหาสัต์ว์) “โพธิสโตโต” (พระโพธิสัต์ว์) และแปลโดยการตีความ พร้อมทั้งขยาย
คุณสมบัติของพระเวสสันดร แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์อย่างชัดเจน

ผู้วิจัยขอแบ่งคำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระโพธิสัตว์เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

6.1.1.1 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงบุคคลผู้กำลังจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

เช่น พระโพธิสัต์ว์ “อันว่าพระโพธิสัต์ว์ก็รับปฏิญาณ แห่งท้าวหม่อมวานแล้ว ก็จุติลงมาพลัน”³
พระโพธิสัต์ว์ผู้มีสัถาร “มาบให้ห่างพ่างพระหัตถ์ พระโพธิสัต์ว์ผู้ มีสัถารสอดแล ฯ”⁴
พระโพธิให้ทรงธรรม “ทรงกรรแสงสงโรท ก็ไปยังสำนักนิพระโพธิให้ทรงธรรม”⁵

²ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน
(กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2549), หน้า 476.

³ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1,
หน้า 54.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

พระบาทพระโพธิสัตว์ “อันว่ากรุงเจตราชทั้งหกหมื่น ก็ตั้งนครนน้ำตาดกมิขาด ก็ไปยังสำนักนิพระบาทพระโพธิสัตว์ โสธแล”⁶, พระศรีสัพโทธิ “ที่พระศรี สัพโทธิ ยายอดโศทแทนไป...ในเมื่อภูถามถึงท่านให้”⁷

6.1.1.2 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์อื่น เช่น พระมหาสัตว์ “อันว่าพระมหาสัตว์ก็บมิได้เสด็จประเวศ ในนครเขตมาตุลยกันดาล”⁸, พระมหาสัตว์ทรงธรรม “อันว่าพระมหาสัตว์ทรงธรรม ก็จำหน่ายจ่ายทรัพย์เป็นทาน”⁹, พระมหาสัตว์สุรภาพ “บันนพระมหาสัตว์สุรภาพ พราหมณขอลากให้ปลด”¹⁰, บรมสัตว์ “ปางนั้นบันนบรมสัตว์ ก็ตรัสแก่มัทรี ด่งนี้”¹¹, สมเด็จพระมหาสัตว์ “สมเด็จพระมหาสัตว์ ตรัสทอดพระนยเนตรเห็นพราหมณ์”¹², สมเด็จพระบรมมหาสัตว์ “สมเด็จพระบรมมหาสัตว์ ตรบดักก็หยุดรถไว้ ในที่นั้นน”¹³

6.1.1.3 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ที่เข้าถึงพุทธภาวะได้ เช่น พระมหาบุรุษ “จึงพระมหาบุรุษ ให้ฝูงคนสมมุติ ว่าช่างแก้วปรตยนาท เปนที่ยินดีแก่ราษฎรบ้านเมือง”¹⁴, พระมหาบุรุษราช “อันว่าพระมหาบุรุษราช ธกัก็มีปรารถนาที่จะประเวศน์ ยังเมืองท้าวเจตราชทั้งหลาย”¹⁵, พระมหาบุรุษราชผู้ใจบุญ ดังตัวอย่าง

ราชาปี เสว ทานคัค โอลเเกสสามิติ ปาโตว นหาควา อันว่า พระมหาบุรุษราชผู้ใจบุญ ครั้นเบิกอรุณรุ่งราง ธกั้ประดับด้วยแก้วกัณฐิมณีนกร¹⁶

จากตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรจะเสด็จไปสู่โรงงานก่อนพระราชทานช่างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์ทั้ง 8 แห่งเมืองกลิงคราษฎร์ในกัณฑ์หิมพานต์ กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรโดยแปลขยายความจากบทบาลี “ราชาปี” หมายถึง พระราชา กวีใช้คำว่า “มหาบุรุษราชผู้ใจบุญ” หมายถึง บุรุษหรือลูกผู้ชายที่ยิ่งใหญ่ผู้ทรงเป็นพระราชาที่มีใจฝึกใฝ่การทำบุญเพื่อนำเสนอให้เห็นพระคุณลักษณะสำคัญของพระเวสสันดรว่าทรงมีบุญญาธิการและเป็นบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ การใช้คำขยาย

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 59..

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

คำเรียกมหาบุรุษว่า “ผู้ใจบุญ” แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นมหาบุรุษผู้ใช้สถานภาพกษัตริย์บำเพ็ญบารมีในฐานะพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นปัจจัยไปในการเข้าถึงพุทธภูมิและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

การใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระโพธิสัตว์จึงแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรเป็นพระโพธิสัตว์ที่ปรารถนาพระโพธิญาณและบำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้อย่างชัดเจน

6.1.2 คำเรียกพระเวสสันดรที่แสดงว่าปรารถนาพระโพธิญาณ

การใช้คำเรียกพระเวสสันดรว่าทรงปรารถนาพระโพธิญาณมีปริมาณไม่มากเมื่อเทียบกับคำเรียกอื่น ๆ แต่แสดงคุณลักษณะสำคัญของพระเวสสันดรผู้ทรงบำเพ็ญพระองค์ตามจริยาคติของพระโพธิสัตว์ว่าการสั่งสมบุญของพระเวสสันดรเป็นไปเพื่อพระโพธิญาณได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น เจ้าผู้หาห้องพรหมจรรย์ (พระผู้จะบำเพ็ญพรต, ประพฤติพรหมจรรย์) “แม่นุญดาบรรพชา แก่เจ้าผู้หาห้องพรหมจรรย์”¹⁷ และนักบวชบุญปอง (ผู้ถือบวชมุ่งปรารถนาบุญกุศล) “การณฤกษ์ผู้กักดีทั้งหลาย จึงมีนำถวายผ้าผนวย แก่ธนักบวชบุญปอง”¹⁸, พระโพธิสัตว์ผู้จะหวังตรัสเป็นพระชนะแก่พลมาร

โพธิสตโต อันว่าพระโพธิสัตว์ผู้จะหวังตรัสเป็นพระชนะแก่พลมาร ธิก็มีพระราชโองการชื่นชม¹⁹

จากตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรทรงเปล่งวาจาหลังจากทรงพระผนวชในกัมภีร์วนประเวศน์ กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรว่า “พระโพธิสัตว์ผู้จะหวังตรัสเป็นพระชนะแก่พลมาร” หมายถึง พระผู้หวังจะตรัสรู้เป็นผู้ชนะมารหรือเป็นพระพุทธเจ้า กวีขยายความจากบาลี “โพธิสตโต” หมายถึง พระโพธิสัตว์ เพื่อให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงปรารถนาสละชีวิตทางโลกด้วยการออกผนวชซึ่งเป็นหนทางบำเพ็ญเนกขัมมบารมี แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมุ่งหวังที่จะแสวงหาพระโพธิญาณอย่างชัดเจน

ดูยหิ มเสณ พุราหมณ ดูกรพราหมณพาล ครั้นมีงลาญชีวิตแลแล้ว น จ ตวี
ราชบุตรตสส มิงก็บมิทันยงพระแก้วผู้หวงพระอันชนะแก่โมหมศจรรย์ ภริยิ ปุตเต
จ เนสสสิ ยงเมียวัญแลลูกพระ มามีสวะให้พลัดพราก ท้าวระจะจากันไกล เพื่อจะ
เอาไปสูพิสัยเรือนมิงโสตแล ฯ²⁰

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 125.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

จากตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพรานเจตบุตรคิดจะเอาชีวิตชูชกเพื่อป้องกันมิให้ชูชกได้พบกับพระเวสสันดร บทบาทที่ “น จ ตว์ ราชบุตรตสส ภริยํ ปุตเต จ เนสสสิ” แปลความได้ว่า “มึงจักนำพระชายาและพระโอรสพระธิดาของพระราชบุตรไปไม่ได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล”²¹

ในมหานาคาคำหลวง กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรโดยให้พรานเจตบุตรเป็นผู้พูดว่า “พระแก้วผู้หวงพระอันชนะแกล้มหมัศจรรยา” คำว่า “โหมัศจรรยา” มาจาก โมห (ความหลง) + อัศจรรยา (แปลก)²² คำว่า “พระแก้วผู้หวงพระอันชนะแกล้มหมัศจรรยา” หมายถึง ผู้ประเสริฐผู้ปรารถนาจะตัดความหลง ซึ่งเป็นอวิชชา การใช้คำเรียกพระเวสสันดรว่าเป็นผู้ปรารถนาที่จะเอาชนะอวิชชาข้างต้นจึงสะท้อนให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้สิ้นแล้วซึ่งกิเลสตัณหา

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรเพื่อแสดงถึงการเป็นผู้มีธรรม เป็นผลมาจากจิตอันมุ่งมั่นในพระโพธิญาณของพระเวสสันดร ทำให้ทรงตั้งมั่นในธรรมเพื่อเป็นปัจจัยบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า เช่น สมเด็จพระผู้ทรงธรรม จอมธรรม ทรงธรรม สมเด็จพระยาธรรมาธิราช ท่านไถนักรธรรม ท้าวพันแพ่งพญาธรรม ท้าวผู้กล่าวคลงธรรม พระมหาสัตว์ทรงธรรม พระผู้ประเสริฐ เจ้าผู้ประเสริฐ พญาธรรมพันแพ่ง พระผู้สร้างสารุจรรยาและพระพิริยพระพำห์ เป็นต้น

6.1.3 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงหน่อพระพุทธเจ้า

พระโพธิสัตว์คือผู้มีหน่อเนื้อหรือสืบเชื้อสายจากพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต กวีเลือกใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงหน่อพระพุทธเจ้า โดยใช้คำว่า “หน่อ” หมายถึง ลูก, ลูกชายหรือเชื้อสาย ประกอบกับคำศัพท์ที่มีความหมายว่าพระพุทธเจ้าและใช้คำว่า “เผ่า” “วงศ์” แสดงการสืบเชื้อสายพระพุทธเจ้า

ผู้วิจัยขอแบ่งคำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงหน่อพระพุทธเจ้าเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

6.1.3.1 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงผู้สืบเชื้อสายของผู้ทั่วไป เช่น หน่อสรรเพ็ชฎพญาธรรม “เมื่อพระองค์เสด็จ หน่อสรรเพ็ชฎพญาธรรม ทานธปนนไปจบ ภอพลบ

²¹ ศิลปากร,กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 296.

²² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาคาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 476.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาคาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 81.

สาया จวนจันทรแสงไข²³, ท้าวผู้หน่อสรรเพ็ชฌ์ “อันว่าท้าวผู้หน่อสรรเพ็ชฌ์ เสด็จสู่พนพิศาล หิมพานต์ประเทศนั้นน”²⁴

6.1.3.2 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงผู้สืบเชื้อสายของผู้เป็นที่พึ่งแห่งโลก เช่น พระหน่อโลกนาถ “จึงพระหน่อโลกนาถ ก็เมอลนิวาคนวรสถาน”²⁵

6.1.3.3 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงผู้สืบเชื้อสายของผู้ที่จะตรัสรู้ เช่น หน่อโพธิญาณ “เมื่อหน่อโพธิญาณผู้อารี ตรัสเรียกพระมเหสีมัทรี ผู้มีศุภลักษณ์ล้ำเลิศ ฯ”²⁶, บพิตรเฝ้าโพธิ์ “อันบพิตรเฝ้าโพธิ์ ...ท่วยเล็งโลดธออกวาง...แปรภมยงเมอลเห็น”²⁷

6.1.3.4 คำเรียกพระเวสสันดรที่แสดงพระคุณสมบัติอื่นๆ ของผู้สืบเชื้อสายพระพุทเจ้า เช่น พระหน่อชินศรี (ผู้เอาชนะกิเลส) “คับนั้นอันว่าพระหน่อชินศรี ก็มีปัญชาชาว สหชาติ อมาตยทกหมื่นตน”²⁸, ท้าวผู้เฝ้าตภาคต (ผู้สืบเชื้อสายของพระเจ้าไปแล้วอย่างนั้น) “อันว่า ท้าวผู้เฝ้าตภาคต ก็มีพระพจน์ ด้วยคาถาดังนี้”²⁹ และพระพุทวงษมหาสัตว์

ผู้วิจัยเห็นว่าควิใช้คำเรียกเพื่อสื่อถึงการเป็นหน่อเนื้อหรือผู้สืบเชื้อสายของพระพุทเจ้าเพื่อนำย้ำพฤติกรรมและแสดงคุณลักษณะของผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าของพระเวสสันดร ดังตัวอย่างในทานกัณฑ์

อปิจ ตสส ทานํ ทนตสเสว สายํ อโหสิ เมื่อพระองค์เสด็จ หน่อสรรเพ็ชฌ์
พญาธรรม์ ทานธปนนไปจบ ภอพรลบสาया จวนจันทรแสงไข³⁰

“อปิจ ตสส ทานํ ทนตสเสว สายํ อโหสิ” แปลความได้ว่า “เมื่อพระเวสสันดรนั้น พระราชทานอยู่ก็เย็นเสียแล้ว ฯ”³¹

²³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 92.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

³¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), หน้า 265.

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรว่า “หน่อสรรเพ็ชญ์พญาธรรม” ซึ่งไม่ปรากฏในบทบาลี คำว่า “หน่อสรรเพ็ชญ์พญาธรรม” หมายถึง ผู้มีเชื้อสายของพระผู้รู้ทั่วหรือพระพุทธเจ้า กวีเลือกใช้คำเรียกสอดคล้องกับการบรรยายการบำเพ็ญสัตตศกมหาทานของพระเวสสันดร ทำให้เห็นพฤติกรรมของพระเวสสันดรที่ไม่เหน็ดเหนื่อยในการบริจาคทานสัตตศกมหาทานแม้ว่าระยะเวลาที่ใช้ในการบริจาคจะล่วงเลยมาจนถึงเวลาใกล้ค่ำ ก็ยังมีคนเข้ามารับทานตลอดเวลา การใช้คำเรียกพระเวสสันดรข้างต้นจึงเน้นย้ำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงบริจาคทานครั้งยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามโพธิสัตตวรยาของธรรมราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ

มหาสโต เตสั เทวปุตตภาวั ฌตวา อิมั คาถมาห พระพุทธรวงษมหาสัตว์
ก็ดยงถนัดในกนแน ว่าเทพเจ้าเง้งำเงื่อน³²

จากตัวอย่างเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรพระราชทานม้าให้แก่พราหมณ์ แอกรถค้างอยู่ในอากาศเป็นที่อัศจรรย์ใจแก่ผู้เห็น มีละมั่งมารับแอกรถทรงแล้วลากไป บทบาลี “มหาสโต เตสั เทวปุตตภาวั ฌตวา อิมั คาถมาห” แปลความได้ว่า “พระมหาสัตว์ทรงทราบว่าเป็นเทพบุตร จึงตรัสคาถานี้ว่า”³³

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรโดยขยายความจากบทบาลีว่า “พระพุทธรวงษมหาสัตว์” หมายถึง พระโพธิสัตว์ที่อยู่ในวงศ์ของพระพุทธเจ้า สื่อความได้ว่าพระเวสสันดรทรงเป็นหน่อพระพุทธเจ้า การใช้คำเรียกพระเวสสันดรข้างต้นสอดคล้องกับเนื้อความที่ต้องการมุ่งเน้นให้เห็นบุญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ที่มีเทวดามาอำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญบารมีและแสดงให้เห็นพระปัญญาบารมีของพระเวสสันดรที่ทรงรู้ว่าผู้จำแลงกายเป็นละมั่งลากแอกรถทรงคือเทวดาเนรมิต

6.1.4 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระพุทธเจ้า

การใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระพุทธเจ้าเป็นการเชิดชูว่าพระเวสสันดรทรงมีลักษณะและพระราชฐานะเท่าเทียมกับพระพุทธเจ้า เป็นคำเรียกที่ปรากฏเด่นชัดมากและกวีมุ่งเน้นคุณลักษณะพระพุทธเจ้าของพระเวสสันดรเป็นพิเศษใน*มหาชาติคำหลวง* เนื่องจากกวีแปลแต่งโดยการตีความว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์หรือหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตอย่างแน่นอน กวีจึงเรียกพระเวสสันดรว่าเป็นพระพุทธเจ้าไว้ล่วงหน้า คำเรียก

³² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 105.

³³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 275.

พระเวสสันดรที่หมายถึงพระพุทธเจ้าจึงทำให้มหาชาติคำหลวงแตกต่างจากวรรณกรรมมหาชาติ
สำนวนอื่น ดังจะกล่าวต่อไป

ผู้วิจัยขอแบ่งคำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงพระพุทธเจ้าเป็น 6 กลุ่ม ดังนี้

6.1.4.1 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงผู้รู้ทั่ว เช่น พระสรรเพชญ์ “บัดนี้ท้าวรบ
มิได้คยด แก่พระสรรเพชญ์เลอย”³⁴, พระศรีสรรเพชญ์ “ที่พระศรีสรรเพชญ์แพศยันตรดิกลก เขาก็อ้อมอก
อ้อมใจ”³⁵,

6.1.4.2 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงผู้เป็นที่พึ่ง เช่น สมเด็จพระโลก
“ก็ส่งสมเด็จพระโลกให้ พระโพธิสัตว์เข้าไป ป่านั่น”³⁶, สมเด็จพระนารายณ์ “เมื่อนั้นนางก็ลูบ
บางซุบาท แห่งสมเด็จพระนารายณ์ เสียสไลดแล”³⁷

6.1.4.3 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงผู้สืบเชื้อสายจากพระอาทิตย์ เช่น
พระชคัตริยาพดงพงษประภาสกร “ข้าแต่พระชคัตริยาพดงพงษประภาสกร...อันว่าตู่ข้าพวกรุทธทรง
หลาย”³⁸, พระผู้เฝ้าศรีสัมพุทธาธิบดี “อันว่าพระผู้เฝ้าศรีสัมพุทธาธิบดี ธกัปลิดเอาลูกไม้จากคายน
อันทำนวย”³⁹

6.1.4.4 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงผู้เป็นใหญ่ใน 3 โลก เช่น เจ้าจอมไตร
“สระโบขรณี ไกล่กุฎีเจ้าจอมไตร”⁴⁰, พระตรีโลเกศวร์ “ทยมดูรแสนธพชาติ ไว้แทบราชทวาร
นิเวศน์ เพื่อพระตรีโลเกศวร์”⁴¹

6.1.4.5 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงผู้สิ้นต้นหูกและกำจัดมาร เช่น
ท้าวผู้ต้นหูกกษย ประลยบาปปราบเบญจพิธมาร “อันว่าผู้กัฟิงถวยส่นิ่งส่นักนี้ แต่ท้าวผู้ต้นหูกกษย

³⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1
(กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), หน้า 145.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

ประลัยบาปปราบเบญจพิธมาร”⁴², ท้าวผู้ฆ่าพลมาร “ท้าวผู้ฆ่าพลมาร ไม้ตระการรยงร่ม”⁴³, พระผู้ปราบพลมาร “กลอานุภาพ พระผู้ปราบพลมาร”⁴⁴

6.1.4.6 คำเรียกพระเวสสันดรที่แสดงพระคุณสมบัติอื่นๆ ของพระพุทธเจ้า เช่น พระทศพลญาณ, พระธรรมาธิราช (พระผู้ทรงโลกไว้) “พระธรรมาธิราช ก็มีพระราชโองการแก่กษัตริย์ทรงหลาย”⁴⁵, สรรคต (ผู้ไปตีแล้ว) “จงเจ้ากฤษคตครองศีลสารุ ท้าวธออย่ามีประมาทสักอัน”⁴⁶

ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่ากวีเลือกใช้คำเรียกที่หมายถึงพระพุทธเจ้าสอดคล้องกับการดำเนินเรื่อง เห็นได้จากกัณฑ์ทิมพานต์ ตอนพระเวสสันดรพระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์ ดังนี้

สห ทาเนเนว ปนสสุ เหมฐจา วุตตนเยว ภูมิกมปาทโย อเหตุในเมื่อท้าวทรง
ประสาทศรัทธา อันว่าแผ่นพสุธาอันใหญ่หนาก็จลาจล เมื่อพระทศพลญาณ ทรง
พระราชทานปัตย เมื่อนั้น ฯ⁴⁷

ข้อความที่ยกมาข้างต้น กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรว่า “พระทศพลญาณ” หมายถึง ผู้มีญาณอันเป็นกำลังของพระพุทธเจ้า 10 ประการ แสดงความปรีชาหยั่งรู้ของพระเวสสันดรดุจพระพุทธเจ้า สอดคล้องกับเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรพระราชทานช้างปัจจัยนาคเพื่อพระโศภิตญาณ

นอกจากนี้ กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรประหนึ่งพระพุทธเจ้าในกัณฑ์วนประเวศน์จำนวนมาก และใช้สอดคล้องกับเนื้อความ ตัวอย่างตอนกษัตริย์เจตราชตกแต่งศาลาถวายพระเวสสันดร ความว่า

สาณียา ปริกเขปี กตวา แล้วก็ประดับศาล ด้วยพิดานดาวทอง นาค
ตระกองสาย สาณีนรูจีจรัส ฉวัดฉวยนวยนวัง เปนผนงรอบแล มหาสยนิ ปญญา
เปตวา ก็ลาดพระกำราล สถานพระบรรทม ที่พระศรีสัมพุทธาทิตย ท้าวธเสด็จ
สถิตยอยู่นั้น⁴⁸

จากตัวอย่าง “ปญญาเปตวา” หมายถึง ให้บุคคลลาดแล้ว “มหาสยนิ” หมายถึง ซึ่งที่นอนใหญ่ ในมหาชาติคำหลวง กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรว่า “พระศรีสัมพุทธาทิตย” ซึ่งเป็นคำเรียกที่กวีแปลขยายความเพิ่มเติม “พระศรีสัมพุทธาทิตย” มาจากคำว่า พระ + ศรี + สัมพุทธ (พระผู้ตรัสรู้ด้วย

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

พระองค์เอง) + อาทิตย์ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นดุจพระอาทิตย์ พระพุทธเจ้าผู้ทรงประทานแสงสว่างดุจดวงอาทิตย์* แสดงให้เห็นพระราชฐานะอันพิเศษเหนือบุคคลธรรมดาของพระเวสสันดร คือ จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไป

การใช้คำเรียกพระเวสสันดรจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ระดับคำที่สนับสนุนภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรทั้งการเป็นผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ ผู้บำเพ็ญบารมีและผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เห็นได้จากคำเรียกที่หมายถึงพระโพธิสัตว์ พระพุทธเจ้าและหน่อพระพุทธเจ้า

6.2 การเลือกใช้คำเพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์อันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร

ในมหานิทานคำหลวง กวีเลือกใช้คำเพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์อันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร ด้วยชั้นเชิงทางภาษาและอรรถาธิบายทางวรรณศิลป์ แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

6.2.1 การเลือกใช้คำเพื่อแสดงการตั้งปณิธานปรารถนาพระโพธิญาณของพระเวสสันดร

ในมหานิทานคำหลวง กวีมุ่งเน้นนำเสนอว่าพระเวสสันดรทรงมีลักษณะของพระโพธิสัตว์มาตั้งแต่กำเนิด ทรงปรารถนาพระโพธิญาณและดำเนินชีวิตตามจริยาคติของพระโพธิสัตว์ ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจพฤติกรรมและท่าทีของพระเวสสันดรว่าเหตุใดจึงทรงเลือกบริจาศิวะทุกทาน ช้างสำคัญของบ้านเมืองและยินดีออกจากพระราชวังตามคำขอของชาวเมืองสีพี กวีเลือกใช้คำเพื่อแสดงความมุ่งมั่นบำเพ็ญพาทริกทาน (ทานภายนอก) และอหัมมัตถิกทาน (ทานภายใน) ของพระเวสสันดร ปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ดังนี้

เตน วุตติ เหตุตั้งนั้น พระเพศยันตรเสด็จบรรทมบรมไสยาสน์ เหนืออาสนกั
จินตนาการ เมื่อนั้น ๆ อหิ พาทริกทานเมว ทมมิ ตัม มิน ปริโตเสติ อหุมตติก
ทานัน ทาตุกาโม อันว่าทานภายใน ควรเราจะให้ตามผู้ใดจะมาขอ เราก็จะยอมยกให้
ตามใจมั่น ๆ ทหยัง นีหริตวา ตสส ทเทยยัง แม้ผู้ใดจะปรารถนา จะมาขอซึ่งดวงใจ
เราก็จะให้ดังใจมั่น ๆ สเจ อภิณีนิ มิน ยาเจยยัง ถ้าผู้ใดจะมาอาเพศ ขอโนยเนตรเรา
ก็จะเอาให้ดังใจจง ๆ อถวาปี มิน โภจิจิ เม ทาโส โหหิตติ วเทยยัง ถ้าผู้ใดประสงค์จะ
มาปลงขอเอา ตัวเราไปเปนทาส ก็ตามแต่จะปรารถนาเอาไป ๔⁹

*ในมหานิทานคำหลวง กัณฑ์ทศพร กวีใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าว่า “พระสัมพุทธอาทิตย์” หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นดุจพระอาทิตย์, พระพุทธเจ้าผู้เกิดในอาทิตย์วงค์ หรือโคตมโคตร

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหานิทานคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 489.

⁴⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานิทานคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 57.

จากคำพูดในใจของพระเวสสันดรข้างต้น กวีซ้ำกลุ่มคำ 2 ชุดที่ใช้คู่กัน 4 ครั้ง ได้แก่ คำว่า “จะมา...ขอ” แสดงกริยาของผู้รับทาน ประกอบด้วยขอทานภายใน ขอดวงใจ ขอดวงตาและขอเอาตัวไปเป็นทาส ส่วนคำว่า “(เรา)ก็จะ(ให้)” แสดงให้เห็นความคิดของพระเวสสันดรว่าหากมีผู้เอื้อปากขอ พระเวสสันดรย่อมทรงให้ทานนั้นได้ทันที แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรเป็นผู้ให้ทานที่มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าในการให้ทานภายนอก ทานภายในและอุทิศชีวิตเพื่อผู้อื่นได้

เมื่อพระเวสสันดรเสด็จมาถึงเมืองเจตราช ทรงแสดงพระปณิธานเพื่อบรรลุประโพธิญาณให้กษัตริย์เจตราชฟัง ในกัณฑ์วนประเวศน์ ดังนี้

โอกาส สมมา ชานาถ ตรมวนใดท้าวธบอ กที่ภูจะสร้างศอกศีลสงวน
 วเนยตถ วสามหเสติ ดงใดควรแก่เราราช จะเสด็จไปสร้างสารัจจุรยา จงมหา
 กษัตริทงหลายบอกรา ฯ [...] วงศ์ คจฉามิ ปพพตฺ กุก็จะไปยงวงภู เอชคตคินดยว
 ท้าวก็ครยวทูลข่าว บอกล่าวห้องหิมพานต์ วเนยตถ วสามหเสติ ป่าใดดาลยง
 เยือกภูก็จะเกลือกเต้าต้นไปป่านันน⁵⁰

ในคำพูดของพระเวสสันดรที่ยกมานี้ คำว่า “สร้างศอกศีลสงวน” เป็นคำที่มีความหมายในทิศทางเดียวกันเพื่อชี้ให้เห็นพระปณิธานและจุดมุ่งหมายของพระเวสสันดร คำว่า “สร้าง” หมายถึงทำให้มีให้เพิ่มขึ้นด้วยวิธีต่าง ๆ กัน⁵¹ คำว่า “ศอก” หมายถึง ซอก (ไทใหญ่) หมายถึง แสงหา⁵² คำว่า “ศีล” หมายถึง การรักษากาย วาจา ใจให้เรียบร้อย⁵³ และคำว่า “สงวน” หมายถึง ถนอมรักษาไว้⁵⁴ รวมความแล้วแสดงให้เห็นพระปณิธานของพระเวสสันดรว่าการเดินทางไปเขาวงกตครั้งนี้ พระเวสสันดรทรงตั้งพระทัยสร้างสมศีลและรักษาเพิ่มพูนศีลให้ดำรงอยู่

การบรรยายข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเพียรพยายามเดินทางไปป่าหิมพานต์อย่างไม่ลดละและจะหาหนทางไปถึงป่าหิมพานต์ให้จงได้ พระเวสสันดรไม่ทรงลังเลหรือเสียดายพระราชสมบัติของกษัตริย์เจตราช คำถามว่า “ป่าใดดาลยงเยือก” ช่วยยืนยันพระปณิธานของพระเวสสันดรเรื่องการปฏิเสธการครองราชย์ การเลือกเดินทางสู่ป่าและการออกผนวช ซึ่งเป็นการหันหลังให้แก่การครอบครองราชสมบัติเพื่อมาสั่งสมบารมีในขณะนั้นได้อย่างชัดเจน

ผู้วิจัยเห็นว่าการเลือกใช้คำเพื่อแสดงการตั้งปณิธานปรารถนาพระโพธิญาณของพระเวสสันดรเน้นย้ำลักษณะพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา คือ ลักษณะช่วยเหลือ

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 116-117.

⁵¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, หน้า 1178.

⁵² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 627.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1146.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1155.

ตนเองให้หลุดพ้นจากโลกียะ ซึ่งเป็นเครื่องค้ำจุนให้พระโพธิสัตว์บรรลุประโพธิญาณแล้วจึงช่วยเหลือสรรพสัตว์ ดังการปฏิเสศการครองราชสมบัติ ณ เมืองเจตราชและเน้นย้ำพระทัยอันมั่นคงเด็ดเดี่ยวในการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

6.2.2 การเลือกใช้คำเพื่อพรรณนาวัตถุทานอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร

ในมหานาคาคำหลวง ผู้วิจัยพบว่ากวีพิถีพิถันในการเลือกใช้คำเพื่อการพรรณนาวัตถุทานเป็นอย่างยิ่งเพื่อแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ในทานของพระเวสสันดร ทำให้ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรเป็นที่จับใจของผู้อ่านผู้ฟังอย่างมาก ดังตัวอย่างบทพรรณนาช้างปัจฉิมยามอันเป็นช้างคู่บารมีของพระเวสสันดร ในกัณฑ์หิมพานต์ ความว่า

อิสาทนต์ อรุฬหวิ เขตตณญ์ สพพยุธานัน หนึ่งอยรางอนบมีอาจย่อหย่อนอริ
ราช แล้วองอาจรู้จบสงคราม สพพเสต์ คชุตตมัม ปุณฺชุกมพลสณฺณน ช้างแก้วเผือก
แผ้วงาม รุ่งเรืองอร่ามด้วยกำพล กายสกลโทรมซบมัน เลิศยิ่งยง ฯ

ปภินัน สตตมฺททหนฺ ทนฺตี สวาลวิชนีสนฺฐานจับกมล บรรจงพาลวิชนีองอาจ ย่ำ
ยี่หม่อริราช ได้แก่ เสต์ เกลาสสทิสฺ สเสตจจตตํ สุปตฺถอยยํ ตนงามสะอาด ดังไกร
ลาตราชบรรพต ทั้งอลงกตเสวตฉัตร วิจิตรรัตนทองพราย สาถพพนฺ สหตฺถิปิ
อคคฺยานํ ราชวาที มีหม่อความบริบาลบำรุงการ เป็นอัคยานทรงเสด็จทุกที ฯ⁵⁵

บทบาลี “อิสาทนต์ อรุฬหวิ เขตตณญ์ สพพยุธานัน สพพเสต์ คชุตตมัม ปุณฺชุกมพลสณฺณน ปภินัน สตตมฺททหนฺ ทนฺตี เสต์ เกลาสสทิสฺ สเสตจจตตํ สุปตฺถอยยํ สาถพพนฺ สหตฺถิปิ อคคฺยานํ ราชวาที” แปลความได้ว่า “ช้างของเราทั้งหลาย ผู้มีงามดุจอนไถ เป็นราชพาหนะรู้ชัยภูมิแห่งสรรพยุทธ ขาวทั่วสรรพางค์ เป็นคชอันอุดม คลุมด้วยผ้ากำพลเหลือง ซบมัน อาจย่ำยี่สัตว์ มีงามพร้อมด้วย พัตวาลวิชนี มีสีกายขาว เช่นด้วยเขาไกรลาส พร้อมด้วยเสวตฉัตร ทั้งเครื่องลาดอันงาม ทั้งหมด ทั้งคนเลี้ยง เป็นราชยานอันเลิศ เป็นช้างที่นั่ง”⁵⁶

ในมหานาคาคำหลวง กวีเลือกใช้คำเพื่อสร้างจินตภาพทำให้เห็นภาพช้างแก้วของจักรพรรดิราช กวีเลือกใช้ชุดคำขยายความงามของช้าง ได้แก่ “แผ้วงาม” “รุ่งเรืองอร่าม” “เลิศยิ่งยง” ภาพเสวตฉัตรตกแต่งช้างอันวิจิตรงดงาม ดังคำว่า “อลงกต” และ “วิจิตร” คำว่า “รัตน” สื่อถึงสิ่งมีค่า คำว่า “ทองพราย” แสดงภาพเครื่องตกแต่งช้างมีสีทองส่องแสงแวว การตกแต่งช้างดังกล่าว

⁵⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานาคาคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 61.

⁵⁶ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร (พระนคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, 2528), หน้า 26-27.

แสดงให้เห็นว่าช่างปัจจัยนาคนะเป็นช่างเศวตฉัตรหรือช่างทรงของพระมหากษัตริย์ที่มีความสำคัญต่อบ้านเมือง กวีบรรยายความแก่วก้าในการออกศึกของช่างทำให้ข้าศึกศรัทธายำเกรงในแสนยานุภาพของพระมหากษัตริย์ ได้แก่ คำว่า “องอาจ” แสดงความสง่ากล้าหาญ กลุ่มคำวลี “รู้จบสงคราม” แสดงความเชี่ยวชาญในการรบและกลศึก

ความงดงามของช่างเผือกได้รับการเสริมด้วยการใช้ความเปรียบว่างามเหมือนเขาไกรลาส ทำให้เห็นภาพช่างตัวสีขาวและมีความยิ่งใหญ่* การเลือกใช้คำเพื่อพรรณนาความงดงามและคุณสมบัติของช่างทำให้เห็นลักษณะมหาบุรุษและบุญญาบารมีของพระเวสสันดร ความยิ่งใหญ่ของช่างเผือกยังสนับสนุนคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ การให้ช่างแก่เมืองกลิงคราษฎร์ คือ การให้สิ่งมีค่าและสำคัญต่อบ้านเมือง ซึ่งเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปให้ได้ยาก

ให้หัตถ์เจ็ดร้อย เครื่องช่างช่วยชัชวาลย์ ล้วนอลงการพิภพนี้ ...ให้พาชัยมี
ลักษณะอันตรศกิตี ล้วนอลงกภูด้วยอลงการ เบาะลออานแคบคำ ...ธให้ยานพญา
ใหญ่ยศ รถเจ็ดร้อยรงเรก กัวยปตเยกโยงแอก งอนปลายแปลกปลิวรง ...ให้นาง
กษัตริศรีแสแท้เจ็ดร้อยแลโลมตา อยู่ยานพญาเล่มและตน สาวข้าคนแลแปดทาส
รัศมีมาศเปล่งเปลว แห่งสอิ่งเอวรัดรอบ เครื่องธรงสนอบสนองกาย สายสังวาลย์
สร้อยสุวรรณ พรรณเลื่อมเลื่อมล้วนเหลือง ทองบนนเทืองถนิมพศน เหลืองจรุจรสร
รจนา พฤษุชิตาภรณ์ผจง วงแพนกนางกว้างพริ้ม แก้มอ้มยิ้มแล้วจึงกล่าว ...ให้ใคร่
รุดนม สับตสโตศตมพฤษุชิตาภรณ์ ครบภาชนหิริธรงรต กษีรสรตสุนทร ...ให้กรรมกรทวย
ทาศี เอาจานดีเจ็ดร้อย ทาสชายบ่น้อยเท่ากัน ล้วนคนขยันอยู่ถ้อย...ให้ช่างม้าหมวด
สัตว์ รถแก้ววัดกวยนกาญจน์ สาวศฤงฆารคนใช้ เครื่องประดับได้ทั้งหมด⁵⁷

บทบรรยายพฤติกรรมบริจาศัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดรข้างต้นในมหาวาติ คำหลวง ทานกัณฑ์ แสดงให้เห็นถึงพระราชศรัทธาและความตั้งพระทัยในการบริจาทานของพระเวสสันดร พระเวสสันดรพระราชทานช่าง 700 เชือก ม้า 700 ตัว รถ 700 คัน สตรี 700 คน โคนม 700 ตัว ทาสี 700 คนและทาส 700 คน การบรรยายพฤติกรรมของพระเวสสันดรโดยซ้ำคำว่า “ให้” แสดงให้เห็นกริยาสละสิ่งของแก่ผู้มารับอย่างไม่ขาดสาย

* ผู้วิจัยเห็นว่าการเปรียบลักษณะช่างปัจจัยนาคนะมีลักษณะเหมือนกับเขาไกรลาสมีความเหมาะสมในด้านรูปร่างที่สูงใหญ่และสีขาว ในฤดูหนาวเขาไกรลาสจะปกคลุมด้วยหิมะจึงมีสีเงินยวง

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2552), หน้า 101.

⁵⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาวาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 88-90.

การบรรยายความงามของสัตว์ตตคมหาทานอย่างละเอียดยังเชื่อมโยงไปถึงความรุ่งเรือง มั่งคั่งที่เกิดจากพระบารมีของพระเวสสันดรและการให้ในสิ่งที่คนทั่วไปให้ได้ยาก เห็นได้จากการพรรณนาเครื่องทรงของนางกษัตริย์ประกอบด้วยสายรัดเอว สร้อยสังวาลย์และเสื้อผ้าอาภรณ์ ผู้เล่าเรื่องบรรยายความงามของเครื่องทรงไล่ไปแต่ละส่วนตั้งแต่ส่วนเอวที่มีรัดด้วยสายรัดเอวสีทองเปล่งปลั่ง คำว่า “รัศมีมาศเปล่งเปลว” แสดงให้เห็นประกายแสงสีทองสุกใส แผ่ออกมาอยู่รอบ ๆ สายรัดเอว ส่วนกายของนางประดับไปด้วยสายสร้อยทองคำที่มีสีเหลืองทอง การซ้ำคำ “เลื่อมเลื่อม” เน้นความเป็นเงามันของสายสร้อย ทำให้เห็นมิติของแสงเงาเพิ่มมากขึ้น กวีใช้เข้าคู่กับการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดแสดงสี “ล้วนเหลือง” เน้นสีเหลืองสุกสว่างเจิดจ้า กวีเสริมความเครื่องประดับและเสื้อผ้าของนางกษัตริย์โดยภาพรวมว่า “ทองบนนเทืองถนิมพศน เหลืองจรุจรสรจนา พญูชิตาภรณ์ผจง”

กวีใช้คำที่มีความหมายคล้ายคลึงกันเพื่อสื่อภาพความงามของเครื่องแต่งกาย ได้แก่ “บนนเทือง” หรือประเทือง หมายถึง ทำให้ดีขึ้นหรือทำให้รุ่งเรืองขึ้น ในที่นี้น่าจะเป็นความหมายว่า ตกแต่งให้งดงามขึ้น และคำซ้อน “จรุจรสร” หมายถึง รุ่งเรือง คำว่า “รจนา” และ “ผจง” สื่อถึงความตั้งใจ พิถีพิถัน ประกอบกับคำว่า “ถนิม” หมายถึง เครื่องประดับ และ “พศน” หมายถึง เสื้อผ้า รวมความแล้วแสดงให้เห็นความงดงามของเครื่องแต่งกายของนางกษัตริย์ที่ทำมาจากทองคำอย่างประณีต

นอกจากนี้ การบรรยายพฤติกรรมของนางกษัตริย์ที่ยิ้มแย้มก่อนพูดจากว่า “วงแพนนางกว้างพริ้ม แก้มอ้มยิ้มแล้วจึงกล่าว” แสดงให้เห็นภาพใบหน้าของนางกษัตริย์ที่อ้มเอิบ ยิ้มละไม ชื่นบาน สอดรับกับคำว่า “แก้มอ้ม” สื่อถึงความเบิกบาน แซ่ซึ้งของใบหน้า สีหน้าท่าทางของนางกษัตริย์สัมพันธ์กับการบริจาทานของพระเวสสันดร โดยสื่อให้เห็นว่านางกษัตริย์เหล่านี้ไม่ได้ถูกบีบบังคับหรือโศกเศร้าที่ต้องเป็นทาน การบริจาทานของพระเวสสันดรจึงชอบธรรมมากยิ่งขึ้น

6.2.3 การเลือกใช้คำเพื่อสวดติการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร

ในมหาชาติคำหลวง กวีเลือกใช้คำเพื่อสวดติการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรด้วยการนำเสนอภาพการเคลื่อนที่ของดอกไม้และละอองเกสรกำลังแสดงความเคารพและสวดติการบำเพ็ญเพียรของพระเวสสันดร⁵⁸ ความว่า

ภสฺสนติ มกรฺนฺเทหิ เรณูร้งฺรายโรยฺขจี จากเกษรฺศรี สุรฺศเร้ารวดฺขจร
โปกฺขเร โปกฺขเร มธุ อยาดอยตมถุรฺศรเอมอร มถุโบษฺขร ก็มีในสระบัวบัง อเถตฺถ วา

⁵⁸ เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร บรรยายความตอนนี้อ่า “เรณูร้งลงจากเกสรบัวในสระ เรียกว่า โปกขรมธุ (ซึ่งแพทย์ใช้เข้ายาเรียกว่าชันทสกร) ลมมาแต่ทักษิณทิศแลปัจฉิมทิศย่อมฟุ้งขจรไปในป่านั้น พระอาศรมสถานก็เคลื่อนกลดไปด้วยเรณูเกสรแห่งปทุม”

ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร, หน้า 130.

ตา วายนุติ มารุตรำเพยพานลง ลาดพฤษไพรรง ก็ทวยยังสร้อยสระฉนวนร
 ทกขินา อถุ ปจฉิมา พัดแต่ทักษิณ ฉวัดฉวยร ประจิมวงวयर เปนทักษิณามณฑล
 ปทุมกิลชกขเรณูหิ ลอองโอสสาโรชรศคนธ์ ขจรจรงจรบล ตรเลศตรลอบอาย
 โอภินโณ โหติ อสสโม เกสรเสารพโปรยปราย อาศรมดุจถวาย ภินेषหีนหอมขจร⁵⁹

กวีบรรยายภาพละอองเกสรดอกบัวร่วงลงในสระ เมื่อลมพัดมา ละอองเกสรฟุ้งกระจายและ
 หล่นเกลื่อนกลาดอยู่รอบพระอาศรมของพระเวสสันดร กวีใช้ชุดคำแสดงอาการเคลื่อนที่ของดอกไม้
 จนกระทั่งลมพัดมาถึงอาศรมของพระเวสสันดรว่า “ร่วงรายโรย” “โปรยปราย” แสดงภาพละออง
 เกสรดอกบัวที่บางและมีน้ำหนักเบากำลังค่อย ๆ หล่นลงมาและกระจายไปทั่วบริเวณ การใช้ชุดคำที่
 มีความหมายแสดงกลิ่นหอมว่า “ตรหลบอบอาย” “หีนหอมขจร” “เสารพ” หมายถึง กลิ่นหอม
 ทำให้สัมผัสความน่ารักนุ่มนวลของกลิ่นละอองเกสรที่หอมอบอวลในผืนป่าได้อย่างเป็นรูปธรรม กวีใช้คำ
 บอกทิศทางเข้าคู่กับคำบอกความเคลื่อนไหวว่า “ทักษิณฉวัดฉวยร” และ “ประจิมวงวयर” เพื่อเน้น
 ย้ำภาพทิศทางลมจากทิศใต้และทิศตะวันตก ซึ่งพัดพาละอองเกสรฟุ้งกระจายไปอย่างรวดเร็ว วนเป็น
 วงกลม คำว่า “ทักษิณามณฑล” หมายถึง เวียนขวา⁶⁰ น่าจะมีนัยแสดงเขตแสดงความเคารพบูชาพระ
 เวสสันดร โดยมีธรรมชาติเป็นผู้บูชาด้วยดอกไม้รอบพระอาศรม*

ลำดับถัดมา บทบาที “ปทุมกิลชกขเรณูหิ โอภินโณ โหติ อสสโม” หมายถึง อาศรมเป็นที่
 เกลื่อนกลาดแล้วด้วยละอองเกสรปทุมชาติ ใน*มหาวาตาคำหลวง* กวีเปรียบภาพละอองเกสรดอกบัวที่
 โปรยปรายและส่งกลิ่นหอมรอบอาศรมดั่งการบูชาพระโพธิสัตว์ที่ออกผนวช ความว่า “เกสรเสารพ
 โปรยปราย อาศรมดุจถวาย ภินेषหีนหอมขจร” เห็นได้ว่ากวีมุ่งเน้นบรรยายภาพดอกไม้ร่วงหล่นและ
 โปรยปรายละอองเกสรรอบอาศรมประดุจมีชีวิตเป็นอาการหนึ่งของการแสดงความเคารพบูชา

⁵⁹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาวาตาคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
 หน้า 153-154.

⁶⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาวาตาคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า 382.

* ใน*พระปฐมสมโพธิ* มหานิพนธ์สุตตรปริวรรค ปริฉเฉทที่ 26 พรรณนาภาพดอกไม้ร่วงหล่นมาบูชาพระพุทธเจ้า
 ก่อนปรินิพพานคล้ายคลึงกับที่ปรากฏใน*มหาวาตาคำหลวง* ความว่า “ในสมัยนั้นอันว่าสาละบุชาติทั้งหลายก็ขยายแย้มกลีบ
 เกสรแบ่งบานตั้งแต่ลำต้นตราบเท่าถึงยอด แลตลอดล้วนวิกสิตูปผา เป็นอกาลผกาปรากฏกุสมเสาวจนธรส ก็บัดนาการ
 หล่นลงเรียรายทั่วพระพุทธสริกายาบูชาพระสัพพัญญู หม่อมรมฝั่งภูบิณมาเขยขาบอาบรสเกสรมาลาบันลือศัพท์สำน่าน ปาน
 ประหนึ่งว่าสำเนียงแห่งยมกสาลพฤกษาปริเทวนการแลบุชาติแห่งนางรังหล่นลงเป็นนรินทร”

ปริมาณุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, *ปฐมสมโพธิกถา* (กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดพระเชตุ
 พน, 2551), หน้า 271.

พระเวสสันดรที่กำลังบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ดังคำว่า “ภิเษช” มาจากคำว่า “มหาภิเนษกรรมณ์” หมายถึง การออกบวชเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่⁶¹

การพรรณนาความงดงามของธรรมชาติอันน่าอัศจรรย์ใจผ่านการแสดงความงาม ความเคลื่อนไหวและกลิ่นหอมควบคู่กับการแสดงการรับรู้การบำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ที่นำภรรยา สรรเสริญข้างต้นจึงแสดงอานุภาพและบุญญาภิหารของพระเวสสันดรที่กำลังบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ได้เป็นอย่างดี

6.2.4 การเลือกใช้คำเพื่อแสดงเหตุการณ์อัศจรรย์ในการทำทานอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร

เมื่อพระเวสสันดรทรงทำทานแต่ละครั้งจะเกิดเหตุการณ์อัศจรรย์ขึ้น ดังตัวอย่างเหตุการณ์อัศจรรย์ที่เกิดขึ้นหลังพระเวสสันดรทรงทำสัตตสดกมหาทาน ใน*มหาชาติคำหลวง* ทานกัณฑ์ ความว่า

มหาทานเน ปทินนมहि ในเมื่อมหาสดกตก ภพนายกรยอให้ ยี่ เมาะ ยสมี่ กาล
ทวยถือไต้ยีนมลาก กาลโตหากบมิหิง ตทา ภีสนกั อาสิ ในกาลนั้นน อังอรตจรรย์ สิบ
ร้อยพนนภนนภุชณั ตทาสี โลมหंसัน สยวสท้านททิกท่ววตน ทงหลายคนชนขึ้น
เมทนี สมกมปถ แผ่นดินตื้นต่องไหว อปุทธยดินรนเร้งรลอก อยู่แฮ⁶²

บทบาลี “มหาทานเน ปทินนมहि เมทนี สมกมปถ ตทา ยี่ ภีสนกั ตทาสี โลมหंसัน” แปลความได้ว่า “ในเมื่อมหาทานอันพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์พระราชทานแล้ว พสุธาตลก็กัมปนาทหวาดหวั่นไหว”⁶³

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีเลือกใช้คำซ้ำเสียง /พัน/ คำว่า “พัน” ในหน้าที่บอกจำนวน เหตุการณ์อัศจรรย์ที่ทำให้เกิดเสียงกึกก้องไกลาหลว่า มีจำนวนมากจากสิบ เป็นร้อยและเป็นพัน ตามลำดับ คำว่า “ภนนภุชณั” (พันลึก) บอกลักษณะของเหตุการณ์ว่าแปลก น่าอัศจรรย์ใจและลึกล้ำก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจในการบริจาทานอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร แม้ทรงถูกขับออกจากเมือง พระเวสสันดรทรงบริจาทานอย่างไม่ลดละเพื่อพระโพธิญาณ การเลือกใช้คำข้างต้นจึงเน้นย้ำบุญญาบารมีของพระเวสสันดรและแสดงความยิ่งใหญ่ของสัตตสดกมหาทาน

⁶¹ คำว่า มหาภิเนษกรรมณ์ หมายถึง การออกครั้งสำคัญและยิ่งใหญ่ หมายถึง การออกจากเรือน การออกจากกาม คือ การออกบวช ซึ่งมีความสำคัญและยิ่งใหญ่

บรรจบ บรรณรุจิ, *พุทธประวัติ: ประสูติ-ตรัสรู้* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 172.

⁶² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 90.

⁶³ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, *เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร*, หน้า 58.

มนนบรรพชาชนียพจน์เกล้า อุทุสก์ ภูจจา โทษเท่าเผ่าฤมิ จากบุรีรมยรัตน์ ตถา
 เมาะ เตน ปกาเรน เหมือนขจัดลาภเราราญ ด้วยประการนั้นนบผิดกนนลเอย⁶⁴

บทบาลีข้างต้น แปลความได้ว่า “ในเมื่อพระเวสสันดรหาราชผู้ยังแคว้นแห่งชาวสิวีให้เจริญ
 เสด็จออกแล้ว วนพิภพทั้งหลายเหล่านั้นก็ล้มลง (กลิ้งเกลือกไปมา) ดุจคนเมาสุราหรือคนเหน็ดเหนื่อย...
 ชาวสิวีเหมือนตดตเสียซึ่งต้นไม้ผู้ให้ผลต่าง ๆ ผู้ทรงผลต่าง ๆ ผู้ให้ความใคร่ทั้งปวง ผู้นำมาซึ่งรสคือความ
 ใคร่ทั้งปวง เพราะพวกเขาขับไล่พระเวสสันดรผู้หาความผิดมิได้จากรัฐธรรมนูญ”⁶⁵

ในมหานาคาคำหลวง กวีรักษาเนื้อความเดิมได้อย่างดีเยี่ยมและเลือกใช้คำเพื่อแสดงภาพภาวะ
 ของชาวเมืองสิวีที่ไม่มีพระเวสสันดรผู้ทรงเป็นที่พึ่งอีกต่อไป คำว่า “หอบหิ้น” หมายถึง เหน็ดเหนื่อย
 คำว่า “บ่าบอบหอบหิ้น” บรรยายอาการของผู้ยากไร้ในเมืองสิวีว่าเหน็ดเหนื่อยเหมือนคนขาดสติ
 คำว่า “ด้นดต้าว” เป็นอาการที่สะบัดหรือฟาดตัวไปมาอย่างแรงและด้นอย่างด้นแด้ว ๆ
 ด้นยัน แสดงให้เห็นว่าผู้ยากไร้เสียใจจนเหนื่อย ทรวดลงและควบคุมตนเองไม่ได้เหมือนกับคนไม่มีเท้า
 ทรงตัว คำว่า “ทอดตนท้าว” แสดงภาพประชาชนที่ต้องสูญเสีย พระเวสสันดรทอดตัวลงและ
 กลิ้งเกลือกไปมา กวีเลือกใช้คำข้างต้นเพื่อแสดงความทุกข์ใจและโศกเศร้าเสียใจของผู้ยากไร้อย่าง
 ใหญ่หลวง แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงสำคัญต่อชีวิตและจิตใจของผู้ยากไร้ การขาด
 พระเวสสันดรจึงเป็นต้นเหตุให้เห็นภาพความโศกเศร้าของชาวเมืองสิวีดังคนขาดสติ

กวีเลือกใช้คำว่า “ฟังพวกเมาหมนนตดไม้” “ทวยชนเฉาเฉทเซอ” “ความเบาบากบ่นน
 พฤษซ์” เพื่อนำเสนอเหตุการณ์ว่าการขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมืองเป็นความโง่เขลาของชาวเมือง
 สิวีเหมือนกับการตัดต้นไม้ใหญ่ที่ให้ผล ซึ่งมีลักษณะเป็นต้นไม้สารพัดนึกหรือต้นกัลปพฤกษ์ให้ล้มลง
 อย่างแรงและตัดตั้งแต่ต้นถึงราก การขับไล่พระเวสสันดรจึงเป็นการทำลายที่พักอาศัยและบ้นทอน
 เสียงอาหารของชาวเมืองสิวีเอง แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมีความสำคัญประหนึ่งปัจจัยใน
 การดำรงชีวิต สอดคล้องกับลักษณะของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่พึ่งพาของสรรพสัตว์

การนำพระคุณลักษณะของพระเวสสันดรมาเปรียบกับต้นไม้สารพัดนึกหรือต้นกัลปพฤกษ์ยัง
 สอดคล้องกับความเชื่อว่าสถานที่ที่พระศรีอาริย์ประทับอยู่มีต้นกัลปพฤกษ์ ชาวพุทธเชื่อว่าหากเกิดทัน
 ยุคพระศรีอาริย์เมตไตรยจะพบกับชีวิตสะดวกสบาย ใครอยากได้อะไรก็ไปขอได้จากต้นกัลปพฤกษ์

⁶⁴ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานาคาคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 87-88.

⁶⁵ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศเธอ กรมหลวง, เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร, หน้า 54 -55.

ผู้ใดขอสิ่งใด ก็ได้จากพระองค์* ตรงกับคุณลักษณะของพระเวสสันดรที่ทรงตั้งพระทัยบำเพ็ญทานบารมีและยังความปรารถนาของผู้อื่นให้สำเร็จได้ตามที่ขอ การขับไล่พระเวสสันดรจึงเหมือนการตัดต้นไม้สารพัดนึกและกำจัดผู้ที่สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่แผ่นดิน

ในกัณฑ์จุลพน หม่นกในป่าหิมพานต์ร้องถวายพระพรแต่พระเวสสันดรในสถานภาพนักบวชว่าพระเวสสันดรทรงเป็นผู้เป็นที่พึ่ง ทำให้ทั้งแผ่นดินและผืนฟ้าร่มเย็น ดังนี้

จตุตถา ตวณฺจ ปิยา นนฺทา จ เตติ วทฺนฺติ ฯ นกหนึ่งชื่อปิยานันทาสกุน
มาครพจตุรสรตึนฺ สรตฺตอึนฺนอวยพระพร แต่พระแพศยันดรชะแซ่ ข้าช้อยแต่ธเจ้า
หล้า ธิลียงฟ้าดินเย็น เพื่อพระเปนฉัตรแก้ว ฉัตรกั้งแ้วแผ่นดินไตร สบสมัยไมตรีราช
ถ้วนหน้าสารุพานักนี้⁶⁶

คำว่า “ลี้ยง” หมายถึง ดูแล, เอาใจใส่, บำรุง⁶⁷ คำว่า “ลี้ยงฟ้าดินเย็น” หมายถึง ดูแลหล่อเลี้ยงทั้งผืนฟ้าและแผ่นดิน แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงดับทุกข์ร้อนของสรรพสิ่งทั่วทุกถิ่นที่และนำความสุขร่มเย็นมาแทน กวีเปรียบพระเวสสันดรว่าทรงเป็น “ฉัตรแก้ว” เป็นร่มแผ่ปก “แผ่นดินไตร” หรือแผ่นดินทั้งสามโลก ได้แก่ มนุษย์โลก เทวโลก พรหมโลกหรือสวรรค์ มนุษย์โลกและบาดาล แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรจะทรงให้ความปลอดภัยแก่ผู้อาศัยใต้ร่มฉัตร ทรงมีพระเมตตาและเป็นที่พึ่งให้สรรพสัตว์ได้มาพำนักอาศัยและพ้นทุกข์

6.3 การใช้ภาพพจน์เพื่อแสดงบุญญาบารมีของพระเวสสันดร

ภาพพจน์ (Figure of Speech) หมายถึง คำหรือกลุ่มคำที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำเพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและลึกซึ้งขึ้นในใจของผู้อ่านและผู้ฟังภาพพจน์เป็นผลของการใช้คำอย่างมีศิลปะโดยกลวิธีการเปรียบเทียบ ซึ่งมีต่างๆ กัน⁶⁸ ภาพพจน์ใน*มหาชาติคำหลวง*เป็นกลวิธีการใช้ภาษาอย่างทรงพลังและนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรอย่างชัดเจน ดังต่อไปนี้

* เสฐียรโกเศศ อธิบายเรื่องพระศรีอาริย์เมตไตรยและต้นกัลปพฤกษ์ว่า ต้นไม้ชื่อกัลปพฤกษ์บนสวรรค์ของพระอินทร์ก็มี เมื่อพระศรีอาริย์จะลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจะมีต้นกัลปพฤกษ์ในเมืองมนุษย์ ใครต้องการอะไรไปนีก็อยู่ในต้นกัลปพฤกษ์ก็จะสมความปรารถนาทุกอย่าง

เสฐียรโกเศศ, *เล่าเรื่องในไตรภูมิ* (พระนคร: คลังวิทยา, 2513), หน้า 85.

⁶⁶ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 155.

⁶⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), หน้า 1082.

⁶⁸ กาญจนา นาคสกุล และคณะ, *การใช้ภาษา* (กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย, 2521), หน้า 241.

6.3.1 อุปมา

อุปมา (Simile) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยมีคำเชื่อมโยง เช่น คำว่า เหมือน ดุจ ดัง เช่น ปาน ราว ประหนึ่ง เพียง เทียม ฯลฯ⁶⁹ มหาชาติคำหลวง กวีใช้อุปมา เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งในลักษณะหลากหลาย ผู้วิจัยจัดกลุ่มอุปมาที่ช่วยสนับสนุนภาพ พระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร ดังนี้

6.3.1.1 พระลักษณะคล้ายพระพุทธเจ้า กวีเปรียบลักษณะพระเวสสันดรกับ พระพุทธเจ้าในลักษณะหลากหลาย แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรเป็นนิตยโพธิสัตว์และมีบุญญาบารมี เทียบเท่าพระพุทธเจ้า ดังนี้

1) **พระราชดำเนิน** ตอนพระเวสสันดรทรงพระผนวช ทรงขึ้นชมเพศ ดาบส เสด็จจจกรมและเสด็จไปยังอาศรมของพระนางมัทรีและพระกุมารทั้งสอง กวีเปรียบเทียบ พระดำเนินของพระเวสสันดรกับพระปัจเจกพุทธเจ้า ในกัณฑ์วนประเวศน์ ดังนี้

ปัจเจกพุทธสทิเสน อุปสมณ ปุตุตทารานํ สนฺติกํ อคคมาลี จิงไปยงงสนักนี้
เจ้ามัทรี แลสองกุมารกุมารี อันมีรูปากฤตยบริสุทฺธ คุจพระปรเตยกพุทธเสด็จมา
ในที่นั้นนฯ มหฺที เทวีปี โอลเณตตี สณฺขานิตฺวา ส่วนเจ้ามัทรี ก็ทอดพระเนตร
ปรตยักข์ ก็รู้ลักษณะว่า พระโพธิสัตว์แล มหาสตตสส ปาเทสุ นิปติตฺวา นางก็
ลันโทลศิริโรราบ กราบแทบพระบาทพระโพธิสัตว์ โสดแล วนทิตฺวา โรทิตฺวา นางก็
ถวายบังคม ลมมพิลาศก่าสรดไปมา โสดแล⁷⁰

กวีใช้ความเปรียบพระราชดำเนินของพระเวสสันดรหลังจากออกผนวชเหมือนกับพระปัจเจก พุทธเจ้าควบคู่กับบทบรรยายอาการปฏิกิริยาของพระนางมัทรีที่รู้ทันทีว่าพระเวสสันดรทรงไม่ใช่บุคคล ธรรมดา แต่เป็นพระโพธิสัตว์แล้วทรงกราบแทบพระบาทของพระเวสสันดรและกรรแสงด้วยพระราช ศรัทธา แสดงให้เห็นการเปลี่ยนสถานภาพของพระเวสสันดรจากสถานภาพมหากษัตริย์เป็นนักบวชอัน เป็นการเพิ่มพูนบารมีอีกชั้นหนึ่งและเน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรในสถานภาพนักบวชทรงบรรลุ พระโพธิญาณประหนึ่งพระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จมา

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁷⁰ ศิลปการ, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 125.

2) **พระเตชานุภาพ** เหตุการณ์ตอนต้นไม้ไผ่กิ่งสาขามาถวายผลแด่พระเวสสันดร กวีเปรียบพระเตชานุภาพของพระเวสสันดรกับพระเตชานุภาพของพระพุทธเจ้าในกัณฑ์วนประเวศน์ ดังนี้

มหาสत्ตสสุภาเวน ผลธาริโน รุกขา โอนมิตวา ด้วยอานุภาพพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จไท้ทศพล อันว่าไม่มีผลค่าค้อม ก็น้อมนวยทวยทอดมาเอง เมื่อนั้น หตถสมผลสั อาคจฉนติ มาบให้ห่างฟ่างพระหัตถ์ พระโพธิสัตว์ผู้มีสภารโสแดแล ฯ ตโต สุกกผลาผลานิ อัจฉินิตวา เตสั เทนติ อันด้นนั้นน อันว่าพระผู้เฝ้าศรีสัมพุทธาติตย์ ธิกัปลิดเอาลูกไม้จากศายอันทำนวย อวยแต่พระราชากุมารทงสองโสแดแลฯ ตั ทิสวา มทที สพพงคโสภนา อันว่าเจ้ามัทรีผู้งามพิเศศ ครันนแลทอดพระเนตรแยงยลกลอานุภาพ พระผู้ปราบพลมาร ด่งนั้นน ก็ช่นนกล่าวสรรเสรอยู เยนยศษจรวย อันบ่ท่อนเห็น แลมาเห็นเปนปรากฏด่งนี้⁷¹

บทบาลี “ตัสวา มทที สพพงคโสภนา” “มทที” หมายถึง อันว่าพระนางมัทรี “สพพงคโสภนา” หมายถึง ผู้งามทั่วองค์ “ทิสวา” หมายถึง เห็นแล้ว “ตัส” ซึ่ง(อะไรสักอย่าง) นั้น รวมความแล้ว หมายถึง พระนางมัทรีผู้งามทั่วองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น

ในมหาวาตาคำหลวง กวีใช้ความเปรียบเพิ่มเติมว่าเมื่อพระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นภาพต้นไม้ไผ่กิ่งงมาเองเพื่ออำนวยความสะดวกแก่พระเวสสันดร พระนางมัทรีเห็นพระอานุภาพของพระเวสสันดรเหมือนกับพระพุทธเจ้า พระนางจึงทรงเปล่งคำสรรเสริญการบันดาลเหตุอัศจรรย์ของพระเวสสันดร กวีใช้ความเปรียบดังกล่าวร่วมกับการใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่แสดงคุณสมบัติอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ได้แก่ “พระศรีสรรเพชญ์” (ผู้รู้ทั่ว) “สมเด็จไท้ทศพล” (ผู้มีกำลังสิบ) และ “พระผู้ปราบพลมาร” (ผู้ชนะมาร) แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาบารมีอันยิ่งใหญ่ มีคุณสมบัติและอานุภาพในการสำแดงปาฏิหาริย์เทียบเท่าพระพุทธเจ้า

3) **พฤติกรรมขณะบำเพ็ญเพียร** ขณะพระเวสสันดรทรงพระผนวชและบูชาไฟ ทรงนุ่งห่มหนังสือและจงชฎา กวีบรรยายว่าการบำเพ็ญวัตรปฏิบัติของพระเวสสันดรในเพศนักบวชเหมือนพระพุทธเจ้า ในกัณฑ์มหาพน ดังนี้

⁷¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 111-112.

ธาเรนโต พราหมณวณณิ ทรงเทศทำกรรม บรรพชิตซีไพร อาสทญจ
มสยขุฎิ ชฎาสังวาลเวีย หน้าตะเบียบูชาไฟ จมมวาสิ ฉมา เสดิ หนั่งเสื่อสมบูรณไส
อาศนอาไลยแทนธาตรี ขาตเวทื นมสสติ ไหว้ไฟไกรตระบะ จุดดั่งพระชินศรี⁷²

กวีใช้ความเปรียบพฤติกรรมบูชาไฟของพระเวสสันดรเหมือนพระพุทธเจ้า คำว่า “ชินศรี” หมายถึง ราชสีห์ผู้ชนะ⁷³ หรือพระผู้ชนะกิเลสอย่างงดงาม⁷⁴ ในที่นี้ หมายถึง พระผู้ชนะกิเลสอย่างงดงาม ซึ่งเป็นคำเรียกพระพุทธเจ้า วัตรปฏิบัติดังกล่าวสอดคล้องกับเนื้อความและแสดงให้เห็นจริยาคติของพระโพธิสัตว์ผู้บูชาไฟเพื่อทำให้กิเลสเบาบางลง เกิดตะบะแก่กล้าและใช้ธรรมะเอาชนะกิเลสจุดพระพุทธเจ้าได้ แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีธรรมสมบูรณ์และจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไป

6.3.1.2 พระเมตตาและการเป็นที่พึ่ง ในมหาชาติคำหลวงพบความเปรียบเทียบอุปมาแสดงพระเมตตาของพระเวสสันดรที่เป็นที่พึ่งและเกื้อกูลสรรพสัตว์ผ่านสายตาของตัวละคร
ความเปรียบแสดงพระเมตตาปรากฏเป็นชุดความเปรียบเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยของชีวิตและความร่มเย็น ดังตัวอย่างตอนชูชกหลงทาง ชูชกใช้วาทศิลป์อันยอดเยี่ยมสรรเสริญพระเมตตาของพระเวสสันดรเปรียบกับธรรมชาติ ได้แก่ แผ่นดิน แม่น้ำ ฝนตกและพันธุ์ไม้ ในกัณฑ์ชูชก ความว่า

พระแพศยันดรตนใด ผูกเชิญใจใจถึง ยากกพึงสูสภาร...ทำวธันนปานแผ่น
กว้าง ทุกทวยอ้างอาศรย...พระแพศยันดรจุดแผ่นหล้า สัตว์ถ้วนหน้าอยู่เย็นใจ [...]
ใครรู้แห่งเจ้าแผ่นดิน ชื่อพระนรินทรแพศยันดร อย่าให้กูให้หอนวานบอกรา ...
ดั่งงฤ ดั่งสระสโรช ทำซ้อยโชติควรชม ... มโนภิรมย์ สระสิตกษีตริถดูงาม...อัมภุช
หลามเหลืออ่าน ทุกอย่างย่านยรรยงสินธุ์...อรพินธุ์บางบุษบววมาศ เกสรสารุ
เสาวคนธ์จร...อนี้คือพระแพศยันดรดาบศ พียงรททไสสร ... ใครเห็นหรรษบอก
บ้าง ที่พระผู้สร้างสารุจรยา...ดั่งงฤ ดั่งโพพฤษกษากิ่งกว้าง เกิดแทบทางทางทวย...
ไบขยวรมรเรื้อย สรนุกนิเฉื่อยฉายา...อาจโลมลาเพโลกย์ อันร้อนโรคลำเค็ญ...เปน
พำนักนิในราชภูร อันมล้ามารคจรัลจร... อนี้คือพระแพศยันดรโพธิสัตว์ พียงอัสขุ
วิศาล...ใครรู้วานว่ารา ที่พระผู้เพื่อยฟ้าดินเกษม... ดั่งงฤ ดั่งงไชรชรเอมชรั้อ อรที่
อแทบทางเดอร...ร่มเย็นเมอลมีดเมฆ พียงชลเศกเสบายใจ...ทวยใดเดอรแดดร้อน
ดับไข่ซ้อนกลทหายหิว ร่มเย็นฉิวเฉื่อยหล้า ถ้วนหน้าเหนือพำนักนอน...อนี้คือพระ

⁷²เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

⁷³อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร,” หน้า 126.

⁷⁴ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 477.

แพศยันตรสันโดฐ พยงนียโครธสูง สเบอย...ใครรู้เฉลยถูกกล่าว ที่ท้าวผู้กล่าวคลัง
 ธรรม...ด่งงถ ด่งงไม้ม่วงมาศ บแคล้วคลาศทางเทอน...ไบบงงเอนหาวบด มีรศ
 เรือยใจคน...ทวยทูลพลหิวหอบ ให้ชุ่มชอบใจคีน...สบสัตว์ยืนยังงอยู่ ดับร้อนสู่
 สโมสร...อนี้คือพระแพศยันตรแมนมูรติ พียงพลกษจรูญเจอญผล...ใครรู้หนแห่งให้
 อย่าวัวว่าแก่กูหนึ่งรา... ด่งงถ ด่งงไม้รงงจรจิตร อันอยู่ชะชิตทางเทา...ร่มเย็นเอาใจ
 โลภย์ ลำโลโลกไบกราง...ทวยคนครางซ้อนไซ้ ครั้นอยู่ได้แรงมา...ทัวประชาพยาธิ
 ได้ศุขสารุสสาร อนี้คือแพศยันตรใจกลัย ประดุงพียงศาลสวรรค...บอกงทนนที่
 ร้อน ท้าวผู้ซ้อนซิ่งทำทาน...ด่งงถด่งงไม้พิชฎารเหลือแหล่ หนุ่มแก็กไล้มรคา...ฉาย
 ร่มร่มร้อน ชร้ออ่อนเอาใจ...คนใดมาม่าว บให้ผ่าวเผาแด...ยอดแสแท้ทวยศาย
 สบสัตว์ยากอยู่เสบอย...อนี้คือพระแพศยันตร ลเหยยทุกขราษฎร์ พียงพลกษราชาดิ
ราชา⁷⁵

กวีนำลักษณะสำคัญของธรรมชาติมาเปรียบว่าพระเวสสันดรทรงเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์เพื่อ
 แสดงพระเมตตา พระกรุณาธิคุณและความดีงาม ดังนี้ กวีเปรียบพระเวสสันดรกับแผ่นดินกว้างใหญ่
 ให้สรรพสัตว์อาศัย โดยใช้คำเชื่อม “ปาน” ได้แก่ “ปานแผ่นดินกว้าง” และ “ดุง” ได้แก่ “ดุงแผ่นดิน”

ถัดมากวีเปรียบพระเวสสันดรกับแม่น้ำที่ไหลไปสู่แม่น้ำสายต่าง ๆ โดยใช้คำเชื่อม “พียง”
 ได้แก่ “พียงรทสสธาร” เปรียบพระเวสสันดรกับไม้ที่เต็มไปด้วยดอกบัวงามประกอบด้วยละออง
 เกสรเป็นที่น่าชม โดยใช้คำเชื่อม “ด่งง” ได้แก่ “ด่งงสระสโรช”

กวีเปรียบพระเวสสันดรกับต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ แผ่กิ่งก้านสาขาแสดงให้เห็นว่า
 พระเวสสันดรทรงเป็นดั่งต้นไม้ที่แผ่ปกผู้ยากไร้และประชาชนให้ได้รับความผาสุกร่มเย็น กวีใช้
 คำเชื่อม “ด่งง” ได้แก่ “ด่งงโพพลกษากิ่งกว้าง” (ต้นโพ) “ด่งงไซรชเรมชรอ้อ” (ต้นไทร) “ด่งงไม้
 ม่วงมาศ”(ไม้ม่วง) “ด่งงไม้รงงจรจิตร” (ไม้รัง) “ด่งงไม้พิชฎาร” คำว่า “ไม้พิชฎาร” หมายถึง ไม้ซึ่ง
 มีกิ่งก้านแผ่ขยายออกไปมากมาย⁷⁶ คำเชื่อม “พียง” ได้แก่ “พียงนียโครธสูง” คำเชื่อม “พียง”
 ได้แก่ “พียงอัสชวุธวิศาล” (ต้นโพใหญ่)⁷⁷ “พียงพลกษจรูญเจอญผล” และ “พียงพลกษราชาดิราชา”
 กวียังเปรียบเทียบของพระเวสสันดรกับต้นไม้จำพวกต้นโพในสวรรค์ ดังคำว่า “อนี้คือแพศยันตรใจกลัย

⁷⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานิติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
 หน้า 141-142.

⁷⁶ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหานิติคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร,”
 หน้า 91.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

ประดุจเพียงศาลสวรรค์” คำว่า “ใจเกลี้ยง” หมายถึง ใจบริสุทธิ์, ใจที่ปราศจากกิเลส⁷⁸ คำว่า “ศาล” หมายถึง ศาละ,ไม้จำพวกต้นโพ⁷⁹ การเปรียบเทียบดังกล่าวให้ภาพความร่มรื่นและเป็นที่พักผ่อนของราษฎรที่เดินทาง นอกจากนี้ กวียังเปรียบพระเวสสันดรกับฝนที่ให้ความชุ่มชื้นแก่แผ่นดิน โดยใช้คำเชื่อม “เพียงชลเศก” คำว่า ชลเศก หมายถึง ฝนตก⁸⁰

กวีนำธรรมชาติอันเป็นที่พึงของสรรพสัตว์มาเปรียบเทียบกับคุณสมบัติของพระเวสสันดรที่มีน้ำพระทัยอันประเสริฐในการบำเพ็ญทานบารมีที่ยิ่งใหญ่ กล่าวคือ การเป็นแหล่งรวมของแม่น้ำทุกสายและเป็นฝน กระจายความชุ่มเย็น หล่อเลี้ยงชีวิตทั่วทุกสารทิศและเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์หลายชนิด แสดงให้เห็นว่าการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรแผ่ขยายผลไปยังบุคคลต่างๆ อย่างกว้างขวาง

การเปรียบพระเวสสันดรกับสระบัวหรือสระโบกขรณีแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นกษัตริย์ผู้มีธรรม ทรงยังความยินดีให้แก่ราษฎรและปฏิบัติธรรมะ⁸¹ ดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำและส่งกลิ่นหอมฟุ้งจรแสดงให้เห็นความดีงาม บริสุทธิ์และการเป็นผู้บำเพ็ญปฏิบัติธรรม การเป็นต้นไม้ใหญ่ที่ให้ร่มเงาเทียบได้กับร่มพระบารมีของพระมหากษัตริย์ที่แผ่ปกพสกนิกรให้ดำรงชีวิตอย่างผาสุก

ลักษณะร่วมของความเปรียบข้างต้น คือ การใช้คำที่แสดงความชุ่มชื้น ฉ่ำเย็นและการให้ร่มเงา เช่น “ร่มเย็น” “เฉื่อยฉายา” “ฉิวเฉื่อยหล้า” “ฉายร่มร่มร่อน” การใช้คำที่แสดงความงามและน่ารื่นรมย์ของธรรมชาติ เช่น “ซ้อยโชติควรชม” “กษีติธิดูงาม” “ใสสรร” การใช้คำที่แสดงความสุข ความสบายและความรู้สึกเชิงบวกผู้มาพักพิงได้รับ เช่น “สุขสำราญ” “เย็นใจ” “สรนุกนิ” “ฟ้าดินเกษม” “เสบายใจ” “อยู่ได้แรงมา” “เรื่อยใจ” (ดีใจ,ชอบ) “ให้ชุ่มชอบใจคืน” “ได้สุขสารุ์สาร” (ความสุขสบายดี) “อยู่เสบาย” การใช้คำกริยาที่แสดงลักษณะการดูแลเอาใจใส่ เช่น “เอาใจโลภย์” “อ่อนเอาใจ” “บให้ฝ่าแผแด” การใช้คำกริยาคล้ายทุกข์ ซึ่งเป็นผลจากการฟังฟังพระเวสสันดร เช่น “ดับร้อนสู่สโมสร” และ “ดับไข่ซอนกัลทายหิว” แสดงให้เห็นน้ำพระทัยอันบริสุทธิ์ของพระเวสสันดรผู้ทรงเป็นที่พึงให้สรรพสิ่งได้พำนักอาศัย

⁷⁸ สุนันท์ อัญชลินกุล, “การสร้างคำและการใช้คำไทยในมหานิทานคำหลวง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 324.

⁷⁹ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาคาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า 604.

⁸⁰ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหานิทานคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร,” หน้า 85.

⁸¹ *พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก สัตตกนิบาต กุกกุวรรค* เปรียบพระราชาผู้ทรงธรรมกับดอกบัว ความว่า “บัวมีรากขาเกิดแต่น้ำสะอาดในสระโบกขรณี เปลือกตม ฝู่นละออง และน้ำ ย่อมไม่ติดดอกบัวที่บ้านเพราะดวงอาทิตย์ ฉันทไธ พระราชาผู้มีความสะอาดในการวินิจฉัยคดี ไม่ทรงหุนหัน มีกรงานบริสุทธิ์ ปราศจากบาปก็ฉันทนั้นเหมือนกัน กรรมกิเลสย่อมไม่แปดเปื้อน เพราะพระราชาเช่นนั้นเปรียบเหมือนบัวที่เกิดแล้วในสระโบกขรณี”

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 27 พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 255-256.

การนำลักษณะเด่นของธรรมชาติและสถานที่ดังกล่าวมาใช้ทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นที่พึ่ง ทรงดับความทุกข์ร้อนช่วยเหลือผู้ขอได้ทันทีและสร้างความสงบสุขร่มเย็นแก่สรรพสัตว์ในฐานะพระโพธิสัตว์อย่างแท้จริง

6.3.1.3 ความยิ่งใหญ่ของท่าน กวีใช้ความเปรียบเทียบปริมาณเพื่อแสดงคุณสมบัติของพระเวสสันดรผู้พระราชทานสิ่งทีบุคคลทั่วไปให้ได้ยาก ดังตัวอย่างในทำนกัณฑ์

สตต หตติสเส ตตวา ดูก่อนสงฆ์พระองค์อารีย์ ให้หัตติเจ็ดร้อย สพพาลงการภูสิตะ เครื่องช่างช้อยชัชวาลย์ ล้วนอลงการพิภุชน์ สุวณณกจเณ มาตงเคโตตตระหมื่น ดูจดยทงนน สายสพทพนธน์ถักทอง เหมกปปนิवासเส ข่ายมาศกรองกรอมกระหมวด กรรณบนนกวดพู่แก้ว อารุพเห คามณีเยภิ ความแก้วนแก้วหมอกล้ำ มนต์ญาบ้าปราบชี⁸²

ในความเปรียบข้างต้น กวีนำลักษณะของดอยหรือภูเขาที่สูงใหญ่เปรียบเทียบกับช่าง สัตว์ที่มีขนาดใหญ่จำนวน 700 เชือก ซึ่งเป็นหนึ่งในสัตตสตกมหาทาน ทำให้เห็นภาพพลช่างจำนวนมากดูใหญ่ยิ่งขึ้น การบรรยายช่างที่ได้รับการตกแต่งประดับประดาอย่างวิจิตร ดังคำว่า “ชัชวาลย์” หมายถึง รุ่งเรือง⁸³ และคำว่า “อลงการ” หมายถึง การตกแต่ง, การประดับ, งามด้วยเครื่องประดับตกแต่ง⁸⁴ ทำให้เห็นความงาม ความพิเศษและคุณค่าของช่าง การเปรียบช่าง 700 เชือกกับภูเขาสูงเพื่อแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของท่านช่างต้นยังเชื่อมโยงไปถึงพระคุณอันดีเลิศของพระเวสสันดรผู้พร้อมเสียสละได้ทุกอย่าง ทรงให้ในสิ่งที่คนทั่วไปให้ได้ยากด้วยทรงเป็นพระโพธิสัตว์

6.3.1.4 ความงามของธรรมชาติเพื่อสตุติการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในกัณฑ์จุลพน กวีเปรียบสระโบกขรณีในป่าหิมพานต์กับนันทาโบกขรณีของพระอินทร์อันใสสะอาดและปราศจากมลทิน

สระโบกขรณี	ไกล้กุฎีเจ้าจอมไตร
เป็นที่จำเริญใจ	น้ำสระใสหมตมูลทิน
อาเกียรณ์อุบลบัทม์	สโรชรัตนรวยริน
<u>พยงสระสำอางอินทร</u>	<u>อันชื่อนันทโบกขร</u> ⁸⁵

⁸² ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 88.

⁸³ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, หน้า 369.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1380.

⁸⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 153.

ความเปรียบข้างต้นแสดงความงดงาม ความน่ารื่นรมย์ของสระโบทกษณีนีในป่าหิมพานต์ที่อยู่ไม่ไกลจากพระอาศรมของพระเวสสันดร การครอบครองสระโบทกษณีเป็นทิพยสมบัติปกป้องลักษณะของผู้ที่มีคุณธรรม สัมผัสความดีมามากในเรื่องการทำทานและมีศีล⁸⁶ ตรงกับคุณสมบัติของพระเวสสันดรที่ทรงรักษาศีลและให้ทานอยู่เป็นนิจ อุปมาเรื่องสระโบทกษณีกับนันทาโบทกษณีในนันทวันอุทยานของพระอินทร์เน้นย้ำความคิดเรื่องการประกอบคุณงามความดีของพระเวสสันดรที่ทรงบำเพ็ญบารมีตั้งแต่อดีตชาติ ทำให้มีสระโบทกษณีที่ใสสะอาดและเต็มไปด้วยดอกบัว เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมในระดับที่สูงกว่าการถือศีลโดยทั่วไป

6.3.2 อุปลักษณ์

อุปลักษณ์ (Metaphor) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบที่นำลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากล่าวแทนที่ โดยไม่มีคำเชื่อมโยง บางครั้งอาจมีคำว่า เป็น⁸⁷ ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์โยงความคิดหนึ่งไปสู่อีกความคิดหนึ่ง ซึ่งต้องอาศัยการตีความเพื่อให้เห็นความหมายที่ลึกซึ้งและเข้าใจชัดเจนมากขึ้น

ในกัณฑ์วนประเวศน์ กษัตริย์เจตราชบรยายลักษณะของพระเวสสันดรว่าพระเวสสันดรเสด็จพระราชดำเนินดุจราชสีห์ที่มีอำนาจกำลังหาอาหารอยู่กลางป่า ดังนี้

สีโหวามิสเปกชีว ท้าวธคือไกรษรงามสง่า เสด็จเข้าป่าเปนชี วนสนทน์
วิคาหิย เดอรดุจสีหตรศักดิ์ แสวงหาภักษ์กลางพน⁸⁸

ในบทบรรยายข้างต้น บทบาลี “สีโหวามิสเปกชีว วนสนทน์ วิคาหิย” “วนสนทน์” (ราวป่า) “สีโหวามิสเปกชีว” (เหมือนสีหะผู้พุ่งดูเหยื่อ) วิคาหิย (เข้าไป)⁸⁹ แปลความได้ว่าพระองค์ผู้เป็นดังพญาราชสีห์มีความจำนงเหยื่อ จงเสด็จเข้าไปยังไพรสนทวนาลี⁹⁰

โดยทั่วไปกวีไทยยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าทรงแก้วกล้าดังราชสีห์ ทรงกล้าหาญชำนานูการสงครามและเข้าศึกเกรงกลัวเนื่องจากราชสีห์มีอำนาจใหญ่กว่าสัตว์ทั้งปวง⁹¹ หากพิจารณาบริบทของ

⁸⁶สุภัก มหาราการ, “ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552,) หน้า 86.

⁸⁷กาญจนา นาคสกุล และคณะ, การใช้ภาษา, หน้า 241.

⁸⁸ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 121.

⁸⁹T.W.R. Davids and W. Stede, The Pali Text Society's Pali-English dictionary, p.615.

⁹⁰ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 284.

⁹¹ปราโมทย์ สกุศลรัศมีสุข “ความเปรียบเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีของพระเกียรติสมัยกรุงศรีอยุธยา ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2554), หน้า 120.

เรื่อง พระเวสสันดรไม่ได้เสด็จไปทำศึกสงคราม แต่เสด็จไปบำเพ็ญธรรมโดยปราศจากทหารและข้าราชการบริพาร การเปรียบลักษณะพระดำเนินของพระเวสสันดรที่อยู่ในเพศบรรพชิตว่าสง่าผ่าเผยและมีพระดำเนินดังราชสีห์แสวงอาหารกลางป่าแสดงให้เห็นบุญญาบารมีและพระเดชานุภาพอันเป็นที่น่าเกรงขาม โดยนัยนี้ พระเวสสันดรจะทรงปลอดภัยเพราะไม่มีสัตว์ร้ายชนิดใดทำอันตรายพระองค์ได้

นอกจากนี้ กวีแปลแต่งโดยขยายความลักษณะดุจราชสีห์ของพระเวสสันดรว่าเป็นราชสีห์อันงามสง่าแสดงให้เห็นว่ากวีมุ่งเน้นนำเสนอความสง่างามแห่งพระวรกายของพระเวสสันดร พระวรกายอันบริบูรณ์เหมือนราชสีห์มีอยู่ในมหาบุรุษลักษณะ ข้อ “มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของสีห์” เกิดจากอานิสงส์ที่เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล เจริญด้วยสุตะ พุทธิ จาคะ เจริญด้วยธรรมและปัญญา⁹² ทำให้เห็นคุณธรรมของพระเวสสันดรว่าทรงมีศีล มีปัญญา เสียสละและเมตตาต่อสรรพสัตว์ ลักษณะพระราชดำเนินของพระเวสสันดรดุจราชสีห์ยังสอดคล้องกับอนุพยัญชนะข้อที่ว่าทรงดำเนินงามดุจอาการดำเนินแห่งสีห์ราชแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นมหาบุรุษที่น่าเลื่อมใสและควรให้ความเคารพยำเกรงด้วยทรงบำเพ็ญบุญบารมีมามาก

กวีใช้ความเปรียบแบบอุปลักษณ์เน้นลักษณะการเป็นที่พึ่งของพระเวสสันดร ดังนี้

โก เม เวสสันดร วิฑู ใครู้แห่งพระแพศยันดร บอกรังอรใจกู โย ยาจต์
คตี อาสี พระแพศยันดรไครคู่ ยาจกสู้แสวงหา สนวนตีนัว สาคโร คือสาคร
ออยงย่าน แม่น้ำนานนองถึง อุฑูปมี้ มหาราษี อันว่าพระแพศยันดร
อนนเสมอรตนากรสรสินธุ์⁹³

การนำลักษณะของแม่น้ำที่ไหลไปยังแม่น้ำน้อยใหญ่มาเปรียบกับพระทัยของพระเวสสันดรแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระราชศรัทธาในการบริจาคทานแก่ผู้ยากไร้ ลักษณะของแม่น้ำที่มีน้ำนองไปถึงทุกหนทุกแห่งเน้นย้ำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงบริจาคทานให้แก่ผู้มาขอโดยไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญตนตามโพธิสัตว์จรยา

6.3.3 ปุคลาธิษฐาน

ปุคลาธิษฐาน (Personification) คือ ภาพพจน์ที่เกิดจากการเปรียบเทียบโดยนำสิ่งไม่มีชีวิตหรือมีชีวิตร แต่ไม่ใช่คนมากล่าวถึงราวกับเป็นคน⁹⁴ ปุคลาธิษฐานเป็นภาพพจน์สำคัญในการนำเสนอ

⁹² พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11 พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 182.

⁹³ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 141.

⁹⁴ กาญจนานาคสกุล และคณะ, การใช้ภาษา, หน้า 243.

บุญญาบารมีของพระเวสสันดร แสดงความคิดเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ของพระโพธิสัตว์และพระบารมี เทียบเท่าพระพุทธเจ้า

แผ่นดินไหวเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีครั้งสำคัญ แสดงให้เห็นว่าการทำทานที่คนธรรมดาให้ได้ยากเป็นเหตุการณ์ที่ยิ่งใหญ่จนส่งผลให้แผ่นดินไหว ดังตัวอย่างในกัณฑ์ทิมพานต์ เมื่อพระเวสสันดรทรงเปลื้องเครื่องประดับให้พระนม และอธิษฐานจิต กวีใช้คำกริยาแสดงอาการแปรปรวนของธรรมชาติให้เหมือนมนุษย์ ความว่า

ในเมื่อพระแพศยันตรจินตนาในใจ ก็บันดาลไหวหวั่นโดยสำคัญมี พระมหา
ปถพีตล ก็ร่นร้องก้องโกญจนาท พระเมรุราชก็หวาดไหว เมื่อท้าวไทจรจินตนาดังนั้น ฯ
... อันว่ามหัศจรรย์ ก็บันดาลตลเปนเหตุ ถึงเทเวศรพรหมินทร์ ได้ฟังยिनก็ส้องสาธุการ
เปนโกลาหลก็มี เมื่อนั้น ฯ⁹⁵

ในคำบรรยายข้างต้น คำว่า “ร่น” หมายถึง เร่าร้อน, ตื่น⁹⁶, นิ่งอยู่ไม่ได้⁹⁷ คำว่า “ร้อง” หมายถึง เปล่งเสียงดัง⁹⁸ คำว่า “ร่นร้อง” แสดงให้เห็นว่าแผ่นดินสั่นไหวและส่งเสียงร้องดังกึกก้อง คำว่า “หวาด” หมายถึง สะดุ้งกลัว, กริ่งเกรง, หวั่น คำว่า “ไหว” หมายถึง สั่น, สะเทือน, กระดิก⁹⁹ ใ้ภาพว่าเขาพระสุเมรุสั่นสะเทือน ไม่อาจตั้งตรงอยู่ได้ เหตุการณ์อัศจรรย์ดังกล่าวส่งผลให้เทวดากล่าวสรรเสริญแซ่ซ้องสาธุการและอนุโมทนาทานบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงให้เห็นว่าธรรมชาติเป็นหนึ่งเดียวกับมนุษย์ที่มาร่วมรับเป็นประจักษ์พยานรับรู้พลาณภาพในการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร

ความมหัศจรรย์ของผลแห่งการบำเพ็ญบารมีจึงมีนัยว่าการบริจาทานของพระเวสสันดรชอบธรรม ก่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อบุคคลต่างๆ ที่ได้รับอานิสงส์ของท่าน แม้ภายหลังพระเวสสันดรได้รับความยากลำบากภายหลัง แต่ภาพธรรมชาติที่เข้ามารับรู้การบำเพ็ญบารมีและส่งเสียงกึกก้องแสดงให้เห็นพระปัญญาในการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรได้เป็นอย่างดี

เมื่อพระเวสสันดรเสด็จถึงป่าทิมพานต์ ต้นไม้มีบทบาทรับรู้และสดุดิบุญญาบารมีของพระเวสสันดร เมื่อพระกุมารทั้งสองทอดพระเนตรเห็นไม่มีผลจิ้งจิ้งจอกจากพระเวสสันดร ต้นไม้เห็นดังนั้นจึงส่งสารและโน้มลำต้นลงมาถวายผลแก่พระกุมารทันที ในกัณฑ์วนประเวศน์ ดังนี้

⁹⁵ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 57.

⁹⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, หน้า 558.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 970.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 974.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1360.

โรทนเต ทารเก ทิสวา ไม้ทงหลายพาลโพธ เห็นกษัตริสองโรทร้อง
ประปราน อุพพิคคา วิปูลา ทูมา ดาลส์เพศพนนภก ลคีกเกรออกกรรณา สยเมโวนมิต
 วาน อ่อนเองมาปรตยาก น้อมนวยสาขยถวยผล อุปคจฉนติ ทารเก ไกล้หัตถ์ ดล
 ดนุช สองวิสุทธเพาพาล ฯ

อิทํ อจเณรํ ทิสวา นางนงคราญครันนชา อัจจรรยปาเปนลาง อพภูตํ โลม
 หัสน์ ปางนี้ใครค่าแจ้ง แลมาแกล้งเกอดกถัวแสะยง สาธุการํ ปวตเตสิ
 แครงคร้พยบววบาท ไหว้รนารณนั้กบุญ มทที สพพงคโสภนา อรอดุลยศยั้ง งาม
 สบสิ่งสรรพวงค์ อจเณรํ วัต โลกสมึ่ ด่งนี้ ปางเปนเหตุ ทุกทางเทศมีมา อพภูตํ โลม
 หัสน์ เกษาแสะยงสยบกรี้ดี มีมริตถุแลมามี เวสสนตรสส เตเซน ด้วยพระพิริยพระ
 พ่าห์ ท้าวผู้ผ่าพลมาร สยเมโวนตา ทูมาติ ไม้ตระการรยงรรม บญุท้าวข่มกัโอนเอน
 อ่อนแล ฯ¹⁰⁰

กึ่งก้านสาขาของต้นไม้โน้มลงมาถึงพระหัตถ์ของพระเวสสันดรและพระกุมารทั้งสองเองราว
 กับมีชีวิตแสดงให้เห็นอำนาจปาฏิหาริย์และความเพียรของพระเวสสันดรที่เกิดจากพระบุญญาบารมีว่า
 มีอานุภาพมาก ข่มให้หมู่มืดตั้งอยู่ไม่ได้อย่างเดิม กวีบรรยายกิริยาอาการประหนึ่งคนของต้นไม้เห็นได้
 จากคำว่า “เห็น” หมายถึง อาการของตาที่ประสปรูป, ปรากฏแก่ตา¹⁰¹ “ส്പเศศ” หมายถึง สงสาร
 สลดใจ¹⁰² “กรรณา” หมายถึง ความคิดสงสารจะช่วยให้พ้นทุกข์¹⁰³ และคำว่า “ปรตยาก” หมายถึง
 บริจาค,ให้¹⁰⁴ รวมความแล้วแสดงให้เห็นภาพว่าเมื่อต้นไม้เห็นพระกุมารทั้งสองร้องไห้ปรารถนาผลไม้
 ก็รู้สึกสงสารและโน้มกิ่งลงมาถวายผล กวีใช้กิริยาแสดงความโอบอ้อมของต้นไม้ ดังคำว่า “พาลโพธ”
 หมายถึง อ่อน¹⁰⁵ “อ่อนเอง” “โอนเอน” และ “น้อมนวย” และใช้คำแสดงการเคลื่อนไหวของต้นไม้
 อย่างรวดเร็ว ดังคำว่า “ลคีก” หมายถึง รวดเร็ว, ลนลาน, รีบ, เร่ง¹⁰⁶

การโน้มกิ่งลงมาเองของต้นไม้เป็นสัญลักษณ์ของการแสดงความเคารพพระโพธิสัตว์ที่มี
 บุญญาบารมีแก่กล้าดุจพระพุทธเจ้า ทำนองเดียวกับอาการแสดงความเคารพพระโพธิสัตว์ของ
 พระนางมัทรีเมื่อเห็นต้นไม้โน้มลงมาเองดังกลุ่มคำ “แครงคร้พย” หมายถึง ทำอาการคารวะด้วยใจ

¹⁰⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 112.

¹⁰¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, หน้า 1343.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1168.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

¹⁰⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 444.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 500.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 575.

อันผ่องใส¹⁰⁷ และ “ไหว้” พระนางมัทรีทรงรู้สึกสยงของพองเกล้ากับเหตุการณ์อัศจรรย์ที่ไม่เคยปรากฏขึ้นมาก่อน ความว่า “มีมริตฤแลมามี” หมายถึง ไม่เคยมีแบบอย่าง และมามีขึ้น¹⁰⁸ ภาพการโอบอ้อมของต้นไม้และการก้มลงแสดงความเคารพของพระนางมัทรีที่สอดคล้องกันแสดงให้เห็นบุญบารมีอันสูงส่งของพระโพธิสัตว์ที่แสดงบุญญาภิหารได้ กริยาอาการของธรรมชาติยังช่วยลดอารมณ์โศกเศร้าและผ่อนคลายความทุกข์จากการพลัดพรากบ้านเมืองของกษัตริย์ทั้งสี่อีกด้วย

6.3.4 อติพจน์

อติพจน์ (Hyperbole) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบกับความจริง¹⁰⁹ แสดงอารมณ์และความรู้สึกที่เข้มข้น โดยเฉพาะการนำเสนอบุญญาบารมีของพระเวสสันดร ดังตัวอย่างในกัณฑ์วนประเวศน์

นิโครธ มธวิปผลิ ธกัจะยลนียโครธ ตันตรโมจมีรส รम्मเก สีขเร ชาต ร่มบั้ง
หมดหมื่นช้าง พุนพ่างช้างเขาหลวง สีตจฉาย มโนรม ทิพฉายฉวงฉินฉัตร ไบชรอัด
อรชร¹¹⁰

บทบาลีข้างต้น “นิโครธ มธวิปผลิ รम्मเก สีขเร ชาต สีตจฉาย มโนรม” แปลความได้ว่า “ต้นนิโครธมีผลหวานฉ่ำ งอกอยู่ไกลยอดเขาसानุบรรพตเป็นที่รื่นรมย์ มีเงาร่มเย็นเป็นที่เบิกบานใจ”¹¹¹ ในมหาชาติคำหลวง กวีเพิ่มภาพพจน์แบบอติพจน์ โดยให้กษัตริย์เจตราชบรยายว่าเมื่อพระเวสสันดรเสด็จพระราชดำเนินไปป่า จะมีร่มเงาที่กว้างใหญ่เหมือนช้างหมื่นตัวมาบังร่มให้เพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทาง การเปรียบร่มเงาว่าเหมือนช้างหมื่นตัวบังร่มให้ ความว่า “ร่มบั้งหมดหมื่นช้าง พุนพ่างช้างเขาหลวง” แสดงให้เห็นบุญญาภาพอันสูงส่งของพระเวสสันดร

นอกจากนี้ กวียังใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์ร่วมกับอุปมา โดยเปรียบเทียบร่มเงากับฉัตร ความว่า “ทิพฉายฉวงฉินฉัตร” แสดงให้เห็นพระเกียรติยศและบุญญาบารมีของพระเวสสันดร คำว่า “ฉัตร” หมายถึง เครื่องสูงชนิดหนึ่ง มีรูปคล้ายร่มที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ ชั้นบนมีขนาดเล็กกว่าชั้นล่าง ลดหลั่นกันไปโดยลำดับ สำหรับแขวน ปัก ตั้ง หรือเชิญเข้ากระบวนแห่เป็นเกียรติยศ¹¹² การใช้

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 538.

¹⁰⁹ กาญจนา นาคสกุล และคณะ, การใช้ภาษา, หน้า 243.

¹¹⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 121.

¹¹¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน นิบาตชาดก, หน้า 284.

¹¹² พิริยะ ไกรฤกษ์, ลักษณะไทย เล่ม 1 พระพุทธปฏิมา อัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)), 2551, หน้า 551.

ภาพพจน์ข้างต้นจึงมุ่งเน้นให้ผู้อ่านผู้ฟังคล้อยตามและเห็นภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรผู้มีบุญญาบารมีและมีพระเกียรติยศมากกว่าบุคคลทั่วไป

6.4 การใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงการเข้าสู่พุทธภาวะของพระเวสสันดร

กวีใช้สัญลักษณ์ในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร “สัญลักษณ์” หมายถึง สิ่งที่ใช้แทนอีกสิ่งหนึ่งโดยไม่ต้องใช้กลวิธีการเปรียบเทียบอีก¹¹³ กวีนิพนธ์นำเสนอสัญลักษณ์ใน *มหาชาติคำหลวง* ด้วยการนำลักษณะเด่นหรือคุณสมบัติสำคัญมาใช้ในความเปรียบ การกระทำของตัวละคร เหตุการณ์หรือฉาก ซึ่งต้องอาศัยการตีความของผู้อ่านผู้ฟัง เช่น ปาหิมพานต์เป็นสัญลักษณ์แทนการสวดติการบำเพ็ญบารมี เหตุการณ์อัศจรรย์เป็นสัญลักษณ์แทนการรับรู้การบำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่ ช้างปัจจัยนาคเป็นสัญลักษณ์แทนบุญบารมีที่พระโพธิสัตว์สั่งสมมามาก การลั่นทักซิโหมทกเป็นสัญลักษณ์แทนกริยาบุญ เป็นต้น ผู้วิจัยนำเสนอสัญลักษณ์การเปลี่ยนสถานภาพของพระเวสสันดรจากกษัตริย์มาเป็นนักบวชเพื่อแสดงการเข้าสู่พุทธภาวะของพระเวสสันดร

สัญลักษณ์แทนการเปลี่ยนแปลงสถานภาพที่เด่นชัด คือ การเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นการสละโลกียสุขเพื่อแสวงหาโลกุตตรสุข ก่อนออกจากพระราชวัง กวีบรรยายเครื่องทรงกษัตริย์ของพระเวสสันดรอย่างรวบรัดว่างดงาม ประดับด้วยแก้วมณีและภูษาอาภรณ์¹¹⁴ เมื่อพระเวสสันดรทอดพระเนตรเครื่องอัฐบริวารในพระอาศรมที่พระวิษณุกรรมเนรมิตถวาย ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงกษัตริย์เป็นเครื่องแต่งกายบรรพชิต ในกัณฑ์วนประเวศน์ ดังนี้

ปณณสาลทวาร วิวิธวา ปวิสิตวา ธกัเบิกใบทวารบรรณศาล เข้าไปปอยู่เลย
 ขคคณจ ธนุณจ อปเนตวา ธกัปลดปลงกัพลพระขรรค์ แล กุทันอาวุธไว้ในที่นั้นน
 สากุก โอมุณจิตวา ธกัผลัดแผลงแครงเครื่องอันบริสุทธิ์ ทุษฐพรณออกแล รตตวาก
 จีร์ นิวาเสตวา ธกัทรงผ้าฝาดราษตวาจีร์ เครื่องทรงศีลเปนดาบศแล อชินจम्म อังเส
 กตวา ธกัพึ่งพาตอชินะจรรณหน่งป่า เปลื้องพระพาหุข้างเดียวออกแล ชฎามณชลั
 พนธิตวา แล้วทำวธกัทรงชฎามณชล ถวลพัตรบริสุทหน่นน อิลิเวส คเหตุวา ธกัเอา
 เพศบรรพชิต เปนฤษีสิทธิ์สัฎฐ์แล กตตรทณท์ อาทาย ปณณสาลโต นิขุมิตวา ธกั

¹¹³ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, *เจมจันท์กังสตาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย* (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), 2548, หน้า 48.

¹¹⁴ ศิลปากร, กรม, *กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,”* ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 59.

ทนายทัณฑ์จรจรตบตอก สุ่นอกบรรณศาลาลยนั้นน ปพพชิตสิรี สมภูจหนโต ธิกี
เกิดปริตารมย์ ขึ้นชมบรรพชิตเทศ อันพิเศษพิสุทธรัน¹¹⁵

อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปลความตอนนี่ว่า “จึงทรงเปิดประตูบรรณศาลาเสด็จเข้าไป ทรง
ปลดพระขรรค์และธนูออกแล้วทรงเปลื้องพระภูษา ทรงผลัดผ้าเปลือกไม้คากรองแดง ทรงสะพัก
หนังจอชินะ ทรงกระหมวดมุ่นพระเกศาเป็นชฎามณฑล ทรงถือเพศฤๅษี ทรงธารพระกรเสด็จออกมา
จากบรรณศาลา เมื่อจะทรงปลุกสิระของบรรพชิต¹¹⁶

ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีบรรยายการเปลี่ยนเครื่องทรงของพระเวสสันดร โดยการเข้าคำตัน
วรรคเกือบทุกวรรคว่า “ธิกี” แสดงภาพกริยาอาการของพระเวสสันดรตามลำดับขั้นตั้งแต่การถอด
เครื่องทรงอย่างกษัตริย์จนกระทั่งการสวมเครื่องแต่งกายของนักบวช พระขรรค์และอาวุธเป็น
สัญลักษณ์แทนพระราชอำนาจ เครื่องทรงอันบริสุทธ์อย่างกษัตริย์เป็นสัญลักษณ์แทนการครองราชย์
กวีใช้คำที่สื่อถึงการเอาออกหรือเปลื้องให้พ้นไป คำว่า “ปลดปลง” อาวุธ เน้นการออกจากพระราช
อำนาจ และคำว่า “ผลัดแผลง” เครื่องทรง เน้นการเปลี่ยนสถานภาพ แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดร
ทรงสละพระราชอำนาจราชบัลลังก์และราชสมบัติ ลำดับต่อมา กวีบรรยายการสวมชุดนักบวชหรือ
ฤๅษี คือ การนุ่งห่มหนังเสือและจองชฎา (การเกล้าผมเป็นมวยสูง) จากนั้นกวีเล่นคำที่มีเสียงสัมผัส
พยัญชนะเป็นคู่ๆ คำว่า “พิเศษพิสุทธร” แสดงว่าการออกผนวชเป็นสถานภาพพิเศษและบริสุทธ์กว่า
สถานภาพใด

ผู้วิจัยเห็นว่าภาพการเปลี่ยนเครื่องทรงของกษัตริย์เป็นเครื่องแต่งกายของนักบวชแล้วออก
นอบบรรณศาลาเพื่อขึ้นชมเทศบรรพชิตของพระเวสสันดรเป็นสัญลักษณ์ของการก้าวเข้าสู่พุทธภาวะ
และการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ทำให้เห็นการตั้งพระทัยออกผนวชอย่างมั่นคงของพระเวสสันดร
การเปลี่ยนเครื่องทรงยังแสดงภาพการสละทางโลกย์และการออกจากกามด้วยการดำรงเทศบรรพชิต
ทำให้เห็นการค้นพบความสุขที่แท้จริงยิ่งกว่าความสุขอื่นใด เว้นแต่การนิพพาน จนพระเวสสันดร
ตัดสินใจบวชบิณฑบาตและภรรยาเป็นทานในเวลาต่อมา เห็นได้ในกัณฑ์จุลพน กวีบรรยายการ
เปลี่ยนเครื่องทรงจากกษัตริย์เป็นเครื่องแต่งกายแบบนักบวช หมายถึง การสละเพศฆราวาสและราช
สมบัติมาประพฤติพรหมจรรย์อันดงาม ดังนี้ “เว้นวางเครื่องครองกระษัตริ พรหมจรรย์จรสเจิญ
ผล”¹¹⁷ การประพฤติพรหมจรรย์จะประกอบด้วย การบำเพ็ญศีล การบำเพ็ญสมาธิและการเกิด
ปัญญา¹¹⁸ แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงออกจากการครองเรือนและปลีกวิเวกมาใช้ชีวิตเป็น

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124-125.

¹¹⁶ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *นิบาตชาดก*, หน้า 286.

¹¹⁷ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 155.

¹¹⁸ ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, *โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพ็มหาชน*, หน้า 102.

นักบวชผู้มีความประพฤติอันประเสริฐ ซึ่งเป็นการแสวงหาทางหลุดพ้นจากความทุกข์และสังขารมี ให้แก่กล้าพร้อมบรรลุนิพพาน

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรผ่านกลวิธีทาง วรรณศิลป์ กวีศาสตร์และซัตเทลวารณศิลป์ในการใช้คำเรียก การเลือกใช้คำเพื่อนำเสนอภาพ พระโพธิสัตว์อันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร การใช้ภาพพจน์และการใช้สัญลักษณ์มาได้อย่างดีเพื่อ เป็นเครื่องมือถ่ายทอดคุณลักษณะ คุณธรรมและท่าทีของพระเวสสันดรผู้เกิดมาบำเพ็ญบารมีเพื่อ บรรลุพระโพธิญาณอย่างงดงาม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทที่ 7

ภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหาชาติคำหลวง

ด้วยพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประกอบกับการปรับใช้แนวคิดในการปกครองเรื่องโพธิสัตว์ราชาและข้อสังเกตของนักวิชาการหลายคน ซึ่งเห็นพ้องกันว่า ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีลักษณะซ้อนทับกันในมหาชาติคำหลวง ในบทนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหาชาติคำหลวงเพื่อชี้ให้เห็นจริงว่าก่อสร้างภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรให้ซ้อนทับกับภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะธรรมิกราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ ภาพดังกล่าวยังปรากฏตรงกับกับภาพบางภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง*¹ และเอกสารทางประวัติศาสตร์

7.1 พระมหากษัตริย์กับพระพุทธรูปเจ้าในสังคมไทย

ก่อนจะกล่าวถึงภาพภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหาชาติคำหลวง ผู้วิจัยจะกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธรูปเจ้าเพื่อชี้ให้เห็นว่าภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้าของพระเวสสันดรที่ซ้อนทับภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหาชาติคำหลวงเป็นลักษณะของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงนำแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้ามาปรับใช้ทางการเมืองการปกครองและการบำเพ็ญพระจริยวัตรของพระมหากษัตริย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

ประคอง นิมานเหมินท์แสดงทรรศนะว่าแนวคิดเกี่ยวกับการยกย่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธรูปเจ้าไม่เพียงสร้างความเลื่อมใสศรัทธาเมื่อสังคมไทยนับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าอรรคกษัตริย์ชาติ กษัตริย์กษัตริย์ที่มีพระเอกเป็นพระโพธิสัตว์เป็นที่รู้จักแพร่หลายแล้วในสังคมไทย² แนวคิดนี้ส่งผลต่อการแสดงพระองค์ของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงเป็นพุทธราชาหลายลักษณะ ได้แก่ การแสดงพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตกาล การแสดงพระองค์เป็นพระศรีสรรเพชญ์

¹ใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* ภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีหลายลักษณะ ได้แก่ การเป็นกษัตริย์นักรบที่ยิ่งใหญ่ ความเป็นเทวราชา และความเป็นพุทธราชา ในที่นี้ ผู้วิจัยกล่าวถึงภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้าเท่านั้น

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต และปัทมา ทิมประเสริฐกุล, “การสร้างภาพลักษณ์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในยวนพ่ายโคลงตั้งด้วยการใช้ข้อมูลวรรณคดี,” *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* 36,2 (เมษายน-มิถุนายน 2554): 310-323.

²ประคอง นิมานเหมินท์, “ภาพพระมหากษัตริย์ไทยจากวรรณคดีของพระเกียรติ,” *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* 16 (ธันวาคม 2542): 7.

เสมอด้วยพระพุทธเจ้าและการแสดงพระองค์เป็นพระจักรพรรดิราช พระมหากษัตริย์ไทยทรงยอมรับกรอบราชธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องกำกับและทรงรับพระราชภาระในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา³ ควบคู่ไปกับการแสดงพระองค์เป็นสมมติเทพหรือเทวราชา

พระมหากษัตริย์ไทยผู้ทรงดำรงอยู่ในสถานภาพกษัตริย์และทรงอยู่ในฐานะที่จะบำเพ็ญบารมีได้หลายพระองค์จึงทรงมีแนวคิดเปรียบพระองค์เองเสมือนพระโพธิสัตว์ โดยทรงกระทำให้ภาพลักษณ์ของพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ด้วยการสั่งสมบารมีธรรมเพื่อเรียกศรัทธาจากประชาชน⁴ และทรงยึดคติพระโพธิสัตว์มาเป็นแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ การมีบุญญาบารมีประกอบด้วยการทำเพ็ญทาน การรักษาศีลและการตั้งพระปณิธานเพื่อบรรลुพระโพธิญาณ โดยการแสดงพระราชปณิธานอย่างชัดแจ้งว่าพระองค์มุ่งหวังบรรลุนิพพานและมีเมตตาเกื้อกูลราษฎรให้พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏ⁵ แนวคิดดังกล่าวปรากฏในสังคมไทยแต่ละยุคสมัย ดังนี้

7.1.1 สมัยสุโขทัย

ใน*ศิลาจารึกวัดศรีชุม* มีข้อความกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์ในการเสด็จพระบารมี โดยวิธีอิชฐานต่าง ๆ ของสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาที่ปมหาสามีเป็นเจ้า ซึ่งเป็นบุตรของพระยาคำแหง (พระราม) และเป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง ทรงตั้งสัตยาธิษฐานเสด็จหายว่าหากพระองค์จะบรรลุพระโพธิญาณ ขอให้ได้พบปูนเพื่อนำมาก่อพระธาตุ พระองค์ทรงได้ปูนตามปรารถนา ความว่า “กูแลยังจักได้ตรัสแก่สรรพญฺเญณเป็นพระพุทธจริงว่าไซ้ร้ จุงให้พบปูน”⁶ พฤติกรรมดังกล่าวเป็นการเลียนแบบพระจริยาวัตรของผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก่อนเจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จหายให้ถาดลอยน้ำ⁷

ใน*ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง* ภาษาบาลี ด้านที่ 1 กล่าวสรรเสริญคุณของพระมหาธรรมราชาลิไทยว่าทรงถึงพร้อมด้วยคุณแห่งพระโพธิสัตว์ เช่น ในทางทานเหมือนพระเวสสันดร ในทางทรงศีลเหมือนพระเจ้าสีลวราช และกล่าวถึงการเสด็จทรงผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไทยถือเป็นการ

³ ดินาร์ บุญธรรม, *พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา* (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2555), หน้า 17.

⁴ ฝาสุข อินทรารุช, “พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม,” *ตำราวิชาการ* 2,3 (2546), หน้า 19.

⁵ ชัยรัตน์ พลมุข, “วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ : แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 108-109.

⁶ “ศิลาจารึกวัดศรีชุม,” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3* (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), หน้า 57.

⁷ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, “ความคิดเรื่องพุทธราชา ในวรรณคดีไทย,” ใน *วรรณคดี : รวมบทความวิจัยและบทความวิชาการภาษาและวรรณคดีไทย* (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 39.

กระทำตามจริยาคติของพระโพธิสัตว์ที่ได้เคยประพุดติมาแล้ว ทำให้เกิดปาฏิหาริย์อัศจรรย์และแผ่นดินไหวอันเป็นกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ดังนี้

ในขณะนั้นเองพระธรณีก็หวั่นไหว ในครั้งนั้น ไม่อาจรองรับพระคุณอันหนักของพระองค์ได้โดยรอบ ก็ปาฏิหาริย์อื่นยังมีอีกหลายอย่างในคราวนั้น ความจริงนั้นเป็นกฎธรรมดาในการทำงานของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย⁸

ใน*ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง* ภาษาบาลี ด้านที่ 3 กล่าวว่าพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงเป็นพระโพธิสัตว์พระองค์หนึ่งในพระโพธิสัตว์จำนวน 10 พระองค์ ซึ่งเป็นการนำคติโพธิสัตว์มาอธิบายสถานภาพของพระมหากษัตริย์ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีปณิธานเพื่อเกื้อกูลสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏ ดังนี้

บรรดาพระโพธิสัตว์ 10 องค์ มีพระศรีอริยเมตไตรย์เป็นต้น ผู้มีพระคุณคือบารมีถึงพร้อมแล้ว พระธรรมราชาทรงพระนามว่าลิไทยก็จะมาในอนาคต⁹

ใน*ไตรภูมิพระร่วง* ข้อความในบานแพนกว่าพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกธรรมเพราะทรงได้ฟังได้เรียนจากพระอโนมทัสสี พระมหาเถรธรรมपाल พระมหาเถรสิทธัตถะ พระมหาเถรพงสะเจ้า ตลอดจนเรียนจากบัณฑิตหลายท่าน เช่น อุปเสน บัณฑิต อทายบัณฑิตและอาจารย์ที่ได้สั่งสอนองค์สุดท้ายคือพระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์ในเมืองหริภุญชัย การแต่ง*ไตรภูมิพระร่วง* อาศัยการค้นคว้าจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาถึง 30 คัมภีร์¹⁰ ปรากฏแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองในส่วนที่ว่าด้วยกำเนิดพระราชาหลังจากสิ้นกัลป์และสร้างโลกใหม่ กล่าวถึงความจำเป็นของการมีกษัตริย์และกษัตริย์คือพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ ภายหลังมนุษย์เกิดทะเลาะวิวาทจำเป็นต้องตั้งหัวหน้าขึ้นเป็นพระราชาปกครองได้ตั้งพระโพธิสัตว์เป็นพระราชา ซึ่งปกครองแผ่นดินโดยสืบเชื้อสายต่อกันมา¹¹

อิทธิพลความคิดเรื่องบารมีของพระโพธิสัตว์ในสมัยสุโขทัยที่พบในจารึกและ*ไตรภูมิพระร่วง* ได้ส่งต่อมาถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ซึ่งเชื่อว่ากษัตริย์นำสังคมให้ดีขึ้นได้ เนื่องจากกษัตริย์ทรง

⁸“ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง,” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3*, หน้า 186.

⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 187.

¹⁰วรวุฑฒิปิสิฐ, พระ, *วรรณคดีไทย* (กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือหายาก ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 29.

¹¹พญาลิไทย, *ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2545), หน้า 306-307.

เป็นผู้นำทางการปกครองและผู้นำทางศีลธรรมที่มุ่งบำเพ็ญบารมีจนบรรลุพระโพธิญาณ และชี้แนวทางแก่บุคคลอื่นควบคู่กัน¹²

7.1.2 สมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์ที่มีแนวพระราชดำริเปรียบพระองค์เองเป็นพระโพธิสัตว์อย่างชัดเจน ได้แก่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) และสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.2173-2198)¹³

ใน *นวนพ่ายโคลงดั้น* มีข้อความสรรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้เสด็จมาบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุโพธิญาณ ดังจะกล่าวต่อไป

ใน *คำให้การขุนหลวงหาวัด* สมเด็จพระมหาธรรมราชา (พระเจ้าบรมโกศ) ทรงบำเพ็ญทานอย่างสัตตสตกมทานทำให้เห็นว่าการบริจาคสตกมทานเป็นการบำเพ็ญทานบารมีอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ไทย ความว่า

แลพระมหาธรรมราชานั้น ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบริจาคแก้ว แหวนเงิน ทอง พระราชทานแก่ยากจนวิญญูเปนนันมาก แลให้ทำฉลากมีนามพระมหาลี พระราชโอรส พระราชธิดา พระสนม ข้างม้า รถ เครื่องทรง แล้วทรงแจกจ่ายใครได้ฉลากอย่างไร ให้นำมาขึ้น พระราชทานค่าไถ่ถอนตามสมควรมากและน้อย¹⁴

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองหรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 5 พระนามของพระองค์มีความหมายชัดแจ้งว่าทรงเป็นพระพุทธเจ้า ทรงเปรียบพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ตามคติของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทผสมนิกายมหายาน¹⁵ ดังปรากฏหลักฐานใน *เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททอง* ของพระโหราธิบดี พบคำเรียกพระนามของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เช่น “หน่อพุทธางกูร” “หน่อสรรเพชญ์” “หน่อพระสมพุทธโธ” สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเป็น

¹² เทพรัตนราชสุดา ฯ สมเด็จพระ, สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 169.

¹³ ผาสุข อินทรารุช, “พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม,” *ดำรงวิชาการ*, หน้า 19.

¹⁴ วี สิริอิสสระนันท์, บรรณาธิการ, “คำให้การขุนหลวงหาวัด,” ใน *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ* คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด (กรุงเทพมหานคร: ศรีปัญญา, 2553), หน้า 754.

¹⁵ ผาสุข อินทรารุช, “พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม,” *ดำรงวิชาการ*, หน้า 19.

พระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 10 เคยเสวยพระชาติเป็นช่างปาไลโดยกัณโณสมัย
พุทธกาล ซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า* ความเป็น

ว่าปิ่นเกล้าเจ้าทวารวรา	สรรเพชญ์ลัพยา
อนาคโตทศพุทธ	
เปนอาทิพระเมตไตรยอุต	ดมอวเสสารสุต
กฤษชอรปาไล ¹⁶	

ในเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททองกล่าวว่าพระอินทร์ได้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททองมาอุบัติเพื่อบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้ผ่านพ้นภัยและดำรงรุ่งเรือง 5,000 ปี
สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนานานัปการ ได้แก่
ทรงสร้างกุฏิ สร้างพระพุทธรูป ทรงบำเพ็ญสัตตศกมหาทานและอธิษฐานให้ทานนั้นเป็นปัจจัย
นำไปสู่พระนิพพานคุณทานของพระเวสสันดร สัตตศกมหาทานจึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนสู่การบรรลุ
พระโพธิญาณ ดังนี้

ผู้หวังสมโพธิสมพุทธ	บอริจากภิริยบุตร
เสน่หองคูด	ดะมสงวน
จึงตรัสเปนพระในอานา	คตกาลนมะหา
โปรดประชาชนา	อันหลงไหล
บัดนี้กุล่วงบวรใน	พุทธวงษณะพีไสย
โพธิบำเพญโฉน	บุราณมา
กุจักทำตามพุทโธวา	ศิกอุดมวรา
สุดสิโวงกา	รยเสถียรสถิต
เปนปัดฉิมาวาจภาสิต	ติภาวิภสถิตย
เปนจรัรงนิต	ยเบารา
กุจักจ่ายทรัพย์นานา	สตศตกกนมะหา
ทานแก่ทวิชา	แลยาจก
ช่างร้อยช้อยทาสทหารก	สัตรัตนกกน
ทานแก่พนิพก	อันโทหล ¹⁷

*ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ กัณฑ์ที่ 5 ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่รู้จักแพร่หลายในอยุธยา มีข้อความระบุถึงพระพุทธเจ้าที่จะอุบัติ
เป็นองค์ที่ 10 ว่า “ในลำดับนั้น อันว่าช่างปาไลโดยหัตถิตันนั้น ก็เป็นพระโพธิสัตว์สร้างบารมีเป็นอันมาก จักได้ตรัสเป็น
สมเด็จพระพุทธเจ้า ทรงพระนามชื่อว่าพระสมุทกในอนาคต...”

¹⁶ ศิลปากร, กรม, “เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททอง,” ในวรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3
(กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2531), หน้า 17.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดฯ ให้จัดพระราชพิธีลบศักราชขึ้นเพื่อไม่ให้บ้านเมืองเข้าสู่กสิยศตามพุทธทำนายว่าพระโพธิสัตว์จะจุติลงมาเป็นพระมหากษัตริย์และลบศักราชเพื่อความผาสุกของมนุษย์¹⁸ พิธีดังกล่าวช่วยสร้างความมั่นใจพระทัยในความเป็นกษัตริย์ของพระองค์ที่ไม่ได้ทรงเป็นกษัตริย์โดยสืบสันตติวงศ์¹⁹

7.1.3 สมัยธนบุรี

คติเรื่องพระมหากษัตริย์คือพระพุทธเจ้าหรือโพธิสัตว์ และวรรณคดีมหาชาติสังอิทธิพลต่อพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะการบำเพ็ญทานบารมี ทำให้พระมหากษัตริย์ไทยทรงยึดถือพระเวสสันดรเป็นแบบอย่างการประพฤติปฏิบัติแบบพระโพธิสัตว์สืบต่อมาจนถึงสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ในสมัยนี้เป็นช่วงเวลาที่ต้องการการสร้างขวัญและกำลังใจให้ประชาชนหลังเสียกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ได้นำคติโพธิสัตว์มาอธิบายสถานภาพของพระองค์เพื่อให้ประชาชนเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์จะนำบ้านเมืองไปสู่ภาวะปกติสุข²⁰

ในสมัยธนบุรี แม้ระยะเวลาการปกครองแผ่นดินเพียง 15 ปีในสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแต่พระองค์ทรงสนพระทัยในกิจการด้านศาสนาเป็นอย่างมาก เห็นได้จากพระราชปรารภด้านการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาจาริกไว้ในศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช วัดอรุณราชวราราม ดังนี้

อันตัวพ่อชื่อว่าพระยาตาก	ทนทุกข์ยากกู้ชาติพระศาสนา
ถวายแผ่นดินให้เป็นพุทธบูชา	แต่พระศาสนาสมณะพระพุทธโคดม
ให้ยี่นยงคงถ้วนห้าพันปี	สมณะพราหมณ์ปฏิบัติให้พอสม
เจริญสมณะวิปัสสนาพ่อชื่นชม	ถวายบังคมรอยบาทพระศาสดา
คิดถึงพ่อพ่ออยู่คู่กับเจ้า	ชาติของเราคงอยู่คู่พระศาสนา
พุทธศาสนายู่คู่องค์กษัตรา	พระศาสดาฝากไว้ให้คู่กัน ²¹

¹⁸ ฝาสุข อินทรารุช, “พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม,” *ตำราวิชาการ*, หน้า 23.

¹⁹ ประคอง นิมมานเหมินท์, “ภาพพระมหากษัตริย์ไทยจากวรรณคดีของพระเกียรติ,” *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย*, หน้า 10-12.

²⁰ ชัยรัตน์ พลมุข, “วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ : แนวคิดธรรมราชาที่บ่งชี้วิถีทางวรรณศิลป์,” หน้า 93.

²¹ ธวัช เขมธโช (พุทธโส), พระมหา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเทศน์มหาชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 66.

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระปณิธานที่จะบรรลุพระโพธิญาณ เห็นได้จากเมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระกรรมฐานและถวายพระไตรปิฎก ณ วัดบางยี่เรือ ทรงตั้งพระปณิธานว่าให้ผลแห่งทานนั้น “อนึ่งจงเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณในอนาคตกาลโน้นเถิด”²²

โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีของนายสวน มหาตเล็กกล่าวถึงการสร้างพระราชวังใหม่ ความมั่งคั่งของบ้านเมือง ความงามของมเหสี สนมและความสนุกสนานในงานมหรสพฉลองการย้ายวัง กวียกย่องสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าทรงเป็นกษัตริย์ผู้ใฝ่ธรรมและใช้คำที่สื่อความหมายว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสืบเชื้อสายมาจากพระพุทธเจ้าที่จะสร้างสมบุญญาบารมี ความว่า “เนื้อหน่อพุทธพงศ์กล้า ก่อสร้างโพธิญาณ”²³ ตอนท้ายของเรื่อง นายสวน มหาตเล็กได้อัญเชิญคุณพระพุทธและพระธรรมถวายพระพรให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีบรรลุพระโพธิญาณและนำไปสู่นิพพาน ความว่า

ขอพรพระพุทธเบื้อง	สัพัญญู
จงแผ่พระเดชชู	ปิ่นเกล้า
ตราบเสร็จโพธิญาณตรู	ตราโลก
ตัดเต็จปัญจขันธเข้า	สู่ห้องนฤพาน ²⁴

ในสมัยธนบุรี ความคิดความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่ปรารถนาพระโพธิญาณและจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจึงยังปรากฏในสังคมอย่างไม่เสื่อมคลาย

7.1.4 สมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังปรากฏแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์คือพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์และบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงประกาศความตั้งพระทัยที่จะบรรลุพระโพธิญาณในประกาศการพระราชพิธีขอฝน²⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระอนุชายังทรงได้รับคำยกย่องว่าเป็นหน่อพุทธางกูร ดังปรากฏใน*สังคีตยิววงศ์* ความว่า

²² ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2480), หน้า 81.

²³ ศิลปากร, กรม, “โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี,” ในวรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2532), หน้า 17.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 292.

²⁵ สมมตอมรพันธ์, กรมพระ, ประกาศการพระราชพิธี (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2508), หน้า 286.

ครั้งนั้น มีพระราช 2 พระองค์พี่น้อง เปนพระโพธิสัตว์หน่อ
พุทธางกูร มีบุญญาบารมีได้สำสมมาแล้วมากมาย เปนพระสัทธาอีกแล
พระปัญญาอีก ปราณาเฉพาะพระสัพพัญญุตญาณสำนักอยู่ในกรุงอโยธยนคร
ครั้งก่อน...ก็มีน้ำพระหฤไทยไหวหวั่นอยู่ด้วยพระเมตตา พระกรุณาใหญ่
หลวงแก่สัตว์ทั้งปวงก็มีพระหฤไทยจำนงปลงสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจาก
โสภณเทวทุกซ์”²⁶

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเปรียบดั่งพระโพธิสัตว์ซึ่งคนทั้งหลายอัญเชิญให้
เสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงเป็นประธานในการจรจรธรรมตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนาในฐานะธรรมิก
ราชาธิราช คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์โดยเฉพาะพระปัญญาธิคุณและพระกรุณาคุณทำให้พระองค์
ทรงปฏิบัติพระภารกิจทั้งด้านพุทธจักรและอาณาจักรโดยบริบูรณ์²⁷

ในสมัยรัตนโกสินทร์ คติพระมหากษัตริย์คือพระพุทธเจ้าปรากฏชัดเจนมากในรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีชื่อเสียงโด่งดังมากในทางพระพุทธศาสนาด้วย
เหตุที่ทรงได้สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ²⁸ และทรงมี
แนวพระราชดำริเรื่องการสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์คล้ายคลึงกับสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถ²⁹

ตลอดระยะเวลา 27 ปีแห่งการครองสิริราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระองค์ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในกิจการด้านศาสนา ด้วยเพราะ “พระทัยประสงค์จำนงใน
พระโพธิญาณ จงสมพระประณิธานทุกสิ่งเอ๋ย”³⁰ ทำให้บรรดาข้าราชการพากันเอาอย่างในการ
ช่วยบำรุงพระพุทธศาสนาจนเกิดภาพิตประจักษ์กาลว่า “ในรัชกาลที่ 3 ใครสร้างวัดวาอารามก็เป็น
คนโปรด”³¹ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทาน ดังนี้

²⁶ วรรณิตน, สมเด็จพระ, สังคีตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การ
ศาสนา, 2521), หน้า 424-425.

²⁷ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
(พ.ศ. 2325-2352) (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2546).

²⁸ ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา, “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”, วารสารภาษา
และวรรณคดีไทย, 16(ธันวาคม 2542): 62.

²⁹ ผาสุก อินทรารุช, “พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม”, ตำรววิชาการ, หน้า 26.

³⁰ ศิลปากร, กรม, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2517), หน้า 455-
456.

³¹ ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา, “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”, วารสารภาษา
และวรรณคดีไทย, หน้า 63.

ประการแรก โปรดให้สร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามต่าง ๆ วัดที่ทรงสร้างใหม่ เช่น วัดเทพธิดาราม วัดเฉลิมพระเกียรติและวัดราชนัดดาราม ส่วนวัดที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามวัดราชโอรสาราม วัดอรุณราชวรารามและ วัดกลาง เมืองสมุทรปราการ เป็นต้น

ในบรรดาวัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ วัดยานนาวาหรือวัดคอกกระบือเป็นวัดที่พระองค์ทรงระลึกถึงธรรมทั้งหลาย มีเนื้อหาซึ่งพระเวสสันดร โภธิสัตว์ อุปมาธรรมะเหมือนเรือสำเภายานนาวาในมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร จึงโปรดให้สร้าง พระเจดีย์มีฐานเป็นสำเภาเท่าขนาดเรือสำเภาจริง และมีรูปพระเวสสันดรโภธิสัตว์กับรูปกัณหาชาติ หล่อประดิษฐานไว้ที่ห้องท้ายบาทสี่ ที่ผนังหลังรูปพระเวสสันดรมีศาลาจารึกคำแปลคาถา พระเวสสันดรเรียกพระชาติกัณหา ความตอนหนึ่งว่า

ตุมเห อันว่าท่าน กโรก จงกระทำตามตาม วจัน ซึ่งถ้อยคำ มม แห่งเรา
 ตุมเห อันว่าท่าน ยานนาวาว ดุจดั่งว่าสำเภาอันเป็นยาน อจลา มิได้หวั่นไหว โทถ จง
 มี เม แก่เรา อหิ อันว่าเรา ภูวสาครา ตริสสามิ จักออกจากสาครคือพิภพข้ามโพ้น
 ชาติปาร์ ซึ่งฝั่งคือชาติ อหิ อันว่าเรา อุทุธิสสามิ จักเรือขึ้น โลกิ ยังสัตว์โลก สเทวกั
 กับทั้งเทวโลก³²

ประการที่สอง โปรดให้สร้างพระพุทธรูปจำนวนมากสำหรับประดิษฐานตามพระอาราม หลวงต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูป 2 องค์ หุ้มด้วยทองคำ ทรงเครื่องต้นอย่างจักรพรรดิ ราช พระนามว่าพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปเลิศล้ำภาลัยเพื่ออุทิศถวายรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ประดิษฐาน ณ อุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม รวมทั้งโปรดให้สร้าง พระพุทธรูปขึ้นจำนวน 64 พระองค์เท่ากับจำนวนพระชนมพรรษา และโปรดให้มีเศวตฉัตรกั้น จำนวน 27 องค์เท่ากับจำนวนปีที่ทรงครองราชย์ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปที่โปรดให้สร้างคือ พระพุทธรูปแทนพระองค์³³ นอกจากนี้ พระองค์โปรดให้เขียนนิบาตชาดกกว่า 500 ชาตใน พระอุโบสถวัดเครือวัลย์วรวิหารอีกด้วย

ประการที่สาม โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกขึ้นอีกและทรงส่งเสริมการเล่าเรียนของพระสงฆ์ โดยมีพระวชิรญาณเถระ (สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎขณะทรงผนวช) เป็นหัวเรี่ยวหัวแรง

³² ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, อธิบายเรื่องสำเภาวัดยานนาวา (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิ พรตพจนานกร, 2471), หน้า 8.

³³ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, “ความคิดเรื่องพุทธรูปในวรรณคดีไทย,” ใน วรรณคดี : รวมบทความวิจัยและ บทความวิชาการภาษาและวรรณคดีไทย, หน้า 25.

ประการที่สี่ พระราชทานพระราชธิดาและพระราชโอรสให้แก่บุคคลที่มาขอ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพและพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณแก่พระสงฆ์ที่มาขอเพื่อแสดงว่าพระองค์ทรงสละลูกได้ในทำนองเดียวกับพระเวสสันดรที่ทรงบำเพ็ญทานบารมีด้วยการสละกัณหา ชาลีให้แก่ชูชก ปรากฏในจดหมายเหตุความทรงจำของ *กรมหลวงนรินทรเทวี* ความว่า

แต่ทรงสร้างพระไตรปิฎกเป็นปฐมเดิม เพียรเพิ่มพระบารมี จนได้ถวายราชเฉลิมภพได้สำเร็จจบ 1 ไร่วัดพระราชโอรสเรืองเดช มีศาลาถ้อยมาเป็นนิจแล้ว เป็องปฤษฎางค์ได้ทรงสร้างพระบารมีโปรดคนโทษทำผิดคิดมิชอบ ต้องด้วยบทพระอัยการยกประทานชีวิตไว้ หลังน้ำชีโณทกตกศิระหังผู้ชายผู้หญิง โปรดประทานชีวิตปล่อย 7 คน แล้วมีสงฆ์มาขอพระองค์ใหญ่วิลาส พระองค์ลักขณาอุทิศถวาย ไม่เสียดายเด็ดดวงพระทัยยื่น แล้วสงฆ์ถวายคินว่า จะเพิ่มพระบารมีทรงถวายไตร พระบารมีเป็องปฤษฎางค์อย่างพุทธชินวงศ์ ได้บำรุงพระศาสนาไปกว่าจะถ้วน 5,000 ปี³⁴

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บริจาคพระราชทรัพย์ 1,000 ซึ่ง ทำสัตตสตกมหาทานและทรงตั้งฉลากพระราชทานพระราชโอรสพระราชธิดาและของต่างๆ ถวายเป็นพุทธบูชา เมื่อวันที่ 25 มกราคม พุทธศักราช 2374 ความว่า

ครั้นการฉลองวัดเสร็จแล้ว ณ วันอังคารเดือน 2 แรม 8 ค่ำ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ 1,000 ซึ่ง ทำสัตตสตกมหาทาน ตั้งฉลากจารึกพระนามพระราชบุตรพระราชธิดา และเขียนชื่อเจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมสนมเอก ราชรถ ช้างพระที่นั่งม้าพระที่นั่ง เรือพระที่นั่ง โค กระบือ เลื่อน เกวียน และสิ่งของอื่น ๆ เป็นอันมากของควรที่ต้องได้ ไถ่ฉลากละ 3 ซึ่งบ้าง 2 ซึ่งบ้าง 1 ซึ่งบ้าง 10 ตำลึงบ้าง สิ่งของไม่ควรไถ่ก็ให้ไป ที่ไม่เป็นฉลากก็เป็นเงินตราบาท เงิน 2 สลึง เงินสลึง ทองสลึง ทองเพ็อง แหวนนาก แหวนทอง บรรจุในผลมะนาวบ้าง ผลส้มบ้าง ตั้งต้นกัลปพฤกษ์ 10 ต้น ตั้งแต่ศาลาคู่วังหน้าตลอดมา ถึงท้ายวัดพระเชตุพน โปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ ขึ้นตั้งต้นละ 4 พระองค์ เสด็จขึ้นทรงโปรยบนพระที่นั่งสุทธา

³⁴ นรินทรเทวี, กรมหลวง, จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310-2363) (พระนคร : กรมศิลปากร, 2509), หน้า 33.

สวรรย์ ครั้งนั้นขุนนางข้าราชการและราษฎรชายหญิงตื่นกันมารับผลกัลปพฤกษ์ เบียดเสียดเหยียดยัดกันเต็มตลอดในที่รับทาน จะนับประมาณมิได้³⁵

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงมุ่งบำเพ็ญบารมีเพื่อพระโพธิญาณ ในภายภาคหน้าเห็นได้จากการกระทำบุญกุศลและการตั้งจิตอธิษฐานของพระองค์เพื่อตามรอย พระโพธิสัตว์ก่อนหน้าอันหมายถึงความรวมถึงพระบูรพกษัตริย์ ดังปรากฏข้อความในจารึกที่ฐานพระ สมุทระเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ พุทธศักราช 2370 เมื่อครั้งพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมปราการขึ้นที่ปากน้ำสมุทรปราการและก่อพระเจดีย์ ชื่อว่าพระสมุทระเจดีย์ อันเป็นการ ป้องกันราชอาณาจักรและป้องกันพระพุทธรูป³⁶ ความว่า “ทรงพระวิริยะภาพเพียรพยายาม ตามประเพณีพระมหาโพธิสัตว์เจ้า แต่ปางก่อนสืบมา”³⁷ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จึงเป็นปัจจัยที่ สำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุง พระศาสนานานัปการ

ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดค้านการกล่าวอ้างว่าพระมหากษัตริย์ เป็นพระโพธิสัตว์ ด้วยทรงเห็นว่ามิใช่บุคคลเดียวกัน³⁸ แต่ก็ทรงเห็นว่าพระราชกรณียกิจทางศาสนา เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิด “ความบริบูรณ์คุณธรรม” และ “อิศริยยศ บิวารทรัพย์สิ่งสินเป็น อาทิต”³⁹ เพื่อนำไปสู่พระนิพพาน

แนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทานบารมีและบารมีอื่น ๆ ยังปรากฏสืบมาจนถึงปัจจุบัน พระมหากษัตริย์ทรงดำรงสถานะเป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญพระราช กรณียกิจเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎร⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานความช่วยเหลือแก่ประชาชนในทุกด้านผ่านโครงการพระราชดำริและบำเพ็ญพระราช กุศลต่าง ๆ ดังปรากฏในปฐมบรมราชโองการ เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489 ว่า “เราจะ

³⁵ ฑิพากรวตสมาโกษาธิบตี, เจ้าพระยา (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2547), หน้า 47.

³⁶ ชัยรัตน์ พลมุข, “วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์: แนวคิดธรรมราชาที่บกลวิธีทางวรรณศิลป์,” หน้า 95.

³⁷ จารึกที่ฐานพระสมุทระเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ พ.ศ. 2370 อ้างถึงใน ญาณสังวร, สมเด็จพระ สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน), ทศบารมี ทศพิธราชธรรม (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 86.

³⁸ ชัยรัตน์ พลมุข, “วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ : แนวคิดธรรมราชาที่บกลวิธีทางวรรณศิลป์,” หน้า 96.

³⁹ ญาณสังวร, สมเด็จพระ สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน), ทศบารมี ทศพิธราชธรรม, หน้า 87.

⁴⁰ อาทิตย์ ชีวณิษฐ์กุล, “ทานและทานบารมี: ความสำคัญต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา,” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาตรีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 274.

ครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขของมหานชนชาวสยาม”⁴¹ และปรากฏการยกย่องพระองค์เสมอด้วยพระโพธิสัตว์ผู้ตั้งพระราชปณิธานที่จะบรรลุพระโพธิญาณตั้งคำประพันธ์ต่อไปนี้

พระประสงค์ทุกสิ่งเสร็จ แม่สรพรเพชญ์พระโพธิญาณ
ดำรงรัชย์ชัชวาล เสวยสวรรคน์รินทร์เทอญ⁴²

คติที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์จึงทำให้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยยังคงดำรงอยู่อย่างมั่นคง ในขณะที่เดียวกันก็ได้กำหนดบทบาทของพระมหากษัตริย์ในอุดมคติที่จะต้องสั่งสมบารมีธรรม โดยพระมหากษัตริย์ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยธรรม บำบัดทุกข์บำรุงสุขราษฎรให้อยู่อย่างร่มเย็นแฉกเช่นพระโพธิสัตว์กรุณาต่อสรรพสัตว์และหนึ่งในบารมีธรรมที่สำคัญที่ขาดไม่ได้ของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์อีกประการหนึ่ง คือ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา⁴³ สอดคล้องกับคำกล่าวของสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ความว่า

คนไทยเราที่ได้เทิดทูนยกย่ององค์พระมหากษัตริย์มาตั้งแต่เก่าก่อนและก็เป็นประโยชน์ที่ทำให้องค์พระมหากษัตริย์ได้ทรงสำนึกพระองค์ว่าเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์หรือเป็นเหมือนพระโพธิสัตว์ ก็จะต้องทรงบำเพ็ญบารมี มีทานศีลเป็นต้น แก่ประชาชน ...ว่าเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์แล้ว ก็จะต้องทรงทึ่งพระพุทธศาสนาไม่ได้ จะต้องทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา รักษาพระพุทธศาสนา ตลอดจนถึงวัดวาอารามทั้งหลาย ทุก ๆ อย่างที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา จึงปรากฏว่าวัดวาอารามที่เป็นหลักฐาน มีความมั่นคงงดงามในพุทธศาสนา ย่อมเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างหรือทรงอุปถัมภ์บำรุงเป็นส่วนใหญ่⁴⁴

นอกจากการแสดงพระองค์ของพระมหากษัตริย์ไทยแล้ว ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังปรากฏในสังคมไทยหลายลักษณะและปรากฏเรื่อยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น ในถ้อยคำที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ มักประกอบคำว่า“พุทธ” ประกอบอยู่ด้วย เช่น คำกราบบังคมทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้า หรือคำรับว่าพระพุทธเจ้าข้า พระนามหรือคำแทนพระมหากษัตริย์ เช่น คำเรียกพระนามว่าหน่อพุทธางกูร หน่อสรพรเพชญ์ หน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า หมายถึงพระโพธิสัตว์ ผู้สืบเชื้อ

⁴¹ ทัศนาศ ทศนมิตร, เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม (กรุงเทพมหานคร: ร.ศ.229, 2553), หน้า 41.

⁴² ทองย้อย แสงสินชัย, เบื้องหลังกาพย์เห่เรือ ในกระบวนกรพฤษยาตราทรงขลมารค (กรุงเทพมหานคร: ดวงแก้ว, 2549), หน้า 18.

⁴³ ผาสุข อินทรารุช, “พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรคสังคม,” ตำรววิชาการ, หน้า 28.

⁴⁴ ญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน), ทศบารมี ทศพิธราชธรรม, หน้า 81.

สายมาจากพระพุทธเจ้า การสร้างพระบรมรูปหรือพระพุทธรูปแทนองค์พระมหากษัตริย์และพฤติกรรมเลียนแบบพระจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ความตั้งพระทัยบรรลुพระโพธิญาณและการบริจาทาน ประกอบด้วยทานทั่วไปและสัตตสดกมหาทานตามพระจริยาวัตรของพระเวสสันดร นอกจากนี้ ยังมีในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์และเกิดการปรับเปลี่ยนนิทานประเภทจักรๆ วงศ์ ๆ ให้เป็นนิทานชาดก⁴⁵ ส่วนคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นราชาเหนือราชาทางโลกและทางธรรม

ยิ่งไปกว่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างทศบารมีและทศพิธราชธรรมทำให้เกิดความคิดเกี่ยวกับบารมีที่นำมาใช้กับพระมหากษัตริย์ มี 2 ความหมาย คือ พระบารมีที่ทำให้พระมหากษัตริย์เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตและพระบารมีเป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญมาแต่ชาติก่อนและสั่งสมความดีสูงสุดในพระชาติก่อนหน้าทำให้พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจมากในปัจจุบัน เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์เป็นผู้นำความสงบและความอุดมสมบูรณ์มาสู่บ้านเมือง⁴⁶ เช่น “ทรงเปี่ยมด้วยพระบารมี” “มีพระบารมีเป็นที่พึ่ง” และ “พระบารมีแผ่ไพศาล” ลักษณะการสั่งสมความดีของพระมหากษัตริย์ยังปรากฏใช้คำว่า “สร้างพระบารมี” “เพิ่มพระบารมี” “บำเพ็ญบารมี” และ “สร้างโพธิสมภาร” หลักทศพิธราชธรรมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณและการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพระมหากษัตริย์ที่ทรงบำรุ้งทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร⁴⁷

คติพุทธราชาหรือผู้สั่งสมบุญกุศลเทียบเท่าพระโพธิสัตว์และจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปทำให้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยดำรงอยู่อย่างมั่นคง พิเศษกว่าทุกประเทศและวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา⁴⁸ ด้วยรากฐานพระพุทธศาสนาในสังคมไทยและหลักราชธรรมของพระมหากษัตริย์ที่เป็นส่วนหนึ่งในบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนุบำรุงศาสนาเพื่อความสงบสุขของปวงประชาหรือการสร้างพระพุทธรูปที่ใช้วัสดุหายาก มีค่าและขนาดใหญ่ อันเป็นเลิศได้ พระมหากษัตริย์เท่านั้นที่ทรงกระทำได้เพราะทรงมีพระราชอำนาจและพระราชทรัพย์ ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นเอกอัครอุปถัมภ์ของพระพุทธศาสนาและผู้ปกครองอาณาจักรควบคู่กัน

⁴⁵ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, “ความคิดเรื่องพุทธราชาในวรรณคดีไทย,” ใน วรรณลดา: รวมบทความวิจัยและบทความวิชาการภาษาและวรรณคดีไทย, หน้า 15-56.

⁴⁶ Siriporn Dabphet, “State and Religious Ideology in Nineteenth-Century Thailand,” *Secularization, Religion and the State* (Tokyo: The University of Tokyo Center for Philosophy, 2010), p. 54.

⁴⁷ ญาณสังวร, สมเด็จพระ สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), *ทศบารมี ทศพิธราชธรรม*, หน้า 93.

⁴⁸ พริยะ ไกรฤกษ์, *ลักษณะไทย เล่ม 1 พระพุทธปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย* (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)), 2551, หน้า 45.

นอกจากนี้ การบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์เทียบเท่ากับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นการเลียนแบบพระจริยวัตรของพระโพธิสัตว์และทรงปฏิบัติสืบทอดกันมา เช่น พระมหากษัตริย์ไทยทรงบำเพ็ญทานบารมี โดยจัดให้มีการเทศน์มหาชาติ แล้วพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ ให้เป็นทานแก่ชนพระเวสสันดร เห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงเลือกคุณลักษณะอันเลิศของพระเวสสันดรมาแสดงพระองค์ในฐานะพระโพธิสัตว์ ดังที่อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล กล่าวว่

ถึงแม้ว่าการบริจาคข้างปัจเจกของพระเวสสันดรจะถูกมองว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องและขัดแย้งกับสถานภาพและหน้าที่ของพระองค์ที่ทรงเป็นกษัตริย์ครองกรุงสีพี ไม่ควรจะพระราชทานช้างคู่บุญคู่แผ่นดินแก่บ้านเมืองอื่น แต่สังคมไทยมิได้เลือกเอาการกระทำหรือคุณลักษณะข้อนี้ของพระเวสสันดรมาใช้ แต่เลือกคุณสมบัติความเป็นผู้มีจิตใจเสียสละ บำเพ็ญทานบารมีด้วยการบริจาคทานอย่างกว้างขวางไม่มีข้อจำกัด มีบุญบารมีอันยิ่งใหญ่ในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้จะสำเร็จพระโพธิญาณ มาแสดงพระองค์และพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์⁴⁹

การนำแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาไปปรับใช้ในสถาบันการปกครองของไทยจึงทำให้พระมหากษัตริย์ไทยทรงสำแดงพระองค์ทั้งพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าไปพร้อมกันและทรงปฏิบัติพระราชกรณียวัตรแก่ชนพระโพธิสัตว์สืบทอดกันมาในแต่ละยุคสมัยดังกล่าวมาแล้ว

7.2 ภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหาชาติคำหลวง

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้าในสังคมไทยและความเห็นของนักวิชาการพบว่ากวีเลือกนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของตัวละครพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงเพื่อซ่อนภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไว้อีกชั้นหนึ่ง โดยมีนัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สอดคล้องกับภาพพุทธราชาและพระโพธิสัตว์ราชาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง*

ผู้วิจัยเห็นพ้องกับความเห็นของนักวิชาการดังที่นิยะดา เหล่าสุนทร ยกข้อความและคำเรียกพระพุทธเจ้าในประชุมชาดกในนครกัณฑ์มาสนับสนุนความคิดว่าเรื่องของพระเวสสันดรผู้บำเพ็ญทานบารมีและมีศีลบริสุทธิ์ ไม่ใช่เรื่องราวของบุคคลอื่นไกล แต่เป็นเรื่องของ “พระบรมไตรโลกยนาถ” ติความว่าเป็นพระพุทธเจ้า หรือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้⁵⁰ ดังนี้

⁴⁹ อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล, “ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา,” หน้า 272.

⁵⁰ นิยะดา เหล่าสุนทร, “มหาชาติคำหลวง : การศึกษาเชิงประวัติ,” ใน พินิจวรรณการ : รวมบทความวิจัยด้านวรรณคดีและภาษา (กรุงเทพมหานคร: แมคคาผาง, 2542), หน้า 42.

ส่วนพระแพศยันดรราช อนุชนอยู่ในทศชาติว่าทานบารมีศีลบริสุทธิ์
น อณโฎ ปุคฺคโล ไซบุทคฺคฺลฺผู้อื่นผู้ไกล อหฺ เอว คือพระบรมไตรโลกยนาถ
ตถาคต⁵¹

สมบัติ จันทรวงศ์ ศึกษา*มหาชาติคำหลวง* ในฐานะตัวบททางการเมือง เห็นว่าการทำให้
เวสสันดรชาดกเป็นชาดกประจำชาติไทยน่าจะมีเหตุผลอื่นในการแปลแต่งนอกเหนือจากความเชื่อว่า
มหาชาติเป็นเรื่องชาติอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า กวีมีวิธีการสอดแทรกศาสนาเข้ากับการเมืองหลาย
ระดับ ดังนี้ ประการแรก ในกัณฑ์ทศพรและนครกัณฑ์ กวีใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าและพระเวสสันดร
ซึ่งตรงกับพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ประการที่สอง ต้นกำเนิดของเรื่อง*มหาชาติ*
*คำหลวง*เกิดจากความไม่เข้าใจภารกิจอันสูงส่งของผู้ปกครองซึ่งเป็นเรื่องนอกเหนือความเข้าใจของ
สามัญชน 2 ระดับ คือ ระดับของสังคมใหญ่ ชาวสีพีไม่เข้าใจการบริจาคตานของพระเวสสันดร
แต่กลับส่งเสริมบารมีของพระเวสสันดรว่าผู้ปกครองเป็นฝ่ายถูก แสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องบุญบารมี
ในชาติก่อนกับอำนาจของพระมหากษัตริย์ และระดับของครอบครัว นางอมิตตดาบิบบังคับให้ชูชกไป
เขาวงกตทำให้เห็นภาพของพระนางมัทรีที่อยู่ในโอวาทของสามีอย่างเคร่งครัดและมีส่วนช่วยให้
พระเวสสันดรบรรลุการบำเพ็ญบารมีสูงสุด⁵²

สมบัติอธิบายแนวคิดใน*มหาชาติคำหลวง* จากหลักฐานเดียวกับที่นิยะดา เหล่าสุนทรว่ามีนัย
บ่งชี้ความสัมพันธ์ระหว่างการเป็นพระพุทธเจ้า (Buddhahood) และการเป็นกษัตริย์ (kingship) ของ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งไม่เคยมีพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาหรือสมัยสุโขทัยพระองค์ใดมี
พระนามสื่อถึงการเป็นพระพุทธเจ้าเช่นนี้มาก่อนสมัยของพระองค์⁵³

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁵¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1* (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), หน้า 324.

⁵² สมบัติ จันทรวงศ์, “มหาชาติคำหลวง: ความหมายทางการเมือง,” ใน *บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรม การเมืองและประวัติศาสตร์* (กรุงเทพมหานคร: คบไฟ, 2540), หน้า 258-276.

⁵³ Sombat Chantornvong, “Religious Literature in Thai Political Perspective: The Case of the Maha Chat Kamluang,” *Essays on literature and society in Southeast Asia : political and sociological perspectives* (Kent Ridge: Singapore University Press, 1981), p. 196.

พระนามของพระมหากษัตริย์ไทยสมัยก่อนหน้าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังนี้ สมัยสุโขทัย ได้แก่ สมัยอยุธยา ได้แก่ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบานเมือง พ่อขุนรามคำแหง พระยาเลอไทย พระยาจันทน์ถม พระมหาธรรมราชาที่ 1 พระมหาธรรมราชาที่ 2 พระมหาธรรมราชาที่ 3 พระมหาธรรมราชาที่ 4 สมัยอยุธยา ได้แก่ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สมเด็จพระรามศวร สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 สมเด็จพระเจ้าทองล้าน สมเด็จพระรามราชาธิราช สมเด็จพระอินทราชา สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2

หม่อมราชวงศ์ศุภวดี เกษมศรี เห็นว่าพระนามของพระพุทธเจ้าในเนื้อความทำนุรกันท์ใช้ตรงกับสร้อยพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเป็นธรรมราชาอย่างสมบูรณ์⁵⁴

จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์ มีข้อสังเกตบางประการจากวิธีการแปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง*ว่ากวีพยายามสอดแทรกสาระบางอย่างนอกเหนือไปจากความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น การกล่าวถึงบรรยากาศในเมืองเจตราชวามังคังรุ่งเรืองน่าจะเป็นความพยายามสอดแทรกความเป็นอยู่ของบ้านเมืองในสมัยที่กวีแปลแต่ง โดยมุ่งหมายเพิ่มความเป็นอยู่ชุกชุมในเนื้อเรื่องเพื่อเหตุผลบางประการ⁵⁵ และกล่าวว่า*มหาชาติคำหลวง*เป็นสื่อซึ่งทำให้เกิดการรับรู้ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเปรียบเสมือนพระเวสสันดรผู้มากด้วยทานบารมี⁵⁶

ผู้วิจัยยังเห็นด้วยกับคำกล่าวของทองดี ปิงใจ ที่ว่าการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นการนำบารมีมาคานกับอำนาจ มีผลทำให้เกิดความสงบสุขในสังคม เช่น การหล่อพระโพธิสัตว์ 500 พระชาติเป็นการสร้างทานบารมี การรักษาศิลปเป็นศิลปบารมี การเสด็จออกผนวชเป็นการสร้างเนกขัมมบารมี การพระราชนิพนธ์*มหาชาติคำหลวง*เป็นการสร้างปัญญาบารมีและวิริยบารมี เป็นต้น⁵⁷

นอกจากนี้ ผาสุข อินทราวุธ กล่าวว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสนพระราชหฤทัยเรื่องการสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ที่มีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมายจึงเปรียบพระองค์เองเหมือนพระโพธิสัตว์⁵⁸

จากความเห็นของนักวิชาการที่เห็นตรงกันเรื่องนัยสำคัญในการแปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง* และการสั่งสมบารมีของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะพระโพธิสัตว์ ตลอดจนจากการศึกษาภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง* พบว่าพระเวสสันดรทรงเป็นกษัตริย์ที่บำเพ็ญ

⁵⁴ศุภวดี เกษมศรี, “500 ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ,” ใน *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลิตและผลงานคัดสรร* (กรุงเทพมหานคร: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2552), หน้า 99.

⁵⁵จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์, “มหาชาติคำหลวง: การแปลเพื่อการรับรู้สาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), หน้า 207-208.

⁵⁶จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์, “มหาชาติคำหลวง : วรรณคดีเอกสมัยอยุธยาตอนต้น,” (*วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ ม.ทักษิณ* 6,1 (เมษายน-กันยายน 2554): 103-131.

⁵⁷ทองดี ปิงใจ, “พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในอาณาจักรอยุธยา รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.1991-2171),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), หน้า 70.

⁵⁸โครงการเงินศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, *โพธิสัตว์บารมีกับสังคมไทยในสหัสวรรษใหม่*, หน้า 126.

บารมีมามากและจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าตามคติเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาผ่านการใช้คำเรียกและความเปรียบพระเวสสันดรกับพระพุทธเจ้าในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยขอแสดงภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน*มหาชาติคำหลวง*เพื่อสนับสนุนข้อคิดเห็นดังกล่าวให้เห็นจริง

ใน*มหาชาติคำหลวง* กัณฑ์ที่ 1-7 กวีใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่สื่อความว่าพระเวสสันดรทรงมีพระราชฐานะเป็นพระพุทธเจ้าทางหนึ่งและเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกทางหนึ่ง โดยนำส่วนใดส่วนหนึ่งของคำ “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” มาประกอบกันและเลือกใช้คำที่หมายถึงผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลกเพื่อใช้เรียกพระเวสสันดร

คำว่า “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” มาจากคำว่า บรม + ไตร + โลก + นาถ มีความหมายดังต่อไปนี้

“สมเด็จพระ” หมายถึง น. ยศหรือบรรดาศักดิ์อย่างสูงของเจ้านาย ขุนนางและพระสงฆ์ ใช้นำหน้าชื่อฐานันดรศักดิ์โดยกำเนิดหรือได้รับแต่งตั้ง⁵⁹

“บรม” หมายถึง ว. อย่างยิ่ง, ที่สุด (มักใช้นำหน้าคำที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระเจ้าแผ่นดิน และพระอัครมเหสี เป็นต้น เพื่อแสดงพระเกียรติยศยิ่งใหญ่) เช่น บรมศาสดา บรมบพิตร บรมราชินี บรมมหाराชวัง⁶⁰

“ไตรโลก” หมายถึง น. โลกทั้ง 3 ทางพระพุทธศาสนา หมายความว่า กามภพ คือภพของผู้ที่ติดอยู่ในกามตั้งแต่ฉกามาพจรลงมาถึงนรกภูมิ รูปภพ คือ ภพของพรหมที่มีรูป และอรุภพ คือ ภพของพรหมที่ไม่มีรูป ทางวรรณคดีมีความถึง สวรรค์ มนุษย์โลก บาดาล, ตรีภพ ไตรโลก ไตรภพ หรือไตรภูมิ ก็ว่า⁶¹

ในทางโลก ความหมายของคำว่า “ไตรโลกนาถ” หรือ โลก 3 หมายถึง สวรรค์ มนุษย์และบาดาล

ในทางธรรม *อรรถกถาขุททกนิกาย พุทธวงศ์* คำว่า “ไตรโลกนาถ” หรือโลกสาม หมายถึง สังขารโลก (โลกคือสังขาร ได้แก่สภาวะธรรมทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย) สัตว์โลก (โลกคือหมู่สัตว์) โอกาสโลก (โลกอันกำหนดด้วยโอกาส, โลกอันมีในอวกาศ, จักรวาล)⁶²

⁵⁹ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), หน้า 1167.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 650.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 521.

⁶² *พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2* (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 36.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตก อรรถกถาโลกสูตร โลกสาม ได้แก่ 1. สัตวโลก (หมู่มสัตว์ทั้งหลายที่เนื่องด้วยอินทรีย์ที่เป็นไปด้วยสามารถแห่งการสืบต่อแห่งรูปธรรม อรูปธรรมและทั้งรูปธรรมและอรูปธรรม) 2. โอกาสโลก (โลกที่แยกประเภทออกไปเป็นพื้นดินและภูเขาเป็นต้น) 3. สังขารโลก (ชั้นทั้งหลายในโลกทั้งสอง)⁶³

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค พระพุทธเจ้าทรงเป็นอริยะในโลกทั้งปวง ได้แก่ เทวโลก มารโลกและพรหมโลก⁶⁴

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ โลกสาม ได้แก่ 1. สังขารโลก โลกคือสังขาร 2. สัตวโลก (โลกคือหมู่มสัตว์) 3. โอกาสโลก (โลกคือแผ่นดิน) อีกนัยหนึ่ง 1. มนุษยโลก โลกมนุษย์ 2. เทวโลก โลกสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น 3. พรหมโลก โลกของพระพรหม⁶⁵

“นาถ” หมายถึง น. ที่พึง, ผู้เป็นที่พึง เช่น โลกนาถ⁶⁶

“สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” หมายถึง ผู้เป็นที่พึงยิ่งในโลกทั้งสาม หมายถึงพระพุทธเจ้าก็ได้ อาจหมายถึงพระโพธิสัตว์โลเกศวร ผู้มีคุณสมบัติแห่งตรีมูรติหรือเป็นคุณศัพท์แสดงคุณลักษณะที่ใช้เรียกพระศิวะ⁶⁷ แต่จากการแปลแต่งของกวีในมหานิทาติคำหลวงว่าเรื่องของพระเวสสันดร คือเรื่องราวของพระบรมไตรโลกยนาถตถาคตหรือพระพุทธเจ้า คำว่า “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” ในมหานิทาติคำหลวงจึงเป็นคำที่ใช้เรียกพระคุณสมบัติและคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า

ในมหานิทาติคำหลวง กัณฑ์ที่ 1-7 พบคำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ 2 ใน 7 กัณฑ์ ดังต่อไปนี้

⁶³ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตก เล่ม 1 ภาค 4 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 515.

⁶⁴ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม 5 ภาค 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 422.

⁶⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์, 2546), หน้า 217.

⁶⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, หน้า 621.

⁶⁷ จันทร์ฉาย ภัคธิดม, รายงานการวิจัย การวิเคราะห์พระบรมนามาภิไธยในสมัยอยุธยา : การสืบค้นและความหมาย (ม.ป.ท., 2532), หน้า 216-217.

ตาราง 29 คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

คำเรียกพระเวสสันดร ที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	พบในกัณฑ์
พระหน่อโลกนาถ	ทานกัณฑ์
เจ้าจอมไตร	จุลพน
พระตรีโลกेश্বর	ทานกัณฑ์

กลวิธีการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผ่านคำเรียกพระเวสสันดร ประกอบด้วยคำเรียกพระเวสสันดรที่กวีเปลี่ยนความจากบทบาลีและคำเรียกพระเวสสันดรที่กวีขยายความจากบทบาลี

7.2.1 ในคำเรียกพระเวสสันดรที่กวีเปลี่ยนคำจากในบทบาลี

คำเรียกพระเวสสันดรที่กวีเปลี่ยนความจากบทบาลี หมายถึง การเปลี่ยนคำเรียกพระเวสสันดรที่ปรากฏในบทบาลีเป็นคำเรียกอื่น ดังตัวอย่างในทานกัณฑ์

มหาสตุตสส จตุลินชวยุตต์ อลงกตรถิ อาเนตวา ราชทวาเร จปยีสู ชาวผู้
 หนักงานทั้งหลาย ก็นำถวายนลงกต รถอำไพรุไพฑูรย์ ทยมศูรแสนพชาติ ไว้แพบ
 ราชทวารนิเวศน์ เพื่อพระตรีโลกेश্বর แก่นกษัตริ ๖ ทรงเมื่อนั้น ๖⁶⁸

บทบาลี “มหาสตุตสส จตุลินชวยุตต์ อลงกตรถิ อาเนตวา ราชทวาเร จปยีสู”
 “อาเนตวา” หมายถึง นำไปแล้ว “อลงกตรถิ” หมายถึง ซึ่งรถที่ตกแต่งแล้ว “มหาสตุตสส จตุลินชว
 ยุตต์” หมายถึง อันเทียมด้วยม้าสินธพทั้ง 4 ของพระมหาสัตว์ “จปยีสู” หมายถึง ตั้งไว้แล้ว
 “ราชทวาเร” หมายถึง ที่ประตูของพระราช

ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลแต่งบทบาลี “มหาสตุตสส” แปลว่า ของพระมหาสัตว์
 เปลี่ยนเป็นพระตรีโลกेश্বরเพื่อแสดงพระคุณสมบัติของพระเวสสันดร คำว่า “พระตรีโลกेश্বর”
 มาจาก ตรี + โลก + อิศวร หมายถึง พระผู้เป็นใหญ่ในสามโลก แม้ความหมายของคำเป็น
 คุณลักษณะของพระอิศวร แต่ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง พระพุทธเจ้า การแสดงพระคุณสมบัติ
 ของพระเวสสันดรคล้ายคลึงกับพระพุทธเจ้าและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงเป็นเครื่องยืนยันว่ากวี

⁶⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 102.

ต้องการแทรกความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีลักษณะดังพระพุทธเจ้าและมีพุทธภาวะในการปกครองแผ่นดิน

7.2.2 ในคำเรียกพระเวสสันดรที่วิขยายความจากคำในตัวบทบาลี

คำเรียกพระเวสสันดรที่วิขยายความจากบทบาลี หมายถึง การใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่ไม่ปรากฏในบทบาลี แต่ก็แปลแต่งโดยทราบอยู่แล้วว่าเนื้อความนั้น ๆ กล่าวถึงพระเวสสันดร ซึ่งเป็นกลวิธีที่พบมากที่สุดในมหานิทาติคำหลวง กัณฑ์ที่ 1-7

ตาราง 30 กลวิธีใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่วิขยายความจากบทบาลี

มหานิทาติคำหลวง	เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร
โส มาตาปิตุน์ วสนภูจ้าน โอลเกลสิ จึงพระหน่อ โลกนาถ ก็เมอลนิวาศนวรสถาน เจ้าจอมปราณ ทั้งสอง ⁶⁹	พระองค์ทอดพระเนตรสถานที่ประทับแห่ง พระราชบิดาราชมารดาฯ ⁷⁰

เมื่อเปรียบเทียบมหานิทาติคำหลวงกับเวสสันดรชาดก ฉบับชินวร “มาตาปิตุน์” หมายถึงของบิดามารดา “วสนภูจ้าน” หมายถึง ซึ่งที่เป็นที่อยู่ “โอลเกลสิ” หมายถึง แลดูแล้ว รวมความได้ว่า (พระเวสสันดร) นั้นแลดูแล้วซึ่งที่เป็นที่อยู่ของมารดาบิดา

ในมหานิทาติคำหลวง คำเรียกพระเวสสันดร “หน่อโลกนาถ” หมายถึง ผู้มีเชื้อสายของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่งของโลก การใช้คำเรียกพระเวสสันดรดังกล่าวแม้เป็นคำเรียกพระโพธิสัตว์ แต่ก็เกิดประกอบขึ้นจากส่วนหนึ่งของพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสื่อถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้อีกทางหนึ่ง

ตสสาวิหุเร โปกฺขรณิ สระเบชฺชรณิ ไกล้กุฎีเจ้าจอมไตร⁷¹

จากตัวอย่างในกัณฑ์จุลพน บทบาลี “ตสสาวิหุเร โปกฺขรณิ” คำว่า “โปกฺขรณิ” (อันว่าสระโปกฺขรณิ) “อวิหุเร” (ในที่ไม่ไกล) “ตสส” (แห่ง (...)) นั้น รวมความแล้วหมายถึง ในที่ไม่ไกลจาก (อาศรม) มีสระโปกฺขรณิ

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

⁷⁰ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, เวสสันดรชาดก: ฉบับชินวร, หน้า 74.

⁷¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, “มหานิทาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 153.

ในมหานิทานคำหลวง กวีเรียกพระเวสสันดรว่า “เจ้าจอมไตร” คำว่า “จอมไตร” หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ในโลกสาม โดยมากหมายถึงพระพุทธเจ้าหรือพระอิศวร (ตัดมาจากจอมไตรโลกหรือจอมไตรภพ)⁷² ในที่นี้ หมายถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นความหมายใกล้เคียงกับพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เห็นได้ว่าในมหานิทานคำหลวง การเลือกเรื่องเวสสันดรชาดกอันเป็นเรื่องพระชาติสุดท้ายของ พระโพธิสัตว์ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การเลือกตัวละครพระเวสสันดร พระโพธิสัตว์ผู้โดดเด่น เรื่องทานบารมีผ่านกลวิธีการใช้คำเรียกพระเวสสันดรอันหมายถึงพระผู้เป็นที่พึ่งและยิ่งใหญ่ในสาม โลก ซึ่งตีความได้ 2 ลักษณะ กล่าวคือ กวีต้องการนำเสนอลักษณะของพระเวสสันดรว่าทรงเป็นผู้มี คุณสมบัติดังพระพุทธเจ้าประการหนึ่งและตีความได้ว่าเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกประการ หนึ่ง คำเรียกเหล่านี้สะท้อนพระลักษณะของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ เป็นมนุษย์พิเศษอันเป็นตัวแทนและมีคุณสมบัติเทียบเท่าพระพุทธเจ้า จึงเป็นไปได้ว่ากวีต้องการแฝง นัยยกย่องและเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ส่วนคำเรียกพระเวสสันดรที่ตรงกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยตรง ปรากฏในมหานิทาน คำหลวง กัณฑ์ที่ 8-13 โดยเฉพาะในนครกัณฑ์ มีประชุมชาดกระบู้ว่าตัวละครใดกลับชาติมาเกิดเป็น ใคร กวีอาศัยความเชื่อเรื่องการกลับชาติมาเกิดว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือ พระเวสสันดรผู้จะ มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

เมื่อพิจารณาคำเรียกพระเวสสันดรในมหานิทานสำนวนอื่น ผู้วิจัยพบว่ากวีไม่นิยมใช้คำเรียก พระเวสสันดรที่หมายถึงพระพุทธเจ้าและผู้เป็นที่พึ่งอันยิ่งใหญ่ในสามโลก เนื่องจากพระเวสสันดรทรง มีสถานภาพเป็นพระโพธิสัตว์ที่กำลังบำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า กวีนิยมใช้คำเรียก พระเวสสันดรที่หมายถึงพระโพธิสัตว์ ผู้สืบเชื้อสายหรือหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้า ผู้มีบุญญาบารมี และกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่องและสถานภาพของตัวละครพระเวสสันดร ดังตาราง ต่อไปนี้

⁷²ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, หน้า 306.

ตาราง 31 คำเรียกพระเวสสันดรในมหาชาติสำนวนอื่น

กาพย์มหาชาติ ⁷³	ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ⁷⁴	มหาเวสสันดรชาดกพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ⁷⁵	มหาชาติพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ⁷⁶
-พระบรมนารถเรนทร์สูรผู้ทรงศักดิ์ เป็นที่พึ่งพำนักนี้ทุกฝูงสัตว์	-หน่อพุททางกูร	-หน่อพระชินสีห์โมลีโลก	-สมเด็จพระวิสุทธิพงศ์ภูวนารถ
-พระโพธิสัตว์	-พระโพธิสัตว์	-หน่อพุททางกูร	-สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์
-พระจอมจักร	-หน่อพระศาสดา	-พระบรมพุททพงศ์โพธิญาณ	-สมเด็จพระเจ้าสีพีบรมกษัตริย์
-สมเด็จพระจอมจักรพาหุเพสสันดร	-พระบรมพุททพงศ์โพธิญาณ	-สมเด็จพระบรมหน่อพุททางกูร	-สมเด็จพระเจ้าสีพีเพสสันดรบรมโพธิสัตว์
-สมเด็จพระมิ่งโมฬีจุฬาโลกย์อันจะล่วงลจากโอมสงสาร	-พระเวสสันดรมหาสมมุติวงศ์	-พระเวสสันดรบวรราชวงศ์ผู้ดำรงพิภพพสุธา	-สมมุติเทวราชบรมนารถชาวสีพีผู้เลิศไกร
-หน่อนครีราชวงศ์	-หน่อพระชินศรีโมลีโลก	-มหาสมมติราชวงศ์ทรงพระนามพระเวสสันดรยอดกษัตริย์	-สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์บุรุษรัตนพิเศษเพสสันดร
-สมเด็จพระบรมนารถหน่อมุณี	-สมเด็จพระบรมนราพิสุทธิ์พุททางกูร	-สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์	-สมเด็จพระเวสสันดรมหาปุริโสดมบรมโพธิสัตว์
-พระบรมนารถราชสามี	-พระบรมราชพุททพงศ์ผู้ทรงญาณ	-สมเด็จพระบรมชัตติยพงศ์พิชิตโมลีศรีสุริยเวศเวสสันดร	-สมเด็จพระมหากษัตริย์ผู้เลิศลบลอกพิภพสีพีเวสสันดร
-พระบรมนารนริศร	-พระเวสสันดรบวรราชนาถา	-พระเวสสันดรพุททพงศ์ผู้ทรงพระปรีชา	-สมเด็จพระบรมนเรศวรเวสสันดร
-พระหน่อรัตนเรืองโลกย์	-จอมประขามหาเวสสันดรดิลก	-พระพงศ์ภานุมาศมิ่งมโหศวรรย์พระเวสสันดรฤษี	
-พระหน่อณฤบดีดวงกษัตริย์			
-สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์	-สมเด็จพระจตุลยเดช		

⁷³ กาพย์มหาชาติ (พระนคร : คลังวิทยา), 2507.

⁷⁴ มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา), 2509.

⁷⁵ ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, มหาเวสสันดรชาดก (เว้นกัณฑ์ทานกัณฑ์ ชุกก มหาพนกุมาร มัทธิ และมหาราช) (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก), 2538

⁷⁶ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, มหาชาติพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย), 2508.

ภาพพิมพ์มหาชาติ ⁷³	ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ⁷⁴	มหาเวสสันดรชาดกพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ⁷⁵	มหาชาติพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ⁷⁶
<ul style="list-style-type: none"> -พระมิ่งมณีหน่อกษัตริย์ -พระเจ้าจอมจักรพรรดิ พงษ์ผู้ผ่านฟ้า -สมเด็จพระบรมกษัตริย์ ธิเบศร์เวสสันดร -พระมหาสัตว์ผู้ประเสริฐ -พระมูณีหน่อกษัตริย์ -พระจอมราชเริงพระยศ -พระเกษแก้วกษัตรา -สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ผู้แสวงอรรถจรรยา 	เวสสันดรชาดก		

ดังที่กล่าวแล้วว่าภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน*มหาชาติคำหลวง*เกิดจากกลวิธีการใช้คำเรียกพระเวสสันดร ซึ่งหมายถึงผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลกด้วยการประกอบคำเรียกจากคำว่า “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงศึกษาภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจากยวนพ่ายโคลงฉันท์ ซึ่งเป็นวรรณคดียพระเกียรติที่แต่งขึ้นสมัยอยุธยาตอนต้น รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ* เนื่องจากภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในยวนพ่ายโคลงฉันท์น่าจะเป็นภาพที่ใกล้เคียงกับความเชื่อในสมัยนั้น⁷⁷ และศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์เพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่ากวีต้องการสร้างภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน*มหาชาติคำหลวง*จริง

* *ยวนพ่ายโคลงฉันท์* ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและสมัยที่แต่งแน่ชัด นักวิชาการตั้งข้อสันนิษฐานไว้ 2 ประการ ได้แก่ 1. เชื่อว่า *ยวนพ่ายโคลงฉันท์* แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เช่น พระบริหารเทพธานี พลตรี ม.ร.ว. ศุภวัฑฒย์ เกษมศรี และ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต 2. เชื่อว่าแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ และ ลลนา ศิริเจริญ

ปัทมา ทีฆประเสริฐกุล, “ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ไทยในวรรณคดีสมัยอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), หน้า 28-32.

⁷⁷ ประทีป ชุมพล, *ตำราการศึกษายวนพ่ายโคลงฉันท์* (กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), หน้า 240.

ผู้วิจัยพบว่าใน *ยวนพ่ายโคลงดั้น* และเอกสารทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ *ศิลาจารึกวัดจุฬามณี*⁷⁸ *กฎมณเฑียรบาล*⁷⁹ *พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ*⁸⁰ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีภาพพระโพธิสัตว์ ดังนี้

ใน *ยวนพ่ายโคลงดั้น* กวีแสดงการอุปติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงกำเนิดมาเพื่อสั่งสมพระโพธิญาณ มีพระเกียรติยศเทียบเท่าฟ้า ผืนดินและแผ่นฟ้าชื่นชมพระยศของพระองค์ผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ทรงมาสั่งสมพระบารมีหรือกุศลบุญให้เต็ม ผู้ใดจะแข่งกับพระองค์หรือขัดข้องให้ไปดุกก็จจะรู้แจ้งเอง

พระมายศยั้งฟ้า	ดินชม ชื่นแฮ
มาแต่งไตรรัตนเรื่อง	รอบหล้า
<u>พระมาสมสภาร</u>	<u>เพญโพธิ ใสแฮ</u>
ใครแข่งใครช้องถ้า	ถ่องเอง ⁸¹

หลังจากพระราชมารดาสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งพระราชหฤทัยละบาปและแสวงบุญ การโปรด ฯ ให้พระราชโอรสเสด็จไปนิมนต์พระสงฆ์ผู้ปราศจากกิเลสจากลังกา แสดงความเลื่อมใสศรัทธาที่จะให้พระพุทธศาสนาประดิษฐานอย่างมั่นคงในกรุงศรีอยุธยา ความตั้งพระราชหฤทัยสละทางโลกกอบปรักการเอาพระราชหฤทัยใส่ในกิจการด้านศาสนาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงแสดงให้เห็นความปรารถนาพระโพธิญาณของพระองค์อย่างแจ่มชัด ดังนี้

แกลงปางจอมนารณน้อม	ใจหวัง
สวะบาปแสวงบุญบทธ	ที่แล้ว
ปางบุตรท่านท้าวลึง	กาทวิป
เชิญช่วยสงฆ์ผู้แผ้ว	เกลศไกล ฯ ⁸²

⁷⁸ *ศิลาจารึกวัดจุฬามณี* สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2223 สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เป็นผู้พบ ขณะเสด็จตรวจราชการกระทรวงมหาดไทยที่พิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. 2450

⁷⁹ *กฎมณเฑียรบาล* เป็นนิติราชศาสตร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ไม่ทราบแน่ชัดว่าเขียนขึ้นเมื่อไร กฎมณเฑียรบาลฉบับเก่าที่สุดที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันคือ ฉบับที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2011 วรพร ภูพงศ์พันธุ์, “กฎมณเฑียรบาลในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาถึง พ.ศ. 2348,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 38.

⁸⁰ *พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ* เป็นพระราชพงศาวดารที่เรียบเรียงขึ้นในสมัยอยุธยา ในบานแพนงของพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เป็นหนังสือฉบับหลวง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีรับสั่งให้แต่งขึ้น เมื่อวันที่ 4 ฯ 125 ค่ำปีวอกโทศก จุลศักราช 1042 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าเนื้อเรื่องและศักราชแม่นยำ และทรงเชื่อว่าศักราชที่ลงไว้ถูกต้องตามจริง

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ (นันทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2547), หน้า (5)-(9).

⁸¹ ศิลปากร, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “ยวนพ่ายโคลงดั้น,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 332.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 347.

ในยุวนพ่ายโคลงดั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมในฐานะธรรมราชา ความว่า “ทศพิธธรรมโมชแท้ ทศลกนธ”⁸³ และปกครองบ้านเมืองโดยธรรม “พระมาก่อธรรมมาครองโลกย”⁸⁴ พระองค์ทรงบำเพ็ญทศบารมีเพื่อบรรลुพระโพธิญาณ “ทศบารมีสรรเพชญ์ก่อกลพ้อ”⁸⁵ ทรงมีเมตตาอันเลิศ มีพระราชหฤทัยมั่นคงในการทำนุบำรุงประชาราษฎร์ เป็นเอกในการแก้กฏสรรพสัตว์ให้หมดทุกข์ ความว่า “เอกสัตว์เกื้อให้ ส่างคัลย ฯ”⁸⁶

ในยุวนพ่ายโคลงดั้นและเอกสารทางประวัติศาสตร์ การบำเพ็ญบารมีที่เห็นเด่นชัดของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ ทานบารมีและเนกขัมมบารมี

1) ผู้บำเพ็ญทานบารมี ในยุวนพ่ายโคลงดั้นแสดงพระราชกรณียกิจสำคัญของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเรื่องการบำเพ็ญทาน ดังนี้

ก. การพระราชทานพระราชทรัพย์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระราชทานพระราชทรัพย์แก่ข้าราชการบริพารเทียบได้กับการทำสัตตศกมหาทานของพระเวสสันดร ความว่า

แกลงปางธรรมิครเจ้า	จอมปราณ
เสด็จล่องบเกรงกรุง	ท้าวดำ
แกลงปางเมื่อพระทาน	อุปโภค นันนนา
<u>แลสิ่งแลร้อยท้าว</u>	<u>แม่ผล ฯ</u> ⁸⁷

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระราชทานเครื่องใช้สอยสิ่งละ 100 แก่ข้าราชการบริพารเมื่อครั้งเสด็จกรีธาทัพติดตามข้าศึกเลยชัชนาขึ้นไป คำว่า “แม่ผล” หมายความว่าพระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อบำรุงขวัญและช่วยเหลือราษฎรอย่างละ 100 เป็นการเพิ่มพูนทานบารมีและกุศลแผ่ขยายอย่างกว้างขวาง ผู้วิจัยเห็นว่าพระราชทานเครื่องใช้สอยสิ่งละ 100 น่าจะเป็นการทำทานครั้งใหญ่ เช่นเดียวกับการทำสัตตศกมหาทานของพระเวสสันดร นอกจากนี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังทรงรอบรู้วรรณะ 4 และบำรุงเลี้ยงไว้ ความว่า “แจ้งจตุรพรค พ้อลียง”⁸⁸ แสดงให้เห็นพระเกียรติคุณเรื่องการบำเพ็ญทานแก่พสกนิกรทุกหมู่เหล่าได้เป็นอย่างดี

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 339.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 340.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 319.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 336.

ข. การสร้างศาสนสถาน ในยุวนพ่ายโคลงดั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรด ฯ ให้สร้างพระอวาศและพระราชทานชื่อว่าวัดพุทไธสวรรย์⁸⁹ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญ พระราชกุศลและพระราชกรณียกิจสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ในยุวนพ่ายโคลงดั้น นอกจากพระราชจริยวัตรอันงดงามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่นำเสนอภาพผู้บำเพ็ญทานบารมีและเนกขัมมบารมีแล้ว กวีนำเสนอลักษณะพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะธรรมราชาผู้เป็นที่พึ่งของผู้ยากไร้เฉื่อยใจและผู้มีบุญญาบารมีสูงส่ง เช่น ทรงเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อย่างพระกรรณ “พระทรงปรตยาคพิยง พระกรรณ”⁹⁰ พระราชหฤทัยเปรียบกับกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวและลึกความว่า “พระทฤทยทยมสินธุ์ ช่วยซึ้ง”⁹¹ ทรงนำร่มเย็นมาสู่แผ่นดิน “ร้อยพิภพเหลือมลล้า อยู่เย็น”⁹² ทรงบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน “ประหารทุกข์ให้เกษย ไชยเกษตรให้เกษม เปรมใจราษฎร์นิกร”⁹³ เรื่องราวของพระองค์เป็นที่เลื่องลือทั่วฟ้าและดิน “ชยชยณฤเบนทราทรงเดช ฤกลงดินฟ้าฟุ้งข่าวจร”⁹⁴ ทรงเป็นที่ยกย่องสรรเสริญและนับถือในหมู่มนุษย์ สัตว์ และเทวดา “พระมาแมนสาธูสร้อง ถวายพรเพิ่มแฮ”⁹⁵ “ทุกทั่วดินบนเกรง กราบเกล้า”⁹⁶ ทรงทำให้โลกทั้งสามผ่องแผ้ว “มาทยบมาทบแผ้ว แผ่นไตร”⁹⁷ เห็นได้ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีพระเมตตากรุณาต่อประชาชนและปกครองแผ่นดินโดยธรรม พระองค์จึงทรงเป็นที่พึ่งของอาณาประชาราษฎร์เช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์

ในเอกสารประวัติศาสตร์นำเสนอภาพผู้บำเพ็ญทานบารมีและเนกขัมมบารมีของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผ่านพระราชกรณียกิจด้านการสงเคราะห์ราษฎรทุกหมู่เหล่าและการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ดังนี้

ก. พระราชทานพระราชทรัพย์ ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กล่าวถึงการพระราชทานพระราชทรัพย์แก่พระสงฆ์ พราหมณ์และวณิกของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังนี้

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 348.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 340.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 340.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 384.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 331.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 331.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 332.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

ศักราช 822 มะโรงศก (พ.ศ. 2003) เล่นการมหรสพฉลองพระแล
พระราชทานแก่สงฆ์แลพราหมณ์แลวณิกทั้งปวง⁹⁸

การพระราชทานพระราชทรัพย์แก่พระสงฆ์ พราหมณ์และวณิกแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงบำเพ็ญทานสงเคราะห์เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองและเพื่อความผาสุกของประชาชนตามจริยาคติของพระโพธิสัตว์ราชาอย่างแท้จริง

ข. สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัด ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงโปรดให้บำรุงพระพุทธศาสนา หล่อรูปพระโพธิสัตว์และสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี⁹⁹ แสดงให้เห็นพระราชศรัทธาและการบำเพ็ญทานเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองอย่างชัดเจน

ค. หล่อรูปพระโพธิสัตว์ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ ในปีศักราช 820 (พุทธศักราช 2001) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงบริจาคพระราชทรัพย์ปฏิสังขรณ์วัดครั้งใหญ่และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อรูปพระพุทธรูปเจ้า 500 ชาติ เป็นการฉลอง 2 สหัสวรรษพุทธศาสนา¹⁰⁰ ปัจจุบันพบพระโพธิสัตว์ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นจากวัดพระศรีสรรเพชญ์พระนครศรีอยุธยา

รูป 1 เคียรพระโพธิสัตว์จากวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา

1 ใน 550 ชาติ ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้สร้างขึ้นใน ปี พ.ศ. 2001 (ค.ศ. 1458)¹⁰¹

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-19.

⁹⁹ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า 21.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

¹⁰¹ พิริยะ ไกรฤกษ์, ลักษณะไทย เล่ม 1 พระพุทธปฏิมา อัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย, หน้า 403.

จากรูปเศียรพระโพธิสัตว์ที่พบในวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระโพธิสัตว์ทรงเครื่องมงกุฎอย่าง กษัตริย์และมีพระอุณาโลมอยู่ระหว่างพระขนง¹⁰² แสดงให้เห็นการเสวยพระชาติเป็นพระมหากษัตริย์ และได้มหาปุริสลักษณะของพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า รูปพระโพธิสัตว์อาจจะเป็น สัญลักษณ์แทนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้เปรียบพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์

2) ผู้บำเพ็ญเนกขัมมบารมี ใน *ยวนพ่ายโคลงดั้น* เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงออกผนวช ฝืนฟ้าและแผ่นดินสรรเสริญพระเกียรติคุณ ความว่า

แกลงปางไท่เรื่องรวจ	แรงกรรม
แผ่นมมนุษย์เปรมปราย	ดอกไม้
แกลงปางถ่วงบรรพชีย์	ทำอา อองคนา
<u>เพราะเพื่อพระเจ้าได้</u>	<u>ผนวชฟ้าดินยอ</u> ฯ ¹⁰³

กวีบรรยายว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงรุ่งโรจน์ด้วยแรงกุศลกรรม มนุษย์ปลื้มเปรม ภักดีและโปรยข้าวตอกดอกไม้ ทรงออกผนวชจนฟ้าดินสรรเสริญ การเสด็จออกผนวชของพระองค์ เป็นการสละทางโลกีย์ สรรพสิ่งบนฟ้าและแผ่นดินเป็นพยาน ต่างมาร่วมชื่นชมยินดีในการบำเพ็ญบารมีแสดงให้เห็นพระราชฐานะของพระองค์ที่สูงกว่ามนุษย์ สัตว์และเทวดา

นอกจากทานบารมีและเนกขัมมบารมีแล้ว ใน *ยวนพ่ายโคลงดั้น* กวียกย่องปัญญาบารมีของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพิเศษเพราะปัญญาบารมีเป็นธรรมสำคัญของพระโพธิสัตว์อันนำไปสู่ การรู้แจ้งด้วยพระองค์เองอย่างพระพุทธเจ้า กวีสรรเสริญพระสติปัญญาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงมีพระสติปัญญาดุจพระมโหสถ ทรงรู้แจ้งทางโลกในศิลปศาสตร์ ในทางธรรม ทรงหยั่งรู้โลกียธรรมและโลกุตตรธรรม ทรงรู้ธรรมและอธรรม ทรงรู้หลักการปกครอง ทรงล่วงรู้คุณและโทษทั้งปวง ทรงรู้แจ้งบาปบุญอย่างแม่นยำและได้ญาณประหนึ่งพระพุทธเจ้า กวียกย่องสมเด็จพระบรมไตร

¹⁰² การที่พระโพธิสัตว์มีอุณาโลม ในระหว่างคิ้วมีสีขาวอ่อนเหมือนบุยุผายเป็นเพราะเมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ในชาติ ก่อน ภพก่อนได้ประกอบกุศลกรรม คือ ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำสัตย์จริง มีถ้อยคำเป็นหลักฐานควร เชื่อถือ นอกจากนี้ ยังเป็นสัญลักษณ์บอกให้รู้ว่า ถ้าครองราชสมบัติ จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีมหาชนประกอบด้วยพราหมณ์ คฤหบดี เศรษฐีและราชกุมารประพศิตตาม ถ้าเสด็จออกผนวช จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีมหาชนประกอบด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา นาค คนธรรพ์ประพศิตตาม

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11 พระสูตรต้นตปิฎก ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 155-161.

¹⁰³ ศิลปการ, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “ยวนพ่ายโคลงดั้น,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา* เล่ม 1, หน้า 348.

โลกนาถว่าทรงหยั่งรู้จิตใจคนที่ซื่อสัตย์หรือจงรักภักดี ทรงรู้อดีต ปัจจุบันและอนาคต ทรงมีญาณหยั่งรู้ ไม่มีที่สิ้นสุด ทรงเป็นผู้ไม่ต้องทรงศึกษา¹⁰⁴

กวีสรรเสริญพระคุณธรรมของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงรู้แจ้งหลักธรรมตั้งแต่หมวดสองถึงหมวดสิบ ซึ่งเป็นคุณธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียด เช่น ทรงรู้แจ้งในหลักธรรมหมวด 3 เรื่องเทพทั้งสาม ไตรรัตน์ โลกทั้งสาม ภพทั้งสามและพระไตรปิฎก ทรงรู้แจ้งในหลักธรรมหมวด 4 ได้แก่ มรรค 4 โยคะ 4 วรรณะ 4 อารุช 4 ทวิป 4 เป็นต้น¹⁰⁵ หลักธรรมหมวด 5 ทรงรอบรู้และชี้แจงในประสาท 5 ชั้น 5 อารมณ 5 (กามคุณ 5) และพยัสนะ 5 (ความเสื่อม 5) ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์และวิมุติ 5 อันเป็นเครื่องหลุดพ้น¹⁰⁶ หลักธรรมหมวด 6 ทรงตั้งอยู่ในพระคุณ 6 ประกอบด้วย ทรงเป็นที่เคารพรักของประชาชน ทรงเป็นที่ยกย่องสรรเสริญของประชาชน ทรงเป็นผู้ตักเตือนสั่งสอนประชาชนในสิ่งดีงาม ทรงอดกลั้นต่อคำนิทาว่าร้าย ทรงชี้แจงสิ่งที่ลึกซึ้งให้ประชาชนเข้าใจได้ และทรงแนะนำสั่งสอนมิให้ประพฤติดีทรยศ ทรงตั้งอยู่ในสาราณียธรรม 6 ได้แก่ เมตตากายกรรม เมตตา วจีกรรม เมตตามโนกรรม สาธารณโภคี (ได้สิ่งของแล้วแบ่งปัน) สีลสามัญญตา (มีศีลเสมอกัน) และทิวฐีสามัญญตา (มีทิวฐีหรือเห็นเสมอกัน)¹⁰⁷

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีธรรมไปสู่การตรัสรู้ในหมวด 7 ซึ่งตรงกับรัตนทั้ง 7 ของพระพุทธเจ้า คือ โพชฌงค์ 7 ความว่า “สัพพันริชแก้วน ถ่องอรรถ”¹⁰⁸ คำว่า “สัพพันริช” ประกอบด้วยสติปัญญา 4 สัมปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 ละ 5 โพชฌงค์ 7 และมรรคมืองค์ 8 เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม 37¹⁰⁹ ทรงชี้แจงกลืน 8 อย่างเป็นเลิศ ความว่า “อัชฎกษิณอานอรรถกล่าวแก่”¹¹⁰ ทรงรู้แจ้งในกุศลกรรมบถ 10 ที่สะอาดใสดูจมน้ำ อกุศลกรรมบถ 10 กลืน 10 บารมี 10 และทรงขจัดอาฆาตวัตถุ 10 ให้หมดไป การยกย่องสรรเสริญว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีธรรมดังกล่าวจึงเป็นการเชิดชูปัญญาบารมีของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอย่างชัดเจน

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 343-344.

¹⁰⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2544), หน้า 27-28.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34-35.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35-36.

¹⁰⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “ยวนพ่ายโคลงฉันท์,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 311.

¹⁰⁹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 40.

¹¹⁰ ศิลปากร, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “ยวนพ่ายโคลงฉันท์,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 312.

ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีด้วยการออกผนวช ซึ่งเป็นการแสดงความปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าการออกผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีและเป็นแบบอย่างให้กับพระมหากษัตริย์ของประเทศใกล้เคียง¹¹¹

ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระผนวช ณ วัดจุฬามณี 8 เดือน แล้วลาพระผนวช¹¹²

ในศิลาจารึกวัดจุฬามณี พระราชโอรส ข้าราชการบริพารออกผนวชก่อนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก่อน 5 คนและออกบวชตามเสด็จ 2,348 รูป ทรงผนวช 8 เดือน 15 วัน ณ วัดจุฬามณี พญาล้านช้าง พญาเชียงใหม่และพญาหงสาวดีแต่งเครื่องอัฐบริขารมาถวาย ดังนี้

ลู (จุล) ศักราช 826 ปีวอกนักษัตร อันดับนั้น สมเด็จพระรามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเปนเจ้า ให้สร้างอารามจุฬามณีที่เสด็จออกทรงมหาภิเนษกรรมณั้ ขณะนั้นเอกราชสามเมือง คือ พระญาล้านช้าง แล มหาราชพระญาเชียงใหม่แลพระญาหงสาวดีชมพระราชศรัทธา ก็แต่งเครื่องอัฐบริขารให้มาถวาย¹¹³

คำว่า “เสด็จออกทรงมหาภิเนษกรรมณั้” แสดงให้เห็นการออกบวชเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ มีความหมายเชิงสัญลักษณ์เทียบเคียงกับพระพุทธเจ้า การให้ข้าราชการบริพาร 5 คนออกบวชก่อนพระองค์เป็นสัญลักษณ์แทนปัญญาจักขีย์¹¹⁴ ผู้วิจัยสังเกตว่าคำบรรยายข้างต้นในศิลาจารึกวัดจุฬามณี สอดคล้องกับคำบรรยายการออกผนวชของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวง ได้แก่ คำว่า “เนษกรรม” และ “ภิเนษ” ซึ่งแฝงนัยของการออกบวชเพื่อบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน

ส่วนเหตุการณ์พระสงฆ์บวชตามเสด็จสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถึง 2,384 รูปนับว่ายิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์เท่าที่เคยมีมา¹¹⁵ นอกจากนี้ ปรากฏวัดจุฬามณีอาจสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระเกศาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อเสด็จทรงพระผนวชตามอย่างเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้น

¹¹¹พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2548), หน้า 233.

¹¹²พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า 21.

¹¹³“ศิลาจารึกวัดจุฬามณี,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), หน้า 197-198.

¹¹⁴ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, ออยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย, 2542), หน้า 182.

¹¹⁵ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเบเรเมียส ฟาน ฟลิต และผลงานคัดสรร พลตรีหม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี นักประวัติศาสตร์อาวุโสดีเด่น, หน้า 99.

ดาวดิงส์ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระเกศาของพระพุทธเจ้า¹¹⁶ พระราชจริยวัตรของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถดังกล่าวจึงสะท้อนคติความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชฐานะเทียบเคียงมหาบุรุษผู้ออกผนวชเพื่อเป็นพุทธเจ้า

จากที่กล่าวมาแม้ในเอกสารประวัติศาสตร์ไม่ได้นำเสนอภาพผู้ปรารถนาพระโพธิญาณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่จากพระราชกรณียกิจด้านศาสนาทั้งการสร้างและการบูรณะถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นพุทธบูชา การพระราชทานพระราชทรัพย์แก่สงฆ์ พราหมณ์และผู้ยากไร้ การหล่อรูปพระโพธิสัตว์ การทรงพระผนวชและการพระราชนิพนธ์*มหาชาติคำหลวง* ตลอดจนการเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่มีเชื้อสายอยุธยาและสุโขทัยพระองค์แรกที่ปรากฏหลักฐาน¹¹⁷ ซึ่งน่าจะซึมซับค่านิยมของชาวสุโขทัยเรื่องการขอเป็นพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าและการปฏิบัติพระราชจริยวัตรตามแบบอย่างพระมหากษัตริย์ราชธานีไทย ซึ่งทรงเปรียบพระองค์เองเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าดังที่กล่าวมาแล้ว พระจริยวัตรเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแสดงพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ผู้สั่งสมบารมีตามโพธิสัตว์จรยาอย่างมุ่งมั่นและทรงเป็นที่พึงแก่ประชาชนผู้ยากไร้เชิญใจโดยแท้

อย่างไรก็ดี ในเอกสารทางประวัติศาสตร์มุ่งเน้นนำเสนอพระราชกรณียกิจด้านการทำทาน แสดงพระบรมเดชานุภาพผ่านเหตุการณ์ทำศึกสงครามและการยกทัพไปตีเมืองต่าง ๆ ในฐานะกษัตริย์นักรบ การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ซ้อนทับกับภาพพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง*จึงไม่เพียงสอดคล้องกับการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ แต่นำเสนอวิถีแห่งพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้อย่างลึกซึ้งและแยบคาย

7.3 ภาพพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน*มหาชาติคำหลวง*

นอกจากภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนำเสนอผ่านการใช้คำเรียกพระเวสสันดรแล้ว ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีนำเสนอภาพพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผ่านคำเรียกพระพุทธเจ้าอย่างชาญฉลาดที่ตีความได้ 2 ชั้นว่าเป็นพระพุทธเจ้าประการหนึ่งและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกประการหนึ่ง

ผู้วิจัยเห็นว่าการสร้างภาพพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน*มหาชาติคำหลวง* ผ่านตัวละครพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้เล่าพุทธประวัติของพระองค์เองสร้างความน่าเชื่อถือว่าการใช้คำ

¹¹⁶ นนทชัย ทองพุ่มพุกษา, “บทบาทหน้าที่และการออกแบบปราสาทในสมัยอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), หน้า 134.

¹¹⁷ ประทีป ชุมพล, *ตำราการศึกษาชนวนพ่ายโคลงฉันท์*, หน้า 199.

เรียกพระพุทธเจ้าที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ทรงเป็นกษัตริย์ในฐานะพระพุทธเจ้า

ในกัณฑ์ทศพร กวีระบุพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในเนื้อความที่กล่าววามหาชาติคำหลวงพระราชนิพนธ์ขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ ดังนี้

ทสรวรณณา นิภูจิตา บรรพบริบูรณ์ คำหลวงเลือกถ้วนผู้ปรีชานิพนธ์
ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโน้น¹¹⁸

นอกจากทำยกัณฑ์ทศพรที่ระบุพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยตรงแล้ว กวีใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าอันหมายถึงการเป็นที่พึ่งและผู้เป็นใหญ่ในสามโลก โดยใช้คำที่ใกล้เคียงและมีความหมายสื่อถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจำนวนไม่น้อย แสดงให้เห็นว่ากวีตั้งใจสร้างภาพพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซ้อนลงไปในการเล่าเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าอีกชั้นหนึ่ง พบ 2 ใน 7 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพรและวนประเวศน์ ซึ่งเป็นกัณฑ์ที่เชื่อว่าเป็นกัณฑ์เก่าตามพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

ตาราง 32 คำเรียกพระพุทธเจ้าที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

คำเรียกพระพุทธเจ้า ที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	พบในกัณฑ์
พระไตรโลกนาถ	ทศพร , วนประเวศน์
พระศาสดามหาบรมไตรภพนาถ	ทศพร
พระผู้บิบบานบุญ อุดลยเดชโชไชย ไตรภพนาถ	วนประเวศน์

กลวิธีการใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ คำเรียกพระพุทธเจ้าที่กวีเปลี่ยนความและขยายความจากบทบาลี

7.3.1 ในคำเรียกพระพุทธเจ้าที่กวีเปลี่ยนคำจากในตวับทบาลี

คำเรียกพระพุทธเจ้าที่กวีเปลี่ยนความจากบทบาลี หมายถึง การเปลี่ยนคำเรียกพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในบทบาลีเป็นคำเรียกอื่น ดังตัวอย่างในกัณฑ์ทศพร

¹¹⁸ ศิลปากร, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 48.

ตथा สาकยราชาโน มยํ อิมํ สิทฺตถกฺกมารํ อมหากํ ญาตีเสฏฺฐจํ ปสฺสิสฺสามาติ
สนฺนิปติตฺวา ในกาลเมื่อนั้น อันว่าบัณฑิตพุทธพจน์ทั้งหลาย ชุกนหมายในใจ ว่าเราจะ
ไปเห็นพระไตรโลกนารถ อนนเป็นพระญาติุยมแห่งเราทางผองนั้นนแล ฯ¹¹⁹

บทบาลี “สิทธตถกumar” หมายถึง กุมารสิทธัตถะ ในมหาชาติคำหลวง กวีเปลี่ยนความจาก
บทบาลีโดยการตีความและใช้คำเรียกพระสิทธัตถะว่า “พระไตรโลกนารถ” ซึ่งใช้เรียกพระพุทธเจ้า
สอดคล้องกับเนื้อความในเรื่อง กล่าวคือ เมื่อพระญาติของพระพุทธเจ้าทราบข่าวว่าพระสิทธัตถะซึ่งได้
ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ ก็พากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า คำว่า “พระไตรโลก
นารถ” ตีความได้ว่าพระสิทธัตถะนั้นคือพระพุทธเจ้า หรือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้

7.3.2 ในคำเรียกพระพุทธเจ้าที่กวีขยายความจากคำในตัวบทบาลี

คำเรียกพระพุทธเจ้าที่กวีขยายความจากบทบาลี หมายถึง การแปลแต่งคำเรียกพระพุทธเจ้า
โดยการตีความหรือขยายความออกไปจากบทบาลีในเวสสันดรชาดก ดังตัวอย่าง

ตาราง 33 กลวิธีใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่กวีขยาย
ความจากบทบาลี

มหาชาติคำหลวง	เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร
<p>ตมตถํ ปกาเสนโต สตถา อาท ฯ สตถา อันว่า พระศาสดาตามหาบรมไตรภพนารถ ปกาเสนโต ธก็จะประกาศพรรณนา ตํ อตถํ อรรถาธิกนิกร อนนมีในมหาแพศยันดรชาติชาฎก พระดิลกบัน ทูล ฯ จตุวิธปริสาณํ แก่จตุรพิธบรรรสีทยทง หลาย ดังนี้¹²⁰</p>	<p>ตมตถํ ปกาเสนโต สตถา อาท สมเด็จพระ สัมพุทธเจ้า เมื่อจะตรัสประกาศข้อความนั้น จึงทรงภาษิต (คาถาที่ 13) ว่า¹²¹</p>

เมื่อเปรียบเทียบการใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าในมหาชาติคำหลวงกับเวสสันดรชาดก ฉบับ
ชินวร กัณฑ์ทศพร ในเวสสันดรชาดก ฉบับชินวร ผู้แปลแปลบทบาลี “สตถา” หมายถึง ศาสดา, ผู้สั่ง
สอน, ครู, พระพุทธเจ้า ว่า “สมเด็จพระสัมพุทธเจ้า”

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

¹²¹ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, เวสสันดรชาดก: ฉบับชินวร, หน้า 11.

ในมหาชาติคำหลวง กวีแปลตรงบทบาลี “สตถา” ว่า “พระสาสดา” และขยายพระนามของพระพุทธเจ้าว่า “พระสาสดตามหาบรมไตรโลกนารถ” หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงเป็นที่พึ่งผู้ยิ่งใหญ่ของโลกหรือภพทั้งสาม ลักษณะดังกล่าวตีความได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์เองหรือเรื่องราวที่เล่าเป็นเรื่องราวของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้

ในกัณฑ์วนประเวศน์ กวีเรียกพระนามของพระพุทธเจ้าใกล้เคียงกับพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยแปลบทบาลี “สตถา” ว่า “พระไตรโลกนารถ” ดังนี้

สตถา อันว่า พระไตรโลกนารถ อีกออดีชาติสำเร็จ เสรีจสิริธิพระคาถา
แก่พระญาพระญาตีให้ปรตย์กษ¹²²

ผู้วิจัยเห็นว่ากวีตั้งใจขยายคำเรียกพระพุทธเจ้าว่า “พระไตรโลกนารถ” สอดคล้องกับการเรียกพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้า

ในมหาชาติคำหลวง แม้ในบทบาลีไม่ปรากฏคำเรียกพระพุทธเจ้า แต่จากบริบทของเนื้อเรื่อง กวีทราบว่าเป็นผู้เล่าเรื่องพระเวสสันดรจึงแปลขยายความคำเรียกพระพุทธเจ้าจากบทบาลีโดยการตีความ ดังตัวอย่างในกัณฑ์วนประเวศน์

ตาราง 34 กลวิธีใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าที่หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยการตีความจากบทบาลี

มหาชาติคำหลวง	เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร
<p>เตน วุตต์ เหตุการณ์นั้นน อันว่าบันนพระคาถานี้ แลพระผู้บ่บาปบานบุญ อุดลยเดชไชไชย ไตรภพ นารถ แก่ล้งประกาศแก่สงฆ์ทั้งหลาย ดั่งนี้ ยทิ ปสสนติ ปวเน ทารกา ผลิเต ทูเม ฯ ภิกขเว ตูกร ภิกขุบริพาร เทว ทารกา อันว่าราชกุมารกุมาริกา ยทิ ปสสนติ เมาะ ยทา ปสสนติ ในกาลเมื่อใด ผิแลได้ทอดตาเห็นตรบัต¹²³</p>	<p>ด้วยเหตุที่นั่นท่านจึงประพันธ์เรื่องนี้ (เป็นคาถาที่ 240 ถึงที่ 243 กิ่ง) ว่า</p> <p>ยทิ ปสสนติ ปวเน ทารก ผริเต ทูเม เตสั ผลานัน เหตุมหิ อุปโรทนต์ ทารกา พระราชกุมารกุมาริทอดพระเนตรเห็นพฤษชาติ ในวนาสมท ผลัดผลก็ทรงกันแสงเพราะเหตุ (อยากเสวย) ผลเหล่านั้น¹²⁴</p>

¹²² ศิลปากร, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “มหาชาติคำหลวง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 113.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

¹²⁴ ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, เวสสันดรชาดก: ฉบับชินวร, หน้า 80.

“เตน วุตต์” เป็นสำนวนที่ใช้ในการยกคำพูดของโบราณจารย์หรือยกพระดำรัส “เตน” หมายถึง เพราะเหตุนี้ “วุตต์” หมายถึง กล่าวแล้ว ใน*เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร* ผู้แปลใช้สรรพนามบุรุษที่ 3 ท่านเพื่อแสดงให้เห็นว่าคำกล่าวที่ยกมาเป็นคำพูดของพระพุทธเจ้าใน*มหาชาติคำหลวง* กวีเลือกใช้คำว่า “พระผู้บิบบานบุญ อุดลยเดชไซไซ ไตรภพนารถ” เพื่อยกย่องพระพุทธเจ้าว่าทรงเป็นผู้กำจัดบาป ขยายบุญ ซึ่งมีชัยชนะอันหาที่เปรียบมิได้ ทรงเป็นที่พึ่งอันยิ่งใหญ่ของโลกทั้ง 3 ประกอบด้วยกามภพ รูปภพและอรุภพ¹²⁵ กวีแปลโดยทราบอยู่แล้วว่าพระพุทธเจ้ากำลังเล่าเรื่องอยู่ คำว่า “บรมไตรภพนารถ” นอกจากยกย่องพระคุณสมบัติและพระคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าแล้ว มีนัยสื่อให้เห็นว่ากวียกย่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระพุทธเจ้าอีกทางหนึ่ง

ผู้วิจัยพบว่าในมหาชาติสำนวนอื่น ๆ กวีใช้คำเรียกยกย่องพระพุทธเจ้าในลักษณะต่าง ๆ เช่น ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้รู้ทั่ว ผู้เป็นใหญ่ในโลกและพระผู้ชนะกิเลส เป็นต้น ซึ่งเป็นการใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าในความหมายกลาง ๆ ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีระบุชัดเจนด้วยการใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าว่าพระไตรโลกนารถ บรมไตรภพนารถและไตรภพนารถ

ตาราง 35 คำเรียกพระพุทธเจ้าในมหาชาติสำนวนอื่น

กาพย์มหาชาติ	ร้อยเวสสันดรชาดก	มหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส	มหาชาติพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
-พระพุทธองค์	-พระบรมโลกนาถศาสดา -สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ -สมเด็จพระโลกเชษฐ์ -สมเด็จพระผู้ทรงบุญศิริ สมเด็จพระชินศรี -สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า -สมเด็จพระบรมศาสดา	-สมเด็จพระสรรเพชญ์ -พระศาสดาจารย์ -พระศาสดา -สมเด็จพระบรมศรีสุคต -พระบรมโลกนาถศาสดา -สมเด็จพระโลกเชษฐ์	-สมเด็จพระผู้พระภาคผู้ เป็นปุริโสดมบรมศาสดา -สมเด็จพระบรมศาสดา

¹²⁵ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2549), หน้า 365.

ภาพพิมพ์หาชาติ	ร่ายยาวมหาเวสสันดร ชาดก	มหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระปรม านุชิตชิโนรส	มหาชาติพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว
		-สมเด็จพระผู้ทรงบุญศิริ -สมเด็จพระบรมโลกนาถ ศาสตราจารย์ -สมเด็จพระสรรเพชญ์ พุทธบรมนาถนราสภ ศาสตราจารย์	

ส่วนภาพพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงดั้น* นำเสนอผ่านการ
ใช้คำเรียกที่หมายถึงผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลก เช่น ไตรภพนารถ¹²⁶ สมเด็จพระไตรภพนารถ¹²⁷
และสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถนายก¹²⁸

ผู้วิจัยพบว่าใน *ยวนพ่ายโคลงดั้น* กวีนำเสนอความเป็นพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถผ่านการบรรยายรูปลักษณ์และพระบุคลิกลักษณะดุจพระพุทธรูปเจ้า สมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถมีพระวรกายอันประเสริฐ ได้มหาปุริสลักษณะ 32 ประการ มงคลลักษณะ 108 ประการและ
อนุพยัญชนะ 80 ประการอย่างครบถ้วน ทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี 6 ชนิด เสมอด้วยแสงพระอาทิตย์
และพระจันทร์ 10 ล้านดวง แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีลักษณะของมหาบุรุษผู้
จะเป็นพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งเกิดจากผลของการสั่งสมบารมีมา มาก ดังนี้

ทรงทวติงขมหาบุรุษลักษณะ อัครอัชโฏษตร บวรสัตตมงคล อนนตญาณอนเนก
อเสกษาอภิต อสิตยานุพยัญ ชนพิริยชิต ฉายฉัพพิธรังสี พยงรพีพรรณ จันทรโกฏี¹²⁹

ใน *ยวนพ่ายโคลงดั้น* กวีเปรียบเทียบพระบุคลิกลักษณะของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อ
ทรงพระผนวชกับพระพุทธรูปเจ้าว่ามีลักษณะงดงามดุจพระพุทธรูปเจ้า ความว่า “งามเงื่อนสรพรเพชญ์ผ้าย

¹²⁶ ศิลปากร, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “ยวนพ่ายโคลงดั้น,” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*,
หน้า 349.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 368.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 379.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 331.

แผ่นเกษมฯ”¹³⁰ และบรรยายลักษณะพระราชดำเนินของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสง่างามเหมือน พระพุทธเจ้า ความว่า

สรรเพชญ์ปางศรีสรร

เพชญ์ภาคย์

ยามโยคพระเจ้าช้าง

เผือกฝ้ายลีลา ฯ¹³¹

กวีซ้ำคำ “สรรเพชญ์” หมายถึง ผู้รู้ทั่ว 2 ครั้งเพื่อสรรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า ทรงเป็นพระพุทธเจ้า ครั้งแรก หมายถึง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ครั้งที่ 2 หมายถึง พระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์มีบุญญาบารมีเทียบเท่าพระพุทธเจ้า

ส่วนในเอกสารทางประวัติศาสตร์ พระราชฐานะของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในพระบรมนามาภิไธย หมายถึง พระผู้เป็นที่พึ่งของสามโลก ซึ่งพระโบราณจารย์ใช้เรียกพระพุทธเจ้า¹³² ผู้วิจัยศึกษาภาพพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลกในเอกสารทางประวัติศาสตร์เพิ่มเติม ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)^{*} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน หรือพระราชพงศาวดารฉบับหมอบรัดเล^{*} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา^{*} พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษาสมัคร^{*} จุลยุทธการวงศ์ พงศาวดารไทย^{*} และพระราชพงศาวดาร ฉบับปลี๊ก หมายเลข 2/ก104^{133*} พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182^{134*}

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 348.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 378.

¹³² ดินร่ำ บุญธรรม, พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า 105.

^{*} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ชำระในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์พุทธศักราช 2338 เนื้อความเริ่มตั้งแต่การสร้างกรุงศรีอยุธยาในปีพุทธศักราช 1893 จบความลงในพ.ศ. 2310 คราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ให้แก่พม่า พระราชพงศาวดารฉบับนี้ส่งอิทธิพลต่อการชำระพระราชพงศาวดารฉบับอื่นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

^{*} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ชำระขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. 2338 นักประวัติศาสตร์ถือกันว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้ สมเด็จพระบรมมานูชิตชินโนรสกับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนได้ชำระสอบเรื่องต้น-ปลาย และใช้พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นหลัก

^{*} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระใหม่ เนื้อความส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

^{*} พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษาสมัคร พระพิมพ์ธรรมซึ่งต่อมาได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระพนรัตน์เป็นผู้แต่ง พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษาสมัคร น่าจะเป็นต้นร่างของปริเฉทที่ 7 ของหนังสือสังคิตยวงศ์ ดำเนินการส่งคายนา

^{*} จุลยุทธการวงศ์ พงศาวดารไทยแต่งเป็นภาษาบาลี พระญาณวิจิตร (สิทธิ์ โฉจนาทนัท เปรียญ) แปลเป็นภาษาไทย

^{*} พระราชพงศาวดาร ฉบับปลี๊ก หมายเลข 2/ก104 ต้นฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณ บันทึกเหตุการณ์ช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนต้น โดยเฉพาะรัชสมัยพระบรมราชาที่ 2 และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีเนื้อความใหม่ ๆ ได้แก่ การบันทึกเกี่ยวกับความสัมพันธ์กับเขมรในสมัยอยุธยาตอนต้น โดยเฉพาะศึกไทยกับเขมร ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ตาราง 36 คำเรียกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่หมายถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลกในเอกสารทางประวัติศาสตร์

เอกสารทางประวัติศาสตร์	คำเรียกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
กฎหมายเทียรบาล	สมเด็จพระเจ้ารามาริบัติไตรโลกนารมหมามงกุฏเทพมนุษย์วิสุทธิสุริยวงษองค์พุทธธำรงบูรบมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ¹³⁵
กฎหมายพระไอยการกบฏศึก	พระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนารณายกติกผู้เปนเจ้า ¹³⁶
กฎหมายศักดินาทหารหัวเมือง	สมเด็จพระรามาริบัติศรีบรมไตรโลกนารณ ¹³⁷
ศิลาจารึกวัดจุฬามณี	สมเด็จพระรามาริบัติศรีบรมไตรโลกนารณบพิตรเป็นเจ้า ¹³⁸
พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์	สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ¹³⁹ สมเด็จพระบรมไตรโลก ¹⁴⁰
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)	พระบรมไตรโลกนาถ ¹⁴¹ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ¹⁴²

พิทยา ว่องกุล, วิเคราะห์ประวัติศาสตร์สยามใหม่ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิสิทรรศน์, 2550), หน้า 103.

* พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182 * ชาวฮอลันดาชื่อเยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias Van Vliet) หรือวันวลิตเป็นผู้เขียน เนื้อหากล่าวถึงการสถาปนากรุงศรีอยุธยา และลำดับพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาแต่ละพระองค์จนถึงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2182 ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

¹³⁵วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548), หน้า 63.

¹³⁶กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550), หน้า 934.

¹³⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 1145.

¹³⁸“ศิลาจารึกวัดจุฬามณี,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 3, หน้า 197-198.

¹³⁹พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า 15.

¹⁴⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

¹⁴¹“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 3, หน้า 219.

¹⁴²เรื่องเดียวกัน, หน้า 220.

เอกสารทางประวัติศาสตร์	คำเรียกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ¹⁴³
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนหรือพระราชพงศาวดารฉบับหมอบรัดเล	พระบรมไตรโลกนาถ ¹⁴⁴ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ¹⁴⁵ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ¹⁴⁶
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ¹⁴⁷ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ¹⁴⁸
พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธ	พระบรมไตรโลกนาถ ¹⁴⁹
จุลยุทธการวงศ์ พงศาวดารไทย	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ¹⁵⁰ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ¹⁵¹
พระราชพงศาวดาร ฉบับปลีก หมายเลข 2/ก 104 ต้นฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณ	สมเด็จพระรามาเมศวร บรมไตรโลกนารถบพิตร ¹⁵²
พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182	พระบรมไตรโลกนาถ ¹⁵³

พระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ระบุพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในลักษณะเดียวกันแสดงให้เห็นพระราชสถานะที่เสมอด้วยพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอย่างชัดเจน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าพระนามสมเด็จพระ

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁴⁴ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล (กรุงเทพมหานคร: โฆษิต, 2549), หน้า 22.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

¹⁴⁷ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, หน้า 62.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁴⁹ สมเด็จพระพนรัตน์ (แก้ว), “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธ,” ใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคธ และ คำแปล กับ จุลยุทธการวงศ์ ผูก 2 เรื่อง พงศาวดารไทย (กรุงเทพมหานคร: ต้นฉบับ, 2550), หน้า 31.

¹⁵⁰ สมเด็จพระพนรัตน์ (แก้ว), “จุลยุทธการวงศ์,” ใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคธ และ คำแปล กับ จุลยุทธการวงศ์ ผูก 2 เรื่อง พงศาวดารไทย, หน้า 161.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

¹⁵² พิทยา ว่องกุล, วิเคราะห์ประวัติศาสตร์สยามใหม่, หน้า 66.

¹⁵³ วันวลิต, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182 (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2548), หน้า 27.

พระบรมไตรโลกนาถเป็นพระนามพิเศษถวายเฉลิมพระเกียรติยศ¹⁵⁴ นอกจากนี้ การเรียกพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า “บรมไตรโลกนาถ” เป็นการประกาศพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพุทธราชาเนื่องจากทรงเป็นที่รวมของพระมหากษัตริย์หลายราชวงศ์ โดยเฉพาะราชวงศ์พระร่วงที่ให้ความสำคัญกับการเป็นธรรมราชา¹⁵⁵

ใน*กฎมณเฑียรบาล* สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีพระนามเต็มว่า “สมเด็จพระเจ้ารามาชิตีไตรโลกนารถมหารามกภูเทพนุขวิสุทธิสุริยวงของคพุทธางกูรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว” คำว่า “พุทธางกูร” เป็นสร้อยพระนาม หมายถึง หน่อของพระพุทธเจ้าหรือผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า¹⁵⁶ แสดงสถานภาพสูงส่งและการเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงได้รับการยกย่องว่าดีเลิศยิ่งกว่าปวงเทพหรือมนุษย์ซึ่งตรัสรู้สังขารได้ด้วยพระองค์เอง¹⁵⁷

ใน*พระราชพงศาวดาร ฉบับปลีก หมายเลข 2/ก104* พระนามบรมไตรโลกนารถเป็นสร้อยพระนามเฉพาะพระองค์เมื่อทรงผ่านพิธีโกษกรกรรม* พุทธศักราช 1982 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ความว่า

ศักราช 801 ปีมะแมศก (พ.ศ. 1982) สมเด็จพระบรมราชาธิราชให้ประชุมพราหมณาจารย์และท้าวพระยาเสนามาตย์ทั้งหลายเล่นมหรสพ ตั้งพระราชพิธีโกษกรกรรม พระราชโอรสสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชและประสาทพระนามว่า สมเด็จพระราเมศวร บรมไตรโลกนาถบพิตร¹⁵⁸

อนึ่ง ใน*พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์* ใช้คำว่า “นฤพาน” เมื่อกล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ซึ่งเป็นการประกาศว่าพระมหากษัตริย์มีฐานะเทียบเคียงพระพุทธเจ้า ความว่า “อนึ่งในปีเดิวนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกเสด็จนฤพาน ณ เมืองพีศณุโลก”¹⁵⁹

¹⁵⁴ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, หน้า 221.

¹⁵⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, *กรุงศรีอยุธยาของเรา* (กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2541), หน้า 46.

¹⁵⁶ วรพร ภูวงศ์พันธุ์, *สถาบันกษัตริย์ในกฎมณเฑียรบาล* (นครปฐม : โครงการตำราและหนังสือคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), หน้า 45.

¹⁵⁷ T.W.R. Davids and W. Stede, *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*, p.488.

* *พิธีโกษกรกรรม* พิทยา ว่องกุล เสนอว่าการตั้งพระราชพิธีโกษกรกรรม น่าจะไม่ใช้พิธีโสกันต์เพราะคำว่าโสกันต์มีใช้ในกรุงศรีอยุธยามานาน แต่น่าจะมาจากคำว่า โกษล + กรกรรม แปลว่าพระราชพิธีแห่งแคว้นโกศล ซึ่งมีพระราชพิธีแต่งตั้งยุพราชสำหรับขึ้นครองราชย์ต่อจากกษัตริย์ผู้เป็นบิดา

พิทยา ว่องกุล, *วิเคราะห์ประวัติศาสตร์สยามใหม่*, หน้า 99.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

¹⁵⁹ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า 25.

ผู้วิจัยขอสรุปการใช้คำเรียกเพื่อสร้างภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอันหมายถึงผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลก ดังนี้

ตาราง 37 คำเรียกเพื่อสร้างภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอันหมายถึงผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลก

คำเรียกพระเวสสันดร ในมหาชาติคำหลวง	คำเรียกพระพุทธรูปเจ้าใน มหาชาติคำหลวง	คำเรียกสมเด็จพระ บรมไตรโลกนาถใน ยวนพ่ายโคลงดั้น	คำเรียกสมเด็จพระ บรมไตรโลกนาถใน เอกสารทาง ประวัติศาสตร์
-พระหน่อโลกนาถ	-พระไตรโลกนารถ	-สมเด็จพระบรมไตร โลกนารถนายก	-สมเด็จพระเจ้า รามธิบดีไตรโลกนารถ มหามงกุฎเทพมุนษวิ สุทธิสุริยวงษองค พุทธางกูรบรมบพิตร พระพุทธรูปเจ้าอยู่หัว
-เจ้าจอมไตร	-ไตรภพนารถ	-ไตรภพนารถ	-พระบาทสมเด็จพระ บรมไตรโลกนารถ นายกติกผู้เปนเจ้า
-พระตรีโลกเศวร์	-มหาบรมไตรภพนารถ	-สมเด็จพระไตรภพนารถ	-สมเด็จพระรามธิบดี ศรีบรมไตรโลกนารถ -สมเด็จพระรามธิบดี ศรีบรมไตรโลกนารถ บพิตรเป็นเจ้า -สมเด็จพระบรมไตร โลกนาถเจ้า -สมเด็จพระบรมไตร โลกนาถ -พระบรมไตรโลกนาถ -สมเด็จพระรามเศว บรมไตรโลกนารถ บพิตร

ในบทนี้ สรุปได้ว่าภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรบางภาพ โดยเฉพาะภาพพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลกคือพระพุทธรูปเจ้าและภาพพระพุทธรูปเจ้าในมหาชาติคำหลวงมีภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งแสดงแนวคิดเรื่องกษัตริย์เป็นพระพุทธรูปเจ้าทับซ้อนอยู่ ภาพ

พระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ปรากฏใน*มหาชาติคำหลวง* เกิดจากการเลือกใช้คำเรียกพระเวสสันดรและพระพุทธเจ้าที่ประกอบจากคำว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสื่อความหมายว่าผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลก การแปลแต่งโดยการตีความของกวีจึงเป็นช่องทางสำคัญในการเชิดชูสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ที่โปรดเกล้าฯ ให้แต่ง*มหาชาติคำหลวง* มีผลทำให้*มหาชาติคำหลวง* ซึ่งเป็นพุทธประวัติแสดงเรื่องราวของพระเวสสันดร อันเป็นพระโพธิสัตว์ผู้เสวยพระชาติเป็นพระมหากษัตริย์และจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีบทบาทในฐานะวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ซึ่งไม่ปรากฏลักษณะดังกล่าวในวรรณคดีพระพุทธศาสนาอย่าง*ไตรภูมิพระร่วง*หรือวรรณกรรมจารึกก่อนรัชสมัยของพระองค์

อย่างไรก็ดี ก่อนรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระมหากษัตริย์ไทยทรงเปรียบพระองค์เองเป็นพระโพธิสัตว์และปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โดยแสดงพระองค์เป็นธรรมราชา แต่ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถปรากฏความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นพระพุทธเจ้าหรือพุทธราชาอย่างชัดเจน ภาพดังกล่าวที่พบใน*มหาชาติคำหลวง*แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีบุญญาบารมีมาก มีพระสถานะ พระคุณสมบัติเทียบเท่าและเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีปัจจัยทางวัฒนธรรม สังคมและการเมืองที่ทำให้ต้องสร้างภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน*มหาชาติคำหลวง* ดังจะอภิปรายในบทที่ 8

บทที่ 8

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษาพฤติกรรมการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวง ผู้วิจัยจะสรุปและอภิปรายผลเพื่อยืนยันและชี้ให้เห็นว่ากลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวงเป็นกลวิธีการนำเสนอว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ สังสมบุญญาบารมีอย่างต่อเนื่องในอดีตชาติ บำเพ็ญศบารมีในปัจจุบันชาติอย่างครบถ้วนเพื่อจะตรัสรู้ในอนาคตกาลและเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าจริง ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรยังสอดคล้องภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะธรรมิกราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณอย่างสมเหตุสมผล

8.1 สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่าผู้ใช้กลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ในมหาชาติคำหลวง ทัศนะที่ 1-7 อย่างแยกย่อยสัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงบางภาพสัมพันธ์กับภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหาชาติคำหลวง ยวนพ่ายโคลงฉันท์และเอกสารทางประวัติศาสตร์

พระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงมีลักษณะของพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดพระพุทธศาสนา เถรวาท ทรงเป็นผู้บำเพ็ญบารมีด้วยปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณ ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่พบในมหาชาติคำหลวงมีลักษณะคงเดิมและมีภาพที่ไต่ใหม่ซึ่งแตกต่างจากเวสสันดรชาดกและอรรถกถาเวสสันดรชาดก ทำให้ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงมีลักษณะโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์แตกต่างจากมหาชาติสำนวนอื่น ดังนี้

ประการแรก ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงที่ปรากฏตรงกับเวสสันดรชาดก ได้แก่ พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญศบารมี พระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญาภิหาร พระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณะคล้ายพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระโพธิสัตว์ กวีสร้างพระเวสสันดรให้เป็นพระโพธิสัตว์ โดยมุ่งเน้นให้เห็นว่าพระเวสสันดรเป็นตัวละครที่กำเนิดมาสังสมบุญญาบารมีต่อจากอดีตชาติเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีอย่างต่อเนื่องในปัจจุบันชาติ ตั้งปณิธานและอธิษฐานจิตเพื่อบรรลุพระโพธิญาณในการบำเพ็ญทานบารมีอย่างแน่วแน่ การยึดหลักทศพิธราชธรรมในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเวสสันดรในฐานะธรรมราชาส่งผลให้ทรงได้

บำเพ็ญทศพิธราชธรรมควบคู่กับทศบารมีย่างครบบริบูรณ์ ในบรรดาจำนวนบารมีธรรมทั้ง 10 ประการ พระเวสสันดรทรงเป็นยอดในทานบารมีทำให้ทรงเป็นที่พึงของผู้ยากไร้เชื้อใจ ทานที่พระเวสสันดรบริจาคใน*มหาชาติคำหลวง*กัณฑ์ที่ 1-7 ได้แก่ วัตถุทานและธรรมทาน พระเวสสันดรทรงบริจาคทานทุกอย่างที่มีอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

อย่างไรก็ดี ผลจากการบริจาคข้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์เมืองกสิงคราชภูร์ทำให้ชาวเมืองสีพีขับพระเวสสันดรออกจากเมือง แต่ผลดีจากการบริจาคทานในครั้งนั้นทำให้พระเวสสันดรมีโอกาสบำเพ็ญทานที่ยิ่งใหญ่มากขึ้น คือ การบำเพ็ญสัตตศกมหาทานจนนำไปสู่การบริจาคบุตรทหารทานอันเป็นทานที่ให้ได้ยากในเวลาต่อมา ทำให้เกิดความประทับใจในลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในฐานะผู้ให้อย่างไม่มีขีดจำกัด พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีย่างเป็นรูปธรรมณ ป่าหิมพานต์ การบูชาไฟ การภาวนาสถิตและการตั้งอยู่ในพรหมวิหารสี่เป็นการดำเนินวัตรปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ พระเวสสันดรทรงปฏิบัติตามโพธิสัตว์จรยานั้นในสถานภาพนักบวชอย่างเคร่งครัด

เห็นได้ว่ากวีผู้แปลแต่งต้องการเก็บรายละเอียดใน*เวสสันดรชาดก* ซึ่งนำเสนอเหตุการณ์การบำเพ็ญทานอย่างต่อเนื่องและยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรและยืนยันว่าพระเวสสันดรผู้นี้คือพระโพธิสัตว์ที่กำลังบำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ กวีขยายรายละเอียดใน*มหาชาติคำหลวง*เพิ่มเติมจากที่ปรากฏใน*เวสสันดรชาดก*เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีธรรมอย่างแน่วแน่ ทรงมีความเพียรพยายามและมีพระปัญญาเป็นเลิศเหนือบุคคลทั่วไป ทรงเป็นมหาบุรุษผู้มีบุญญาธิการสูงด้วยเพราะมีพระโพธิญาณและการเข้าถึงพระนิพพานเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด

ประการที่สอง ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ปรากฏเฉพาะใน*มหาชาติคำหลวง* ได้แก่ พระโพธิสัตว์ผู้มีรูปลักษณะงามเหมือนพรหม พระโพธิสัตว์ผู้มีคุณลักษณะเหมือนพระศรีอารีย์ และพระโพธิสัตว์ผู้มีคำเรียกหมายถึงพระพุทธเจ้า ภาพเหล่านี้เกิดจากการตีความบทบาทใน*เวสสันดรชาดก* การนำความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและพระพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าที่กวีมีอยู่แล้วมาใช้ ทำให้กวีนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรแตกต่างจาก*เวสสันดรชาดก*บางประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพิ่มคุณลักษณะของพระเวสสันดรเทียบเท่าพระศรีอารีย์ ซึ่งเชื่อกันว่าจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภพภาคหน้า และการใช้คำเรียกพระเวสสันดรอันหมายถึงพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่ากวีทราบอยู่แล้วว่าพระเวสสันดรเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีบุญญาบารมีมากสืบเนื่องจากอดีตชาติ ทรงบำเพ็ญทศบารมีย่างครบถ้วนในพระชาตินี้และจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อไปอย่างแน่นอน กวีจึงกล่าวถึงหรือยกย่องพระเวสสันดรในฐานะที่เท่าเทียมกับพระพุทธเจ้าไว้ล่วงหน้า ซึ่งเป็นการยกย่องพระเวสสันดรผู้เป็นพระโพธิสัตว์อย่างสูงสุดและทำให้เห็นว่าในพระชาติที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรเป็น “มหาชาติ” ชาติที่ยิ่งใหญ่หรือการเกิดครั้งยิ่งใหญ่

ของพระโพธิสัตว์ซึ่งเกิดมาเพื่อบำเพ็ญบารมีครั้งสุดท้ายก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในชาติต่อมาอย่างแท้จริง

ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ปรากฏเฉพาะในมหานิทชาดก นอกจากพบแนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์หรือโพธิสัตว์ราชาแล้ว ยังพบแนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจน แนวคิดดังกล่าวไม่ปรากฏเด่นชัดในเวสสันดรชาดกสำนวนอื่น ดังนั้นการแปลแต่งมหานิทชาดกที่ต้องการแสดงคติพุทธราชาและคติเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาจึงทำให้ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหานิทชาดกมีลักษณะเด่นแตกต่างจากเวสสันดรชาดกสำนวนอื่น

ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรข้างต้นเกิดจากกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์อย่างแยบคาย แสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้าและพระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้า กล่าวคือ พระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้อุบัติมาเป็นพระมหากษัตริย์เพื่อบำเพ็ญบารมีให้ครบบริบูรณ์ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา

ด้านกลวิธีการเล่าเรื่อง กวีนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรผ่านผู้เล่าเรื่อง มุมมองของการเล่าเรื่องและวิธีการเล่าเรื่องของกวี สรุปได้ดังนี้

ประการแรก ผู้เล่าเรื่อง พระพุทธเจ้าและกวีผู้แปลแต่งเป็นผู้เล่าเรื่องหลัก ผลจากการให้พระพุทธเจ้าเล่าเรื่องทำให้เห็นว่าเรื่องราวของพระเวสสันดรเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่กำลังบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าจริง การเล่าเรื่องโดยพระพุทธเจ้าที่ทรงเป็นสัพพัญญูหรือรู้แจ้งทำให้ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครที่พระพุทธเจ้าบรรยายน่าเชื่อถือ การใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 ว่า “กู” “ตู” ของพระพุทธเจ้าทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นจริงว่าพระพุทธเจ้าทรงกำลังเล่าเรื่องที่เป็นประสบการณ์ตรงของพระองค์เองในอดีตและเน้นย้ำให้เห็นว่าเรื่องพระเวสสันดรนี้ไม่ใช่เรื่องของบุคคลอื่นอย่างแน่นอนนอกจากเรื่องของพระพุทธเจ้า

ส่วนการให้กวีผู้แปลแต่งเป็นผู้เล่าเรื่อง โดยนำคำของพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธพจน์ที่มีอยู่แต่เดิมมาเล่าอีกทอดหนึ่ง โดยไม่ละทิ้งพระพุทธเจ้าอันเป็นผู้เล่าหลักของเรื่อง แสดงให้เห็นว่าเรื่องการเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าและเน้นให้เห็นว่าเป็นพระชาติสำคัญของพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา

ประการที่สอง มุมมองของการเล่าเรื่อง การนำเสนอตัวละครพระเวสสันดรผ่านมุมมองของการเล่าเรื่องที่ให้ทัศนคติที่ดีหรือภาพเชิงบวกแก่พระเวสสันดร โดยเน้นการนำเสนอพระปณิธานของพระโพธิสัตว์มากขึ้น ทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นบุคคลผู้ประกอบด้วยศีลธรรมและบำเพ็ญ

บารมีเพราะมีพระโพธิญาณเป็นจุดมุ่งหมาย การให้ภาพที่ดีแก่ตัวละครสนับสนุนการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ได้แก่ พระนางมัทรีเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมีบุญญาบารมีที่ได้คู่ครองอันมีศรัทธา ศีล จาคะและปัญญาสมกับพระองค์ ลักษณะของตัวละครพระนางมัทรีที่ล่วงรู้ว่าพระเวสสันดรเป็นพระโพธิสัตว์ พฤติกรรมของพระนางมัทรีที่สนับสนุนการบำเพ็ญบารมีและอนุโมทนาทานของพระเวสสันดรทั้งในสถานภาพกษัตริย์และนักบวชทำให้เห็นว่าการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรถูกต้องชอบธรรมตามจริยาคติของพระโพธิสัตว์และสร้างประโยชน์สุขแก่ผู้ยากไร้ ส่วนมุมมองที่มีต่อพระนางมัทรีแสดงให้เห็นความคิดเรื่องแรงอธิษฐานเพื่อเป็นพุทธมารดาว่าไม่อาจบรรลุได้ในวันเดียว ต้องอาศัยความเพียรพยายามและระยะเวลาอันยาวนานในการบำเพ็ญกุศล พระนางมัทรีบำเพ็ญทานเป็นนิจและสนับสนุนการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรแสดงให้เห็นความคิดเรื่องลักษณะมารดาของพระโพธิสัตว์ที่ต้องมีศีล มีธรรมและบริสุทธิ์และแสดงความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีมากจะอุบัติในตระกูลสูง

การให้ภาพลบแก่ชุก ซึ่งเป็นตัวละครที่มาเพื่อมุ่งประโยชน์ของตน แต่ทำให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญบารมีไปสู่พระโพธิญาณไม่ว่าจะเป็นการทัศนคติที่มีต่อชุกในลักษณะผู้ขอขบขี้ มีรูปลักษณะน่าเกลียด ไม่น่าเข้าใกล้ เห็นแก่ได้และตกอยู่ใต้อำนาจของไฟราคะ ซึ่งมีจิตหมกมุ่นอยู่ในความรัก ความโลภ ความโกรธและความหลง แสดงให้เห็นลักษณะตรงกันข้ามและขัดแย้งกับลักษณะของพระโพธิสัตว์ นอกจากนี้ ภูมิภาคไหวพริบและความเป็นเลิศทางวาทศิลป์ของชุกที่ลวงพรานเจตบุตรและพระอจุตฤๅษีให้หลงเชื่อชุกกว่าเป็นทูตจากพระเจ้ากรุงสยชัย ทำให้ชุกเข้าใกล้พระเวสสันดรและได้ทูลขอพระกุมารจากพระเวสสันดร ตัวละครชุกจึงเป็นตัวละครสำคัญทำให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญบุตรทานบารมีสมดังปรารถนา โดยมีนางอมิตตาที่ถูกกดขี่และบีบคั้นอย่างรุนแรงจากเหล่าพราหมณ์กดขี่ให้ชุกไปขอพระราชทานพระกุมารทั้งสองจากพระเวสสันดร นางอมิตตาดำจึงเป็นต้นทางแห่งสะพานบุญทำให้ชุกพบพระเวสสันดร การให้ภาพลบแก่ชุกจึงเน้นคุณลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรและทำให้เห็นว่าการบริจาคบุตรทานเป็นสิ่งที่คนธรรมดาให้ได้ยาก แม้แต่พระเวสสันดรก็ทรงเกือบทำไม่สำเร็จ แต่ด้วยพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณอย่างยิ่ง สุดท้ายพระเวสสันดรทรงตัดความโศกเศร้าอาลัยรักพระกุมารทั้งสองจนบำเพ็ญบุตรทานสำเร็จและบำเพ็ญทานทานหรือการให้ภรรยาเป็นทานแก่พระอินทร์แปลงในภายหลังได้อย่างน่าประทับใจ

ในขณะที่เดียวกันชาวเมืองสีพีไม่เข้าใจเหตุแห่งการบริจาคข้างปัจฉิมยามของพระเวสสันดรจึงพากันขับพระเวสสันดรออกจากเมือง เป็นปัจฉิมยามสำคัญที่ทำให้พระเวสสันดรทรงได้บริจาคสัตตสดกมหาทานเพื่อยืนยันความชอบธรรมของการบริจาคทานและทำให้พระเวสสันดรทรง

พระผนวชในเวลาต่อมา มุมมองของการเล่าเรื่องจึงส่งเสริมให้เห็นคุณลักษณะของพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณและได้บำเพ็ญทศบารมีในพระชาตินี้อย่างครบถ้วน

ประการที่สาม วิธีการเล่าเรื่องของกวีทั้งการเล่าตามลำดับขององค์ประกอบในชาดกตามขนบการแต่งพระพุทธศาสนา การเล่าโดยการคงความตาม*เวสสันดรชาดก* ขยายความ เพิ่มความ เปลี่ยนความและตัดความ ซึ่งเน้นลักษณะพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของพระเวสสันดรมากยิ่งขึ้นกว่าที่ปรากฏใน*เวสสันดรชาดก*และ*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* แสดงให้เห็นคุณลักษณะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ติดตัวมาตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันชาติ และแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรดำเนินชีวิตตามขั้นตอนของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่การตั้งความปรารถนาในการบำเพ็ญทานบารมีเพื่อนำไปสู่การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและเข้าถึงพระนิพพานในภายหลัง

วิธีการเล่าเรื่องใน*มหาชาติคำหลวง*ส่งผลให้เกิดความรู้สึกระเทือนอารมณ์สูงและประทับใจในบทบาทและพฤติกรรมของพระเวสสันดรที่เป็นผู้มีจิตยินดีในการบริจาคและเสียสละ ทรงบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ การพระราชทานช้างปัจจัยนาคซึ่งเป็นช้างมงคลของบ้านเมืองและสัตตสดกมหาทานเป็นทานที่ได้ยากยิ่ง แต่พระเวสสันดรทรงให้ได้เพราะทรงมีคุณธรรมและพระเมตตาอันประเสริฐที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม โดยมุ่งมั่นบำเพ็ญบารมีอย่างไม่ลดละความพยายามแม้พระเวสสันดรจะประสบความยากลำบากก็สามารถผ่านพ้นอุปสรรคนั้นไปได้ นอกจากนี้ การบำเพ็ญทานบารมีโดยปรารถนาพุทธภูมิและมีพระโพธิญาณเป็นจุดมุ่งหมายการคำนึงถึงประโยชน์สุขของผู้อื่นเป็นหลักมากกว่าประโยชน์สุขส่วนพระองค์ การให้ทานที่คนทั่วไปให้ได้ยากยิ่งและการสวดบุญญาบารมีของพระเวสสันดรผ่านฉากป่าหิมพานต์ที่มีความงดงามในอุดมคติ ความเจียมสงบและความอุดมสมบูรณ์ซึ่งเหมาะสำหรับการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องบุญญาบารมีที่สั่งสมไว้ในอดีตชาติและปัจจุบันชาติของพระโพธิสัตว์ แสดงให้เห็นว่าไม่ว่าพระโพธิสัตว์ประทับที่ใด ความอุดมสมบูรณ์ย่อมเกิดขึ้น ทำให้พระโพธิสัตว์ทรงเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ให้อยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็นเป็นสุข ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังยอมรับและชื่นชมในตัวละครพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์มากยิ่งขึ้น

ผลจากการใช้กลวิธีการเล่าเรื่องทำให้*มหาชาติคำหลวง*นำเสนอพระเวสสันดรในภาพพระโพธิสัตว์อย่างแจ่มชัด ตัวละครสมจริงและดำเนินเรื่องอย่างสมเหตุสมผล คำพูดและพฤติกรรมของตัวละครแต่ละตัวมุ่งสวดคุณลักษณะอันประเสริฐของพระเวสสันดร คือ เป็นผู้ไม่อึดในการให้ทาน ทรงอุทิศสาหัสในการบำเพ็ญทานให้บรรลุถึงความ เป็นพระพุทธเจ้า แม้ในพระชาตินี้พระเวสสันดรไม่ได้บริจาคอวัยวะและชีวิต แต่พระองค์ก็มีพระดำริว่าจะบริจาคทานภายในหากมีผู้ขอ ดังนั้น พระเวสสันดรจึงทรงบริจาควัตถุทาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริจาคช้างปัจจัยนาคและสัตตสดกมหาทาน รวมทั้งการบริจาคบุตรทารทาน แต่เมื่อทรงระลึกถึงพระปณิธานที่จะบรรลุพระโพธิญาณทำให้ทรงก้าวข้ามความหวั่นไหวแม้ถูกทดสอบหรือประสบความยากลำบากในภายหลัง

ได้สำเร็จ แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้เสียสละ ทรงให้ทานอย่างกว้างขวาง ไม่มีขีดจำกัด ทรงให้ทานแล้วให้ทานอีก ตลอดจนให้ทานที่ยิ่งใหญ่และให้ได้ยากยิ่ง กลวิธีเล่าเรื่องดังกล่าวจึงเปรียบเป็นถนนหลายสายที่มุ่งหน้าไปสู่จุดมุ่งหมายเดียว คือ การนำเสนอพระเวสสันดรในภาพลักษณ์พระโพธิสัตว์ ซึ่งมีบุญญาบารมีสูงส่ง มุ่งมั่นในพระโพธิญาณและบำเพ็ญบารมีอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่บุพชาติและปัจจุบันชาติตามแนวทางการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โดยมีเหตุปัจจัยต่าง ๆ ในเนื้อเรื่องที่ได้รับการสร้างขึ้นอย่างสอดประสานและเอื้อต่อการเพิ่มพูนบารมีของพระเวสสันดร

ด้านกลวิธีทางวรรณศิลป์ กวีใช้องค์ประกอบของคำและความหมายอย่างประณีตบรรจงเพื่อสร้างความงดงามและไพเราะทางวรรณศิลป์แก่*มหาชาติคำหลวง* ความงามทางภาษาช่วยนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรอย่างชัดเจน ดังนี้

ประการแรก การใช้คำเรียกพระเวสสันดร ไม่ว่าจะ เป็นคำเรียกที่หมายถึงพระโพธิสัตว์ คำเรียกที่แสดงว่าปรารถนาพระโพธิญาณ คำเรียกที่หมายถึงหน่อพระพุทธเจ้าและคำเรียกที่หมายถึงพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าจริง ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีเน้นคุณลักษณะพระโพธิสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพระเวสสันดรผ่านการใช้คำเรียกที่หมายถึงพระพุทธเจ้าเป็นพิเศษ ทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การใช้คำเรียกพระเวสสันดรอันหมายถึงพระพุทธเจ้าจึงเป็นลักษณะเด่นและสำคัญของ*มหาชาติคำหลวง*ที่แตกต่างจากวรรณกรรมมหาชาติสำนวนอื่น

ประการที่สอง การเลือกใช้คำเพื่อนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์อันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร ทำให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงให้ทานอันยิ่งใหญ่และทรงเป็นที่พึ่งของผู้ยากไร้เสียใจอย่างแท้จริง

ประการที่สาม การใช้ภาพพจน์ประกอบด้วยอุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐานและอดีตพจน์ ตลอดจนการใช้สัญลักษณ์มุ่งเน้นสรรเสริญบุญญาบารมีอันยิ่งใหญ่ การแสวงหาพระโพธิญาณ การมีปาฏิหาริย์เหนือบุคคลทั่วไปและการมีพุทธภาวะของพระเวสสันดร ผลจากการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ทำให้ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรเด่นชัดขึ้นว่าพระเวสสันดรในสถานภาพกษัตริย์และนักบวชทรงเป็นผู้ที่สั่งสมบุญญาบารมีมาก ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังประทับใจและศรัทธาพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตอย่างแท้จริง

เรื่องราวของพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง*จึงมีลักษณะเป็นมหากาพย์ที่มุ่งยกย่องวีรกรรมของพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณและเอาชนะใจตนเองได้ โดยเห็นแก่ประโยชน์สุขส่วนรวม กวีผู้แปลแต่ง*มหาชาติคำหลวง*ต้องการชี้ให้เห็นว่าพระชาติพระเวสสันดรเป็นพระชาติสำคัญของพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อไป ภาพพระโพธิสัตว์ที่พบอาจหมายถึงถึง

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ กล่าวคือ ภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรบางภาพปรากฏภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซ้อนทับอยู่ มีประมุขชาดกในนครกัณฑ์เป็นเครื่องชี้ว่าพระเวสสันดรคือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ การใช้คำเรียกพระเวสสันดรที่กวีเปลี่ยนคำและขยายความจากคำในตัวบทบาลี ได้แก่ พระหน่อโลกนาถ เจ้าจอมไตร และพระตรีโลกेश্বর แสดงให้เห็นแนวคิดที่พระมหากษัตริย์ คือ พระโพธิสัตว์ที่มีบุญญาบารมีเทียบเท่าพระพุทธเจ้าตามคติพระพุทธศาสนา

ส่วนภาพพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน*มหาชาติคำหลวง*เห็นได้ชัดจากการใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าที่กวีเปลี่ยนคำและขยายความจากคำในตัวบทบาลี ได้แก่ พระไตรโลกนาถ พระศาสดา มหาบรมไตรภวนารถและพระผู้บีบบ้านบุญ อุดลยเดชโชไชย ไตรภวนารถ ซึ่งตีความได้ 2 ระดับคือ ระดับแรก พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลกและระดับที่ 2 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้โปรดเกล้า ฯ ให้แต่ง*มหาชาติคำหลวง*

การใช้คำเรียกพระเวสสันดรและพระพุทธเจ้าที่สื่อความถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงเป็นกลวิธีสำคัญที่สุดทำให้ตีความได้ว่าเรื่องของพระเวสสันดรเป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าจริงประการหนึ่งและตีความได้ว่าเรื่องของพระเวสสันดรเป็นเรื่องของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกประการหนึ่งได้อย่างชัดเจน

เมื่อศึกษาภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน*มหาชาติคำหลวง*ร่วมกับ*ยวนพ่ายโคลงตั้ง* และเอกสารทางประวัติศาสตร์ พบว่าภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีหลายลักษณะไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์นักรบหรือเทวราชา แต่ภาพที่สอดคล้องกับ*มหาชาติคำหลวง* คือ ภาพพุทธราชาที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์คือพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แสดงออกผ่านพระนาม การบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเรื่องการสงเคราะห์ประชาชน การทำนุบำรุงพระศาสนาและการที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระผนวช ดังนั้น ภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ซ้อนทับกับภาพของพระเวสสันดรใน*มหาชาติคำหลวง*จึงเป็นลักษณะของพุทธราชาหรือธรรมิกราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ

ภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถด้วยกลวิธีอันแยบคายใน*มหาชาติคำหลวง*จึงน่าเชื่อถือว่กวีตั้งใจเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงเป็นธรรมราชาผู้ปรารถนาพระโพธิญาณและทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เป็นพระพุทธเจ้าตามคติเรื่องพุทธราชาในสังคมไทย *มหาชาติคำหลวง*จึงเป็นวรรณกรรมมหาชาติสำนวนสำคัญที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ มีบทบาทหน้าที่ทางพุทธศาสนา สังคม วัฒนธรรมและการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการสืบทอดพระพุทธศาสนา ในขณะเดียวกันก็ช่วยเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงในสังคม โดยมีบริบททางวัฒนธรรม สังคมและการเมืองเป็นปัจจัยที่ทำให้สร้างภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน*มหาชาติคำหลวง*

8.2 อภิปรายผล

จากการศึกษาภาพพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรในมหานิทานคำหลวงร่วมกับภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหานิทานคำหลวง ยวนพ่ายโคลงฉันท์และเอกสารทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเล่าเรื่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ผู้วิจัยพบว่าภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซ้อนทับกับภาพของพระเวสสันดรในมหานิทานคำหลวง โดยมีบริบททางวัฒนธรรมและการเมืองเป็นปัจจัยที่ทำให้ต้องสร้างภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในลักษณะดังกล่าว ซึ่งไม่ใช่ภาพที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ ดังนี้

8.2.1 ปัจจัยทางวัฒนธรรมและสังคมที่ทำให้สร้างภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าในมหานิทานคำหลวง

บริบททางวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่ในการสร้างภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประกอบด้วยคติความเชื่อในพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมการใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์ ซึ่งจัดเป็นชนบททางวรรณศิลป์

8.2.1.1 คติความเชื่อในพระพุทธศาสนา อิทธิพลทางพระพุทธศาสนาเรื่องความเชื่อเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดส่งผลให้เกิดความเชื่อเรื่องการสั่งสมบารมีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพาน พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา นำคติความเชื่อดังกล่าวมาปรับใช้ในการเมืองการปกครอง* พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชาผ่านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและดูแลประชาชนให้อยู่ในศีลธรรมไปพร้อมกับการสั่งสมบารมี¹ คติความเชื่อในพระพุทธศาสนาสัมพันธ์กับการสร้างภาพพระเวสสันดรและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ คติความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์และคติความเชื่อเรื่องธรรมราชา

1) คติความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ ในสมัยสุโขทัย ปรากฏความคิดเรื่องการอธิษฐานขอเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้บรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายในทางธรรม ส่วนจุดมุ่งหมายทางโลก ปรากฏความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์กษัตริย์ในสมัยสุโขทัยจึงปกครองบ้านเมืองตามคติธรรมราชา²

* กษัตริย์อยุธยาได้รับพิธีการตามลัทธิเทวราชามาปฏิบัติเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์แก่สถาบัน และมีพระพุทธศาสนาเป็นสื่อกลางระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน

ประทีป ชุมพล, ตำราการศึกษาชวนพ่ายโคลงฉันท์, หน้า 192.

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2543), หน้า 73-74.

² สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า 132.

ในพระพุทธศาสนาเชื่อกันว่าพระพุทธเจ้ามิได้มีเพียงพระองค์เดียวแต่มีจำนวนมหาศาลทั้งที่ตรัสรู้ในมนุษยโลก ทั้งในอดีตและอนาคตที่ตรัสรู้ในเทวโลกที่เรียกว่าพระเทวพุทธเจ้าหรือพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้วปลีกพระองค์ไปประทับอยู่ลำพังโดยมิได้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ที่เรียกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า คติความเชื่อนี้น่าจะเป็นบ่อเกิดของอุดมคติที่ว่าความเป็นประมุขสูงสุดในหมู่มนุษย์โลกนั้นคือการมีบารมีอันยากยิ่งที่บุคคลธรรมดาสามัญจะพึงมี เสมือนพระพุทธเจ้าทรงไว้ซึ่งบารมีในการตรัสรู้ได้โดยพระองค์เอง ทั้งทรงเป็นธรรมราชาในหมู่พระสงฆ์³ ทำให้เกิดคติที่ว่าพระมหากษัตริย์คือพระโพธิสัตว์ผู้สั่งสมบุญญาบารมีมามากตั้งแต่บุพชาติและมีบารมีเสมอด้วยพระพุทธเจ้า⁴

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต แสดงความเชื่อที่มีร่วมกันในวรรณคดีอยุธยาตอนต้นเกี่ยวกับเรื่องบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ ความว่า

พระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่ได้สร้างสมบุญญาบารมีมากกว่าคนทั่วไปและเมื่อเป็นกษัตริย์ก็มีบุญญาธิการสูง ผู้ที่ไม่มีอำนาจแรงจะไม่สามารถทำร้ายกษัตริย์ได้ เล และพระองค์จะมีความรู้ความสามารถพิเศษ หยั่งรู้ถึงความซื่อสัตย์ หรือความไม่จงรักภักดีของข้าราชการบริพารได้⁵

ผู้วิจัยเห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสนพระราชหฤทัยเรื่องการสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ว่าพระโพธิสัตว์คืออดีตชาติของพระพุทธเจ้า เชื่อว่าพระโพธิสัตว์ทรงเป็นเทวดาชั้นสูงและสูงกว่าเทวดาในด้านบารมี⁶ ดังปรากฏว่าในมหานาคาคำหลวงและยวนพ่ายโคลงดั้น กวีมุ่งสรรเสริญพระบารมีของพระมหากษัตริย์ที่เหนือกว่าบุคคลทั่วไป ทรงเป็นที่นับถือในเทวดา มนุษย์และสัตว์ด้วยทรงเป็นพระโพธิสัตว์

ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงดำเนินพระจริยวัตรตามโพธิสัตวจรรยา ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกแห่งกรุงศรีอยุธยาที่ทรงพระผนวชระหว่างทำสงครามกับล้านนา⁷ และผนวชตามแบบอย่างพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งแสดงพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์⁸

³ ดินาร์ บุญธรรม, พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า 104.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁵ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล, หน้า 337.

⁶ บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า 33.

⁷ เอกสารทางประวัติศาสตร์ฝ่ายเหนือ กล่าวว่า หลังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงออกผนวช ทรงให้โพธิสมาจารเถรขึ้นมาขอเมืองเสลียงคืน แต่ได้รับการปฏิเสธ เนื่องจากพระเจ้าติโลกราชทรงให้จัดประชุมสงฆ์ มีพระมหาธรรมราชาปราชญ์เป็นประธาน แต่เห็นว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์ จึงทำให้พระเถรโพธิสมาจารต้องกลับไป

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด เค. วยอาจ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุ๊คส์, 2547), หน้า 94-96.

การนำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *มหาชาติคำหลวง* จึงสอดคล้องกับการปฏิบัติพระราชกรณียกิจและบำเพ็ญพระราชกุศลในฐานะพุทธราชาและโพธิสัตว์ราชาใน *ยวนพ่ายโคลงดั้น* และเอกสารทางประวัติศาสตร์ นับว่า *มหาชาติคำหลวง* เป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่บ่งชี้โพธิสัตว์จรรยาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกทางหนึ่ง

2) **คติความเชื่อเรื่องธรรมราชา** จากการศึกษาภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ลักษณะธรรมราชาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสัมพันธ์กับการแสดงพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ สอดคล้องกับคติความเชื่อในสมัยอยุธยา กล่าวคือพระมหากษัตริย์ต้องยึดหลักธรรมราชาเพื่อมิให้บุญญาบารมีที่สั่งสมมาสิ้นสุดและอาณาจักรเสื่อมโทรมลง ดังคำกล่าวของมานพ ถาวรวัฒน์สกุล ความว่า

กษัตริย์อยุธยาจึงทรงดำรงฐานะเป็น “เทวราชา” ที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด ทรงแสวงหาพระเกียรติยศด้วยการทำสงครามขยายอาณาเขตเพื่อการมีอำนาจเหนือพระราชวงศ์อื่น ๆ พระองค์จึงทรงมีฐานะเป็น “จักรพรรดิราช” แม้พระองค์จะเป็น “เทวราชา” เป็น “จักรพรรดิราช” ที่ยิ่งใหญ่ แต่พระองค์ก็ทรงนับถือพระพุทธศาสนา จึงทรงมีพระจริยวัตรตามหลักการธรรมราชา การละเลยหลักการ “ธรรมราชา” จะนำความเสื่อมโทรมมาสู่อาณาจักร ซึ่งจะกระทบกระเทือนฐานะเทวราชา และจักรพรรดิราชของพระองค์ แสดงว่าบุญบารมีที่ทรงได้สั่งสมมาแต่ชาติปางก่อนได้หมดสิ้นลง ย่อมหมายความว่า ฐานะที่สูงส่งของกษัตริย์ย่อมสิ้นสุดลงไปด้วย⁹

คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเรื่องพระโพธิสัตว์และธรรมราชาได้ช่วยคำจูนสถานภาพของสถาบันกษัตริย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เห็นได้ในสมัยสุโขทัย พบความปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์และธรรมราชาเท่านั้น แต่ในสมัยอยุธยาแสดงให้เห็นแนวคิดที่ยิ่งไปกว่าคือพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระพุทธเจ้าหรือพุทธราชา ซึ่งปรากฏชัดเจนใน *มหาชาติคำหลวง*

ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ภาคปริวรรต เล่มที่ 2 ผูกที่ 3-5 (เชียงใหม่ : โครงการวิจัยคัมภีร์ใบลานในภาคเหนือ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2525), หน้า 43-44.

ประชาภิจักรจักร, พระยา, *พงศาวดารโยนก* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2478), หน้า 338.

ใน *ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง* ภาษาบาลี ด้านที่ 1 สรรเสริญคุณของพระมหาธรรมราชาลิไท เมื่อพระองค์ทรงผนวชได้เกิดปาฏิหาริย์อัศจรรย์ และแผ่นดินไหวอันเป็นกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ และใน *ศิลาจารึกหลักเดียวกัน* ภาษาบาลี ด้านที่ 3 พระมหาธรรมราชาลิไททรงเป็นพระโพธิสัตว์พระองค์หนึ่งในพระโพธิสัตว์จำนวน 10 พระองค์

“ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง,” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3*, หน้า 186-187.

⁹มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, *ขุนนางอยุธยา* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า

8.2.1.2 วัฒนธรรมการใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์ วัฒนธรรมการใช้

คำเรียกพระมหากษัตริย์จัดเป็นขนบวรรณศิลป์ (Literary Conventions) ขนบวรรณศิลป์ หมายถึงแบบแผนและวิธีการบางประการในการแต่งวรรณคดีที่เป็นที่ยอมรับและทำตามกันมา โดยเฉพาะในวรรณคดีรุ่นเก่าของไทยจะแต่งตามแบบแผนธรรมเนียมนิยมเป็นอันมาก¹⁰ ขนบทางวรรณศิลป์มีความสำคัญต่อการสร้างและเสพวรรณคดีในวรรณคดีไทย สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและความนิยมในแต่ละยุคสมัย กวีต้องเรียนรู้และฝึกฝนกลวิธีการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ดังที่ธเนศ เวศร์ภาตากล่าวว่า

แนวคิดเรื่องการฝึกฝนและเดินตามรอยครุ่นนี้เป็นแนวคิดที่หยั่งรากลึกในวัฒนธรรมวรรณศิลป์ทุกแขนงของไทย ส่งผลให้กระบวนการสร้างงานของไทยให้ความใส่ใจเรื่องขนบนิยมเป็นพิเศษ¹¹

มหาชาติคำหลวงและยวนพ่ายโคลงตั้งเป็นวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นจึงมีลักษณะขนบทางวรรณศิลป์ร่วมกันอย่างใกล้ชิด¹² แม้มหาชาติคำหลวงและยวนพ่ายโคลงตั้งเป็นวรรณคดีต่างประเภทคือ มหาชาติคำหลวงเป็นพระพุทธรูปประวัติจัดเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาและเป็นชาติที่ใช้ประกอบการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ส่วนยวนพ่ายโคลงตั้งเป็นเรื่องราวของบุคคลในประวัติศาสตร์ จัดเป็นวรรณคดียอพระเกียรติที่มุ่งสรรเสริญพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงมีชัยชนะเหนือเชียงใหม่ แต่เนื้อหาของเรื่องส่วนหนึ่งกล่าวถึงการดำรงสถานภาพพระมหากษัตริย์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้ กวีดำเนินเรื่องโดยใช้ขนบทางวรรณศิลป์เพื่อเทิดพระเกียรติคุณและบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ในลักษณะเดียวกัน

ความคล้ายคลึงทางวรรณศิลป์ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากพระเยาวราชเจ้า กวีผู้แต่งยวนพ่ายโคลงตั้งทรงผนวชในพระพุทธศาสนาเป็นระยะเวลาช้านาน เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาและทราบเรื่องราวในราชสำนักเป็นอย่างดี กอปรกับทรงเป็นพระโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ¹³ น่าจะนำคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและขนบวรรณศิลป์ที่นิยมในยุคนี้มาใช้สร้างความงามทางวรรณศิลป์และส่งเสริมภาพพระโพธิสัตว์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กวีเปรียบสมเด็จพระบรม

¹⁰ กุหลาบ มลลิกะมาส, *วรรณคดีวิจารณ์* (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2538), หน้า 66.

¹¹ ธเนศ เวศร์ภาต, “ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย : แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษุบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 314.

¹² ลักษณะร่วมของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นใน ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต, *วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล*, หน้า 263-339.

¹³ ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต, *วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล*, หน้า 66-67.

ไตรโลกนาถกับพระมหोสดใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* เพื่อแสดงว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงฉลาดหลักแหลมเหมือนพระมหोสดผู้บำเพ็ญปัญญาบารมี¹⁴

วัฒนธรรมการใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์ มักใช้คำเรียกที่สื่อความว่ากษัตริย์คือพระโพธิสัตว์ ผู้สืบเชื้อสายของพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธรูป เห็นได้จาก *มหาชาติคำหลวง* กวีเรียกพระเวสสันดรว่า พระศรีสรรเพชญ์ หน่อสรรรพีชญ์ภูษาธรรม ท้าวผู้หน่อสรรรพีชญ์และพระหน่อโลกนาถ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาการใช้คำเรียกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* กวีใช้คำเรียกเพื่อสื่อลักษณะต่าง ๆ ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ แสดงหน้าที่ในการรบ เช่น กระจกษัตริเอกษัตริและปิ่นกษัตริย์ การเป็นพระเจ้าแผ่นดินและเป็นต้นกำเนิดของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ เช่น บพิตร ไทธิเบศร จอมราช จอมนารถ ภูวนารถ พระเจ้าหล้า ปิ่นเกล้าและสเด็จพระเจ้าไท¹⁵

คำเรียกที่ส่งเสริมภาพความพระพุทธรูปเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* ได้แก่ คำเรียกที่หมายถึงทรงเป็นพระพุทธรูปผู้รู้แจ้ง เช่น พระศรีสรรเพชญ์ พระสรรเพชญ์และพระเจ้า หมายถึง พระพุทธรูป* คำเรียกที่หมายถึงผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลก ได้แก่ “ไตรภวนารถ” หมายถึง พระผู้เป็นที่พึ่งของสามโลก และ “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนายกติกผู้เป็นเจ้า” หมายถึง พระมหากษัตริย์ผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลก สื่อถึงการเป็นตัวแทนพระพุทธรูป เป็นคำเรียกที่พบปริมาณมากกว่าคำเรียกลักษณะอื่น ดังตัวอย่าง

ແລງປາງพระศรีสรรเพชญ์โพธิ¹⁶

นเรศรนรินทรราชิตีศรีสรรเพชญ์¹⁷

ประจวบทั้งสามสรรเพชญ์ถึง แกลงแฮ¹⁸

¹⁴ปัทมา ทิมประเสริฐกุล, “การสร้างภาพลักษณ์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน *ยวนพ่ายโคลงตั้ง* ด้วยการใช้อรรถนิพนธ์,” วารสารราชบัณฑิตยสถาน 36,2 (เมษายน-มิถุนายน 2554): 310-323.

¹⁵อัครวิทย์ เรืองรอง, “การใช้คำเรียกและความเปรียบเกี่ยวกับกษัตริย์ใน “*ยวนพ่ายโคลงตั้ง*,” วารสารอักษรศาสตร์, หน้า 44-48.

* คำว่า “พระเจ้า” หมายถึง “พระพุทธรูป” ปรากฏในเอกสารโบราณ ดังเช่นจารึกวัดเขมา ความว่า “อันหนึ่งอันนี้สงฆ์ อันกูได้บวชในศาสนาพระเจ้านี้ดี อันกูได้สร้างไว้ในศาสนาพระเจ้านี้ก็ดี กูกลับนาบุญส่งไปแก่ครูอุปัชฌาย์ พ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ญาติ แก่ท้าว แก่พระยา แก่เทพยดาทั้งหลายและสัตว์อันไปตกนรกก็ดี...”

“จารึกวัดเขมา,” ใน *จารึกสมัยสุโขทัย* (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 218.

¹⁶ศิลปากร, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “*ยวนพ่ายโคลงตั้ง*” ใน *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*, หน้า 346.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 379.

¹⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 343.

สรรเพชญ์ภีโพธิเกล้า สงสาร¹⁹
 เพราะเพื่อพระเจ้าตั้ง ชอบชาญ²⁰
 ครั้นชุกข่าวจรไตร ภพนารถ²¹
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนายกติกผู้เป็นเจ้าของเจ้า เกล้าภูมณฑล²²

เห็นได้ว่ากวีเรียนรู้ ฝึกฝนกลวิธีการแต่ง อาศัยความรู้และความคิดร่วมกันของผู้สร้างและผู้เสพในยุคสมัยเดียวกัน โดยใช้การแต่งวรรณคดี การเลือกใช้คำและวงศัพท์ที่มีอยู่ในคลังคำมาเรียกพระมหากษัตริย์เพื่อเป็นช่องทางในการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ วัฒนธรรมการใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์จึงมีส่วนสร้างภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอย่างแยกกาย

8.2.2 ปัจจัยทางการเมืองที่ทำให้สร้างภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าในมหานาคาคำหลวง

ผู้วิจัยแบ่งบริบททางการเมืองกับการสร้างภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในมหานาคาคำหลวงเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ การแข่งขันบารมีระหว่างอาณาจักรอยุธยาและล้านนา และนโยบายรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยเข้ากับอาณาจักรอยุธยา ดังนี้

8.2.2.1 การแข่งขันบารมีระหว่างอาณาจักรอยุธยาและล้านนา ตลอดรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแข่งกับพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนาด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะการแผ่พระราชอำนาจและการทำนุบำรุงศาสนา เมื่อพระยาอุทิศชูรหันไปเข้ากับอาณาจักรล้านนาและรุกรานหัวเมืองฝ่ายเหนือจนเกิดสงครามระหว่างล้านนากับอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปเสวยราชย์ที่เมืองพิษณุโลกพุทธศักราช 2006 เพื่อตั้งรับทัพพระเจ้าติโลกราชและพระยาอุทิศชูรที่ยกทัพมาตีสุโขทัย พิษณุโลกและกำแพงเพชร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชครองกรุงศรีอยุธยา เป็นการปกครองพร้อมกันของกษัตริย์ 2 พระองค์²³ จนถึงพุทธศักราช 2031 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตที่พิษณุโลก รวมช่วงเวลาในแผ่นดิน 40 ปี

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 379.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 352.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 349.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 379.

²³ มุลินธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย (กรุงเทพมหานคร: มุลินธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2554), หน้า 78.

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระเจ้าติโลกราชทรงมีพระนามแสดงความเป็นใหญ่ในสามโลกพ้องกัน ทรงแข่งกันในด้านพุทธจักรและอาณาจักร

ด้านพุทธจักร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสนับสนุนให้พระภิกษุออกไปศึกษาและบวชเรียนที่ลังกา ทรงอุทิศพระราชวังเดิมให้เป็นเขตพุทธาวาสของพระราชวังหลวงแล้วขยายพระราชวังไปสร้างติดอยู่ทางริมแม่น้ำลพบุรี ซึ่งไม่ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์อยุธยาพระองค์ใดเคยสร้างวัดในพระราชวังมาก่อน²⁴ ทรงหล่อรูปพระโพธิสัตว์ประดิษฐานไว้ในพุทธาวาสแห่งนี้²⁵ ทรงฉลองพระรูปที่หล่อเสร็จ และพระราชทานทรัพย์แก่หมู่สงฆ์ พราหมณ์และผู้ยากไร้ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะวัดจุฬามณี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก²⁶ ทรงรับธรรมเนียมมาจากการอ่าน*เวสสันดรชาดก* ของทางเชียงใหม่ และทรงพระราชนิพนธ์*มหาชาติคำหลวง* ดังกล่าวมาแล้ว

ขณะที่พระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนาทรงสนับสนุนคณะสงฆ์สัทลภิกขุวัดป่าแดงหลวง ทรงพระผนวชเป็นเวลา 7 วัน ณ วัดป่าแดงมหาวิหาร เมื่อลาสิกขาบท เสด็จมาเสวยราชสมบัติตามเดิม ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อพุทธศักราช 2020 ที่วัดเจดีย์เจ็ดยอด ในเมืองเชียงใหม่²⁷ ทำให้พระภิกษุเล่าเรียนพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน สันนิษฐานว่า*ปัญญาสชาดก* ซึ่งเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนา อาจแต่งขึ้นในสมัยของพระเจ้าติโลกราช²⁸ *มหาชาติคำหลวง* ซึ่งมีมาตั้งแต่เดิม สมัยพระเจ้าเม็งรายมหาราช น่าจะได้รับการแปลมหาชาติฉบับภาษาบาลีออกเป็นภาษาล้านนาไทยในสมัยพระเจ้าติโลกราช เนื่องจากพระสิริมงคลจารย์เถระ ผู้นิพนธ์คัมภีร์*เวสสันดรทีปนี* ได้แสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับมหาชาติไว้²⁹

ด้านอาณาจักร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงทำสงครามกับเชียงใหม่หลายคราว แต่ไม่มีพระราชพงศาวดารของไทยฉบับใดกล่าวว่ามีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นผู้ชนะสงครามอย่างแน่ชัด หรือกล่าวว่ามีพระเจ้าติโลกราชทรงยอมแพ้ *พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์*

²⁴ ประทีป ชุมพล, *ตำราการศึกษาชนวนพ่ายโคลงตัน*, หน้า 191.

²⁵ ดินาร์ บุญธรรม, *พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา*, หน้า 123.

²⁶ การบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช เมื่อพุทธศักราช 2025 และสมโภชเป็นเวลา 15 วัน เป็นปีเดียวกันกับการพระราชนิพนธ์*มหาชาติคำหลวง* ทำให้ประชาชนในสุโขทัยชื่นชมยินดีและชื่นชมว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีพระคุณธรรมใกล้เคียงกับพระมหากษัตริย์ราชสีห์
ประทีป ชุมพล, *ตำราการศึกษาชนวนพ่ายโคลงตัน*, หน้า 214.

²⁷ ดินาร์ บุญธรรม, *พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา*, หน้า 82-83.

ดูข้อเปรียบเทียบพระราชประวัติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระเจ้าติโลกราช (บทบาทด้านพุทธศาสนา การปกครอง กฎหมาย และเศรษฐกิจ) ใน ประทีป ชุมพล, *ตำราการศึกษาชนวนพ่ายโคลงตัน*, หน้า 198-232.

²⁸ ประทีป ชุมพล, *ตำราการศึกษาชนวนพ่ายโคลงตัน*, หน้า 224.

²⁹ มณี พยอมยงค์, “การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้,” (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2519), หน้า 70-73.

ระบุว่าเป็น “แลที่พมหาราชนั้นเลิกกลับคืนไป”³⁰ ส่วนเอกสารทางประวัติศาสตร์ฝ่ายเหนือระบุว่าพระเจ้าติโลกราชไม่ให้ไพร่พล และพระราชโอรสติดตามทัพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ* ภายหลังอยุธยาช่วยชนะ ได้เมืองเชียงที่เสียตั้งแต่ครั้งพระยาเซียงคิตกบถคืนมาและตีนครลำปางได้ ทำให้เชียงใหม่ขอเป็นไมตรีกับอยุธยา

การพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงหลังจากเชียงใหม่ขอเป็นไมตรีแล้วน่าจะมีความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยาและเชียงใหม่ คือ เป็นการแข่งขันบารมีระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระเจ้าติโลกราชและอาณาจักรใกล้เคียงซึ่งเป็นความพยายามสร้างความยิ่งใหญ่ในทางธรรมหรือด้านพุทธจักรควบคู่กับการพยายามสร้างความยิ่งใหญ่ทางโลกและพระราชอำนาจสูงสุดของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถด้านอาณาจักร

8.2.2.2 นโยบายรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงเป็นกษัตริย์อยุธยาที่มีเชื้อสายราชวงศ์พระร่วงกับราชวงศ์แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงได้รับอภิเษกเป็นพระมเหสีราชินี พระนามว่า “พระราเมศวร” สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ไม่ทรงแต่งตั้งเจ้าประเทศราชปกครองสุโขทัย แต่ส่งพระราเมศวรไปปกครอง เป็นการเปลี่ยนยุทธวิธีขยายอำนาจขึ้นไปทางเหนือจากการทำสงครามเพื่อแทรกซึมเข้าไปในราชวงศ์สุโขทัย โดยใช้ความผูกพันทางสายเลือดเพื่อผนวกดินแดนสุโขทัยและอยุธยา³¹ และทรงให้พระราชมารดาของพระราเมศวรเสด็จขึ้นไปด้วยเพื่อความปลอดภัย* ในครั้งนั้น พระพุทธชินราชหลังน้ำพระเนตรเป็นโลหิต³² เป็นสัญลักษณ์แทนความรู้สึกว่าอาณาจักรสุโขทัยที่เก่าแก่รุ่งโรจน์คงถึงกาลล่ม

³⁰ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า 21.

* *ตำนานสิบห้าราชวงศ์* สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงได้อินกิตติศัพท์ของพระเจ้าติโลกราชว่าทรงมีพระเดชานุภาพ และเกรงกลัวว่าพระเจ้าติโลกราชจะยกทัพมาตีทางใต้ จึงส่งหาญพรหมสะท้านไส้ศึกมาอยู่เชียงใหม่ แต่ถูกจับได้และถูกอุบายให้ยกทัพมาตีเชียงใหม่จนพ่ายแพ้กลับไป หมิ่นดังและพระยาอุทิศเจียรไล่ตามจนถึงแนวเขาพิง ท้าวพอบุญเรืองราชบุตรขอติดตามทัพ แต่พระเจ้าติโลกราชตรัสห้ามไว้

ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ภาคปริวรรต เล่มที่ 2 ผู้กที่ 3-5, หน้า 37-39.

³¹ สุคนธ์ ศิริโกศทรัพย์, “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับนโยบายการรวบรวมอาณาจักรสุโขทัย,” หน้า 21.

* ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชมารดาและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีผลต่อความปลอดภัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ปรากฏใน *จารึกหลักที่ 40* เจ้าสามพระยาให้พระยารามสาบานว่าจะไม่ทำอันตรายแก่พระราเมศวร (สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) พระราชโอรส ซึ่งเป็นหลานของพระยาราม หากเสด็จไปไหว้พระมหาธาตุที่สุโขทัย

ประทีป ชุมพล, *ตำราการศึกษาชนวนพ่ายโคลงฉันท์*, หน้า 156-157.

³² พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า 13.

สลาย³³ และความไม่พอใจของราชวงศ์สุโขทัย แต่สุโขทัยอาจเกรงอำนาจของกรุงศรีอยุธยาจึงจำต้องยอมรับ³⁴

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นครองราชย์แทนพระราชบิดา มิได้ทรงแต่งตั้งผู้ใดให้ปกครองเมืองพิษณุโลก สร้างความไม่พอใจให้พระยายุทธิษเฐียร* พระยายุทธิษเฐียรหันไปสวามิภักดิ์พระเจ้าติโลกราช การไม่แต่งตั้งพระยายุทธิษเฐียรคงเป็นแผนการของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่จะลิดรอนอำนาจของเชื้อพระวงศ์สุโขทัย เป็นเหตุผลในการแผ่ขยายและรวบรวมอาณาจักร

พระราชกุศโลบายในการรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ การไม่สถาปนาผู้ใดขึ้นปกครองอาณาจักรสุโขทัย การปกครองพิษณุโลก การย้ายเมืองหลวง การปฏิบัติพระองค์เหมือนพระมหากษัตริย์ราชธานีไทย การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การสร้างวัด การออกผนวชระหว่างครองราชย์และการพระราชนิพนธ์*มหาชาติคำหลวง* ตลอดจนความได้เปรียบของพระองค์ที่ทรงมีเชื้อสายแห่งสุโขทัย ทรงนำพระพุทธศาสนารวมอาณาจักรสุโขทัยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอยุธยาโดยธรรมานุภาพมากกว่าแสนยานุภาพหรือการใช้กำลังเข้าบีบบังคับข่มเหง

การพระราชนิพนธ์*มหาชาติคำหลวง*จึงเป็นการดำเนินตามรอยของพระมหากษัตริย์ราชธานีไทยที่โปรดให้แต่ง*ไตรภูมิพระร่วง* โดยนำความเชื่อทางศาสนามาควบคุมสังคมและเพื่อส่งเสริมสถานภาพของสถาบันปกครองว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้เป็นที่พึ่งของประชาชนและสร้างความผาสุกร่มเย็นแก่บ้านเมืองด้วยทรงมีบุญญาบารมีสูงส่ง ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องพระเกียรติคุณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ดำเนินรอยตามพระมหากษัตริย์ราชธานีไทยว่าทรงทำได้เทียบและดีกว่าแทบทุกอย่าง ความว่า

แต่เหตุซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวชนั้น เห็นจะไม่ใช่เป็นแต่ด้วยทรงเลื่อมใสในคุณธรรมของพระสงฆ์ของคณะป่าแก้วอย่างเดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเกี่ยวแก่ที่ทรงนิยมพระเกียรติคุณอย่างพระมหากษัตริย์ราชธานี (ลิไทย) ซึ่งน่าจะยังยกย่องกันอยู่ในเมืองเหนือมากในเวลานั้นด้วยอีกอย่างหนึ่ง สังเกตดูการอย่างใด ๆ ซึ่งพระมหากษัตริย์ราชธานี (ลิไทย) ได้ทรงทำที่ปรากฏเป็นพระเกียรติยศ ดูเหมือนสมเด็จพระ

³³ ศุภวัฒน์ เกษมศรี, *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลิต และผลงานคัดสรร พลตรีหม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี นักประวัติศาสตร์อาวุโสดีเด่น*, หน้า 96.

³⁴ สุคนธ์ ศิริโภคทรัพย์, “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับนโยบายการรวบรวมอาณาจักรสุโขทัย,” หน้า 22.

* *ตำนานสิบห้าราชวงศ์และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* กล่าวถึงมูลเหตุที่พระยายุทธิษเฐียรแปรพักตร์ว่าเกิดจากการไม่รักษาสัญญาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครั้งดำรงพระยศเป็นพระรามศรวรว่า จะทรงแต่งตั้งให้พระยายุทธิษเฐียรเป็นอุปราชปกครองหัวเมืองเหนือ

ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ภาคปริวรรต เล่มที่ 2 ผูกที่ 3-5, หน้า 34.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 86.

พระบรมไตรโลกนาถจะได้ทรงทำเทียบ และทำได้ดีกว่าแทบทุกอย่าง เป็นต้นว่า พระมหาธรรมราชา(ลิไทย)ได้ทรงแต่งหนังสือไตรภูมิ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ ทรงแต่งหนังสือมหาชาติคำหลวง (เมื่อปีขาล จุลศักราช 844 พ.ศ. 2025) สมเด็จพระมหาธรรมราชา(ลิไทย)ได้ตั้งแบบแผนราชประเพณี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ได้ทรงจัดวิธีปกครองบ้านเมือง และตั้งกฎมนเฑียรบาล วางแบบแผนราชประเพณีให้ มั่นคง แม้การสร้างวัดวาอาราม พระมหาธรรมราชา(ลิไทย) ได้ทรงสถาปนาในเมือง สุโขทัยเพียงไร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ได้ถวายที่พระราชวังในกรุงศรีอยุธยา เป็นวัด และไปสถาปนาพระอารามที่เมืองพิษณุโลกอีกเป็นอันมาก ตลอดจนสร้าง ปราสาทราชมนเฑียรใหม่ก็ทำอย่างเดียวกัน ดูดำเนินรอยเดียวกันจนสละราชสมบัติ ออกทรงผนวช ซึ่งเชื่อได้ว่าคนทั้งหลายคงนิยมในเวลานั้นว่าเป็นการทรงบำเพ็ญ เนกขัมมบารมีทางปรมัตถประโยชน์³⁵

พระราชกรณียกิจและพระจริยวัตรของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถข้างต้นจึงมีส่วนสัมพันธ์ กับการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเช่นเดียวกับพระมหาธรรมราชาลิไทย นับเป็นการใช้ศาสนาเป็นรากฐานทางศีลธรรมและเป็นเครื่องมือดำเนินนโยบายสร้างความชอบธรรม ทางการปกครองทั้งด้านพุทธจักรและอาณาจักร โดยมีผลต่อนโยบายรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยไว้เป็น ส่วนหนึ่งของอยุธยา

ส่วนการเมืองภายในอยุธยา ก่อนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นครองราชย์ ปัญหาการ เปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองที่สำคัญ คือ การสืบสันตติวงศ์ ซึ่งมักเปลี่ยนแปลงตามภาวะ การเมืองว่าเจ้านายพระองค์ใดที่มีกำลังไพร่พลมากกว่าย่อมมีโอกาสครองราชย์ เมื่อพระมหากษัตริย์ สวรรคตมักเกิดการแย่งชิงราชสมบัติและความเป็นใหญ่กันเองระหว่างเจ้านายที่เป็นเจ้าเมืองใหญ่ ๆ นอกจากปัญหาการใช้กำลังยึดอำนาจแล้ว ปัญหาการเพิ่มประชากรในช่วงนี้อย่างรวดเร็วส่งผลต่อการ ควบคุมกำลังคน การเผยแผ่และขยายตัวอย่างรวดเร็วของศาสนาอิสลามเป็นเหตุให้เมื่อสมเด็จพระ บรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นครองราชย์ทรงปฏิรูปการปกครอง ศาสนาและวัฒนธรรมเพื่อสร้างความ มั่นคงเป็นปึกแผ่นให้อาณาจักรอยุธยา

ในด้านการปฏิรูปการปกครอง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแบ่งส่วนราชการและแยก อำนาจการปกครองออกเป็นฝ่ายทหารกับพลเรือน การปกครองส่วนภูมิภาค ทรงเลิกระบบเมือง ลูกหลวง หลานหลวงและจัดเป็นหัวเมืองชั้นใน (เมืองจัตวา) หัวเมืองชั้นนอก (เมืองตรี โท เอก) และ หัวเมืองประเทศราช การเมืองท้องถิ่นจัดเป็นหมู่บ้าน ตำบล แขวงและเมืองเล็ก สมเด็จพระบรมไตร

³⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, หน้า 233.

โลกนาถทรงกำเนิดยศ ทินนาม คักดินาของขุนนางและพระราชทานคักดินาสำหรับบายจก วณิก พไร ทาสและตราภุมณเขียรบาลเพื่อความเรียบร้อยในราชวงศ์³⁶

ในด้านการปฏิรูปศาสนาและสังคม สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือ ดำเนินนโยบายสร้างความชอบธรรมทางการปกครอง ทรงออกกฎหมายพระราชทานคักดินาสำหรับ พระสงฆ์ ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ทรงส่งเสริมการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด³⁷ และเผยแพร่ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

เห็นได้ว่าสภาพการเมืองและสังคมของอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็น ปัจจัยที่ทำให้ต้องสร้างภาพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าใน *มหาชาติ คำหลวง* เพื่อสั่งสอนประชาชนให้สั่งสมบุญบารมีและยอมรับพระองค์ในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญญา บารมีสูงส่งเทียบเท่าพระพุทธเจ้า เป็นที่พึ่งของปวงประชาเช่นเดียวกับพระเวสสันดร ผู้เป็นเลิศในทาง ทานและเสวยพระชาติอันยิ่งใหญ่ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา

การพระราชนิพนธ์ *มหาชาติคำหลวง* จึงถือเป็นกุศโลบายในการสร้างความมั่นคงชอบธรรม ให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์และเป็นการเชื่อมโยงชนชั้นปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองผ่านการทำบุญ ซึ่งแฝงอยู่ในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาได้อย่างลึกลับและทรงประสิทธิภาพ

จากการศึกษามหาชาติคำหลวง *ยวนพ่ายโคลงต้น* และเอกสารทางประวัติศาสตร์ ภาพของ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีลักษณะซ้อนทับกับพระเวสสันดร คือ ภาพพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี โดยเฉพาะอย่างยิ่งทานและเนกขัมมบารมี และภาพพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งและเป็นใหญ่ในสามโลก ภาพดังกล่าวเกิดจากการใช้คำเรียก เมื่อพิจารณาาร่วมกันกับบริบททางวัฒนธรรม สังคมและการเมือง ทำให้เห็นภาพลักษณะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมและมีบารมีดุจพระพุทธเจ้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ทรงนำคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนามาใช้เป็นเครื่องมือในการปกครอง เพื่อสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา ความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมือง ความชอบธรรม ในการรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยและดำเนินนโยบายทางการเมืองกับอาณาจักรข้างเคียงได้อย่างทรง ปรานุภาพ

เป็นที่ประจักษ์ว่า *มหาชาติคำหลวง* เป็นวรรณคดีเอกแห่งรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ ทรงเปรียบพระองค์เองเป็นพระโพธิสัตว์และทรงปกครองบ้านเมืองในฐานะพุทธราชาตามแนวคิดใน

³⁶ ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลิต และผลงานคัดสรร พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี นักประวัติศาสตร์อาวุโสตีพิมพ์, หน้า 96-97.

³⁷ พระมหาสุขสันต์ สุขวาทโน (แก้วมณี), “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาพระพุทธรูป สาขาพระพุทธรูป บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 42-48.

พระพุทธศาสนา การสร้างภาพพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าใน*มหาชาติคำหลวง*ผ่านกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นการเล่าพระพุทธประวัติโดยพระพุทธวจนะของพระพุทธเจ้า การนำเสนอเนื้อหาอันศักดิ์สิทธิ์และการบำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร โพธิสัตว์ในพระชาติก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผ่านการแปลแต่งโดยการตีความอันประณีตลึกซึ้งของนักปราชญ์ราชบัณฑิต ตลอดจนการเป็นองค์อุปถัมภ์ในการแปลแต่งของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ทรงพระราชนิพนธ์*มหาชาติคำหลวง*กัณฑ์ทศพรและร่วมประดิษฐ์ทำนอง*สวดมหาชาติคำหลวง*จึงทำให้*มหาชาติคำหลวง*มีฐานะเป็นวรรณคดีสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่มีความพิเศษแตกต่างจากวรรณกรรมมหาชาติสำนวนอื่น ซึ่งไม่ได้สื่อความว่าพระเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์เป็นพระพุทธเจ้า ในขณะที่*มหาชาติคำหลวง* กวีสอดแทรกแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอันเื้อต่อสถาบันกษัตริย์ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ทรงเป็นธรรมมหาราช ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญญาบารมีเสมอพระพุทธเจ้าและปกครองแผ่นดินโดยธรรม กวีทำได้อย่างดีเลิศ แนบเนียนและไม่เคยปรากฏมาก่อน *มหาชาติคำหลวง*นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นต้นแบบแห่งการแต่งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ของไทยที่แยกกาย งดงามและทรงคุณค่าในการอนุรักษ์และสืบทอดให้คงอยู่ในสังคมไทยสืบไป

8.3 ข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาปัจจัยที่ต้องสร้างภาพพระโพธิสัตว์ของ*มหาชาติคำหลวง*ทั้งบริบททางวัฒนธรรมและการเมือง ยังมีประเด็นการศึกษาวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อนำเสนอจุดมุ่งหมายหรือนัยสำคัญอื่น ๆ นอกเหนือจากเนื้อหาตามประเภทของวรรณคดีนั้น ๆ อันจะทำให้เกิดความเข้าใจต่อบททางวรรณคดีไทยมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยได้ศึกษาภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีชาดก ซึ่งมีผู้ศึกษาบ้างแล้ว เช่น สุปาณี พัดทอง อาทิตย์ ชีรวณิชกุลและพิสิทธิ์ กอบบุญ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าบางพระชาติ พระโพธิสัตว์เคยเสวยพระชาติเป็นพระมหากษัตริย์ บางพระชาติไม่ทรงปรารถนาราชสมบัติ นอกจากเสวยพระชาติเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว พระโพธิสัตว์มีปฏิสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์อย่างใกล้ชิด เช่น กำเนิดเป็นพระราชโอรส บุโรหิต ฤๅษี อำมาตย์และเสนาบดี บางพระชาติพระโพธิสัตว์ถูกพระมหากษัตริย์บางพระองค์เบียดเบียนและประทุษร้ายถึงขนาดเอาชีวิตทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ซึ่งเปิดโอกาสให้พระโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมและสั่งสมบารมี นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบความเปรียบเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ต่าง ๆ จำนวนมาก จึงน่าจะมีการศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ในวรรณคดีชาดกที่สัมพันธ์กับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550.

กั้ววล คัชชิวมา. มหาชาติคำหลวง: ความเกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดกในกัมพูชา. ในเอกสารประกอบการบรรยายโครงการอบรมภาษาเขมรในภาษาไทย. จัดโดยคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 6-8 กรกฎาคม, 2555.

กันยารัตน์ รินศรี. แนวคิดเรื่องเมตตาในเวสสันดรชาดก. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549.

กาญจนา นาคสกุล และคณะ. การใช้ภาษา. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย, 2521.

กীরติ ธนะไชย. พัฒนาการของกลบทในวรรณคดีไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.

กฤษณา รัชชมนี. นิทานอุทาหรณ์ในวรรณคดีสันสกฤต. นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2538.

คัมภีร์ลิลิตวิস্তระ : พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน. แปลโดยแสง มนวิฑูร. พระนคร: กรมศิลปากร, 2512.

คุณ โทซันท์. การพัฒนาจิต. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2548.

โครงการเงินศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. โปธิสต์วบบารมีกับสังคมไทยในสหัสวรรษใหม่. กรุงเทพมหานคร: โครงการเงินศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

จรรยา วรรณกลีณานนท์. เตโชกลีณของพระพุทธเจ้า : แตกต่างจากของฤๅษี ไม่ใช่เพ่งดวงอาทิตย์ ไม่ใช่การเพ่งเทียน แต่มีหลักการดีกว่านั้น. กรุงเทพฯ : พุทธลีลา, 2552.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. มหาชาติพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2508.

จันทร์ฉาย ภักดีอินท. รายงานการวิจัย การวิเคราะห์พระบรมนามาภิไธยในสมัยอยุธยา : การสืบค้นและความหมาย. ม.ป.ท., 2532.

จันทร์ศิริ แทนมณี. พระพรหมในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527.

จिरายู นพวงศ์. 80 ปี สองศาสตราจารย์ จิรายูนิพนธ์. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์. มหาชาติคำหลวง: การแปลเพื่อการรับรู้สาร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

- จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์. มหาชาติคำหลวง : วรรณคดีเอกสมัยอยุธยาตอนต้น. **วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ ม.ทักษิณ** 6,1 (เมษายน-กันยายน 2554): 103-131.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2496.
- ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต. “มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพรและหิมพานต์:รำลึกคำอาจารย์สอน,” ใน **ร้อยปีสี่ ศาสตราจารย์**. กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555.
- ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต. **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ตำราผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต. **วรรณคดี : รวมบทความวิจัยและบทความวิชาการภาษาไทยและวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต และปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล. การสร้างภาพลักษณ์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน ยวนพ่ายโคลงต้นด้วยการใช้ข้อมูลวรรณคดี. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 36,2 (เมษายน-มิถุนายน 2554): 310- 323
- ชลธีรา กลัดอยู่, “ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง,” **วารสารเมืองโบราณ** 1, 3(เมษายน-มิถุนายน 2518): 25-34
- ชัยรัตน์ พลมุข. **วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ : แนวคิดธรรมราชา กับ กลวิธีทางวรรณศิลป์**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย, 2542.
- ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง. **เวสสันดรชาดก ฉบับชินวร**. พระนคร: โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, 2528.
- เชวง จันทระเชตต์. **การแปลเพื่อการสื่อสาร**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2528.
- ฌอง-ปีแยร์ โกลเด็นชไตน์. **การอ่านนวนิยาย = Pour lire le roman**. แปลโดย วัลยา วิวัฒน์ศร. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ญาณสังวร, สมเด็จพระ สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2544.
- ญาณสังวร, สมเด็จพระ สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ทุกชีวิตมีเวลาอันจำกัด**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2542.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. **อธิบายเรื่องสำเนาวัดยานนาวา**. พระนคร : โรงพิมพ์ โสภณพิพรรฒธนากร, 2471.
- ตินาร์ บุญธรรม. **พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2555.

- ตำนานลึบทหาราชวงศ์ ภาคปริวรรต เล่มที่ 2 ผูกที่ 3-5. เชียงใหม่: โครงการวิจัยคัมภีร์ใบลานในภาคเหนือ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2525.
- ทองดี ปิงใจ. พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในอาณาจักรอยุธยา รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.1991-2171). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.
- ทองย้อย แสงสินชัย. เบื้องหลังกาพย์เห่เรือ ในกระบวนการพยุหยาตราทรงชลมารค. กรุงเทพมหานคร: ดวงแก้ว, 2549.
- ทัศนาศ ทศนมิตร. เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม. กรุงเทพมหานคร: ร.ศ.229, 2553.
- ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา (ชำ บุนนาค). พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2547.
- เทพรัตนราชสุดา ฯ สมเด็จพระ, สยามบรมราชกุมารี. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ. พระนคร: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2524.
- ธนศ เวศร์ภาดา. การใช้คำเขมรในมหาชาติคำหลวง. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย 14 (ธันวาคม 2540): 45-78.
- ธนศ เวศร์ภาดา. ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย : แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ธวัช เขมธโช (พุทธโส),พระมหา. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเทศน์มหาชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537.
- นนทชัย ทองพุ่มพุกษา. บทบาทหน้าที่และการออกแบบปรากฏการณ์ในสมัยอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545
- นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. คำในมหาชาติคำหลวง. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย 7(ธันวาคม 2533.): 1-11.
- นรินทรเทวี, กรมหลวง. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. 2310 – 2381) และพระราชวิจารณ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310 – 2363). พระนคร : กรมศิลปากร, 2509.
- นฤมล กาญจนทัต, บรรณาธิการ. 100 ปี สมเด็จพระบรมราชชนก : บทควมวิชาการสาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และศึกษาศาสตร์.ปัตตานี:ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี , 2536.
- นาคะประทีป. ปาลี-สยามอภิธาน. นครหลวงฯ: หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2515.

- น้ำผึ้ง ปัทมะกลางกุล. ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง: กัณฑ์มหาพน. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย** 7(ธันวาคม 2533): 52-63.
- นิตยา แก้วคัลณา. การใช้ภาพพจน์แสดงพระอัจฉริยภาพด้านการปกครองและการรบของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในวรรณคดีเรื่องลิลิตยวนพ่าย. **วารสารธรรมศาสตร์** 24,1 (มกราคม-เมษายน 2541): 129-144.
- นิตยา แก้วคัลณา. ภาพพจน์ในมหาชาติคำหลวง. **วารสารวิชาการ**. 45 (พฤษภาคม 2544): 56-72.
- นิตยา แก้วคัลณา. ภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ในวรรณกรรมไทย. **วารสารธรรมศาสตร์** 25,1 (มกราคม-เมษายน 2542): 127-135.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. **ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรุษ พระอนาคตวงศ์**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2542.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2543.
- นियะดา เหล่าสุนทร. **คัมภีร์นารายณ์ 20 ปางกับคนไทย**. กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง, 2540.
- นियะดา เหล่าสุนทร. **พินิจวรรณการ: รวบรวมความวิจิตรด้านวรรณคดีและภาษา**. กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง, 2542
- บรรจบ บรรณรุจิ. **พระโพธิสัตว์ในนิยายเถรवाद**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, 2529.
- บรรจบ บรรณรุจิ. **พระเวสสันดร: มหาบุรุษแห่งหิมพานต์**. กรุงเทพมหานคร: ดีเอ็มจี, 2549.
- บรรจบ บรรณรุจิ. **พุทธประวัติ : ประสูติ-ตรัสรู้**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.
- บริหารเทพธานี (เฉลิม กาญจนคม). **พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก**. พระนคร: โรงพิมพ์บพิธจำกัด, 2514.
- บัญญัติ สาลี. **คำยืมภาษาเขมรในภาษาไทย : กรณีศึกษา มหาชาติคำหลวง**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2553.
- บุญทัน คนใจบุญ. **การศึกษาพุทธปรัชญาในพฤติกรรมของตัวละครหลักและตัวละครเสริมในมหาเวสสันดรชาดก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2544.
- บุญย์ นิลเกษ. **พุทธศาสนมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2526.
- บุรพา ผดุงไทย. **กลิ่นไฟ**. กรุงเทพมหานคร: ภูมิบุรพา, 2551.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2551.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **มหาเวสสันดรชาดก (เว้นกัณฑ์ทานกัณฑ์ ชุขก มหาพน กุมาร มัทรี และมหาราชา**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2538.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. ภาพพระมหากษัตริย์ไทยจากวรรณคดีของพระเกียรติ. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย** 16 (ธันวาคม 2542): 1-25.
- ประชาภิจักรจักร, พระยา. **พงศาวดารโยนก**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2478.

- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). พระนคร : โรงพิมพ์เดลีเมล์, 2480.
- ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521.
- ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางของประเทศไทย อัญจารึกด้วยอักษร และภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต. พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513.
- ประทีป ชุมพล. ตำราการศึกษาชนพ่ายโคลงฉันท์. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.
- ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. โพธิสัตว์จรया : มรรคาเพื่อมหาชน. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- ประโยชน์ ส่งกลิ่น. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า: ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540.
- ปราโมทย์ สกุรักษ์ความสุข. ความเปรียบเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีของพระเกียรติสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. ปริญญาโทปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2554.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. พระปัญญาบารมีของพระเวสสันดร. วารสารอักษรศาสตร์ 27 (กรกฎาคม-ธันวาคม): 11-21.
- ปัทมา ทีฆประเสริฐกุล. ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ไทยในวรรณคดีสมัยอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.
- ผาสุข อินทรารุช. พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม. ตำราวิชาการ 2,3 (2546): 9-28.
- พญาลีไทย. ไตรภูมิภพหรือไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2545.
- พระกาญจนพงศ์ สุวณฺณวโส (สุวรรณ). ลักษณะขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.

- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11 พระสูตรตันตปิฎก
ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 20 พระสูตรตันตปิฎก
อังคุตตรนิกาย เอก ทุก ดิกนิบาต. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, 2539.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 27 พระสูตรตันตปิฎก
ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2539.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 28 พระสูตรตันตปิฎก
ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- พระธรรมโกศาจารย์. **ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก**. พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2513.
- พระนรงค์ฤทธิ์ ธมมรุกชิต (สุขอ้น). **ศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธ
ศาสนามหายาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก, 2554.
- พระโพธิ์รังษี. **เรื่องจามเทวีวงศ์ : พงศาวดารเมืองศรีอยุธยา ทั้งภาษาบาลีแลคำแปล**.
พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463.
- พระมหาจุฬาล้อม ชูเลื่อน. **ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ใน
ทศชาติชาดก**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2546.
- พระมหาดุสิต แสงวงศ์. **พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต,
ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- พระมหาบุญทัน อานนโท (พาหา). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทาน
บารมี**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, 2540.
- พระมหาภูมิภักษ์ บุญตา. **อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ในการพัฒนาชีวิตและสังคม**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.
- พระมหามานพ เจือจันทร์. **การบูชาขุขันธ์ในพระไตรปิฎก**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต,
ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน (แก้วมณี). **อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อศิลปวัฒนธรรมใน
รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต,
สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.
- พระมหาสุทธิชัย ฐิตชโย (ถาวรศิลป์). **ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระมหาวีร 4 ในคัมภีร์ทาง
พระพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัย
มหาภูมิภักษ์ราชวิทยาลัย, 2546.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช,
2547.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล. กรุงเทพมหานคร: โฆษิต, 2549.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2548.

พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2528.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตก เล่ม 1 ภาค 4. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2543.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม 5 ภาค 2. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2. กรุงเทพมหานคร:
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม 9 ภาค 3.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม 8 ภาค 1.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม 3 ภาค 2 .
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสก เล่มที่ 2 ภาคที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย อุปริปัณฑาสก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2. กรุงเทพมหานคร:
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่มที่ 2. กรุงเทพมหานคร:
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่มที่ 5 ภาคที่ 1.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

พระสุตตรและอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต เล่มที่ 1 ภาคที่ 3. กรุงเทพมหานคร:
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

- พิทยา ว่องกุล, **วิเคราะห์ประวัติศาสตร์สยามใหม่**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจิตรศิลป์, 2550.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. **ลักษณะไทย เล่ม 1 พระพุทธปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2551.
- ไพลิน องค์สุพรรณ. **การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.
- พงษ์สมุทร วิชามูล. **ศึกษามหาบุรุษลักษณะของพระพุทธเจ้า**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.
- มณี พยอมยงค์. **การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2519.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. **มณีปิ่นนิพนธ์: รวมบทความด้านภาษา วรรณคดีและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์**. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2509.
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. **ขุนนางอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.
- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. **นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2554.
- รวี สิริอิสสระนันท์, บรรณาธิการ. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ** คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด. กรุงเทพมหานคร: ศรีปัญญา, 2553.
- รัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พระนคร: มิตรนราการพิมพ์, 2510.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2552.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย** (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545).
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2544.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวงฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2549.
- ลลนา ศิริเจริญ. **อสังการในมหาชาติคำหลวง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. **ธรรมานุกรม**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2515.

- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529.
- วชิราภรณ์ พุกษ์สุกาญจน์. **ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในรายยาวมหาวงศ์สันดร.** วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- วรพร ภู่งศ์พันธ์. **กฏมณฑลในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาถึง พ.ศ. 2348.** วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- วรพร ภู่งศ์พันธ์. **สถาบันกษัตริย์ในกฏมณฑลในฐานะหลักฐาน. นครปฐม : โครงการตำราและหนังสือคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.**
- วรรณภา ชำนาญกิจ. **ขนบวรรณศิลป์กับประพันธ์ศาสตร์ไทยสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ และเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์.** วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- วรเวทย์พิสิฐ, พระ. **วรรณคดีไทย.** กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือหายาก ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- วันรัตน์, สมเด็จพระ. **สังคีตยวงค์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2521.
- วันวลิต. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182.** กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2548.
- วิษชุดา เกตุพิจิตร. **อวัจนสารที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง.** วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2554
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **กฏมณฑลในฐานะหลักฐาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติ.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 9: นิทานสิบสองเหลี่ยมและไตรเพท.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **กรุงศรีอยุธยาของเรา.** กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2541.
- ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. **พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา.** **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย, 16(ธันวาคม 2542): 62-74.**
- ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545.
- ศิริพร เศรษฐพุกษ์. **ลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน).** วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- ศิลปากร, กรม. **ภาพมหาชาติ.** พระนคร: ไทยมิตรการพิมพ์, 2507.
- ศิลปากร, กรม. **นิบาตชาดก.** กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540.

- ศิลปากร, กรม. **ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน ฯ**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิลพร, 2517.
- ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2532.
- ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540.
- ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3**. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2531.
- ศุภวัฒน์ เกษมศรี. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี นักประวัติศาสตร์อาวุโสดีเด่น**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2552.
- สมเด็จพระพนรัตน์ (แก้ว). **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคร แล คำแปล กับ จุลยุทธการวงศ์ ผูก 2 เรื่อง พงศาวดารไทย**. กรุงเทพมหานคร: ต้นฉบับ, 2550.
- สมบัติ จันทรวงศ์. **บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: คบไฟ, 2540.
- สมมตอมรพันธ์, กรมพระ. **ประกาศการพระราชพิธี**. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2508.
- สยามรัฐสส เตปิฎกภูจกถา : ชาตภูกจกถา (ทสโม ภาโค) มหานิปาตวณณนา**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.
- สายชล สัตยานุรักษ์. **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2546.
- สายवरุณ น้อยนิมิตร. **นวัตศน์วรรณคดีศึกษา**. นครปฐม: โครงการตำราและหนังสือคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.
- สายवरุณ น้อยนิมิตร. **นวัตศน์แห่งวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ชยอิมเปค อินเทอร์เน็ตเนชั่นแนล, 2541.
- สายवरุณ น้อยนิมิตร. **อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- สิทธิา พิณจิววดล และคณะ. **ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย**. นครหลวง: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515.
- สุคนธ์ ศิริโกศทรัพย์. **สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับนโยบายการรวบรวมอาณาจักรสุโขทัย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. **เจิมจันทน์กัสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

- สุนันท์ อัญชลีนุกูล. การสร้างคำและการใช้คำไทยในมหาชาติคำหลวง. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- สุปานี พัดทอง. กษัตริย์ที่ดี ศึกษาจากอรรถกถาชาดกและปัญญาสชาดก. **วรรณวิทัศน์**
7(พฤศจิกายน 2550): 87.
- สุภักดิ์ มหาวรากร. **ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก.** วิทยานิพนธ์
ปริญญาดุขฎีบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2552.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการ
ปกครอง.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยศึกษา โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- สุวรรณา สถาอนันท์. ความขัดแย้งทางศีลธรรมในอุดมการณ์โพธิสัตว์:ศึกษากรณีพระเวสสันดร
ชาดก. ใน **ความเรียงใหม่หรือสร้างปรัชญาตะวันออก.** กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547. หน้า 137-180.
- เสถียรโกเศศ. **เล่าเรื่องในไตรภูมิ.** พระนคร: คลังวิทยา, 2513.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. **ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร
ชุก และกุมาร.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- อนุสรณ์ อุณโณ. **การวิเคราะห์ชาติกัฏฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์.** วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2539.
- อภิลักษณ์ เกษมผลกุล. กลวิธีเล่าเรื่องชาดกที่เน้นแนวคิดเรื่อง “ทาน” ในอรรถกถาชาดกและ
ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย** 28(ธันวาคม 2554):
132-160.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วยอาจ. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่.** เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุ๊คส์,
2547.
- อัศวิทย เรื่องรอง. การใช้คำเรียกและความเปรียบเกี่ยวกับกษัตริย์ใน “ยวนพ่ายโคลงต้น.”
วารสารอักษรศาสตร์ 29(มกราคม-มิถุนายน 2543): 42-60.
- อาทิตย์ ชีรวณิชกุล. **ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธ
ศาสนา.** วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎีบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- อิงอร สุพันธ์วิณิช. **รัก ทุกข์ สุข โศกในงานวรรณกรรมไทย: ภาพสะท้อนสังคมจากอดีตสู่
ปัจจุบัน.** กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2551.
- อิราวดี ไตลังคะ. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2546.

อุทัยวรรณ นิยมมี. **คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534.

อุมาวรรณ รุยาพร. **ลักษณะเด่นของมหาชาติพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

เอกพงศ์ ประสงค์เงิน. **การวิเคราะห์ลักษณะสัมผัสในมหาชาติคำหลวงตามแนวสัทวิทยา สัทสัมพันธ์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.

เอนก มากอนันต์. **แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172- 2394**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

ภาษาอังกฤษ

Siriporn Dabphet. State and Religious Ideology in Nineteenth-Century Thailand, Secularization. **Religion and the State**, pp. 53 - 61. Tokyo: The University of Tokyo Center for Philosophy, 2010.

Sombat Chantornvong. **Essays on literature and society in Southeast Asia : political and sociological perspectives**. Kent Ridge: Singapore University Press, 1981.

T.W.R. Davids and W. Stede. **The Pali Text Society's Pali-English dictionary**.

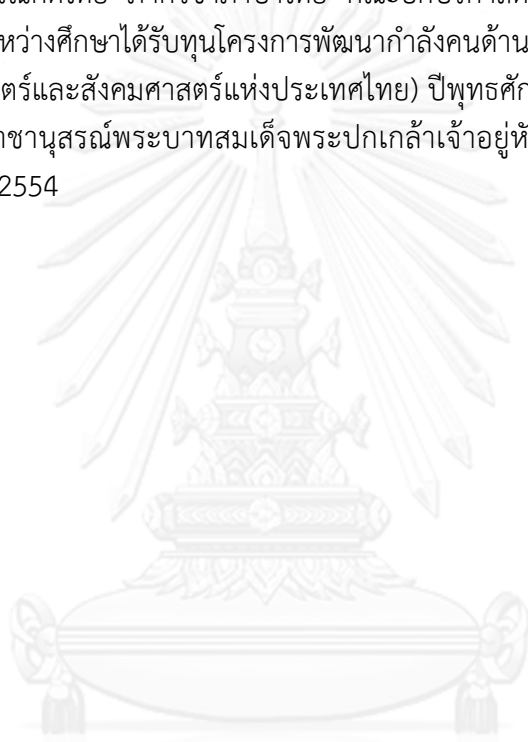
London : Luzac, 1966.

สันสกฤต

บรรจบ บรรณรุจิ. **สันสกฤต**, 27 กุมภาพันธ์ 2557.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวสุธิญา พูนเอียด เกิดเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน พุทธศักราช 2530 ที่จังหวัด นครศรีธรรมราช จบศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) สาขา สื่อสารมวลชน คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ในปีพุทธศักราช 2550 จบ การศึกษาระดับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 1) ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษร ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2552 และเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใน ปีการศึกษา 2553 ระหว่างศึกษาได้รับทุนโครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ทุนเรียนดีมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย) ปีพุทธศักราช 2553 และทุนการศึกษา ของมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพ พรรณี ปีพุทธศักราช 2554

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY